מאת מ. פרנקל

הרצח הנאצי בלבוב

הרצח הנאצי בלבוב

מסיפורי השואה

מאת

מ. פרנקל

הקדים מבוא וערך

הרב ד"ר דוד כהנא

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

הוצאת "קרן קלמן איסר ורחל רייספלד"
ירושלים — בוינאס איירס

תירגמה מפולנית: עירית עמיאל

כל הזכויות שמורות ל"קרן קלמן איסר ורחל רייספלד"
ת. ד. 642
ירושלים, תשמ"ח

תוכן העניינים

מבוא מאת הרב דוד כהנא 7
הקדמה 11
התופרת מרחוב סיקסטוסקה 14
אבא בושש לשוב 19
ווילד — החיה שניצודה 22
האיסוף הראשון 27
הידידות 30
הגזען המתפשר 34
ביתה של רותי 38
סגידתו וטרופו של הגרמניסט שטרנהאל 46
היא הלכה להביא חלב 54
הם לא שכחו את פונק 60
שני הציירים וזה השלישי 64
הזוג מכיכר תיאודור 69
הנבגדים 74
יום כפור 81
הפסקת הריון 85
הידיד של רומה 90
מעשה סחיטה 95
חיסול חולים 103
הזוכים מן ההפקר 112

מאהבותי נפרדתי 118
הכחדתה של משפחת סלפטר 125
בתוך אחוזת הקבר 142
הסתלקותה של משפחת שוארץ 147
בנתיב השאול 156
הוויכוח על המוסיקאים 163
סבא ונכד 172
הסוכן החשאי 181
הסוחרים בשרידים הקדושים 186
הסומים רואים 192
לנטוש ילדה 198
ליבה של פאני אטולני 203
זהו רצח 209
הנשרפים על מוקד 224
נדודיה של הלנה רוזנברג 231
הרפסודיה של לבוב 239

מבוא

מאת

הרב ד"ר דוד כהנא

מעטים הם היומנים או ספרי הזכרונות המספרים את קורותיהם של יהודי לבוב בתקופת השואה. העיר לבוב נמצאת היום בתוך גבולותיה של ברית המועצות, באוקראינה המערבית. ספק אם נמצא היום בלבוב אף יהודי אחד מתושביה הקודמים. לבוב היהודית הנה כיום מהדברים הנשכחים. והנה הגיע לידינו ספרו של הסופר היהודי מ. פרנקל המספר על סבלם של יהודי לבוב בתקופת השואה. שמו של הספר: "זהו רצח" — במקור הפולני: "To Jest Morderstwo".

כאחד משרידי יהודי לבוב הנותרים, לא הכרתי את הסופר אישית, אבל ידעתי על קיומו. פרנקל לא נמנה עם הסופרים היהודים בלבוב, הכותבים פולנית ומקורבים לעם היהודי ולבעיותיו. השואה קירבה אותו, הזכירה לו את יהדותו. תוך קריאת הספר רואים ומרגישים מיד את יחסו החם והאוהב לעם ולכל אשר בשם יהודי יכונה. יחסו זה לעם היהודי ולבעיותיו מבצבץ ועולה מתוך שורותיו של כל סיפור וסיפור.

במה יחודו של הספר הזה?

זה איננו יומן ולא ספר זכרונות, כי אם 35 סיפורים כתובים בצורה ובסגנון סיפרותי, כעין "נובלות", המתארים את סבלותיהם ויסוריהם של יהודי גיטו לבוב בכל שטחי החיים. סופר נפלא הוא מ. פרנקל, אמן במלאכת הכתיבה, ומשום כך לפנינו יריעה רחבה ומרשימה של כל המאורעות וההתרחשויות

בגיטו לבוב לפני חיסולו ביוני 1943, וגם לאחר חיסולו, שעה שהעיר הוכרזה כ"יודנריין".

מצוייד במסמכים אריים טובים היה פרנקל עד נאמן לאימה החרישית שהתחוללה במעמקי הבונקרים־המרתפים, ראה את ה"שמלצובניקים" למיניהם, את שיפלותם של הסחטנים והמלשינים ואת האוכלוסיה כולה שעמדה מנגד, השקיפה, לפעמים תוך שמחה לאיד. לעתים רחוקות הופיעו גם חסידי אומות העולם שהעמידו את חייהם בסכנת מוות והעניקו ליהודים הנמלטים מקלט בביתם.

נוגעים ללב הם תאוריו על יהודים שומרי מסורת, כמו הסיפור בשם "יום הכיפורים".

כידוע — בספטמבר 1942 נאסרה התפילה בציבור וכל בתי הכנסת בעיר נסגרו. אבל היהודים היו מתכנסים בדירות פרטיות, לרוב במרתף, ומקיימים מנין בחשאי. משנתגלה מנין כזה — כרגיל היה החצרן ה"ארי" מלשין באוזני השלטונות — נלקחו כל המתפללים ובעלי הדירה לבית־הסוהר בלוסצקיגו, ומשם לא חזר איש. בלתי־מובנת אבל נפלאה היא עקשנותם של יהודי לבוב. למרות החיפושים והסכנה שבדבר, עד לחיסולו של הגיטו לא עבר שבוע, שלא יתגלה מנין חשאי כזה. בסיפורו "יום הכיפורים" (תש"ג) מתאר פרנקל מנין כזה שהתגלה באחד המרתפים בתוך הגיטו, וכל המתפללים הועברו על משאית גדולה ופתוחה, כשהם עטופים בטליתותיהם ובקיטלים, ושרים את המזמור "ממעמקים קראתיך".

ניתן את רשות הדיבור למחבר עצמו. בהקדמה לספרו "זהו רצח" כותב המחבר:

"במשך שלוש שנים השתולל בזו העיר נגע מפיץ מגפה: דבר גרמני, Pestis Teutonica, וכמו בימי הביניים הפיל ה'דבר' הזה

למעלה ממאה אלף קרבנות־אדם בעיר אחת, קרבנות שלא נקברו אלא קברו את עצמם במו ידיהם. החמלה נענשה בגזר דין מוות והמצפון הושם במעצר מונע.

מגפת המוות השחור מימי הביניים פשטה על העיר, היא הלכה והשתוללה, הלכה והתפשטה בהדרגה, החל מן הגזרות הראשונות לקראת ההשמדה, מהסתת האספסוף בבדותות מרושעות, מחידוש עלילת דם בדבר רצח פולחני — ועד להשמדה טוטלית.

אני, הסופר, שהייתי עד־ראיה להתרחשויות הללו, תארתי חלק קטן בלבד מכל שראו עיני. כמתעד מאורעות ניסיתי לשמור את הלך הרוח שבהם וכתבתי מספר סיפורים. ניסיתי להגיש לקורא את מהלכה הקליני של התפשטות ה'דבר' בעיר אחת ויחידה. מראשית ההתפרצות ועד קציר הדמים ההמוני. בכל ערי פולין, וגם מחוץ לגבולותיה, נשא מהלך המגפה אופי דומה — 'דבר גרמני' — Pestis Germanica.

עליכם להבין: בעיר הזו מתו מות קדושים למעלה ממאה אלף יהודים מעונים. ובפולין כולה — מיליונים. רבבות לבבות חדלו לפעום תחת צפורני הנשר הגרמני הדורס. אנא אל לכם לשכוח אותם ואת מותם המחריד. זו איננה קינה, ולא כתב אשמה, אלא תפילת אשכבה".

הספר, שנכתב במקורו בפולנית, הופיע בשנת 1960 בעיר קאטוביץ בפולין. התרגום לעברית נעשה ע"י המתרגמת עירית עמיאל ויוצא לאור לרשות הרבים ע"י "קרן קלמן איסר ורחל רייספלד".

שמו של מייצ'יסלב פרנקל מופיע בתוך האנציקלופדיה של הסופרים הפולנים.

נולד בעיר סטאניסלאבוב (גליציה המזרחית) בשנת 1889. למד משפטים, פילוסופיה וכלכלה באוניברסיטאות: לבוב, ווינה

ומינכן. פעיל בפולין שלפני המלחמה כעתונאי וסופר. משתתף קבוע בכתב־העת המפורסם Wiadomosci Literackie. בשנת 1932 פירסם את ספרו הראשון: "רגע של שתיקה".

אחדים מספריו הופיעו בפולין אחרי המלחמה.

הקדמה

כרך ככרך הוא. פרקיו הם רחובות, כיכרות וסימטאות. עתים ריקים הם מאדם, עתים רוחשי המולה. על פני עורקים אלה עובר בגניבה האדם הרדוף. לרגעים הוא פוקק רובע שלם בתעלומת מנוסתו. מובדל ומנוכר מתמרן הוא את שיווי מישקלו על גבי מקבילית חרדתו. מתחתיו נמתחת רשת של אלפי זוגות עיניים, אשר לא יצילוהו מן הקפיצה אל תוך האינות. רשתות עין אלה הן ארובות מלאות אדישות תהומית, אך בעת ובעונה אחת מהוות הן גם פלצור, הן עלולות ללכוד אותו ולאסרו. בעיר זו הגדושה בתים, בנינים, בתי חולים, בתי ספר, בתי מסחר, קסרקטינים, כניסיות ובתי מלאכה — בעיר זו, המוכרת לו היטב, הפך האדם בן בלי בית ולא נמצא לו מקום להניח בו את ראשו. בעיר זו רודפים אותו רחובות, כיכרות וסימטאות. כל מקומות המסתור נבעלו ונחסמו בפניו, אף את דלתות ביתו שלו טרק האויב בפניו. נחרד מן המרחב, מעונה מאימת המקומות הפתוחים, משתוקק הנמלט לזוג עיניים נוסף בגבו כדי להבטיח לעצמו נסיגה בטוחה. וזה אכן יהיה לו כאשר שני כדורי אקדח יחדרו אל גולגולתו: אך נסיגה לא תהיה לו עוד.

העיר שוכנת על גדות נהר. ואין הכוונה אל הפלג העלוב הנחבא בבישנות במרכזה של העיר ונגלה שוב בסמוך לרחובות זמרטינובסקה ופוהולנקה, אלא אל נהר רחב של דם, אשר במרוצת השנים ההן עביר היה למאות אלפי אוניות, המשולות לחיי אדם, אשר טובעו בו על מלוא מטען הכשרונות והחסרונות, ומנוקבי כדורים ירדו למצולות.

במשך שלוש שנים השתולל בזו העיר נגע מפיץ מגפה: דבר גרמני — Pestis Teutonica. וכמו בימי הביניים הפיל ה"דבר" הזה למעלה ממאה אלף קורבנות אדם בעיר אחת. קורבנות שלא נקברו אלא קברו את עצמם במו ידיהם. החמלה נענשה בגזר דין מוות והמצפון הושם במעצר מונע. מחלת השנאה, שניתן לכנותה: "היטלריטיס", היתה למגפה, בהנחייתם ובהוראתם של השלטונות.

נהר הדם היהודי נתמלא ועלה על גדותיו לעיני שאר האוכלוסיה. פה ושם עלה בידי ניצולים אחדים להמלט מן הנחשול ולמצוא מקום מסתור אצל אנשים בעלי לב, למצוא נמל בית והוכחה ניצחת לכך שלא כל זיק אנושי טובע בדם. באיי הצלה אלה פרחו אהבה וחמלה בפריחתם הנפלאה. ושמא לא היו אנשים אלה אלא חיל חלוץ לקראת מחר יפה יותר, טריז של הומניות

שחדר עמו אל תוך שטח הברבריות, כמו שנישא הר האררט האגדי מעל הגלים הגואים.

גיבורים חשאיים ומסבירי פנים אלה העמידו את חייהם בסכנת מוות, כאשר העניקו לנמלטים מקלט בביתם. מרצונם החופשי לקחו הם על עצמם את ההימור הנורא למות מות קדושים בתמורה על טוב ליבם. הם לא נכנעו לטרוף ההמוני, לבוז ולשנאה המופצים על ידי הגרמנים וחבר מרעיהם המקומיים. הגיבורים הללו מרדו בכל אלה לאלתר וללא היסוס, שכן לא היה בכוחם לנהוג אחרת. הם נטלו על כתפיהם הצרות את הנטל הכבד מנשוא של אחריות לחיי הבל אחיהם.

וכך קמו מבצרי התנגדות שחוסנם עמד להם בזכות לבבות איתנים שהיו איים של אנושיות בתוך ים של רשעות. מן המבצרים הללו יצאו נערים למלחמת מעטים מול רבים נגד אויב חזק מהם אלף מונים. שם נמצאו אלה ששמותיהם הופיעו ברשימות הירויים בידי המשטרה הגרמנית, אלה שהועלו לדרגת אצולה עליונה, אמנם משוללי זכויות אך איתנים ברוחם ונאמנים לעניינם.

את הטוב המוחלט הזה לא העכיר כל צל של בגידה או נקיפת מצפון. כובד הקמשר לא שבר את האנשים הללו ולא כופף את גבם. פעמים רבות נפלו הם קורבן להלשנות והיה עליהם להמלט על נפשם. לעתים מזומנות נטלו הם עמם אל מחבואם החדש את בני חסותם, שכן חשו אחריות לגורלם של אלה.

טוב ליבם היווה קנה מידה לרשע ששרר בעולם שסובב אותם והוא עלה ביחס ישר אל עלית מדד השנאה אצל האחרים. הקרבתם היתה מחסום בפני ההתבהמות הכללית שהופצה על ידי הנאצים. היה בה מן ה־"Non Pasaran" — יהרג ולא יעבור — של לוחמי ספרד, המגינים בגופם על החרות הנפשית של האדם. אף לא אחד, לא פרנקו ולא הימלר כלשהו, עלה בידו לרמוס את המחסום הזה. באותו "Non Pasaran" — יהרג ולא יעבור — טמון היה גרעין התחיה של המחר.

מגפת המוות השחור מימי הביניים פשטה על העיר. היא הלכה והשתוללה, הלכה והתפשטה בהדרגה, החל מן הגזרות הראשונות לקראת ההשמדה, מהסתת האספסוף בבדותות מרושעות, מחידוש עלילת דם בדבר רצח פולחני ומהחדרתם של כל אלה אל המודעות הקולקטיבית באמצעות תורת הגזע, מדעית כביכול, ובעזרת הוכחות מזויפות הנשענות על נימוקים בדבר שליחותה התרבותית של האומה הגרמנית. כל אלה נועדו להזין את חידק המגפה: החל באירגון הפגנות מרשימות של "זעם ההמון", כביכול, וכלה

בסיום הקודר של רצח המונים, שטוף נהרות הדם שעמדו ולא נתייבשו כי לא היה עוד בכוחה של האדמה לספוג אותו. השמים נתלהטו באודם שריפת הגופות, האפר פוזר כזבל אורגני לארבע רוחות השמים.

אני, הסופר, שהייתי עד ראיה להתרחשויות הללו, תארתי חלק קטן בלבד מכל שראו עיני. כמתעד מאורעות ניסיתי לשמר את הלך הרוח שבהם וכתבתי מספר סיפורים. ניסיתי להגיש לקורא את מהלכה הקליני של התפשטות ה"דבר" בעיר אחת ויחידה, מראשית ההתפרצות ועד קציר הדמים ההמוני. בכל ערי פולין, וגם מחוץ לגבולותיה, נשא מהלך המגפה אופי דומה — "דבר גרמני" Pestis Germanicea.

רגישותנו היא המנוע המרכזי של זכרוננו. בעוצמת הסבל נמדדת הרגישות. היא חורטת באמצעות הסבל קווים לתולדותינו. אדם בעל רגישות נמוכה שוכח במהירות את שעבר עליו. מידת רגישותנו מכתיבה לנו כיצד אנו מבטאים את חוויותינו. רגישות נמוכה או בפשטות אטימות איננה אקט של מחילה. השיכחה היא פגם של הזיכרון והיא באה בעיקבות רגישות נמוכה, לא תקינה. השיכחה איננה מעשה חסד.

יש מאורעות בחיי אדם שרישומם איננו נמחק מן הזיכרון. מחיקתם מן הויכרון עלולה להעניק תעודת חסינות למפיצי המגפה. האדם הבוחר בשיכחה למען נוחותו, למען שלוות נפשו, חדל לחיות באורח היסטורי. הוא הופך לעיסה רפת־רוח בידי ההתרחשויות. מנושא דברי הימים הופך הוא למושא שלהם.

עליכם להבין: בעיר הזו מתו מות קדושים למעלה ממאה אלף בני אדם מעונים, ובפולין כולה — מיליונים. רבבות לבבות חדלו מלפעום תחת ציפורני הנשר הגרמני הדורס. אנא אל לכם לשכוח אותם ואת מותם המחריד.

אני, מתעד מאורעות צנוע, מבקש זאת מכם.

זו איננה קינה, ולא כתב אשמה, אלא תפילת אשכבה.

התופרת מרחוב סיקסטוסקה

הגברת מלצרובה, שמורגלת היתה לציית לשלטונות, קראה בעיון את פרטי הגזרה בדבר מסירה מידית של מכשירי הרדיו לידי הכובש הגרמני. היא נטלה את מכשיר הרדיו שברשותה ויצאה לדרך בלב כבד. היא חשה בדידות עמוקה שכן בנה היחיד, שגויס לצבא האדום, עזב את העיר ימים ספורים לפני שנכבשה בידי הגרמנים. היא נותרה לבדה עם שלושת חתוליה: "מנומר", "אפרפר" ו"אנגורה". החתולים הסתובבו במרפסות, חדרו לעלית הגג, שכבו להתחמם בשמש הטובה של חודש יולי ורעבו עזובים לנפשם. גבירתם הלכה למלא את הצוו — כלומר למסור את הרדיו לשלטונות הגרמנים.

אורח חייה של התופרת התמה והישרה לא נבדל במאומה מאורח חייהם האפור של שאר בני מעמדה החברתי. בימי השלטון הפולני נהגה להתלונן על גובה המסים, להתרעם על רדיפות יהודים ולהשתוקק אל שיוויון זכויות דמיוני כלשהו. ציורי צלבי קרס וכתובות נאצה נגד בני דתה, שידם האמונה של בריונים מקומיים נהגה למרוח על קירות הבתים זמן רב לפני המלחמה, עוררו בה מיאוס ודחיה. את פרנסתה מצאה בכבוד ואף עלה בידה להעניק לבנה השכלה נאותה. הבן למד באוניברסיטה והחרדה המתמדת לחייו היתה מנת חלקה הקבועה של אמו, שכן חבריו לספסל הלימודים, חברי מפלגה ימנית לאומנית, שלחו כבר בדרך כל בשר אחדים מן הסטודנטים היהודים בשעת המהומות שנהגו לעורר.

לימים עלה בידה של הגברת מלצרובה לרכוש לעצמה מוניטין במקצועה. לקוחותיה באו משכבה חברתית אמידה. בביתה היה אפילו מכשיר טלפון רשום על שמה במדריך הטלפונים. מבעלה התגרשה מכבר, אך האיש המשיך להתגורר באותו בנין עצמו, קומה אחת מעליה, כדי לא להתרחק מן הבן היחיד. לפני שנים מספר עשתה מאמץ כלכלי ניכר והוציאה סכום כסף הגון כדי לפנק את עצמה בחופשה בחוץ לארץ. היא נסעה לקרלובה וארי [קארלסבאד האוסטרי לשעבר] אתר מרפא בצ'כוסלובקיה. היא התגאתה מאוד בנסיעתה זו למרחקים, שכן תודות לה עלה מעמדה החברתי ומאז נחשבה לאשה בעלת אמצעים, הבקיאה בהוויות עולם. בשיחותיה עם השכנות ועם הלקוחות נהגה לשוב ולספר לעתים מזומנות על הימים הטובים

שאותם בילתה בנעימים בחוץ לארץ. בשעת המדידות, בעוד פיה מלא סיכות, היתה משעשעת את לקוחותיה בסיפורים על בתי הקפה, על המים המינרלים ועל טיוליה באותה פינת חמד נידחת, שקטה ושלווה שבמרחקים. ובעוד הסיפורים על שפתיה היה ליבה מהרהר באותו רומן קצרצר שניהלה עם רופא גרמני צעיר. הוא עשה את התמחותו בכבה שבסודטים [בגרמנית אגר]. היא פגשה בו בדרך מקרה. התעלסה עמו במשך שעות קצרות, אך סגדה לו והעריצה אותו במשך חודשים ארוכים. את הרגעים המאושרים והבלתי נשכחים שבילתה עמו היתה חוזרת ומחיה כל פעם מחדש, שוכחת ונזכרת בהם לסרוגין בשעותיה הקשות, בימים שבהם אחז בה הדיכאון. הוא כתב לה מכתבים אחדים לזכר ההתפעמות שעוררו בו ימי היכרותם הקצרים. היא נהגה לחזור ולקרוא בהם מדי פעם ובעיקר בימים שבהם נראו לה חייה אפורים וקשים מנשוא. באותם הימים היה רק הוא, הנס ריטשל מן העיר וואלנשטיין, עירו של שילר, צעיר אינטליגנטי, שרמנטי ואלגנטי, מסוגל לחמם את ליבה הקפוא. במחשבותיה היתה מורידה אותו משמים לארץ כדי להמתיק את בדידותה ולפזר את דאגות החולין שלה.

היום, לאחר שארזה בנייר עיתון את מכשיר הרדיו המצוין שלה, מתוצרת "טלפונקן", נעלה הגברת מלצרובה את דלת ביתה ויצאה לרחוב כדי למלא את פקודת השלטונות, שכן חשבה זאת לחובתה האזרחית.

רחובות העיר מלאו מכוניות גרמניות צופרות ודוהרות. מעל העיר, שזה לא מכבר עברה לידי הכובש הגרמני, עמד יום קיץ לוהט. השמש החמה של חודש יולי השתקפה בחלונות בתי העיר. היא מסרה את מכשיר הרדיו שלה בבנין הדואר ברחוב סלובצקיגו ושוב מצאה עצמה ברחוב; בידה אישור מסירת הרדיו, ובליבה תחושה כבדה של אובדן חלק מרכושה. היא המשיכה להלך שקועה בהרהוריה כאשר לפתע פתאום שני חיילים גרמנים תפסו בזרועותיה והחלו מושכים אותה אחריהם. הם הובילוה במעלה רחוב קופר־ניקה, שם הלך ונתאסף בינתיים המון אדם. היא הבינה מיד שאין כל טעם לנסות לשאול שאלות שכן היא לא תזכה במענה. פניהם של הגרמנים חתומים היו, שפתיהם נצורות: קסדות הפלדה מנעו כל מגע אנושי. היא המשיכה ללכת מפני שמלוויה לא איפשרו לה להעצר. היא השתוקקה להתחלק מטה, לרדת על הברכים, להתיישב על המדרכה ולסרב להמשיך. אך מעשה כזה לא היה נאה לה אף לא היה בו מן המועיל. היא חשה נכלמת על שמובלת היא כך, אבל חששה להעצר ורק חזרה וניחמה את עצמה כל העת שהענין בודאי יתבהר במהרה, שהרי הגרמנית שבפיה טובה היתה ומספקת כדי להסביר להם שאין בה, בגברת מלצרובה, כל אשם: וכי במה כבר ניתן להאשימה? הם לא דחפו אותה, הם פשוט הובילו אותה ללא

שימוש בכוח. היא הלכה לכאורה מרצונה התופשי והעמידה פנים של אדם אשר נפל קורבן לסעות מצערת.

ככל שהתקרבו להצטלבות הרחובות קופרניקה וספיהה הלך ההמון ונתעבה, הוא כבר מילא בצפיפות את המידרכות. כאשר סובבה את ראשה הבחינה שאין היא היחידה המובלת כך. מלפניה וגם מאחוריה רוחש היה הרחוב בהמוני יהודים; גברים ונשים כאחד, בעלי ליווי דומה לשלה. אנשים אלה נסחבו, הם ניסו אמנם להתמהמה, אך התקדמו בעל כורחם. מלוויהם שמרו על שתיקה. ככל שהתקרבו אל בנין תחנת המשטרה, גבר, שרק ושצף זעם ההמון מסביב: קללות, קריאות גנאי ולעז אנטישמי החלו להגיע לאוזניה, אך היא החליטה בליבה לא להטות להם אוזן, להתעלם מהם. אחד ממלוויה אמר דבר מה על מעצר מונע אבל היא לא הבינה במה דברים אמורים, שהרי לא הכירה עדיין את מוסר המוסדות הגרמניים. לה לא היה כל ענין באספסוף הזה. היא רצתה רק לעבור מהר ככל האפשר בדרך הייסורים הזו שהובילה בין טורי מכשפות, שכן ההמון מורכב היה רובו מנשים. לפתע פקו ברכיה תחתיה והתכווצות חדה בליבה לא איפשרה לה לשאוף אויר. סמוך לשער צפוף היה מהמון הבטלנים, המעבר הלך וצר בקבלו צורת משפך. האספסוף, שהיה עתה קרוב מאוד למובלים, הסתכל בהם בעיניים מזרות שנאה, נטפל אליהם, נעץ בהם מבטים חדים כסכינים וצלב את ה"נאשמים" במסמרי זעמו.

— רוצחים — נזרקה המלה הנוראה ישר בפניה. ובעיקבותיה בא זרם מלות גנאי ותועבה, אשר טרם שמעה בחייה. היא חשה פיק ברכיים ומחנק בגרון. סמוך לשער, בקצה המשפך האנושי, שהלך ונהיה צר עד כדי היותו בלתי עביר כמעט, החלו מלוויה דוחפים אותה קדימה בכוח והם צועדים בעיקבותיה. מכל עבר ראתה פיות מעוותים, פרצופים מפלצתיים שהחלו יורקים בפניה. ופניה של הפועלת השלווה והחרוצה מרחוב סיקסטוסקה, בעלת הדירה הנאה עם אמבטיה, אם לבן יחיד, החלו נוטפים אגלי רוק של בני אדם, אותה הפרשה מורעלת בזעם ובשנאה שנצטברו באספסוף זה במשך שנים ארוכות. הוא צבר את שנאתו באותה החריצות שבה צברה היא את פרי עמלה. גברת מלצרובה האומללה, שברגע הראשון רצתה להוציא ממחטה מארנקה כדי לנגב בה את פניה, נכנעה לצפיפות ונכנסה בוכה ומתיפחת וכולה נוטפת רוק אנושי אל תוך השער של משטרת "הבטחון".

נגעלת מעצמה היא עבדה בהוצאת גוויות מן המרתפים. היו אלה כביכול קורבנות הרצח שבוצע בידי היהודים לפני כניסת הגרמנים לעיר לבוב. את הגוויות הללו הכינו הגרמנים למען הצלמים והעיתונאים, הן היו מבותרות

באכזריות, בני מעיהן שפוכים והן העלו צחנה כמו השקר שהוציא אותן לאור יום. — הנאצים בדמות נמרודים —. על פניה של הגברת מלצרובה התייבשו הדמעות מהולות ברוק האספסוף. במשך חצי השעה האחרונה השתנו חייה תכלית שינוי, היא לא היתה עוד אותה האשה כמקודם, הם הפכוה למפלצת. וסביבה היו אלפי יהודים כמותה, גם מהם נשללו לפתע זכויותיהם הבסיסיות. והם היו מניחים בערימה, באדישות ובאופן מכני לחלוטין, חלקי גוויות, שאריות אדם מבותרות בגרזנים על הדשא. מעבר לגדר העץ התנשף בזעם האספסוף. דרך סדקים בגדר חדרו פנימה קטעי שיחות, המהום פראי והד מטושטש של רעש מנועים. השמים אפלים היו מן הרגיל. חשכה טרם זמנה ירדה על העיר. העיניים נתעוורו מכוסות בקליפת זוהמה, אפר ולחות מאוסה של רוק, אשר נתייבשו בחום.

גרמני שמן, לבוש מכנסי רכיבה ופרגול בידו, עמד עליהם ובשביעות רצון הכתיב את קצב העבודה. סוף סוף, אלוהים בלבד יודע כמה זמן נמשך הדבר, ניתנה הפקודה לזוז, כלומר לצאת לרחוב דרך שער הגיהנום. פחד בלתי מרוסן אחז בקבוצת היהודים. מישהו זרק שמועה שטבח המוני יערך ביוצאים מן השער, שבחסות החשכה יתנפלו עליהם ויירו בהם עד האחרון. אימת מוות הקפיאה את תנועותיהם, נטלה מהם כל יוזמה, לא הניחה להם למוש ממקומם. הגרמני לבוש מכנסי הרכיבה חזר על פקודת התזוזה הנמרצת בתוקף, תוך שהוא מכה בפרגול שבידו את האיש שעמד ראשון בשורה. היהודים הטילו עצמם ספונטנית לכיוון השער, אחוזים במלחציים של חרדה ואימה שבין הגרמני השמן לבין שער הגיהנום. נתונים במתח עצבים קרוב לטירוף נדחפו האנשים דרך הכניסה המאיימת והגיעו אל השער. האספסוף נעלם כלא היה, הוא התעייף מן המחזה, מן הסנסציה, מן הקללות, הירי‌קות והתפזר.

כאשר סוף סוף מצאה את עצמה הגברת מלצרובה שוב ברחוב כבר ירדה חשכה על העיר. היא חששה לשוב אל ביתה, שכן היא חשה מאויימת מכל עבר ולא נתנה עוד אמון ברחובותיה של העיר שלה, שבהם נהגה להלך שנים על שנים, שאותם חצתה אלפי פעמים בשעה שהחזירה עבודה מוכנה לבתי לקוחותיה, שבהם הלכה בערבים, בימי חופשות וחגים כדי לפגוש את ידידיה. כל אלה נעלמו ביום זה ללא שוב. היא נכנסה במהירות לתוך שער אחד הבתים הזרים כי נדמה היה לה ששם מתגוררת אחת מלקוחותיה. היא טיפסה על מדרגות עץ חורקות בשארית כוחותיה ורגליה מאובנות. היא החלה דופקת בדלת כלשהי, שעלה בידה למשש בחושך, אחוזת תחושה שהנה מתדפקת היא בדופן ארון מתים. איש לא פתח. היא המשיכה לדפוק בחוזקה. לבסוף, בקצה השני של הפרוזדור נפער סדק בדלת כלשהי. קרן

אור חשמל הזדחלה על פניה והיא נגעה בהן כדי לסלקה. האור היה קר ולח כמו מגע של תולעת, הוא זחל על פניה, חדר לעיניה העייפות ועיצבן אותה. היא לא ידעה מתי וכיצד, אך לפתע מצאה את עצמה במטבחם של אנשים זרים לחלוטין. היא נשכבה על ספסל עץ קשה ובכתה בכי תמרורים אל תוך הלילה. כאשר עזבה עם שחר את הבית הזר נוכחה לדעת שלפני שפתחו לפניה הזרים את דלתם היא התדפקה על ארון החשמל.

יומיים לאחר מכן הלכה ברחוב קולונטי, בדרכה הביתה, והרהרה במאורעות הימים האחרונים: במעשי האכזריות שבאו בשרשרת, בהעלמם של אלפי בני אדם, בטרור הכבד שהוטל על העיר, בהוצאות להורג של בני ערובה. היא הלכה בכיוון ביתה ברחוב שהיה כמעט ריק מאדם. מספר צעדים לפניה צעדה דמות מצוחצחת של קצין גרמני מצלצלת בדורבנותיה. הם הלכו שניהם באותו כיוון, לכיכר סמולקה. ובעודם מהלכים כך ברחוב היא חשה לפתע, למרבה פליאתה, שהקצין המזוין באקדח, הצועד מספר צעדים לפניה, נציגו של הרייך הגרמני השלישי בן אלף השנים, חושש מפניה ומאט את צעדיו כדי לתת לה לעבור על פניו. העובדה שצלליתו הגברית מתכווצת ומתבטלת, שהיא מרתקת אותו אל צעדיה, גרמה לה הנאה רבה. התחושה שהוא משתוקק להשתחרר מקרינתה ולא נותן לו כהולך רגל בודד ברחוב ריק מאדם, שרוצה היה לצאת במהירות אל שדרה סואנת, שאיננו חש בטחון במחיצתה, היטיבה עמה. — ושמא יצאה היא מדעתה עקב הסבל שעבר עליה לאחרונה — שאלה את עצמה בדאגה.

בשובה הביתה ציפה לה במרפסת גבר לבוש מדים. כמה נבהלה והופתעה ברגע הראשון. היה זה ידידה ריטשל, הוא ולא אחר. בדרכו אל החזית נזכר בה ובא לבקרה. הם שוחחו עד השעות הקטנות של הלילה. הוא היה כל כך מרוכז בעצמו שלא הבין כלל את טינתה לאור החוויות הקשות שעברו עליה, הוא ניסה לפטור את הנושא ולנחם אותה במטבעות לשון שחוקות. הוא לא התבייש בקוצר רוחו להקשיב לה, לא נכלם ממעשיהם של בני עמו. הוא השתלב יפה להפליא בקצב ההמוני של אומתו. הוא סיפר על יעודה של גרמניה, על הכורח שבכיבוש שטחים רחבי ידיים. כאשר שאלה אותו אם רואה הוא הצדקה לעשות כל אלה על גבה של תופרת מרחוב סיקסטוסקה, ענה לה באימרה שחוקה: "כאשר חוטבים עצים ניתזים שבבים". לא עלה עוד בידם לאחות את הקצוות. החוט ניתק. כאשר נפרדו לא ידעו עדיין שהשנאה הגדולה בולעת גם חיבה, והופכת גן עדן פורח למדבר שממה. הם ידעו לעומת זאת יפה שביניהם נסתיים הכל.

אבא בושש לשוב

האדון כסוף השער, שהתגורר בקומה א׳ בבית מספר שישים ומשהו שברחוב הגנת לבוב, הלך שקוע בהרהוריו בדרכו הביתה. אשתו ובתו ציפו לו בבית בדאגה. מדי דקות מספר היתה אחת מהן יוצאת אל המרפסת ובמבט חטוף סורקת את הרחוב כדי לראות אם לא מופיעה בו דמותו של האיש. פעם אחת אפילו, בשעת בחינת הרחוב משמאל ומימין, נדמה היה לאשה שמתחת למרפסת ממש חלף כהרף עין ראש השיבה. היא חנקה בגרונה קריאת שמחה. האדון שהשיבה זרקה בשערו נוהג היה להלך בקיץ ללא כובע לראשו. רק הוא, בעל ראש השיבה, עשוי היה להופיע בשעה כזו בשער כדי לעבור את מפתן ביתו. שתי הנשים רצו אל דלת הכניסה ופתחוה לקראתו לרווחה, מצפות בדריכות לקול צעדיו על המדרגות. הן הרי הכירו היטב את קול צעדיו, את אופן הליכתו, את דשדוש רגליו על המדרגות, כאילו מנער הוא מנעליו את אבק הדרכים, ואת רגע הדומיה שבין עליה ממדרגה אחת לשניה. אך בחדר המדרגות עמדה דומיה כבדה ספוגת ריחות התבשילים שנתבשלו באחד המרתפים לקראת סעודת הערבית.

הן עמדו כך בפתח דירתן עת ארוכה, נבוכות, מאוכזבות וחסרות אונים, ולאחר מכן הגיפו את הדלת ושבו לחדר האורחים. מן הדלת הפתוחה של המרפסת עף אל תוך החדר הווילון, שהתנפח כמו מפרש ברוח וזה הביא להן משום מה נחמה פורתא להרף עין. מן העבר השני של הרחוב פרצה אל תוך החדר צריחת רמקול גרמני. היתה שעת דמדומים וקוו האופק התמזג בחזית הבניינים ויצר גוש אפור אחד. ירד הערב.

האם שכחה את מועד ארוחת הערב, הבת התהלכה בעצבנות בחדר, הלוך וחזור וידיה שלובות בחוזקה על עורפה. הן לא העזו להפר את הדממה. אל תוך האפלה הדחוסה, המרופדת בדומיה כבדה, החלו מתגנבים קולות הרחוב, רשרוש הווילון, פתיחת שער הכניסה וכדומה. אך בחללו של חדר המדרגות לא נשמע כל קול צעדים. הבנין עמד שותק כמו עזוב. הן לא יצאו עוד למרפסת, הן השתוקקו להיות מופתעות. הן כל כך רצו שהאדון כסוף השער ידפוק בפשטות בשער הכניסה, ימתין רגע ובמו ידיו יסיר מהן את כובד הציפיה על ידי נקישתו בשער: ואזי תצאנה הן ותפתחנה לו את דלת ביתו.

— מה קרה לאבא, אני מאוד חרדה לו — קרעה האם את השתיקה. הבת

לא ענתה. היא המשיכה לצעוד בחדר הלוך ושוב וידיה נאחזות בעורפה בעווית, כאילו נושאת היא על גבה משא כבד מנשוא. הדמדומים הפכו לחשיכה שצבעה כחול כהה, הכוכבים לא נראו ברקיע ורשרוש הווילון נשתתק גם הוא.

— היש בדעתך להתהלך כך לנצח? — שאלה האם ובאחת קמה מן הכורסה וניגשה אל הדלת הפתוחה של המרפסת. הבת עצרה בעדה בכל גופה בלי שהורידה את ידיה מן העורף. היא לא רצתה שהאם תפגוש את הלילה עין בעין. מפאת החשיכה לא יכלו עוד לראות אשה את פני רעותה, אך הרגישו שכל אחת מחפשת בתוך עצמה הגנה בפני הבלתי ידוע הצפוי להן. הן קירבו את פניהן זו לזו והאם היתה הראשונה להרים את ידה כדי לגעת בדבר מה מוכר לה, יומיומי וידוע. הבת חשה את מגע אצבעותיה של האם על שפתותיה ואלה כאילו הסירו את חותם השתיקה. הבת נשקה את האצבעות וחלפה על פניהן בפיה ברפרוף. שתי הנשים התחבקו ופרצו בבכי תמרורים בהתיפחויות שקטות ומקוטעות: נפרץ מעין הדמעות והן חשו קרובות מאוד אשה לרעותה והתמסרו כליל לעצב, לצער ולבכי המשחרר.

הלילה ירד על העיר. ברחוב שעונה במשך יום ארוך ומייגע בגלגלי עגלות ומכוניות נשמעו קטעי קריאות ממרחקים. הנשים האזינו לקולות בקשב רב, באחזן אשה את ידי רעותה. שוב היתה האם הראשונה לשבור את השתיקה. מילותיה חלפו מעל מפתן המרפסת, התרוממו והמריאו אל על. לאור דבריה התבהר החדר, התעוררו תקוות חדשות. היא סיפרה את זכרונו־תיה מאיזו חופשת קיץ בעבר הרחוק בבית הוריה. היא נהגה אז לפרוט על פסנתר אטיודים של שופן. היה זה בקיץ בעת הקציר. שאון טפיחת החרמשים נשזר והתמזג בריח התילתן.

— אבא שלך בא לביקור אצל הדוד מונדק, הוא התכוון לבלות שם את חופשת הקיץ. התאהבתי בו ממבט ראשון. היתה לו רעמת שער בהיר והוא נהג להעביר בה את אצבעותיו. באחד הערבים שדומה היה לערב זה גילה לי אביך את אהבתו. — את יודעת... — אמרה והשתתקה. אך הבת לא ידעה: מעולם לא סיפרה לה האם מאומה מזכרונות נעוריה. היא רק הוציאה את ידה מכף ידה של אמה ונגעה קלות בלחיה, באותה נקודה ממש שבה לפני עשרות שנים נוצרת היתה גומת חיוך חינגית. בבלי דעת חזרה הבת על תנועת פינוק של אביה מלפני עשרות שנים, מן הימים שלפני בואה לעולם. תחת מגע אצבעותיה לא נוצרה כל גומה.

דממת קבר אפפה את העולם. את הדממה הזו קרעה לגזרים יריה בודדת,

אשר נשמעה כמו אבן מושלכת אל באר עמוקה. כחץ שלוח התפרצו שתי הנשים אל המרפסת. כפופות מעל המעקה ניסו לנסר את האפלה במבטן, להבחין בדבר מה על המידרכה, אך גם העין החדה ביותר — לא היה בכוחה להאיר את שחור הלילה ואת הדמות כסופת השער. אפילו שמלות הקיץ הבהירות שלהן הפכו שחורות משחור.

כמו שתי ציפורים שבורות כנפים נשארו הן תלויות מעל המעקה, קפואות כך במשך שניות, דקות או אולי אף שעות. המשקל הסגולי של הזמן משתנה בהתאם לנסיבות.

— אבא בושש לשוב — אמרה לבסוף הבת ומשכה אחריה את אמה אל תוך חדר האורחים.

ווילד — החיה שניצודה

מר ווילד היה אדם מכובד במלא מובן המלה. שמו הלך לפניו כאדם ישר, כשרוני ובעל יוזמה. בין מכריו וידידיו הרבים היו רופאים וטכנאי שיניים. בתוקף תפקידו, כמנהל "דנטלדפוט" טרוד היה מן הבוקר עד הערב. בלישכתו המעוצבת בטעם רב נוהג היה לקבל לקוחות, לחתום על מכתבים, ולהעניק יעוץ למעונינים. כך התנהלו הדברים לפני המלחמה. עם כניסתם של הרוסים לעיר חלו כמובן שינויים, אך מר ווילד המשיך לעבוד במקצועו. הוא "התברג" יפה כעובד במחסן מולאם של כלים וחומרים טכניים עבור רופאי שיניים. כמו כן החל משתתף באסיפות עם הדנות בבעיות חברה, תחום שהיה זר לו לחלוטין עד אז.

כך היה עד שיום אחד השתנו פני הדברים — הגרמנים נכנסו ללבוב. המומחה שלנו הבקי בעניני הלחמות, שיניים תותבות, גומי צמיג [קאוצוק] וכדומה, שנוסף על כך שלט היטב בשפה הגרמנית, הצליח בקושי רב למצוא לעצמו תעסוקה במרפאת שיניים עירונית כלשהי. עבור עבודתו לא קיבל כל תמורה כספית, כמובן.

תפקידו היה לגשש, לחטט, ולנסות למצוא שאריות שונות וחומרים חלופיים, שיתאימו לעיבוד בבית המלאכה של מרפאת השיניים. כמו כן היה עליו לבקר מדי פעם בבסיס אספקה גרמני חדש, שבו נותרו מעט מצרכי מזון מימי הרוסים. במחנה זה חולקו גם אישורי עבודה ליהודים. ווילד היה מעונין בראש וראשונה להצטייד באישור עבודה, שכן בלעדיו צפוי היה כל יהודי לבעיות אין ספור. הוא השיג אישור עבודה מצויד בחותמות וחתימות נכונות תודות לקשריו הטובים עם מנהל המרפאה האוקראיני, שאותו הכיר מזה שנים רבות. בזכות האישור קיבלו חייו של ווילד, אשר עד אז עמדו בסכנה, תפנית חדשה, כלומר היתה בידו — "סמכות המשרד" — Amtskraft לפי הגדרתם של הנאצים. משרתו החדשה לא הביאה לו כל הכנסה כספית, שכן ליהודים לא שולמו משכורות. הם לא קיבלו אף אגורה שחוקה אחת כתמורה על עמלם. חובתם היתה לשרת כעבדים את הרייך השלישי וכבוד זה היה שכרם. הוא, והזכות להתהלך בעולם לא להם. וכך בפעם הראשונה בימי חייו הסתובב מר ווילד, ולפי המינוח הגרמני: "היהודי" ווילד, חסר פרוטה ורק למען תועלתם של אחרים מגיע היה מדי בוקר, ביחד

עם שאר העובדים, לבית המלאכה של מרפאת השיניים. שם נהג לאסוף רשימות של החומרים החסרים, להסתובב כה וכה, לפטפט מעט, להציץ פה ושם ולאחר מכן לצאת העירה. הוא עדיין שמר על מזגו הנוח, על מצב רוחו הטוב והשתדל להעמיד פנים של אדם חשוב ומכובד, המקובל פחות או יותר על כולם.

הוא היה נוהג להופיע בבית המלאכה אחת לכמה שעות במשך היום ולהביא עמו קופסאות, חבילות ובקבוקים מלאי נוזלים. הוא השתדל לפרוט את עיסוקיו המעטים לפרטים רבים ככל שניתן כדי להוכיח עד כמה פעיל הוא. אמנם מרוחק משולחן עבודתו הקודם, אך יעיל שביעילים; ווילד הישן בהתגלמותו החדשה — אדם לכל עת בתנועה מתמדת —. בגו של ווילד עבד באותו בית מלאכה עצמו כטכנאי. הוא היה נער שקט, תווי פניו רכים, סנטרו מעוגל ואפו יווני. הוא היה עובד בעצלתיים, לא בשל חוסר הרצון לעבוד אלא בשל היותו משוכנע שעבודתו היא ברכה לבטלה ובשל התחושה שכל טובה לא תצמח לו ממנה.

ימים רבים לאחר כניסת הגרמנים לעיר ולאחר הקמת "מקום העבודה" שירת האיש המכונה "היהודי" ווילד את בית המלאכה באופן המתואר לעיל. כלומר: הוא היה הולך ובא, מפטפט מעט עם העובדים, טופח להם על השכם כדרך ידידים, מחליק כריך עטוף בנייר עיתון לתוך כיס חלוקו של הבן ומתחלק עם החברים לעבודה בפירורי רכילות וחדשות שהצליח ללקט בעיר. הוא היה מספר את הדברים לכל אחד מן העובדים בהתאם למוצאו האתני; יהודי, אוקראיני או פולני. הוא היה מתבל את סיפוריו, מנדנד בראשו לאות הסכמה ומעביר אצבע בין צווארו ובין צווארונו החונק קמעא. הבן לא האזין לפטפוטי אביו, היא רק עקב בעיניו — עיני האיילה — אחר תגובתם של אחרים, קשוב ושומר אם חולקים הם לאביו את הכבוד הראוי לו, אם לא מזלזלים בו ולא לועגים לו, חס וחלילה.

למרות שעיסוקיו לא היה בהם כדי למלא יום עבודה נמנה ווילד על הצוות הקבוע של עובדי המרפאה. לא פעם בשעת העבודה ניתן היה לשמוע את שמו מוזכר על ידי מישהו מן העובדים. בשל מחסור בחומרים שונים הדרושים בעבודה שוטפת, הוזכר ווילד לעתים קרובות כמי שעליו להשיגם בהקדם. אז היו קובעים את קצב עבודתם על פי ווילד, כלומר, דחו למעשה את העבודה עד שובו של ווילד ובידו החומרים הדרושים. למשל, באחד הימים אזל הגבס להכנת התבניות ולכן כל המחלקה עברה "לעבוד על פי ווילד", כלומר, לכאורה עסקו בניקוי ובעשיית סדרים אך למעשה התבטלו כולם, קראו עיתונים בעמידה, רחצו ידיים והציצו בשעוניהם. שובו של

ווילד שם קץ למנוחה ומקץ שעה, שעה וחצי, הביאו ממקום כלשהו את הגבס הדרוש והמערכת שבה לעבודתה התקינה.

למעשה היה ווילד מקובל על הכל, האנשים חיבבו אותו ונהגו בו כבמוסד ולא כבפרט. הם זיהו את ווילד עם ה"דנטלדפוט" הישן, אלא שכעת נוספו לו רגליים ותנועה מתמדת. "ווילד יצא כבר", "ווילד עוד לא שב", משפטים כאלה ואחרים נשמעו שוב ושוב במשך היום. הם סימלו היטב את חשיבותו של האיש במנגנון המוסד. הבן, למרות שלפעמים לא החליף עם אביו מלה, הכיר היטב את מסלוליו בעיר, את מועדי שובו ואת מקום המצאו. לכן היו העובדים פונים אליו כדי ללמוד על תנועותיו של ווילד ועל מועד שובו למרפאה. באחד מימי אוגוסט לפני הצהריים לא הופיע ווילד בבית המלאכה. איש לא השגיח בכך. כל אחד מן העובדים עסוק היה בעניניו. הן היהודים והן הגויים המעטים שעבדו בבית המלאכה שקועים היו בדאגותיהם באותו היום. והרי לא היה יום ללא דאגות. היהודים חרדים היו מפני הדרך שהיה עליהם לעבור כדי לשוב לביתם בתום יום העבודה, שכן הגרמנים תופסים היו יהודים ברחוב כאילו היו כלבים ומסיעים אותם בכיוון בלתי ידוע. לגויים היו דאגות כלכליות: הכנסותיהם מן העבודה הפרטית, שעשו בביתם, ירדו לאפס, הכנסותיהם מן העבודה בבית המלאכה היו זעומות והיוקר הלך והשתולל. היהודים בבית המלאכה ציפו באותו יום בדריכות לאישורי תעסוקה שמנהל העבודה שלהם הבטיח להביא ממשרד הבריאות. ווילד לא הגיע לעבודה. הבן אמנם השגיח בכך והציץ מדי פעם מן החלון, אך עדיין לא דאג לאביו. בבוקר יצאו שניהם ביחד מן הבית. כהרגלו עזב האב את הבן ללא מלת פרידה בפינת רחוב סטניסלב הקדוש ופנה לעניניו. הפעם נטל הבן בעצמו את כריך ארוחת הבוקר. לאחר שחלפה שעת הצהריים והתקרבה שעת סיום יום העבודה החל הבן להתנחם במחשבה שאביו שב הביתה ישר מן העיר, קרוב לוודאי, שכן לא היה כל טעם לבוא לבית המלאכה בשעה כה מאוחרת.

באותו זמן עצמו נוצר מגע קרוב בין הכוחות הגרמנים המזוינים לבין ווילד "היהודי", בקסרקטין הרכיבה ברחוב ליצאקובסקה. כמה צעירים גרמנים במדי ה"וואפן־אס־אס" בחרו בווילד כקורבן ונטפלו אליו בלכתו ברחוב. הגרמנית הטובה שבפיו לא עמדה לו הפעם. הופעתו החיצונית היתה בעוכריו. אופן הליכתו הסב אליו את תשומת ליבם ועורר את חושם השישי, חוש הציד; התאווה לעלות על עיקבותיו של יהודי ממרחק. הם לא אבו כלל להקשיב לטענותיו שאין לו פנאי, שכמותם תורם הוא למאמץ המלחמתי במקום עבודה גרמני. הם קרעו לגזרים את הפתקים שהוא דחף להם מתחת לאפיהם המעוצבים לתפארת; ועל דבריו הרכים ועל הטון השפל שלו הם

השיבו ב"בלום פיך"! הם זרקו אותו מיד אל יד ושיחקו בו כמו בכדור דמוי גליל בדוחפם אותו קדימה. ווילד, עיניו מתרוצצות לכל הכיוונים, חיפש הזדמנות להמלט מן המלכודת; אך לאחר מספר מהלומות סירב מוחו לפעול כסדרו. עיניו המתרוצצות לא מצאה אהדה בין העוברים והשבים ברחוב. אלה ירדו מן המדרכה אל הכביש, האיטו את צעדיהם, התבוננו ביהודי בעוד חיוך אירוני דק תלוי בזווית פיהם. נשים כפריות אחדות אף נראו משועשעות מן המחזה. איש לא האיר לווילד פנים ולא שיגר לו ולוא קרן בודדה אחת של השתתפות בסבלו.

הוא חש אי נוחות הולכת וגוברת, לראשונה בחייו הרגיש כאדם נטול זכויות וחסינות, כאלה שהגנו עליו כל ימיו והיו חלק בלתי נפרד מקיומו. היה לו רצון עז לקבור את עצמו עשר אמות בתוך האדמה. מלפניו נפרש רחוב פתוח אך מאחוריו הלמו בגבו אגרופים; ולפתע חש כיצד דבר מה חד כמחט מלובנת מדגדג אותו מתחת לצלעותיו ואחד מכלי הדם שלו מתפקע ונשפך בקירבו. הוא החל לרוץ כפי שרצים בני אדם כבדים ולא מאומנים, בעלי כפות רגליים שטוחות. הוא חש כובד בכפות רגליו כאילו נוצקה בהם עופרת. מאחוריו התקדמו בצעדי ריקוד קלילים מעניו, שלא חסכו ממנו מלות גנאי כדי להגביר את ריצתו. לבסוף כמו בערפל הרגיש כיצד נפרשות מדרגות מתחת לרגליו העייפות. הוא רצה להתיישב אך הם לא הניחו לו ודחפו אותו לתוך שער כלשהו ובמעלה מדרגות. האופל החל להתחבר לריבועים, משולשים ומשושים, רקומים בכתמי אור מן החלונות הפתוחים. לבסוף נתמזג הכל עם הקולות שבאו מן הדלת הקרועה לרווחה; קולות של צחוק פרוע, זעקות וגניחות קטועות. בשלב זה היה ווילד בעילפון חלקי ורק על רגליו לא איבד עדיין שליטה. ואלה מתוך כושר התמדה משלהם המשיכו לעלות במדרגות, להתרומם וליפול כמו בולי עץ. מעניו הטילו אותו בכוח לתוך חדר כלשהו. ווילד, חייל מילואים אוסטרי מימי מלחמת העולם הראשונה, שנטל בה חלק כתף אל כתף עם הגרמנים, הכיר בחוש הריח של טירון לשעבר את הצחנה של אולם קסרקטין.

— הרי לך יהודי טרי — צעק אחד ממעניו. גרמני שכובע לראשו, כותונת ללא מעיל על גבו ושרווליו מופשלים, תפס את ווילד בכפות ידיו הענקיות. הוא הפך אותו באוויר ובתנועה מאומנת אחת קרע ממנו את מעילו, כותנתו וחגורתו. ווילד אחז את מכנסיו בידיו כדי שלא יפלו מגופו. הוא הוכה בחגורתו שלו והאבזם חתך בגופו, קרע רצועות של עור ושל בשר חי מגבו. הכאב חרש את גופו וווילד החל מיילל. מימיו לא שמע יללה כזו ונדמה היה לו שקול זה לא ממנו בא, שמישהו אחר מיילל כך. האבזם היכה בפניו והוא חש שהנה מתעוור הוא, מאפו פרץ סילון של דם. הוא

כיסה את פניו בכפות ידיו ומכנסיו התחלקו מטה אל כפות רגליו. הוא התכופף קדימה כדי להגן על פניו מפני המהלומות והשאיר להם את גבו החשוף והקרוע. והם אכן חרשו את גבו ואת בשרו כבברזל מלובן. הדמעות שזלגו מעיניו והדם שזב מגבו הרטיבו את הריצפה, להבות ליחכו את כל גופו והוא בכה. לבסוף, כפוף קדימה, ידיו פשוטות לצדדים, נפל כעץ כרות על הריצפה המזוהמת ואיבד את הכרתו. המלים האחרונות ששמע נתקעו בתודעתו. מישהו אמר אל המרצח: — חדל כבר מזה, נמאס לי —. יתכן שמילות החסד של המרצח המשועמם מן השעשועים האכזריים התיחסו אל תליין אחר ואל קורבן אחר, שכן ווילד לא היה קורבן עינויים יחיד בחדר זה.

יהודים רחמנים הביאו אותו הביתה בעגלה לאחר שהתעורר. הוא היה חבוש כולו, שבור ברוחו ובגופו וקודח מחום. הם מצאו אותו מוטל חסר הכרה לרגלי בנין הקסרקטין. אבד לו הארנק עם כספו, תעודותיו ומשקפיו. אך הדבר החשוב ביותר שהלך לאיבוד היתה התעודה ממשרד הבריאות העירוני, שהמליצה בפני השלטונות והמשרדים השונים להעניק למוכ"ז, יעקב ווילד, כל סיוע אפשרי, שכן פועל הוא מטעם משרד הבריאות ומבצע תפקידים מיוחדים בכל שטחי העיר. עבור תעודה זו שילם ווילד ביוקר. היא אמורה היתה להעניק לו לכאורה תחושת בטחון ללא גבול אך למעשה היתה שווה כקליפת השום. מר ווילד לא העלה כלל על דעתו שהגרמנים עלולים להיות רמאים כאלה. כאשר נודע למנהל בית המלאכה על קורותיו של ווילד שקע לרגע בהירהורים, כדרכו, ואמר: — אין כל פלא בכך כאשר אדם בעל אף כזה מתהלך לו בעולם —.

ווילד חלה אנושות וכעבור זמן קצר נפטר. בנו שהיה בעל אף יווני קבר את אביו ובעצמו ניספה כעבור שנה במחנה ינוב; תפקידו במחנה היה ללוות בנגינה על סקספון את הצועדים אל המוות.

הוא עבר הסבה מקצועית.

האיסוף הראשון

בהצטלבות הרחובות פיארוב ושבינטגו פיוטרה, סמוך אל השער הראשי של בית העלמין ליצאקובסקיגו, התקדם מסע דמוי לוויה. האנשים הלכו בשורות צפופות, כאילו עמדו לקבור אדם מכובד.

מדי יום ביומו עברו את המסלול הזה מספר לוויות היוצאות מרחוב קוכנובסקיגו או מרחוב פיאקרסקה, מבתי האבלים או מן הכנסיה הקטנה המכונה האנטומית; מסע לוויה לא היה דבר יוצא דופן או מעורר תשומת לב מיוחדת באיזור זה של העיר. אולם עובר אורח, שהיה אותה שעה ברחוב שבינטגו פיוטרה השגיח בעובדה, שמעל ראשי הצועדים אינם מתנדנדים כל ארון, צלב או דגל, כדרכן של לוויות נוצריות. התהלוכה חלפה על פני השער הראשי וגם על פני השער האחורי של בית העלמין ופקקה את הרחוב. המחזה הזה הפליא את עובר האורח והוא עצר בדרכו.

פתיתי שלג זעירים וצורבים ירדו על העיר. גל אנושי כהה זרם על הרקע הלבן. השלג ניקד את השורות השחורות של צלליות אדם ניקודים ניקודים. לא ניתן היה אמנם להבחין בפני האנשים הצועדים, אך על הרקע הלבן הצטיירו בבירור כיסויי ראש של נשים ושל גברים. השלג הצליף בצועדים ברצועות לובן אלכסוניות. הם צעדו; לא שרו ולא דיברו ביניהם, ורק קול צעדיהם נשמע באוויר הקר ועל האדמה נותרו עקבות הולכות ומעמיקות.

המסע הלך והתקרב אל עובר האורח שצפה בו. פני הצועדים בטור הראשון החלו להצטייר בבירור; מתחת לכובעים, למגבעות ולמטפחות, מעל הצווארונים וכיסויי הפרווה החלו להציץ פנים. קלסתר פניה של אשה זקנה היה הראשון שבטור; עיניה קרובות היו זו לזו והביטו קדימה כאילו נעקרו מתוך מסגרתן, שם טוב היה להן זמן רב ועכשיו לא ידעו עוד היכן להסתתר. בשתי אצבעות לבושות כפפה היא תמכה בעיניה כאילו חששה לאבדן. הפנים שליד הזקנה שייכות היו לאשה צעירה וגנדרנית, פרוות שועל כסוף לצווארה וטורבן לראשה. בשרוול מעילה ניסתה לסלק מעל פניה את פתיתי השלג המציקים, כאילו רצתה שהאחרים יוכלו לקרוא את הבעת פניה באותה שעה גורלית. על ידה צעד גבר מעוקם וכאוב שנאבק עם בכי או עם הצטננות ובאין לו מטפחת אף ניגב את קצה אפו באצבעותיו הקפואות. שאר הפנים מחוקות היו, פנים שאינן נחרטות בזכרון.

עברו הטור הראשון, השני והשלישי, מעבריהם צעדו שוטרים אוקראינים מזוינים ברובים. הם שמרו על הסדר ובמכות של כתות רוביהם יישרו את הזוויות והפינות של המרובע האנושי, משגיחים על צורתו ההנדסית. בשורה הרביעית, בלתי נראית לעין ואבודה בצילן של דמויות המבוגרים הלכה מתיפחת בשקט ילדה כבת שתים עשרה. היא הלכה ללא כסות כלשהי לראשה הבהיר ועל גבה התנדנד זנב צמה דק ופרוע. היא הלכה לבדה, ללא ליווי אם, אב, קרוב או מודע. ולמרות שהלכה בתוך השורה, נראתה בודדה ונטושה — שה לעולה.

השוטר האוקראיני שחימם את אצבעותיו הקפואות בנשימתו החמה גילגל לעצמו סיגריה. חברו הוציא מן הכיס מצית ומול פניו הבהבה במשך רגע קצר לשון חמה של אש.

האנשים שצעדו בשורות לא שוחחו ביניהם, לא אחזו איש בידי חברו, לא היתה ביניהם כל שותפות, הם לא היו שייכים זה לזה. הם עדיין לא ניתקו את עצמם מבני האדם ומן החפצים שהיוו את עולמם עד כה. אחד הצועדים, אדם צעיר, העיף מבט חטוף וחסר הבנה בדמותה המפוסלת באבן של האם הקדושה והמעונה שעמדה לה בחצר בית המלאכה למצבות, אך מיד שקע במחשבותיו ולא הביט בה עוד. אף לא בצלבים שעל מצבות אחרות וגם לא בעוברים ושבים שנדירים הם באזורים אלה. בשורה האחרונה הלך יהודי זקן שבקושי עלה בידו להדביק את קצב הליכתם של הצועדים. בידו הרחבה והחיוורת ליטף את זקנו הלבן בסלקו מעל פניו פתיתי שלג מציקים, בידו השניה ניסה נואשות לסדר את כנפי מעילו הארוך שהפריע לו בהליכה.

במאסף צעדו שני שוטרים אוקראינים וכידוניהם שלופים. הם דמו לרועים האוספים את עדרם, פעם מימין ופעם משמאל. הם שמרו על אחידות המרובע האנושי ונעזרו לשם כך בכתות רוביהם, שבהם היכו בתנועות זריזות וללא שימוש בידיהם אשר תקועות היו להם בכיסים, בשל הקור העז.

לאחר שחלף המסע נותרו על משטח השלג הצחור נקודות שחורות של עיקבות מאות הנעליים. ובעיקבות המסע, שומר על מרחק מה ממנו, הלך גבר בודד ומבוגר שבשרוול מעילו ניגב את דמעותיו. מאן דהו מבין העוברים והשבים שהכיר בגבר את יהדותו על פי המגן דוד הענוד על בגדו וגם על פי בכיו המר, שיער שהנה לפניו אדם אבל, ושאל אותו לאן מועדות פניה של התהלוכה. היהודי הסביר, תוך כדי הליכה, שאלה הם יהודים; גברים ונשים שהוצאו מבתיהם ומכל מקום שבו מצאו אותם בחיפוש יסודי מאוד מאוד, — ועכשיו — אמר היהודי — רק אלוהים יודע לאן מובלים הם —.

הוא המשיך ללכת וכאשר התרחק דומה היה כאילו מתמזג הוא עם המסע.

והשלג הטרי שירד כל אותה עת כיסה בשטיח לבן וצחור את עיקבותיהם של היהודים.

הידידות

הרוקחת ביליקובה והרופאה היהודיה הכירו אשה את רעותה משחר נעוריהן. הן היו חברות מימים ימימה; הן התידדו כבר ביום הראשון ללימודיהן בכיתה א' ונהגו להפגש מדי יום ביומו. יחסי הידידות שביניהן נמשכו ללא הפוגה ואף הלכו ונתהדקו במרוצת השנים. בבוא הגרמנים ועמם היחסים החדשים והמעוותים בין בני האדם, השתתפה הגברת ביליקובה עוד זמן מה בצערה של ידידתה היהודיה. אך לאחרונה, לאחר שקיבלה בחכירה, כביכול, את בית המרקחת שהיה עד אז בבעלות יהודית, ובשל היותה טרודה יותר ויותר בסידור החנות וברכישת ציוד רפואי, התעניינה פחות ופחות בגורלה המר של ידידתה היהודיה. גברת ביליקובה, שהיתה מטבעה אשה חרוצה והשיגית מאוד, עבדה מן הבוקר עד הלילה בבית המרקחת החדש שלה. סוף סוף בעלת עסק משלה. בית המרקחת שממוקם היה בטבורו של רחוב סואן כלל מספר חדרים בקומת הקרקע ובקומת הביניים. החנות עצמה ממוקמת היתה בקומת הקרקע ובסמוך לה מחסן קטן. בקומת הביניים היו משרד ומעבדה. במדרגות ברזל לולייניות ניתן היה לעלות מקומת הקרקע לקומת הביניים. שם באולם הקבלה, לפני חלון ענק, עומדת היתה ספה ששימשה את הלקוחות המצפים להכנת התרופות.

הגברת ביליקובה, בת לכומר כפרי, התחנכה לאור מסורת אדוקה של הכנסיה הפראבוסלאבית. בהיותה כורעת על ברכיה בכנסיה במשך שעות ארוכות נהגה להתפלל לאם הקדושה, לבתולה הטהורה, ולכל הקדושים המעונים של כנסיתה. כך היה מקובל בשכבה החברתית שאליה השתייכה. בהתרוממות רוח היתה מכה בחזה הצנום וידיה המשולבות לתפילה התרוממו אל על באקסטזה כשתי להבות נר. כדרך האיכרים היתה משתחווה פעמים רבות ובתנועה רחבה של איכר הזורע את שדהו היתה מצטלבת שלוש פעמים לכל מלוא רוחב חזה הצר. הגברת ביליקובה אהבה יותר את בוראה מאשר את ברואיו. היא ראתה בו עושה ניסים ונפלאות, אשר נבגד בידי חוטאים רשעים וקטני אמונה שלא ידעו להנות מזיו חסדו הרב, לא ידעו להתקרב אליו ברוח שפלה. בעוד היא — שפחת האלוהים, ירשה מאביה הכומר — ממלא מקום האלוהים, ואיש הביניים לחסדיו, את סוד ההתמזגות עם הקדושים באמצעות התפילה. נוסף על עיסוקה הדתי מכינה היתה גלולות, מערבבת

גוזלים, רוקחת סמי מרפא, ומעניקה בהתנשאות, אך בנימוס, יעוץ רפואי לנשות האיכרים. היא היתה גאה מאוד בידיעותיה המקצועיות ונוסף על כל אלה גילתה גם ענין במוסיקה. לכן, הלך שמה לפניה ובעיני כל ידידיה ומכריה הרבים נחשבה כאישיות מצליחה במלא מובן המלה.

באותם ימים נהגו הגרמנים לתפוס ברחוב יהודים, להעלותם על משאיות ולהסיעם בכיוון בלתי ידוע.

באחד הימים יצאה הרופאה היהודיה מביתה כדי לבקר אצל כמה מחוליה. כאשר התרחקה כברת דרך מביתה השגיחה במתרחש ברחובות העיר. עדיין היתה שהות בידה לשוב אל ביתה. אך בקירבת מקום ממש ציפתה לביקורה חולה במצב קשה ולכן החליטה שראשית עליה לערוך את הביקור ורק לאחר מכן לרוץ אל בית המרקחת של ידידתה ביליקובה ולחכות שם עד יעבור זעם. היא ניחמה את עצמה בכך שאין דבר שאין לו קץ וגם הציד הגרמני יחלוף. בעומק ליבה ניסתה אף להשלות את עצמה, שסרט השרוול האדום שלה והמלה הגרמנית שעליו: Arzt — רופא —, המאשרת את השתייכותה למעמד מקצועי רפואי, יגנו עליה ויאפשרו לה לעבור את כברת הדרך אל ביתה של החולה ולאחר מכן אל ידידתה. בהיותה אשה אמיצה ואופטימית האמינה שלא יאונה לה כל רע. הביקור אצל החולה היה קצר, שכן מצבה היה שפיר; אמה של החולה שהיתה אסירת תודה על הטיפול ועל מילות הנחמה החמות, ביקשה ממנה, בלוותה אותה אל הדלת, להשאר בביתה עוד זמן מה נוכח הסכנה האורבת ברחוב: — תמיד בטוח יותר בין ארבעה קירות מאשר ברחוב — אמרה. אך הרופאה הצביעה כתשובה על סרט שרוולה, נפרדה ממנה ופתחה את הדלת. כבר בחדר המדרגות אבד לה חלק הארי מתחושת הביטחון שחשה בבית החולה. לרגע קט שקלה אם לא רצוי היה להוסיף לחולה מרשם ברום כלשהו, אבל הדלת נטרקה כבר מאחוריה וגם שרשרת הביטחון הוברחה. לא נותר לה אלא לרדת במדרגות ולהתיצב מול המתרחש ברחוב. למזלה היה המרחק משם אל בית המרקחת של ביליקובה קצר; המעבדה השלווה והמוגנת בקומת הביניים של ידידתה הצטיירה בעיני הרופאה כנמל מבטחים לאוניה טרופה בשעת סערה, ובעודה חשה תחת כפות רגליה את אבני המדרכה יישרה את סרט השרוול שעל זרועה. כאשר נכנסה אל בית המרקחת היתה ביליקובה עסוקה בהכנת מרשם כלשהו. היא בירכה את הרופאה במנוד ראש ובאותה תנועה עצמה הצביעה על מקום פנוי על הספה שעמדה מתחת לחלון הענק הפונה לרחוב. שתי איכרות שישבו שם וחיכו לתרופות שלהן זזו מעט ופינו לה מקום לצידן בהעיפן מבט קצר בסרט השרוול שעל זרועה. ביליקובה המשיכה לערבב תמיסה כלשהי בקערת חרסינה לבנה. דרך חלון הראווה הענק הוצף

בית המרקחת באלומות אור יום, ניתן היה להבחין במכוניות חולפות בכביש, בעוברים ושבים על המדרכה, בתנועת רחוב רגילה. האור שחדר מבעד לחלון סינוור את עיני הרופאה, צליל הדלת הנפתחת ונסגרת לסרוגין גירה את עצביה המתוחים וערער את האיזון הנפשי שלה. היא חשה עצמה מוצפת לראווה והרגישה צורך דחוף להסתתר. היא התרוממה מן הספה וניגשה אל הדלפק.

— התרשי לי לעלות למעלה למעבדה ? — שאלה הרופאה את ביליקובה, בעודה חשה כמה מוזרה שאלתה זו. הרי בזמנים כתיקונם עשתה אצל ידידתה כעולה על רוחה ומעולם לא עלה בדעתה לשאול רשות. בתנועת ראש בלבד השיבה לה הרוקחת תשובה שלילית, בלא שהפסיקה מעבודתה.

הידידה היהודיה עמדה לפני הדלפק בראש מורכן וחשה נטושה ונבגדת. גאוותה, הכבוד העצמי שלה, אשר הועמדו בנסיון קשה מזה שבועות רבים, קיבלו עתה מכה ניצחת מן הכיוון הבלתי צפוי ביותר. היא פשוט לא ידעה כיצד להסביר לעצמה את סירובה של ידידתה. היא חיכתה להמשך, להסבר מילולי כלשהו, אך לשוא. פתאום ברור היה שדבר מה התמוטט, שמישהו אשר תלתה בו את תקוותיה, עשוי היה מחומר רך ושברירי וחוסר מודעותה לגבי איכותו של אותו חומר הכאיב לה ופגע בה עמוק יותר מאשר עצם מעשה הסירוב.

לא עלה בידה לגייס בקירבה את האומץ הדרוש ולפנות שנית לרוקחת. היה זה כאילו האדם הקרוב והמוכר לה מזה שנים כה רבות, החליף לפתע, לנגד עיניה ממש, את עורו. וגם חייה שלה עצמה הפכו באחת לטעות מצערת אשר אינה ניתנת עוד לתיקון. — מאוחר מדי — מאוחר מדי — התיפחה בקירבה זעקה חנוקה של אכזבה צורבת.

חרף הסירוב הגלוי היתה יכולה עוד להסתובב, לגשת אל המדרגות ולעלות לקומת הביניים. הרי לא יתכן שידידתה הטובה והמסורה מזה שנים כה רבות מסוגלת היתה למסרה לידי המשטרה הגרמנית. אבל לפתע לא גותר בה עוד האמון הבסיסי של אדם הסומך על זולתו, על אחיו האדם. היא עמדה והתבוננה בלקוחות הנכנסים לבית המרקחת ובאמצעותם בחנה את שפיות דעתה ואת שליטתה על מוחה שלה. והנה ראתה אותם בבירור, מבחינה בין איש לאשה. שומעת את קולותיהם: הם ביקשו כדורי אספירין, וראמון, טיפות ואלריאן ומי חמצן, כאילו היה עוד ערך כלשהו לכל הדברים הללו לאחר מה שזה עתה התרחש. איש מהם לא הושיט לה יד תומכת, לא הבחין במצוקתה, הכל אדישים היו לגורלה של הרופאה אשר בימי חייה הביאה מזור לרבים כל כך. מן החלון הגדול חדר אל בית המרקחת אור יום

חד ומסנוור והוא הדגיש והבליט את העובדה שעולם כמנהגו נוהג אם כי אינגו עוד כפי שהיה. הרוקחת המשיכה בעבודתה, היא קיבלה תשלום מלקוחותיה, סובבה כאוטומאט את ידית הקופה, סופרת את הכסף הקטן על כף ידה. — כסף קטן —. הרופאה לא קלטה שקיים עדיין כסף קטן.

באותו רגע נפתחה הדלת ושני אנשי גסטפו נכנסו לבית המרקחת. הרופאה הושיטה את ידה וקיבלה מידי ביליקובה פרוטות אחדות של כסף קטן שמיועד היה לשתי איכרות; כאילו זה עתה סיימה את קניתה, שילמה וקיבלה עודף.

בראש מורכן יצאה הרופאה היהודיה מבית המרקחת בלוויתם של שני אנשי הגסטפו וכעבור דקות ספורות היתה כבר בתוך מכונית המשטרה.

הגזען המתפשר

באחד הבנינים העתיקים שבכיכר השוק ערכו אנשי הגסטפו ציד יהודים. בית הדירות הישן משופע היה בפינות אפלות, במקומות מסתור שמתחת למדרגות, בעליות גג מלאות חתולי פרא ללא בעלים. וכן גם בשערים הזוכרים ירידים, תהלוכות, כניסות מלכותיות אל העיר, וקריאות שומרים ליליות בעיר הנצורה; הגרמנים הפעילו טכניקה משוכללת עד מאוד באקציות שלהם נגד היהודים. הבנין העתיק התקפל בחרדה בתוך עצמו; הדלתות נאטמו, הדיירים האזינו לנעשה בנשימה עצורה כדי ללמוד היכן נעצרים ה"גיבורים" המזויינים בנשק אוטומאטי וברימוני יד; לאן יתפרצו, את מי יקחו עמם הפעם, לאחר שישדדו את הדירות בדייקנות גרמנית טיפוסית. היהודים, בעוקפם בזהירות כל קרש חורק בריצפה, מתגנבים היו חרש חרש אל החלונות הפונים אל חזית הבנין, כדי לעקוב ממקומם, מוסתרים בצל הווילון, אחר המובלים. כדי לראות במו עיניהם את המכונית המקוללת מתניעה ונוסעת, כדי לדעת אם נסתיימה השואה הפעם או אם נמשכת היא עדיין.

ז'נט הנאה, אשת איש צעירה וחמודה, התישבה כורעת בטבורו של מטבחה ושטופת אימה, פורכת את אצבעותיה, חיכתה בחרדה, כחיה נרדפת, לרגע שבו יתפרצו לביתה, לתוך ארבעת קירותיה, מכים בדלתה בכתות רוביהם. בעלה, כאלפי בעלים אחרים, יצא את הבית לפני ימים מספר ולא שב עוד. ז'נט לא יכלה להאמין שבני אדם נעלמים סתם כך, היא לא יכלה להשלים עם העובדה שויקטור שלה אבד כמו מחט בערימת שחת, ויקטור שלה, גבר שבגברים, ערמומי ומשופשף עד כדי כך שמכל מצב היה יוצא וידו על העליונה. סופרת דקות, שעות ושניות, לא עצמה עין במשך הלילות האחרונים, ישבה ליד החלון משלה את עצמה שעקשנותה תביא אולי לשובו. היא ניסתה הכל; השבעות שדים ורוחות שונות, חלקן כאלה שהמציאה בעצמה ואחרות שמעוגנות היו במסורת. היא היתה פותחת את דלת דירתה מדי דקות מספר, יורדת במדרגות לקומות התחתונות, כי נדמה היה לה ששמעה צעדים כצעדיו של ויקטור; היא ביקרה אצל מגדת עתידות המנבאה את העתיד לפי קלפים ואצל אחרת המפרשת חלומות. אך כל אלה ללא הועיל, ויקטור שלה לא שב. בלילות חסרי שינה שמעה בדמיונה את פעימות

ליבו סמוך ללִיבה, עליזות, כובשות, עוצרות נשימה, כמו ברגעים שבהם היו יחד, קרובים זה לזו, כמו תמיד.

האימה ששאבה ובלעה את ויקטור שלה עלתה ובאה היום לקראתה. היא שמעה את צעדיה מהדהדים בכל דיוטותיו של הבנין הישן. הקירות העתיקים החזירו את הד הצעקות בגרמנית ואת נקישת הנשק. הקולות עירערו את שיווי משקלה הנפשי וגירו את עצביה המתוחים. הקלגסים עברו מדלת אל דלת, היו פה וגם שם, התקדמו, נעצרו, ושבו על עקבותיהם. צעדיהם המקוללים מלווים היו בבכי ילדים, עולה ויורד בעוצמתו לסירוגין. זעה קרה כיסתה את גופה של ז׳נט, גל חם של דם הציף את ראשה וכאב פולח התיישב והתרכז בעורפה. — יכנסו או לא יכנסו — ניסתה לחזות את העתיד. היא התפללה וציפתה לנס שיתרחש בעודה מפקפקת בהתגשמות תפילותיה. שפתותיה מלמלו קטעי תחינות, תפילות ובקשות. רעד אחז בפניה ושיניה נקשו כבטירוף. — לפתוח, לפתוח! — רעמה זעקתם מעבר לדלתה. היא התגלגלה לפקעת ולא היה בכוחה למוש ממקומה. ורק כאשר שמעה שמישהו פורץ את הדלת במכשיר כהה, קפצה באחת ממקומה, רצה אל הדלת ופתחה אותה. גרמני מזויין פרץ פנימה ומוט ברזל בידו. הוא סגר את הדלת מאחוריו, כאילו היה בדעתו להגן עליה מפני שאר המטרידים. הוא התבונן בה באור מלא, היא דוקא מצאה חן בעיניו; עצביו המגורים של השודד מצאו הפוגה לרגע קט. בקולו השרקני פקד עליה: — להתפשט! — ז׳נט לא הבינה כלל במה העניין, היא לא תפסה את כוונותיו ״הידידותיות״, היא הרי חשבה שיבוא לשדוד ואולי אף להרוג; את פקודתו להתפשט היא פירשה לעצמה כהתחלה של חיפוש אישי על גופה. היא הביטה בו, פניה חיוורות כגוויה ולא היה בכוחה להניע אבר, היא היתה במצב של חוסר אונים מוחלט. דוקא בחוסר אונים זה היה משהו מן הנשיות המושלמת והתמימה והדבר עוד הגביר את תאוותו של המרצח. בהשעינו את טלפיו על שדיה הביט בה במבט אטום של קלגס אחוז חמדנות. וכאשר לא מצא בעיניה כל סימן של כניעה חש צורך כפייתי לאנוס אותה בו במקום. הוא הסתכל סביבו וחיפש מיטה, ספה, ספסל, מקום כלשהו שעליו יוכל להתענג על היהודיה.

לפתע הבינה ז׳נט מה רצונו. את מקום הפחד ירשו מיאוס וסלידה. התכווצות ספונטנית של שרירים נעלה כל אפשרות לחדור אל גופה. לא היה בה גם כל רגש בושה, כפי שלא יחוש בושה אדם המותקף על ידי מפלצת, חית פרא. התכווצותה הפנימית היתה מחאתה היחידה וחנקה בגרונה את זעקתה. את פקודתו השרקנית להתפשט לא שמעה כלל. כאשר החל הגרמני קורע את כפתורי חולצתה הצליחה לפלוט במאמץ אדיר את המלים: — אבל

אני יהודיה — והתפרצה בבכי קורע לבבות. בכיה זה, שימיו כימי השבט שאליו השתייכה, הרעיד את כל גופה הצעיר. — בהמה מטומטמת — צעק הגרמני והוריד את טלפיו מז'נט; הוא לא הבין מדוע היא בוכה לפתע. הוא ציפה לכניעה מוחלטת, הוא רצה לנצחה, להשפילה, הוא ציפה לכל היותר לבקשות חסד ורחמים, לתחינות. והנה הנקבה הטיפשה נשטפת בדמעות במקום ליצור עמו קשר מילולי כלשהו. בסבר פנים של אתלט הלועג לחולשתו הגופנית של יריבו, הסתכל וראה את שברירותה של האשה מן המזרח, המתגוננת באמצעות דמעותיה. — חתיכה טובה, הראויה להתכבד בה — חשב בליבו וגל תאווה חדש אך קצר מקודמו שטף אותו. — להתפשט! להתפשט! את שומעת? — צרח במלוא הגרון, כאילו איננו יכול להבין כיצד זו, התת־אדם, איננה מבצעת את פקודתו של המפקד הגרמני. באותו רגע ממש החל מישהו להתדפק בכוח בדלת. חמתו בוערת בו הוא ניגש אל הדלת ופתח אותה באחת, מוכן לבעוט בפורץ. הוא היה מופתע ובדהם כאשר בדלת הופיעה אשה יהודיה ישישה וצמוקה. היא נדחקה אל תוך הדירה לפני שהספיק להתעשת, ובצעדים קטנים ניגשה אל הצעירה וניצבה לצידה. הניגוד שבין הזיקנה והנעורים בפניהן של שתי הנשים החזיר אותו לעשתונותיו. הוא פרץ בצחוק קולני וגס. פני הזקנה מלאות קמטים, שומות ויבלות מחקו בעיניו את יופיה ורעננותה של הצעירה.

— האם אינך מתבייש, אדון קצין גרמני? — אמרה היהודיה הזקנה. — הרי אתם שונאים יהודים ומואסים בהם, והנה אתה מתפרץ לביתה של יהודיה חסרת מגן, אתה האדון הגרמני, ומה אתה זומם? — ובמיצמוץ שפתים של פיה חסר השיניים הוסיפה: להטנף עם יהודיה, דבר כזה אסור לגרמני לעשות.

הוא הביט בזקנה במבט זועף, ירק בסלידה ופנה אל הדלת. הבנין העתיק נרגע כבר, נבחרת הקלגסים סיימה להוציא לרחוב את אחרוני הקורבנות ועזבה את הבנין. רק הוא, מפקדם, היה היחיד שנשאר עוד כאן, הוא שנכנע לרגע קט לקסם הרשע. הוא ששכח את טאבו של הגזע העליון שלו, שהפר אמונים לרעיון טוהר הדם. רעיון שלאורו חונך שנים ארוכות בבית הספר "לאבירי ה־אס. אס". — כמה דומות זו לזו פניהן של שתי היהודיות; הזקנה והצעירה — חשב — צבע עורן כזית מיובש —, ובעיני רוחו ראה את אפה הסולד של ז'נט הופך באחת למקור הנץ. — גזע מקולל — סינן בין שיניו ההדוקות. והוא התמים והטוב מוכן היה להעניק לאחת מן המכשפות הללו הזדמנות בלתי חוזרת לשפר את גזעה.

הוא נמלט מן הדירה. בחדר המדרגות סידר את הגורתו, את קפלי

חולצתו, ובשובו למצבו הרגיל השתחרר מן הכישוף, מן העין הרעה, ממקסם השוא. בעודו זועף וכועס על עצמו, על סטיתו, היכה בפרגולו במגף ונזכר ששכח את מוט הברזל בדירתה של ז'נט. הוא נעצר רגע על יד השער ובחייכו חיוך שטני רשם בזכרונו את מספר ביתה. הוא כבר ידאג לנקום בה על חולשת בשרו החולפת.

כמה ימים לאחר מכן, בשעות הערב, כמו מלאך המוות, נכנס אל הבנין הקלגס האכזרי ביותר במחלקתו. הוא לא היסס, הוא ידע בדיוק לאן מועדות פניו; קומה שניה דלת ראשונה משמאל. ז'נט, בהיותה מוכנה לביקור, עמדה ליד הדלת ובידה מגבת ופיסת סבון עטופות בנייר עיתון.

כך שולם הנקם על העוול הנורא שנעשה לגרמניות.

ביתה של רותי

רותי הקטנה לא הבינה מאומה מכל הדברים שהתרחשו לאחרונה מסביב. כמו תמיד עמדה לה בקצה הרחוב "החנות המתוקה", שופעת שוקולד, עוגות וסוכריות. וכמו תמיד העדיפה רותי ריבה מתוקה על כל הדייסות למיניהן. ולכן לא פעם שאלה את עצמה למה מגישים לה הגדולים תרופות ודייסות בכף גדולה ואילו את הריבה מגישים בכפית קטנה? למה לא להיפך? אבל כך היו פני הדברים כי כך החליטו הגדולים וזהו. ולא זו בלבד אלא שכעסו על רותי כשלא רצתה להשלים עם הסדרים הקיימים. לאות מחאה היתה רותי פורצת מדי פעם בבכי קצר מועד, נשטפת בדמעות, ולפעמים גם משיגה את שלה. אבל לרוב ניצח ה"לא" ההחלטי של הגדולים וגבר על עקשנותה. או־אז לא הועילו דמעותיה ותחבולותיה.

רותי הקטנה לא ידעה כלל שעולמם של הגדולים השתנה תוך יום אחד ללא היכר ושבמרוצת לילה אחד ירד עליהם כפור עז והקפיא דבר מה חשוב, ולכן איבדו את סבלנותם והבנתם לבקשותיה ולצרכיה. היא גם לא הבינה שירדו עליהם גזרות קשות וששעת מבחן מרה היא להם. דאגותיהם של המבוגרים לא עניינו את רותי בכלל, היא נשארה בלתי משוחדת וכדרכה — מחייכת תמיד לזרים, המשיכה לחייך גם אל החיילים הגרמנים, אל קסדותיהם, אל כפתוריהם המבהיקים. היא כמעט חייכה אל תוך הקנים העגולים של רוביהם. היא לא ידעה גם שליבה של אמא החסיר פעימה וקפא בחרדה נוראה כאשר פעם אחת ברחוב נטל את רותי בזרעותיו, חייל "גדול", הרימה, חיבקה והצמידה אליו בחוזקה. הדוד החדש הזה מצא מאוד חן בעיני רותי. אמא שנחרדה מחוצפתו של החייל ברגע הראשון, תפסה בקצה שמלתה של הילדה, שכן פחדה שהוא יקח את ילדתה וילך לו עמה מבלי לשים לב כלל לבכיה של אשה זרה ברחוב. כאשר העמיד שוב את הילדה על המדרכה הודתה לו אמא במבט אסיר תודה על טוב ליבו, שהפתיע אותה. החייל ניסה להסביר לאמא בשפתו שהגה נתקף געגועים למראה ילדתה, שכן השאיר ב"היימאט" — במכורתו ילדה הדומה כשתי טיפות מים לרותי. העובדה שרותי שלה כל כך מצאה חן בעיני החייל הזר החניפה מאוד לגאותה האימהית של אמא.

ככל שחלף הזמן הצליחה רותי פחות ופחות להבין את הגדולים. בעיניה

היו כל התמורות בבחינת בידור. היא התבדרה כהוגן כאשר נאלצו כולם להמלט דרך הכניסה האחורית בשעה שבכניסה הראשית נערכו חיפוש וציד משטרתי. היא חשה הקלה של ממש כאשר בעיצומה של ארוחה, שבה הלעיטו אותה בכפות גדולות של דייסת חיטה השנואה עליה, החל לפתע מרדף גרמני. בום, טראך, צלחת הדייסה עפה לה הצידה, הכף הוטלה הרחק מן השולחן וכל דיירי הבית נמלטו בהמולה פראית אל הגזוזטרה, אל עלית הגג ולעתים קרובות גם אל המרתף, אל הקרירות, אל קורי העכביש שבפינותיו האפלות. הדבר היה ממש משעשע. בשעת המסעות הללו היתה רותי מגלה את פינותיו הסודיות של הבית, ויוצרת מגע קרוב עם דיירי שאר הקומות שהיו זרים לה עד אז. בני אדם מבוהלים, אחוזי אימה, נצמדו איש אל חברו, התקרבו זה לזה והתעניינו בה, בקטנה. שאלה שאלות, כאילו היתה היא, רותי, הדמות המרכזית באירוע. הם לא הרפו ממנה, לא הורידו ממנה עין, לקחו אותה על הידיים וניסו להרגיעה, למרות שהם היו אלה שנזקקו להרגעה ולא היא. הרי היא נהנתה גם מן השינוי גם מן התנועה ובעיקר משבירת השיגרה המשעממת, החוזרת על עצמה, של אכילת דייסות.

לפעמים היתה רותי מסתתרת בפינה אפלה כלשהי של המרתף וכאשר נשכחה על ידי כולם בתוהו ובוהו ששרר, היתה נתקפת עצב גדול. היא ציפתה שיתחילו לקרוא בשמה בלחש, בכף יד מגולגלת לשופר קטן. פעם, בשעת האקציה שכונתה "הראשונה" שכחו הגדולים במנוסתם המבוהלת מן הדירה ואולי היו בטוחים שנמצאת היא ביניהם. רותי הקטנה התחבאה אז בגומחת המרתף, מאחורי ערימת בקבוקים ריקים, אוזנה כרויה כאפרכסת לשמוע, לאו דוקא את בואם של בני הבליעל אלא, את קולם של הגדולים שלה, מבוהלים עד מוות מחפשים אחריה. ולפתע חשה נטושה ונעזבת על ידי כל, שכן תשומת ליבם של המבוגרים הטיפשים מכוונת היתה כלפי הנעשה מחוץ לכותלי המרתף והדבר מילא אותה עוינות ילדותית כלפיהם. לכן החליטה לא לגלות להם את מקום מחבואה ולא לשוב עמם אל הדירה, כדי לצער אותם, להשפילם וללמדם לקח. היא עקבה אחריהם מרחוק והשגיחה באנדרלמוסיה שבה היו נתונים וכל אלה לא בשלה. מן החוץ חדרו זעקות, קריאות ובכי והיא ראתה כיצד קפואים באימת מוות, נצמדו הגדולים אל הקירות הלחים, כאילו רצו לחדור אל תוך קיר האבן, להשתטח עליו ולהתמזג בו, איך לכלכו את בגדיהם, נמרחו בסיד וחימר. הם, שתמיד הטיפו לה לשמור על נקיון סינורה. בליבה כרתה רותי ברית סתרים עם התוקפים מבחוץ שאיימו על בני משפחתה.

וכך זה נמשך דקות ארוכות. כאשר ראתה רותי שהמבוגרים נשארים שרויים בקפאונם, דבוקים אל קירות המרתף וחסרי תנועה, הבינה לפתע את

המצב ומוסתרת עדיין בגומחתה שמאחורי ערימת הבקבוקים פרצה בבכי קורע לב. אל התפרצותה של רותי הקטנה, שלא פורשה נכונה על ידי המבוגרים, הצטרפו מיד מקהלה של נשים בוכות מרוב עצבנות, ולחישת גברים אשר חששו פן היבבה הכללית תביא עליהם את הגרמנים. כאשר סוף סוף הסתיים הציד, כלומר עבר לרחוב אחר, החלו מלמדים את רותי כיצד עליה להתנהג במקרים דומים. הם, הגדולים, ניסו כדרכם להסביר לה את המצב במשפטים ארוכים וסבוכים, ובמלים השייכות למילון האפל והבלתי מובן שלהם, וביקשו ממנה שלא לחזור על התנהגות דומה בעתיד, הם גם איימו עליה שיעמידו אותה בפינה ושלא תקבל עוד שוקולד לעולם. ובאותו יום כאילו כדי להוסיף ולבלבל אותה האכילו אותה במנה ענקית מן הדייסה השנואה עליה כל כך. הם דחפו לפיה הקטן את החומר הדביק והמגעיל ובקצה הכף החמה שרפו את שפתיה והקישו בה על שיניה. וכך כאשר כשל כוח סבלה החלה רותי יורקת את הדייסה ומצטערת מאוד שלא השאירו אותה בתור עונש בפינת המרתף, פניה אל הקיר. — הלוואי שיבואו אלה מבחוץ ויקחו עמם את כולם, את "הדייסנים" האלה, פעם אחת ולתמיד — חשבה רותי בליבה.

אחר כך התידדה עם שוערת הבית שלהם, שהיתה האדם היחיד בכל הבנין שנשאר שלוו, מאוזן ומחייך. ומה הפלא, לחיי הגברת השוערת לא נשקפה כל סכנה, בעוד ששאר דיירי הבית — הגרמנים ירדו לחייהם. צר היה לה לשוערת על תולעת יעקב, זו הילדה שבהיותה קטנטונת עדיין, כבר סובלת יסורים, וכשנחה עליה הרוח נהגה לקחתה אליה לכמה רגעים כדי לשחק עמה. שם במטבחה חם היה, האדים עלו מן הסירים וריח טוב של תבשיל טעים התפשט באוויר. שם היתה רותי מקבלת מידי השוערת תפוח אדמה אפוי ומתובל. באחזה בו בין אצבעותיה הענקיות, היתה השוערת מקררת אותו בנשיפת פיה ומכניסה פירור אחר פירור לפיה הקטן של רותי, שהזכיר לה משום מה מקור של ציפור קטנה. על קירות דירתה של הגברת השוערת תלויות היו תמונות צבעוניות מאוד, אך בכיפה שלט צלב קטנטן מעוטר בנייר תחרה צבעוני. הגברת השוערת לימדה את רותי לשלב ידיים לתפילה וביחד הודו שתיהן לאלהים, שמאחורי עיטורי התחרה, עבור תפוח האדמה הטעים, במלים שאותן לא שמעה רותי מעולם. כאשר היו באים אלה מלמעלה לקחתה הביתה היתה רותי גלווית אליהם באי רצון גלוי ובליבה תהתה מתי שוב תרד אל השוערת, תתבונן בתמונות הצבעוניות, תדבר איתן על אודות תפוח האדמה, בעוד הגברת נושפת ובמטבח עומדים ענני אדים. מצב זה רצתה רותי שיתמיד לעולם, שכן שאיפתה היתה שכל דבר נעים ילך וימשך לנצח והיא תוכל להנות ממנו ככל שתרצה.

אמא, אבא וסבתא איבדו את סבלנותם אל רותי. הם חדלו להיות מקור הגאתה הבלתי נדלה, הם הפכו בלתי נסבלים, פשוטו כמשמעו. כל הזמן חזרו והתלוננו על כך, שהיה עליהם למסור חפצים שונים אשר לדעתה של רותי היו מיותרים בין כה וכה. למשל: כאשר היה עליהם למסור לגרמנים כמס קיבוצי יהודי את סכו"ם הכסף ואת הקערות המקושטות, הם נעצבו על ליבם מאוד, והמשיכו לשמור אצלם את כף הכסף של שמן הדגים המסורתי, שבה הלעיטו את רותי. — שימסרו כבר גם את הכף וגם את שמן הדגים — חשבה רותי בליבה. היא ובודאי איננה זקוקה להם עוד. ומה רע בכפות ובמזלגות עשויים פח? הרי ערימות כלי הכסף מן המזנון היוו רק מטרד עבור החדרנית, שצריכה היתה לצחצח אותם בכל פעם. ובכן שילכו להם הכלים לאן שילכו, הרי גם החדרנית שוחררה מכבר והלכה לה, ובלעדיה איבדו כלי הכסף כל ערך בעיני רותי. וכי מי יצחצח אותם כעת? הגדולים עשו ענין גדול ממסירת חפצים מיותרים אחרים, כמו למשל הרהיטים, שירדו באחד הימים במדרגות, קשורים בחבלים על גבם של סבלים בעלי שרירים. רותי התבוננה בענין רב כיצד נאבקים הם עם הפסנתר; אמנם שברו פה ושם את קירות חדר המדרגות, אך פקודה בת מלה אחת יכלה להעמיד את החפץ הכבד על ארבע רגלים ופקודה אחרת הזיזה אותו באלכסון: הענק השחור, שכיסה בגופו את כל חדר המדרגות, הלך וקטן ככל שירד במדרגות, עד שיצא לרחוב, נישא על ידיהם ורגליהם של הסבלים. בעומדה ברחוב בחנה רותי בהתענינות רבה את קרביו של המכשיר. היא ראתה הכל בין רגליו המפוסקות של אחד החיילים. ובדירה, בחדר שהתרוקן לפתע מכל הרהיטים, ישבה לה אמא על ערימת החפצים שנזרקו מן הארונות ובכתה. היא לא הקשיבה כלל לפיטפוטיה של רותי המתארים את ירידת הפסנתר. ומדוע בכתה אמא? הרי עכשיו היה בבית כל כך הרבה מקום. לאחר מכן באו לילות שונים מאלה שהיו קודם; לילות ללא מיטות וללא מיטתה הקטנה של רותי. לילות של שינה על גבי ערימות קש, על יצועים מאולתרים, על הריצפה. בקפיצה אחת אפשר היה לעלות מן הריצפה על המשכב ולהתגלגל ממנו חזרה ללא מכשולים. כל המשפחה ישנה ביחד באותם מצעים. לפעמים היתה רותי מוציאה את רגלה הקטנה מן השמיכה כדי לבדוק את חום החדר ולעתים, כאשר התחשק לה, היתה עוברת בגניבה קרוב קרוב לאמא וישנה טוב יותר מאי פעם. היה זה תענוג אמיתי להתעורר השכם בבוקר לצידה של אמא; היה חם כמו בתנור. בפינותיו של החדר הריק התרוצצו צללים, אי אפשר היה להבדיל בין הקיר לבין התנור. לא היו בחדר ארונות, כסאות, שולחנות. אבא, סבתא והדודות, כולם שקועים היו עדיין בשנתם ורק רותי ואמא התלחשו להן בשקט, כדי לא להעיר את האחרים. לדעתה של רותי

היתה אמא חמודה כמו ילדה קטנה השכם בבוקר. אבל מאוחר יותר, כאשר התעוררו כולם הפכה להיות זרה, רחוקה ומפוזרת ואז היתה רותי, שהורחקה באחת ממעין החום האימהי, שוקעת במצב רוח רע. בעיני רותי מצבה במשפחה השתפר לאחרונה; המבוגרים טיפלו ורחצו אותה פחות, אמבטיה עשו לעתים נדירות ממש, הם לא שמרו בקנאות על נקיון ידיה ולא היו כל כך מרוחקים ממנה. בלילות, על יצועם המשותף, היו כולם יחד, קרובים זה לזה. ומאותו היום שנכנסה משפחה זרה אל דירתם, הם שכבו בלילות צמודים וקרובים זה לזה והאפילה לא היתה עוד מאיימת כל כך. במו ידיה הקטנות הגישה רותי לסבלים, אשר הוציאו רהיטים מדירתה, הדומים וחפצים קטנים אחרים. בחדרים הריקים היה עתה מרחב והם דמו לשדרות ולכיכרות, היתה הרגשה שהנה מתגוררים ברחוב. עד שהגיע היום שבו כל משפחתה ביחד עם רותי יצאה מן הבית ולא נעלו את הדלת אחריהם. הם פשוט השאירו את הבית "לעצמו" ולאותם הזרים שנכנסו אליו לא מכבר.

— אבא, שכחת לנעול את הבית — נדנדה רותי לאבא. — אין צורך חמודה — אמר אבא ואחז בחוזקה את ידה הקטנה בכפו הגדולה. בידו השניה החזיק אבא תיק ובו מספר ספרים; במו עיניה ראתה רותי כיצד דחף את הספרים אל תוך התיק לפני שעזב את הבית עם כולם. רותי לא הבינה את משמעותו של מעבר זה, היא לא ידעה שהנה עוזבת היא את ביתה שלא על מנת לשוב אליו עוד. עוזבת את ביתה שבו נולדה, שבו גרה למטה הגברת השוערת, שבו גר בקומה השלישית הכלבלב פילוש — אותו כלבלב חמוד שאתמול או מחר נשך את רגלו של הדוור, הכלבלב שבשובו מטיוליו דופק היה בזנבו בדלת ביתה של רותי.

הם העמיסו את שארית רכושם על עגלת יד בעלת שני גלגלים. היו שם מזוודות אחדות, סירים וצרור מצעים. אמא נראתה מבוישת, כמו רותי לאחר ששברה דבר מה וחששה להודות בכך פן תקבל עונש לעיני כולם. אבא לחץ את ידה הקטנה של רותי בכף ידו הגדולה חזק, חזק. כמו אף פעם, ולפתע אמר: — לא נשוב לשם לעולם ילדתי החמודה. — כעת בא תורה של רותי להחזיר לאבא לחיצת יד איתנה ואצבעותיה הזעירות נתהדקו סביב ידו הגדולה של אבא, כדי שידע וירגיש שהנה היא, רותי, נמצאת על ידו ולא תנטוש אותו לעולם.

הדודות והסבתא הלכו מאחורי העגלה ודחפו אותה. הן ניסו להעמיד את צרור המצעים במאונך מפני שהוא איבד כל הזמן את שיווי משקלו ורצה להתגלגל מן העגלה. הן תמכו בו במזוודות, תיקנו דבר מה, ולא חדלו לשוחח ביניהן. עוברים ושבים ברחוב נעצרים היו להתבונן בהם במנוד ראש כאילו

מכירים הם אותם. אך למרות זאת לא פנה אליהם איש בדברים. מדוע לא שכרו מרכבה עם סוסים כמו בימים עברו, מדוע הלכו ברגל ודחפו עגלה? אמא ואבא לא השתתפו בדחיפת העגלה. משום מה ניחם את רותי הדבר הזה. אולי לא הגיעו עדיין מים עד נפש. הם הלכו כך זמן רב והתעייפו מאוד. לבסוף הגיעו למטרתם ונעצרו. הסביבה החדשה היתה זרה לרותי, רגליה הקטנות כאבו מאוד והיא רצתה לשכב ולנוח. חבל היה לה שלא נשארה אצל הגברת השוערת, עם התמונות הצבעוניות על הקירות, עם תפוח האדמה החם ועם הצלב המקושט בנייר התחרה. אבל שם לא היו לא אמא ולא אבא, לא סבתא ולא הדודות; שם לא היה מקום בשבילם וכאן לא יכלה רותי להשאירם כך לבדם, בלעדיה.

בדירה החדשה הסתובבו כל הזמן אנשים רבים. רותי לא ראתה אף פעם אנשים כאלה קודם לכן והם בהחלט לא מצאו חן בעיניה, הם גם לא פנו אליה בדברים, כאילו חששו שהתקרבותם אליה תזיק להם, כאילו פחדו שהיא, רותי, תציק להם. היא גם לא ראתה ביניהם ילדים בני גילה, היו שם רק אנשים מבוגרים. עם רדת הערב והחושך לא הודלקו מנורות החשמל אלא נר חלב קטן שעמד בתוך תפוח אדמה בלתי מקולף. באותו ערב לא בישלה משפחתה כל ארוחת ערב ואפילו רותי לא קיבלה את דייסתה. במקום החדש הזה "אצלם" לא היה אור חשמל, לא היה גז ועל גבי התנור בער באור כחלחל פרימוס שהפיץ ריח בנזין חונק. עייפה ותשושה מן ההליכה הארוכה ביקשה רותי מאמא לשוב הביתה.

— את הרי נמצאת בבית — אמרה בליגלוג אשה זרה. ורותי, שמאוד רצתה לפרוץ בבכי, התאפקה ועצרה את דמעותיה כדי לא לצער את אמא. הריצפה בדירה החדשה לא היתה דומה בכלל לפרקט החלקלק בביתה של רותי. היא היתה מטונפת וליכלכה את המצעים. הדירה הזו "אצלם" לא מצאה חן בעיני רותי והיא רצתה לשאול את אבא כמה זמן יהיה עליהם להשאר בה, אבל אבא כבר לא היה אותו אדם שאחז בידה של רותי ברחוב. מן הרגע שעברו אל הסף של הדירה החדשה התרחק אבא מרותי, דיבר עם המבוגרים. התהלך בחדר הלוך וחזור, כאילו נפלה עליו מהלומה קשה, הוא צעק באחזו את ראשו בידיו. בדירה החדשה לא היה רגע מנוחה; הדלת לא נסגרה רגע, אנשים חסרי מנוחה יצאו ונכנסו בלי הרף, הם לא יכלו להשאר רגע אחד ללא תנועה, יושבים במקום אחד, כאילו משהו עקץ או רדף אותם. כאן איש לא צלצל או דפק בדלת, כל הרוצה נכנס ויוצא. הם הגישו זה לזה מים בספל של פח מן הדלי הישן שעמד בפינה. על הפרימוס רתחו מים בסיר שחור ומפויח. מאוחר בלילה, עיניה של רותי נעצמו כבר, הביאה סבתא מעט חלב חם מדי והשקתה את רותי מן הספל שלא היה שלהם. שפתי רותי כאבו מן

החלב החם, מישהו תקע לידה לחמניה מתפוררת והיא נרדמה בין נגיסה אחת לשניה.

מאוחר יותר נודע לרותי מפי הגדולים שלמקום מגוריהם החדש קוראים גטו. בגטו לא היו מים בברז מפני שהגרמנים שיתקו את אספקת המים ליהודים. היה עליהם לשאוב ולהביא את המים מבאר מרוחקת. אמא, אבא, סבתא והדודות, לא זו בלבד שהיו רציניים ומודאגים כל הזמן ולא ילדותיים כמו פעם, הצטרפו גם הם אל האנשים מ"כאן" ויחד עמם, כמו עדר, מובלים היו מדי יום ביומו למקום כלשהו. הם היו חוזרים עם ערב מרוגזים מתנשפים, עייפים ומסריחים מזעה. את רותי היו משאירים ימים שלמים לחסדם של אנשים זרים ואדישים. מדי פעם, בשוכבם על יצועם המשותף, היתה אמא מנשקת, מחבקת ומפנקת את רותי דקות מספר, אך לרוב היתה אמא עייפה מאוד, בדיוק כמו שהיתה רותי ביום שבו הגיעו לכאן. לעתים נדירות היתה אמא מביאה לרותי מעט ממתקים עטופים בנייר עיתון משומן. אמא היתה גם מעבירה את אצבעותיה בשערותיה של רותי, כאילו חיפשה שם דבר מה. פעם באו לבקר את רותי ילדי השכנים, הם דיברו בשפה לא מובנת לה, הם הסתכלו עליה בחשד, הלכו ולא באו עוד. לפעמים לקחו הדודות את רותי לטיול בתוך הסימטאות המפותלות, מלאות הבוץ. הן לא התרחקו מן הבית ועם רדת הדמדומים שבו במהירות הביתה "אליהם". לא, זה לא היה ביתה של רותי, ביתה היה נקי ומסודר, בביתה התגוררה הגברת השוערת בדירת מרתף, והכלבלב פילוש בקומה ג', כן פילוש הכלבלב החמוד שתפס פעם ברגלו של הדוור ובשובו מן הטיול היכה בזנבו בקצב אחיד בדלתה של רותי. לפעמים חשבה רותי שאילו ידעה את הדרך היתה קמה באישון לילה והולכת לראות מרחוק את ביתה.

פעם היא שאלה את אבא מדוע היה עליהם לעזוב את ביתם. אבא הביט בה חשב וחשב, בוודאי לא ידע מה ואיך לומר, כמו כל הגדולים. לבסוף אמר לה הרבה דברים ורותי הבינה רק זאת שלא יחזרו לביתם אף פעם כי אסור. — אולי עשו הגדולים דבר מה לא טוב — חשבה רותי — אולי שברו משהו ולכן ברחו —. יותר מזה לא נודע לה דבר. כולם ענו לה רק בחצאי מלים. בדמיונה כתבה רותי מכתבים ארוכים אל הגברת השוערת, אל פילוש הכלבלב ופעם אחת אפילו עמדה כבר לפני הבית בגטו ושאלה את עצמה אם יכולה היתה להגיע אל ביתה האמיתי אילו הלכה ישר ישר, צעד אחר צעד, בלי אמא אבא, בלי סבתא והדודות. אבל צר היה לה עליהם, הגדולים, כי מה יעשו בלעדיה, בלי רותי שלהם, וכך לא יצאה לדרך ונשארה איתם.

נגזר עליה לראות עוד פעם אחת בחייה הקצרים גם את ביתה וגם את הגברת השוערת. היה זה באותו יום, שבו באו בבוקר אנשים כלשהם במכונית ופקדו על כל הדיירים לצאת מן הבית ולעלות על משאית. המשאית היתה גבוהה ומלאה באנשים זרים. מישהו הרים את רותי והגיש אותה לאבא. הפעם אחזה בידה אמא. במשאית ישבו כולם כפופים ורק החיילים עמדו מעליהם זקופים וקני רוביהם מכוונים אל היושבים בפנים. רותי הציצה החוצה דרך הסדקים שבקיר המשאית. היא הכירה בדרך את ה"חנות המתוקה", את הבית שלה, את המרפסת. סמוך לשער הבית שלה היא ראתה גם את הגברת השוערת עומדת וצוחקת לה עם כמה מחברותיה, המשרתות. אמא סבתא והדודות ישבו כפופות, ראשן מורכן, כאילו לא רצו להרגיז את החיילים עם הרובים. רותי רצתה להראות לאמא את הבית שלהם, היא משכה בשרוולה של אמא, הסתובבה אל הסבתא ואל הדודות אבל היה מאוחר מדי. הבית נעלם מאחורי שאר הבנינים.

רותי לא שבה עוד, לא אל ביתה הישן וגם לא אל החדש. רק החיילים עם רוביהם שבו כדי לקחת עמם אנשים נוספים.

סגידתו וטרופו של הגרמניסט שטרנהאל

— מן היום לא ניפגש עוד — הודיע הפרופסור שטרנהאל לגיטה ונעל את ארון הספרים הכבד שלו, הבנוי בסגנון גרמני עתיק. הידידות רבת השנים, שנתרקמה בין הפרופסור לבין גיטה, אשר החלה עם קריאת היצירה "מיגנון" והוחתמה לאחר מכן בשבע חותמות קריאה הולכת ונישנית של המחזה "פאוסט", הגיעה היום אל סיומה. בעומדו על סף קברו חתך הגרמניסט שטרנהאל את חבל הטבור שקשר אותו אל התרבות הגרמנית ופנה לה עורף בקרירות ובהפגנתיות. בלב מלא מרירות הוא נזכר בקטע עוקצני מסוים ביצירתו של גיטה: "Dichtung und Wahrheit" — "אמת ושירה", המתיחס אל היהודים. קטע זה מצטיין בשטחיות ובבוז נסתר, שרחש הבורגני אל מתחרהו, אם כי הוסווה בסובלנות, כביכול. מנסיונו למד הפרופסור שגם בקירבו של איש האולימפוס — הגאון מואימאר — התרוצצו שתי נשמות מנוגדות: זו של יומיום וזו של חג ומועד. הוא למד שגם הוא, הגאון, לא השכיל להתגבר על עצמו בשעה שקול הדם הכתיב לעטו שפיטה שיטחית של בני אדם מבוזים, וניסה לזכות את בני עמו מאשמה. שאף הוא, בן האלמוות, חתם על גזר דין מוות עבור רוצחת הילדים האומללה, שכן גם הוא, ככל גרמני, העדיף את הסדר המת על פני הצדק החי.

ובכן, היום ניתק הפרופסור את קשריו עם גיטה, עם אהבתו רבת השנים. הוא ניסה להקיף את עצמו מכל עבר במתרסים הבנויים מפשעים של הנאצים הגובעים לדעתו ממקור לאומי משותף, ובהתנתקו מגיטה הביט בחרדה בתהום שנפערה לרגליו. הוא עמד על סף קברו.

את יבולו הספרותי העשיר של גיטה קיטלג והעמיד בשורה אחת עם החי והצומח של המעמקים. מעוף מחשבתו ואמנות מלותיו לא ריגשו אותו עוד. בחדר עבודתו הדהד באוזני הפרופסור הד המלים הרחוקות שנשמעו במפרץ היווני, בעידן העתיק: "מת האלוהים" וכמו בפרודיה הם נשמעו "מת גיטה". הדי זכרונות של קטעים מן הספרות ליוו את הפרופסור עד סופו המר. המלים "מת האלוהים" העלו בזכרונו את היינה. הוא ניסה להתמקד בבחור היהודי מדיסלדורף, באגף היהודי שבספרות הגרמנית; ביצירות כמו "הרבי מבכרך", "הנסיכה של שבת", בסאטירה המפולפלת של בן הגיטו שסבל מצער העולם. מנבכי זכרונו הגיח המטורף הלדרלין, הצטחק לו

האלכוהוליסט גרבה. הוא ניסה לגרשם ממוחו כמו זבובים טורדניים; רב היה לו מהם, את כל חייו הקדיש להם ובתמורה העניקו לו את היטלר ואת הגרמנית ההמונית שבפיו. אחותו של ניטשה, אמן השפה והסיגנון, שלחה לאותו מחלל הלשון את מקלו של אחיה המפורסם, כדורון. עלה בידי הגרמנים לרמות את כולם. הפרייגרטים, הרווגים שלהם, בעלי המחשבה החופשית שלהם, כולם רימו, פיתו, הדיחו והישלו אותו. על הר קירח של אהבותיו משתולל ריקוד מכשפות שטני. — אתה העבד והמלמד של התרבות הגרמנית — כעס על עצמו הפרופסור וציטט את שירו הלוהט של רימבו, שהוא פרי תרבות צרפתית עשירה, זורמת וקלה כנוצה לעומת הסירבול, הכובד והארכנות המיגעת של השירה הגרמנית. אך ללא הועיל; הוא לא אהב את הספרות הצרפתית, לא עלה בידו להבין את האלגנטיות השקופה והמעודנת שלה, את ההדגשים שלה. הוא לא מצא עניין בפינוק הגובל בשחיתות, הוא לא חיפש את סודות הקיום האנושי בבתי בושת. לא, לא היה לו כל סיכוי להמלט אל התרבות הצרפתית, לא ממנה תבוא לו הישועה. זה לא זה. איש לא ימלא את מקומו של גיטה בליבו של הפרופסור. יש להתנתק לחלוטין מן השירה בכללה כדי להשתחרר מהשפעתו של גיטה. יש לעקור מן הלב את האהבה הראשונה, כדי לא לשוב אליה עוד. — לשוב? — חשב הפרופסור: — אין לאן לשוב כאשר עוזבים דבר מה לעד —. לא היו לו עוד אשליות. בני אדם הדוברים בשפתו של גיטה, צאצאיו ובני בניו רוצחים ברחובות העיר את אחיו של היינה. נפל הפור.

העולם המתבוסס בתוך הרשע קורס תחתיו. תלמידיו של הפרופסור נכחדו שנתון אחר שנתון. הוא ראה אותם בעיני רוחו ישובים בספסליהם, מסודרים לפי כיתות, החל מן היום הראשון של עבודתו כמורה. לפתע הצטייר בראשו דף דהוי מקטלוג בית הספר, שעליו מופיעים השמות: "פאביאן, פאלנר, פיכמן". אלה הם תלמידיו מלפני שלושים שנה, לאחדים מהם עינים נבונות, כולם צעירים ומלאי חיים. הם קמים ועמדים בספסליהם ומדקלמים את היצירה של גיטה: "מלך האלנוס" — "Erlkoening". איש איש אומר מספר שורות. מבטאו הגרמני של פיכמן גרוע, איננו ערב לאוזן, הוא מקלקל את השיר. "טאובר, טלינגר, טיקוצינסקי", השלישיה הזו שייכת לשנתון אחר, לקטלוג אחר, עשר שנים לאחר מכן. השנתון אמנם אחר אך שוב חוזר אותו "מלך האלנוס". בעיני רוחו רואה הפרופסור כיתה מסודרת, הספסלים פונים אל החלון שמציף אותם באור יום. טילינגר חלה בזמנו במחלת השנית, הוא הבריא כדי למות כעורך דין מידי קלגסיו של היטלר. עשרות, מאות ואלפי ראשים צומחים מן הספסלים, ואנשי ה־אס. אס. אוספים אותם כמו ראשי כרוב מן הערוגה. התלמידים נופלים מתים ובפיהם

עוד מהדהדות השורות מ"מלך האלנוס": — "וילד מת בזרועותיו..." — בפיו של טאובר מתפקע השיר כמו מיתר קרוע, באמצע השורה. כמו בציורים מימי הביניים מתגלגלת השירה מבין השפתים הפעורות. שורות אין ספור של נערים מוציאים מפיותיהם לשונות מכוסות אותיות גוטיות.

אנשי ה־אס. אס. עוקרים להם מחלל הפה את השירה הגרמנית, סותמים בגבס את פיותיהם וקוצרים את ראשיהם, שמתגלגלים ברפש ובחול בעוד פיותיהם ממשיכים לדקלם את "מלך האלנוס".

הפרופסור איננו מצדד בזכות ההזיות. מאז ומעולם העדיף את הבהירות, את הצורות הקלאסיות. מתמיד התיחס בקורטוב של ביקורת אל הרומנטיקנים, לא סבל את חזונותיהם, את אי בהירותם, את החרגון שבו נהגו לשקוע.

הוא ניגש אל החלון ומביט בשמים. נצנוץ ראשון של כוכבים. הוא מכיר אותם, יודע את שמותיהם. הם נוהגים לשנות את מצבם ומבלבלים את פאתי הרקיע. הם נעלמים, חוזרים ומופיעים כדי לשוב ולהעלם. באביב ובקיץ משנים הם את מקומם וחורפים באזורים אחרים, כיהודים נודדים הם. והנה עולה בזכרונו סביבה פואטית אחרת; תאור השמים מ"פן טדאוש". הוא מנסה לספור כוכבים, אך הם מבלבלים את עיניו, מתפזרים וקשה למנותם. הבל הבלים. כמה מעשי הבל נעשים על ידי בני האדם. למשל: מאפילים חלונות ואין מאפילים ירח וכוכבים. אם כן מה איננו הבל? באחד הימים קפץ מן הקומה השלישית, בבנין הסמוך, יהודי, כימאי במקצועו. מתחת ידיו עברה בודאי כמות עצומה של חומרים כימיים, יכול היה להרעיל עיר שלמה אך בעבור עצמו בחר במוות של לוליין. הפרופסור סבור שכל אדם המכבד את עצמו חייב לבחור בסוג מוות שמאפיין את מקצועו. אל לו לאדם להפרד בשעתו האחרונה מן המקצוע שבו בחר.

לא עולה בידי הפרופסור לספור את הכוכבים. והנה עולה בדעתו שיר האומר: "Die Sterne, die begehrt man nicht" — "אין לחמוד כוכבים". איזו תוקפנות יש בשירים הגרמניים. הוא מתתנן שלא יוטרד עוד בנושא הזה. האם היו גרמן ופטלנץ, עורכי ספר מקראות גרמני עבור בתי ספר תיכוניים פולניים בימיו של הקיסר פרנץ יוזף, מצטרפים היום לאירגון ה־אס. אס. על תקן פולקסדויטש? ומה היתה על כך דעתם של הנציב והמועצה הארצית לחינוך? לא, המועצה אינה קובעת דבר, קובע אך ורק חבר המנהלים, היושב בלבוב. גרמן ופטלנץ [שתרגומם: גרמני ומגפה] כאנשי ה־אס. אס. Der Germane und die Pestilenz — הגרמני והמגפה. תמצית אירגון ה־אס. אס. משחק מלים זה נוסך לרגע קט עליזות בפרופסור. בעיני רוחו רואה הוא את השנים צועדים בסך וידם הימנית מתרוממת במועל

יד: היילֿ היטלר! מן התרמילים שלהם מציצים ספרי המקראות. הנה מקבלים הם בברכה את הפירר, הם, אזרחי הרייך השלישי בן אלף השנים. הוא עוזב את החלון וצוחק אל עצמו; הוא נקם את נקמתו במשטר הנאצי ברגע שצירף בדמיונו את שני הישישים הרועדים, הגרמניסטים העלובים, אל שורותיו של מחבר "מיין קאמפף". האם חיים הם עדיין? ספרי המקראות שלהם אינם בשימוש מזה זמן רב, ובכן למה סוחבים הם אותם בתרמיליהם, הגלמים הללו? מכל מקום הערכה של הספרים הללו גרועה היתה עד מאוד. לא כדאי כלל להשקיע בהם מחשבה. שניהם גם יחד לא הגיעו לקרסוליו של הגרמניסט היהודי זיפר. הפרופסור מסתובב סחור סחור במערבולת זכרונותיו. הנה, תיכון גרמני, המכונה מאוחר יותר "שייגוכי", היום אין שם דבר. בפודוואלה, בשעות ביקר מוקדמות, מטייל לו באביב אדם צעיר בצל עצי הערמונים, ספר לו מתחת לבית שחיו. הוא עולה בעלית אל ארמון הארכי־בישוף וממשיך הלאה בשדרה שבין חומות המנזר. בשדרה המובילה אל ויסוקי זאמק. זהו רחוב לווה. הפרופסור מזהה באיש הצעיר את עצמו. הוא שבע רצון מן הפגישה, מכאן ממשיכים שניהם להלך יחדיו. העלם, שהוא ביישן גדול, מצפה לפגישה. — תבוא או לא תבוא אוניה — היא לודקה שנידצקה הצעירה מרחוב שיניאבסקה. הוא רואה אותה בבירור בעיני רוחו; כמעט ניפצה את חייו לרכיסים. היתה מאחרת לפגישות, לא הביעה כלל את יצירתו של גיטה "איפגניה", ולבסוף, ללא ידיעתו של הפרופסור, נישאה לפקיד הבלו. וזה הכל.

— הזיות — הוא אומר לעצמו, ניגש אל ארון הספרים ומבלי לזכות אף במבט אחד את יצירותיו של גיטה, הניצבות על המדפים שורות שורות בכריכה מהודרת, הוא מושיט את ידו אל בקבוק היין, מוזג לעצמו גביע עשוי כסף. וכמו בימים ההם, בפונדקו של קוזיול ברחוב דומיניקנסקה, הוא לוגם את המשקה בלגימות קטנות. אוחז בגביע בשתי ידיו וחוזר אל השולחן. הוא מקצר במספריים את להבת הנר, שמציף באורו את החדר ומסתיר צלליות בפינותיו. צילו שלו הנוגע בתיקרה בציצת ראשו רועד, כמו תחת משב רוח. גם להבת הנר משתקפת ורועדת על פני גביע הכסף.

על השולחן זוחלות אצבעות, הן מתקרבות על הגביע ומרימות אותו לגובה זקן ארוך ולבן. — זהו אביו, זכרונו לברכה, של הפרופסור. זהו זקנו. כעת אומר האב את ברכת הגפן, נרות רבים דולקים בחדר. הם משתקפים ברהיטים הכהים ובוערים בלהבה שחורה בגוון עץ ההבנה. סעודת חג נערכת כאן. השולחן מתארך, מעל המפה הצחורה כשלג מתרוממים פנים ונתלים מעליה, כמו פנסים סיניים. הפנים הללו מבהיקים ותוויהם מחוקים כלשהו.

הם יושבים בשורה ארוכה שאין לה סוף. ככל שיושבים הם רחוק יותר כך מחוקים וקטנים הם יותר. רק הגרות השחורים מאירים אותם. כדי להתבונן בהם היטב מכבה הפרופסור את גרו העלוב. כעת יכול הוא לראותם בבירור ישובים כך לנצח מוקפים אורם הזרחני.

אי שם בקצה השולחן הארוך יושב מישהו כפוף, בזקנו השחור מטאטא פירורים מן השולחן, לא מרשה לאיש להציץ בפניו וגבותיו הסבוכות מכסות על עיניו. — היתכן שזהו היהודי האחרון, הפליט היחיד מן הפוגרום? — "שפוך חמתך על הגויים" מזמר האב בקול מתחנן; והנה נפתחת הדלת ואל החדר נכנס אליהו הנביא, רכוב על קרן סהר. הוא זורם בחלל החדר, רוכן אל גביע הבדולח ושותה ממנו לרוויה. כל שאר המסובים מרכינים את ראשיהם, כמו ניר אחד של גולגלות. כשמש השוקעת במעמקי הים החלו שוקעים הראשים המורכנים בתוך המפה הצחורה; מרגע לרגע מתמעטים הם, מתחלקים מטה מטה. זקנו של האב נעלם מתחת לשולחן. עוד שניה וחושך גדול ירד על החדר, כבו הגרות. זו בוודאי השעה שבה שופך ה' את חמתו על הגויים. וגויים רשעים וצמאי דם מתענים בייסורים.

הפרופסור צובט את עצמו כדי להווכח שאין הוא הוזה. על השולחן הוא מוצא גפרורים ומדליק את הגר. לאחר מכן מרים את הגביע אל שפתיו ושותה מן היין. — לחייך — הוא לוחש אל בבואתו המשתקפת בתוך המראה, ובכופפו את ראשו אחורנית עוקב הוא בעיניו אחר הצללים המרקדים על התקרה. — יש בליבי עליך — מתחיל הפרופסור לדרוש לפני בר פלוגתא בלתי נראה לעין: — זה אתה שכיבית לי את כל הפנים הללו; פאביאן, פלנר, פיכמן, זרנובר, זירלינג, זלוצובר; היכן נעלמו הם? תשיב לי אותם, את כולם, לפי הקטלוגים, לפי השנתונים; תיצוק אותם חזרה למעני בצלמם ובדמותם. אתה הקדמון, אנא תן בהם רוח חיים! כיצד זה העזת להרוס את מעשה ידיך להתפאר; מדוע זמן קצר כל כך שמחת בהם ולאחר מכן ניפצת אותם לרסיסים, ככדר המנפץ את כדיו העלובים? אתה הבורא של הדברים התולפים, בורא צעצועים שכמוך! — וכאן בכל כוח זרעו הטיל הפרופסור את גביע הכסף שבידו אל תוך המראה. שטה המראה התכסה ברשת צפופה של נימי התרסקות. גביע הכסף התגלגל על הריצפה. טיפות אחדות של יין אדום כדם הכתימו את השטיח הרך והבהיר. משולש האור התארך ולהבת הנר הלכה ועלתה והאור הלך וגדל. פניו המשתקפים במראה המרוסקת דומים לפרסקו עתיק יומין ונרעדים לאורו של הנר. מן הגביע שעל הריצפה זרמה טיפת יין אחרונה, בעצרה והפכה לגבשושית, דמוית דם שנתיבש. הגומחות המתבקעות בתוך קירות החדר דומות לקברותיהם המסוידים של המעונים הנוצרים הקדמונים, לא חדרה לשם אף קרן אור אחת.

על הפרופסור מאיימת שקיעה מיידית בתוך האינות, במאמץ עליון עולה בידו לסגת מן התהום שנפערת לרגליו. אם לא יצמד במבטו אל גביע הכסף שמונח על הריצפה אבוד הוא לעולמים. הוא מנסה לסכם במהירות את אשר יותיר אחריו ולא עולה בידו לעקוב אחר מחשבתו שלו, הוא מאבד את הרצף; חפצים רבים עדיין בבעלותו, והוא חשב את עצמו לעני מרוד לאחר שיצא לגימלאות וסיכם את רכושו ואת משכורתו. כל אדם, ויהיה העני ביותר, עדיין יש ברשותו דבר מה להותיר אחריו. הדלות שלנו היא רק אחד ממרכיבי חמדנותנו. איזה תענוג עילאי היה זה אילו ניתן היה להתפטר מהכל, לשקוע ערום כביום היוולדו בתוך האין ולהשאיר עפר ואפר בלבד. אין זה אסון כלל לאבד את כל הרכוש. בין מותם של עשרות שנתוני תלמידיו לבין הרגע הזה שמר עדיין העולם על צורתו ותודות לערך שיוחס לדברים ברי קיימא לא התפרק עדיין. גם לסמרטוט העלוב והבלוי ביותר ימצא תמיד יורש כלשהו. המורשת שלו, של הפרופסור, היא להיות נוכח ביום הדין של החיים והמתים; כעד המעיד ביום הדין האחרון, העגום והעלוב. והנה, מחשבתו המעונה, שופעת הגעגועים, התאהבה בריקנות. רק הוא במו עיניו בלבד שומר על איזון התבל כולה בהצמידו מבטו אל קצה גביע הכסף הריק. באם תתנתק עינו מחפץ זה ישקעו רגליו בתוך אינות אין סוף וכך יגיע הקץ.

כמכושף אין הוא מוריד את עיניו מן הגביע. הוא צמא מאוד, אך אין לו כלי לשתות ממנו. גביע הבדולח נעלם יחד עם אליהו הנביא אי שם מתחת לשולחן, הוא נעלם יחד עם כל הפנים ועם הנרות השחורים. הוא לא יזוז ממקומו כדי להושיט את ידו וליטול את גביע הכסף. אמנם מענה אותו הצמאון אך הוא פוחד מן התהום הפעורה לרגליו. טיפה אחת, רק להרטיב את השפתיים! מתחנן דבר מה בתוכו. את בקבוק היין רוקן הרי לפני שעה קלה. מדוע איננו יכול להגיע אל הטיפה האחרונה? הוא מושיט את ידו אך ידו קצרה. הוא שם את ידו מתחת לאורו של הנר, מתבונן בציורי הווירידים הכחלחלים ונרעד למראה ידו שלו, ידו של ישיש. בכף ידו הוא מכסה את עיניו; כעת יקפוץ אל תוך התהום. הוא קם באחת מן הכסא צועד צעד אחד ולהפתעתו חש את ריצפת הפרקט החלקה תחת כפות רגליו. הוא ניגש אל גביע הכסף, מתכופף, כורע על בירכיו ובלשונו היבשה מלקק מן השטיח טיפות יין אחרונות. הנה חצה את התהום וניצל. כך חוזר הוא אל המציאות, לוקח בידו את הפמוט ומתבונן בפסלי החרסינה שעומדים על המדף. הוא מאיר באורו של הנר את התצלומים שעל הקירות, הזכוכית מתערפלת מן האדים והפנים מזדהמות, הוא מנקה אותם בעיניו. סיכום של חייו הארוכים. נסיון שווא להשאיר עקבות בחול. בתמונות, בתצלוממים המשותפים,

תלמידים, כיתות שלמות של תלמידים במשך שנים ארוכות. הם קמים לתחיה לרגע קט בלבד ולאחר מכן כבים שוב. זיקנת עיניו שינתה את תווי פניהם ללא הכר.

הפרופסור מניח את הפמוט על השולחן ובצעדים איטיים ומרושלים לומד מחדש ללכת בגררו את נעלי הבית שלו מפינה אחת של החדר אל השניה. מסביבו תופח ומתעבה שחור הלילה ומפריד ביגו לבין החפצים. משאבות ליבו הזקן עובדות בקול גדול וממלאות את החלל. גיטה מת, תלמידיו נכחדו, אליהו הנביא הופיע אמנם לרגע אך שב ונעלם. ולמרות שהפרופסור ציפה לו מילדותו לא למד עדיין את סוד הופעתו וכמו כלב ליקק לפני רגע את טיפת היין האחרונה מן הגביע, חצה את התהום וכעת כל משאבות ליבו הזקן פורצות מן הגוף החוצה, עובדות במלא הקיטור בגלוי, והעור הרקוב נקרע מעליהן. לא מן החוץ אלא מבפנים תבוא עליו השואה שלו. הוא איננו יכול עוד להתנגד לכוח ההרסני שקורע אותו מבפנים, הכוח ההרסני של גופו שלו. תוהו ובוהו משתלט עליו, על כל אבריו. הקטסטרופה הסופית קרבה.

אימה נוראה מגרשת אותו מפינה לפינה. הוא מכבה את הגר וחש מחנק, הוא פותח את החלון, מוציא את ראשו החוצה אל הקור ומיד נסוג, חושש להצטנן; הרקיע אפל וזרוע כוכבים, אורגיה של כוכבים ממש. הרחוב ריק כמו מת. מבית מרקחת אפשר היה אולי לטלפן אל הרופא. הוא איננו זוכר עוד היכן נמצא בית המרקחת, גם את שמו של הרופא שכח. הוא איננו זוכר עוד מאומה. האם מתגורר הוא זמן רב במקום הזה? מתי היה לאחרונה בביתו? או היה לו עדיין טלפון, בני אדם ביקרו אותו, היה נפגש עם אנשים, עם תלמידיו, אבל הם מתו מזמן, בעודם בחיים.

נדמה לו שיש גם מטבח בדירתו. נזכר לפתע שברשותו חלל נוסף פרט לחדר עבודתו. אולי שם במטבח יעלה בידו להרגיע את ליבו. ללא גר, קופסת גפרורים בידו הוא יוצא אל הפרוזדור. איננו זוכר שכיבה קודם לכן את הגר, הרי איננו רוצה להשאיר אפלה אחריו. הוא לא מצליח למצוא את דלת המטבח שלו. — ושמא לא היה כלל מטבח בדירה? — שואל הוא את עצמו — אולי נעלם המטבח או אולי לא היה מעולם? היה, הרי לקח משם מים כדי לשים לעצמו רטיה. הוא מדליק גפרור, בקושי רב עולה בידו לבצע פעולה כה פשוטה. והנה מצא את המטבח, שהתחבא בין הקירות. ביד רועדת הוא מגן על להבת הגפרור. הגפרור כבה. הוא נכנס למטבח וסוגר אחריו את הדלת. במאמץ גדול הוא מצליח להדליק גפרור נוסף.

פיצוץ אדיר של אור גדול ומסנוור. המטבח עומד בלהבות. במשך שעות

רבות דלף גז מן הברז הפתוח למחצה, ובבואו במגע עם להבת הגפרור התרחשה התפוצצות קולנית. כל מדחסי ליבו פורצים החוצה והפרופסור מאבד כליל את חוש ההתמצאות שלו. הוא מתחיל להסתובב סביב עצמו, היה רוצה לזעוק אך אינו יכול, האש סוכרת את פיו. אליהו הנביא על סוסו הבוער סוגר עליו מכל הכיוונים. הוא היה רוצה להגיע אל הברז ולכבות את אליהו הנביא, אך מחשבותיו מתבלבלות. הוא מנסה לגער מעצמו את לשונות האש, אבל שולי חלוקו בוערים כבר. נחנק מחום הוא מסתובב סביב עצמו כמו סביבון ומחכסה תוך כדי ייסורי תופת במעיל של אש. וכך כנביא רכוב על מעיל להבות, יעשה את דרכו חזרה.

היא הלכה להביא חלב

היא יצאה מן הבית, כהרגלה מדי יום ביומו, להביא חלב, ולא ידעה שהאקציה התחילה. אקציה — כך כונה ציד היהודים החגיגי שאליו יצאו הגרמנים מדי פעם. הציד נערך בחגיגיות, כאילו היה טקס לכבוד האלים הגרמנים. גם המשטרה האוקראינית לקחה בו חלק פעיל. בשל מגוריה בפאתי העיר ובשל פגישותיה הנדירות עם בני אדם לא הכירה את לוח השנה של מועדי הציד הגרמני. וכך, באחד מימי אוגוסט יצאה מביתה כדי להביא חלב ובידה כד ריק ונקי. פני העיר ושכונותיה היו בעיניה כתמול שלשום. באותם ימים, בערים שבעורף, חגגה השחצנות הנאצית את ניצחונה במזרח. שופעת גאווה על הצלחותיה בחזית המזרחית הקריבה התעמולה של הכובש קורבנות אדם למולך — לאלילי הוואלהאלה —.

את כדה מילאה בחלב אצל האשה הכפרית, שילמה, נפרדה בחיוך ויצאה אל הרחוב, בדרכה חזרה הביתה. סמוך לפארק, על המדרכה הלך שוטר אוקראיני חמוש ברובה. הוא ירד מן המדרכה אל הכביש ועצר אותה. היא היתה כבת חמישים וכשם שהסבירה פנים לכל, כך נהגה גם עמו וחייכה אליו. ולמה בעצם לא? אלא שבאותם ימים מעוותים לא הכל חייכו זה לזה. השוטר, מתעלם מחיוכה, הושיט את ידו ודרש ממנה להציג לפניו את תעודותיה. באותה תקופה טרם החלו הגרמנים בחלוקת ה"קנקרטות" — תעודות הזהוי הגרמניות, לכן הציגה לפניו את תעודות הזהוי והלידה שלה, שהונפקו על ידי משרדי הקהילה הקאתולית. השוטר הסתכל פעם בפניה ופעם בתעודותיה, כאילו משווה ביניהם, ואז הגיע לכלל החלטה ואמר: — את יהודיה והניירות מזויפים הם —. האשה הסמיקה, מופתעת מן הביטול המוחלט של תעודותיה, ועוד בטרם הצליחה להוציא מפיה מלה של התנגדות, פקד עליה הנציג האוקראיני של השקפת העולם הנאצית להפוך פניה וללכת בעיקבותיו אל תחנת המשטרה האוקראינית, אשר שימשה כנקודת איסוף ליהודים הניצודים; הפרוזדור אל ה־"Himmelskommando" — "קומנדו הרקיע". האשה שלא ידעה היטב אוקראינית ניסתה להסביר לשוטר, בגרמנית הטובה שלה, שאיננה מסכימה לבוא עמו אל תחנת המשטרה האוקראינית, שעומדת היא על כך שילווה אותה אל תחנת המשטרה הגרמנית, שם תוכל בנקל להבהיר את עניינה ולפזר את כל הספקות. המהירות שבה התעשתה והשתלטה על

בהלתה, הגרמנית הטובה שבפיה והנימוק שנולדה בווינה ושבשפת המנצחים יקל עליה להסביר; כל אלה שכנעו אמנם את השוטר לשחררה, אך לא לפני שרשם בשקידה את כתובתה בפינקסו והבטיח לבוא כעבור שעה שעתיים אל ביתה כדי לבדוק ולאמת את טעוניה.

חובקת בחוזקה את כד החלב, חצי מעולפת ועל גבול השפיות, עברה בריצה את המרחק הרב שהפריד בינה לבין ביתה, וכמו פצצה התפרצה אל תוך דירתה. בעלה החולני, אשר לא קם עדיין ממיטתו וציפה בדאגה לשובה, שכן מעולם לא חש עצמו נוח בהעדרה, נבהל כהוגן.

עוד בהיותה בפתח הבית צעקה אליו: — אנו אבודים, המשטרה בעקבותינו, לא נותר לנו אלא לתלות את עצמנו מיד —. מכוח האינרציה המשיכה עוד לרוץ ולחצות את החדר הלוך ושוב פעמים מספר עד שעלה בידה לעצור. בעלה המום היה, אם כי עדיין רחוק מאוד מן הרעיון של איבוד לדעת. הוא השתדל לשמור על קור רוח למראית עין, בעוד ידיו מתרוצצות ורועדות כדגים ברשת מתחת לשמיכה. הוא התחנן לפניה שתרגע, הבטיח להתלבש בזריזות כדי לצאת מן הבית. אשתו המסכנה עמדה כמו על גחלים לוחשות, רועדת כולה מחוסר סבלנות. למרות שלא הבינה מה טובה תצמח להם מכך שיצאו מן הבית, רצתה כבר להיות בחוץ. הגיונה הבריא אמר לה שמוטב להשאר בבית ולחכות לשוטר, אשר לבטח יבוא לבדוק את מסמכיהם. היא חונכה ברוח האומרת שאת השילטון יש לכבד, ונוסף על כך היה זה בעיניה מאוד לא מנומס להשאיר בית ריק לקראת ביקור צפוי. — מה יחשוב עליהם השוטר לכשיבוא ולא ימצא איש בבית? —

על כל פנים נראה לה שבעלה מתרחץ ומתלבש לאט מדי, היא לא יכלה לעמוד במקום אחד ומתוחה כקפיץ התחלחלה לעצם המחשבה שעלול הוא לסבן את פניו, להשחיז את סכין הגילוח ולהתגלח בנחת, כמו בכל יום רגיל. — האם יצא מדעתו? — שאלה את עצמה, מוכנה להלבישו במהירות במו ידיה. — הרי השוטר עלול להופיע בכל רגע ולמצוא אותו בבגדי הלילה שלו. — הבעל גילה הבנה יוצאת דופן לעצבנותה, ומרצונו החופשי ויתר על הגילוח. שניהם לא השתהו לאכול ארוחת בוקר ומבלי להבין מדוע בעצם נוהגים הם כך, יצאו את הבית. יציאתה זו דומה היתה להצלת שימשית קיץ צבעונית מבית בוער בעיצומו של חורף קר וקשה. הם החלו בסיבוב ביקורים בלתי מתוכנן אצל מכריהם. המכרים, אשר לא ידעו כמובן את הסיבה האמיתית לביקור בשעת בוקר מוקדמת ולא מקובלת, הוגיעו את מוחם לגלות מהו הדבר שהביא את הזוג אליהם. הזוג נהג לערוך ביקורים לעתים נדירות ולכן הביטו בו הידידים בחשד. הביקור המיסתורי, אפוף הסודיות, עורר

בבעלי הבית אי שקט ואי נוחות. הם רצו להפטר מן הזוג מהר ככל האפשר ובעת ובעונה אחת הזמינו אותם להשאר, תאבים לדעת מה הביאם. ערמומיותם זו של המארחים לא הועילה להם. הזוג אמנם המשיך לשבת עת ארוכה יותר מן המקובל, אך לאחר מכן נפרד והלך הלאה, מבלי לגלות את הסיבה האמיתית לבואו; לא עמד להם כוחם להודות שהנה, הרייך השלישי יורד לחייהם הפרטיים בדמות שוטר אוקראיני. הודאה כזו כמוה כחשיפה, כהורדת שריון. והם לא רצו לחשוף את עצמם, להוריד את שריונם ולומר בקול רם שאכן אבות אבותיהם לא היו אריים טהורים. את מי מעניין מוצאו האתני של סבם? הם גם השלו את עצמם שפרט לשוטר האוקראיני לא חושד איש במוצאם השפל ולא רצו לשנות מצב זה. הם ערכו סיבוב ביקורים חסר טעם אצל כמה משפחות מכרים וסיימו אותו אצל רופא ידיד.

הם נחתו בשלום במשרדי מרשם התושבים המחוזי הגרמני, שם עבד הרופא. בחדר ההמתנה היתה להם הזדמנות לשמוע שיחה בין שתי גברות אשר המתינו לאישור רישמי בדבר פטירה של קרוביהן בלילה האחרון. הנשים תארו את גסיסתם של אזרחים בעלי זכויות, דיברו על ההכנות למסע הלוויה. על מחירי ארונות קבורה, נרות ופרחים, ועל התשלום עבור הטקס עצמו. מן הראוי היה להתעניין בהוצאות קבורה לאור הצעתה של האשה מן הבוקר לתלות את עצמם לאלתר, ולהפטר מן העולם הזה כמו בימים כתיקונם וכמו אריים טהורים, על פי מחירון קבוע מראש. הנה היתה להם הזדמנות לעבור קורס הכנה קצר בנושא לקראת מותם הם.

לאחר שעה קלה של המתנה התישבו מול הרופא, על יד שולחן הכתיבה שלו. — כמה פעמים במרוצת אותו יום התישבו וקמו לסרוגין בבתים של אנשים שונים? — שאלו את עצמם. הרופא שם לב מיד למצב הרוח הנסער שבו שרויים היו אורחיו. הוא הבחין בכך שקשה להם להתרכז, שהאחד איננו מניח לשני לסיים את דבריו. כאיש מקצוע אחז בו רצון עז למדוד להם את הדופק. הוא הביט בשעונו סופר השניות, האורחים חשבו שגוזלים הם את זמנו היקר; ולנגד עיניהם עמד זמנם הזול לעומת זמנו היקר. הם המשיכו לדבר כאילו מתפרקים ממשא כבד ומיותר. הרופא הקשיב להם בתשומת לב מירבית וחשדנותו הגוברת מתפרנסת מחזותם ומהתנהגותם. הוא לא התעמק באותו רגע בטרגדיה שלהם אלא שקל באילו צעדים לנקוט שלא יסבכו אותו בצרתם. הוא חשב כיצד עליו להתנהג כדי לא לקרבם אליו יתר על המידה מחד, מבלי לפגוע ביחסיו עמם מאידך. וככל שחש מרוחק מהם וזר להם, כך קירב את ראשו אליהם והביט עמוק יותר בעיניהם. האינטימיות שבישיבה במחיצתו ובקירבתו מילאה אותם תקוות מתוקות. אותה שעה ניחש הרופא שהם יהודים מומרים ונהיר היה לו שבזמנים כגון

אלה מוטב להתרחק מהם. הבעיה שעמדה לפניו לא היתה כיצד לסייע להם אלא כיצד להפטר מהם בדרך אלגנטית ביותר, להוציאם אל מחוץ לקירות משרדו. כאן, בין כותלי מוסד גרמני היתה חברתם פשע ממש. ולכן קם מכסאו ובאמתלה של ביקור דחוף אצל חולה יצא יחד עמם מן המשרד הגרמני. ברחוב הפך שוב מנומס ואדיב עד מאוד. הם ביקשוהו להשתדל למענם אצל המשטרה האוקראינית מפני שחששו מהטרדות, ואולי אפילו ממאסר, עד שיתברר עניינם. הרופא, שרצה להתפאר לפניהם בקשריו הטובים בחלונות הגבוהים של הלאומנים האוקראינים, הלך יחד עמם עד בית מסוים ברחוב צלובה, שם נטל מהם את תעודותיהם ורץ אל ידידו, המקורב לחוגים אוקראינים בעלי השפעה. הם המתינו בכניסה לבנין, ללא תעודות ותחת עינה החשדנית של שוערת הבית, הבוחנת אותם באיבה גלויה. הם לא נרתעו ממבטה ובתור אריים טהורים זכו לקבל ממנה אינפורמציה האומרת, שבימים אלה מסתובב בבתים רבים אספסוף יהודי, אשר ניצוד בסופו של דבר, תודה לאל, על ידי המשטרה, ועליה כשוערת האחראית על הבנין לעמוד על המשמר ולהשגיח בשבע עיניים.

הרופא שב במהרה מדוכא מעט, והודיע להם שידידו סירב לסייע, שכן אינגו מטפל עוד בענייניים כגון אלה. לדעתו לא נותר להם מוצא אחר אלא לשלם שוחד הגון לשוטר כדי להרגיעו. למשמע דברים אלה החסירו שני לבבות אנושיים פעימה, פגועים פגיעות מוות. הרופא סבור היה שמשחקם אבוד. אבות אבותיהם קראו לבני בניהם הבלתי ראויים, המתבוללים, המומרים, לשוב אל חיקם. ידידם הרופא גילה אהדה ורוחב לב. הוא אף גייס את שארית אומץ ליבו האזרחי והזמין את האדון לארוחת צהריים בביתו ואת הגברת החליט ללוות בעצמו עד פתח ביתה.

ארוחת הצהרים אצל אשתו של הרופא עברה באווירה נעימה, הרופא שב הביתה ובפיו בשורה טובה; עלה בידו להחזיר הגברת ללא מיכשולים אל המטבח שלה.

בשעת הארוחה שיעשע המארח את אורחו בסיפורי פרטים על האקציה האנטי יהודית הגדולה שהתנהלה באותם ימים. הוא סיפר שהיהודים נרצחים לאור היום וללא כל גינוני טקס. האורח השתהה אמנם אצל הרופא עד הערב, אך ציפה בכליון עיניים לשוב לביתו; חרד מן הפגישה עם השוטר התבייש להודות בכך גם בפני עצמו. כאשר ראה, עוד בהיותו ברחוב, קרן אור בוקעת מן החלון המאופל של דירתו, נשם לרווחה. למזלו לא נלקחה עדיין אשתו לרחוב לונצקיגו.

נרגשת מן החוויות שעברו עליה באותו יום סיפרה לו האשה שהשוטר

האוקראיני אכן הופיע בביתם בשעת העדרם, בשעה שערכו את האודיסיאה שלהם. וכאשר לא מצא בבית איש הלך לחפש מידע על אודותם ועל מוצאם אצל השכנים. למרבה מזלם לא היה לשכנים מושג קלוש ביותר על מוצאם השפל, והתחקיר נסתיים כולו לזכותם ולטובתם. למרות זאת הודיע מר שילטון, בלשון שאיננה משתמעת לשתי פנים, שיקיים את ביקורו בביתם בפעם אחרת ונפרד בידידות מן השכנים. גזר דינם הסופי של המועמדים לתליה נדחה למועד מאוחר יותר.

מאותו יום והלאה המתינה האשה ימים ולילות, בלב אחוז פלצות, לביקורו הצפוי של השוטר. מדי ערב התכוננה להופעתו בבוקר שלמחרת, נכונה לגרוע ביותר. נדמה היה לה כל הימים שהנה מהלך הוא מתחת לחלונם, אורב בשער הבנין, עולה במדרגות הבית, מנהל שיחות עם השכנים, עומד מעבר לדלתם. מדי יום ביומו, השכם בבוקר, הכריחה את בעלה להסתכל מן החלון, מוסתר מאחורי וילון, ולבדוק אם לא מסתובב שוטר כלשהו ברחוב או קרב לביתם. הוא, שלא הכיר את פניו של השוטר המסוים זיהה בכל אחד מהם את האוייב. הוא מאס במשטרה ואנשיה לכל ימיו עלי אדמות ואף מעבר להם. האשה לא הלכה עוד להביא חלב, לא ערכה עוד קניות, במשך שעות ארוכות היתה יושבת וקמה לסרוגין מן הכיסא כדי להתרוצץ בדירה, כמו אז באותו יום שבו שבה מן העיר עם כד חלב בידה וביקשה מבעלה שיתלו את עצמם לאלתר. היא המתינה.

באותם הימים סיירו ברחובות, בגנים ובכיכרות מחלקות של שוטרים. הם חיטטו וחיפשו בחורשות ובפאתי העיר, הם האירו את הפארקים באור רקיטות ברודפם אחרי היהודים. ולאחר מכן מחסלים היו את האומללים ביריה ברקה. הזוג שלנו, שהתבונן בהסתר כיצד מובלים היהודים כצאן לטבח, שבים היו אל עיסוקיהם חסרי החשיבות כדי לשכוח את שראו עיניהם. לשכוח את העיניים הבלתי נשכחות של המובלים למוות. הם אף לא דיברו ביניהם על כך. אבות אבותיהם, שלא ידעו עליהם דבר, שמעולם לא הפריעו לקיומם המודרני, שבו לדור בקרבם לאחר מאות שנים. אבות אלה שניהלו אורח חיים בלתי נתפס, אולי כשל פרפרים נעוצים על סיכות בארון, חיו בין הניירות שהצהיבו מיושן, ניירות המעידים על מוצאם האמיתי. אמנם הם שרפו אותם, אך מתחת לאפר הגיחו הרוחות, שליוו אותם בלתי נראים לעין ברחובות העיר; ולא הרוחות הטילו על הזוג את אימתם אלא השוטר האוקראיני שכובע עלוב לראשו והארזי פרחי הגרמני שקסדה לראשו ומגפים לרגליו.

השוטר לא הופיע עוד. הציבו אותו בעיר אחרת, בתפקיד אחר. בעלם

כלא היה. הרופא ואשתו סיירו עוד מספר פעמים מתחת לחלונם, סקרנים לדעת מה עלה בגורלם של זוג הידידים לשעבר. הם אמנם לא ביקרו עוד בביתם אך עקבו אחריהם מרחוק, כדי לוודא שגרים הם עדיין בדירתם ושהטרגדיה טרם התרחשה. ובכל זאת בהשפעת החשד של פגם שבגזע השתנו היחסים בין שני הזוגות. האנשים ההגונים ביותר לא היו מודעים אז, לא נתנו לעצמם דין וחשבון, עד כמה נגועים הם בחיידק הפסיכוזה הגזענית. האורגניזם הבריא שלהם דחה אמנם את התפרצותה ההיסטרית של המחלה, אך גם הם נגועים היו במגפה.

עם חלוף הזמן החל הזוג להאמין, אם כי בזהירות רבה, בביטול הגזרה. בעומק ליבה של האשה ארבה כל העת האימה פן ישוב השוטר ללבוב, פן יחזור לתפקידו הקודם ויבוא ויחקור וישאל שאלות. מאותו יום שבו פגש בה ברחוב, כד החלב בידה, ורשם את כתובתם בפינקסו, תלויים בו חייהם לנצח. בלילות נמנעה מלהרדם פן תראהו בחלום. פרצופו המאיים נשאר חרוט בזכרונה.

הוא לא בא עוד, באו אחרים, לא דומים לו כלל, שחצנים ממנו. מהבעת פניהם ניתן היה ללמוד שבכרטיסי השרות שלהם רשומים אלפי שמות של בני אדם שנרצחו, שהם בעלי זכויות יתר בשירותו של היטלר והמערכת שלו.

פעמים רבות איים המוות על בני הזוג בשל מוצאם, פעמים רבות פגשו במוות המהלך ברחובות העיר ולוטש עיניים מתוך ארובות עיניהם הריקות של המעונים ושל המעניים כאחד, כאילו היו שניהם סגורים במעגל אחד. ההלם, הטראומה שעברה על האשה ביום שבו חשה לראשונה איום על חייה, בעודה נושאת כד חלב לביתה, היתה עזה מכל הגזרות שבאו עליה לאחר מכן.

היתה זו מכת מחץ, פגיעה בלתי צפויה במערכת נפשית נטולת מגן.

לראשונה חצתה אז את ים האימה וראשוניות תחושתה זו היתה לה לקנה מידה לכל תלאותיה אשר באו עליה לאחר מכן.

הם לא שכחו את פונק

דוקטור פונק, בעל שני תארים בחוק ובמשפט, ישב שקוע בריקנות מחשבתית והתאמן בכיפוף אצבעות רגליו קדימה ואחורה, פעם ברגל ימין ופעם ברגל שמאל, לסרוגין. בהיותו יושב כך נזכר, שאצל העמים האכזוטיים שמעבר לים, נחשבות תנועות הרגלים כעדות ניצחת לאשמה, שכן גם במצבים המסוכנים ביותר יש לבני הגזעים הצבעוניים יכולת מופלאה של שליטה בהבעת פניהם, שנשארים קפואים בשלווה אולימפית, וכמו כן בידיהם שנשארות תלויות ברפיון לאורכו של הגוף ומהוות שלילה מוחלטת לכל צורה נראית לעין של התרגשות. הוא מעולם לא תאר לעצמו שיהיה בכוחו לשמור על שליטה עצמית כה גבוהה במשך חודשים כה ארוכים. הוא הרי היה שפן נסיונות מושלם במעבדתם של הנאצים. חייו "היפים", שהיו לפנים ממוסדים, מסודרים וממוסגרים בדפוסי התנהגות ובהרגלים קבועים, השתנו לבלי הכר. יתירה מזו, הם התנפצו כלוח זכוכית והתרסקו לאלפי רסיסים, בעוד לכאורה שומרים הם על שלמותם. אי שם מאחוריו, במרחק של שנות אור, נותר עברו התרבותי, חלק כריצפת הפרקט שעליה נהג לדרוך, רך כשטיח פרסי שבדירתו, ונוח ככורסתו המצופה עור קריר וחלק. השליטה העצמית שלו היוותה את המסגרת לאותו לוח זכוכית מנופץ והיא שהצליחה להדק בחיבוקה את אלפי הרסיסים ולא הניחה להם להתפזר בכל קצווי עולמו שנוצח. — הדברים מתרחשים כפי שחייבים הם להתרחש — אמר לעצמו פונק בדטרמיניזם צונן. ובמוחו הנדהם בחן את כברת הדרך אשר עשה עד כה ואת זו שעדיין ניצבה לפניו. את זו האחרונה יהיה עליו לעבור ללא הדרכה, מוטל מאיגרא רמה אל בירא עמיקתא זו, המאוסה ביותר אשר על פני כדור הארץ — בבידוד הגזעי של הגיטו.

הוא החל את חייו המודעים לפני כמה עשרות שנים, במרחק של מאות שנות אור מן המקום הזה, כאיש אנין טעם, חובב חפצי ערך — איסטניס. במרוצת שנים מעטות בלבד עבר כיברת דרך ארוכה עד מאוד. מאבותיו השמרנים, שומרי המסורת, זינק אל מוקד המחשבה האירופית המתקדמת, העכשווית והמפוארת. הוא השכיל להקדים את בני גילו בהסתגלותו המהירה, בחוש ההתמצאות המחודד והמצוין שלו ובכושרו הגבוה לספוג רשמים שהיו זרים לחלוטין לאבותיו. דוקטור פונק העביר את קצה ציפורנו

המטופחת על לוח השולחן ונזדעזע מן הכאב שהשאירה בליבו הסריטה הנוספת על פני לוח השולחן; הכל סביבו היה סרוט ומעוות, עולם ומלואו השתנה ללא הכר, הכל התנדנד, האיזון שבין המשטחים, הקווים והצלם איבד את שיווי משקלו. והוא עצמו החל מתנדנד בכיסאו בעזרת כף רגלו בקצב תחושותיו העגומות.

בחוץ שלט יום סתיו מעורפל ומאובק. אור עמום הסתנן מבעד לעננים. הוא השתוקק להתנדנד כך עד אין סוף, בעוד באוזניו מצטלצלות המלים והמנגינה של "סולוויג", שירו של גריג. כך הוא מתנדנד בכיסאו והשיר מתעופף בו כפרפר ומלווה אותו עמוק אל תוך הזמן על כנפי הזכרונות, אל מסתרי מוחו, אל תוך האוצרות הבלומים והנעולים. ומסביבו ניצבים הרהיטים והכלים של חייו העכשוויים בכל כעורם וממתינים באורח רוח שיתעורר מהזיותיו. הוא ישב בתוכם במעגל חסר רחמים והם חשפו לקראתו את שיניהם הפגומות מוכנים לטריף אותו ברגע שיתעורר מחלומותיו בכסאו המתנדנד. הם התקיפוהו מכל עבר ביומיומיות שלהם.

במאמץ אדיר של שארית כוח רצונו הוא ניסה להתרומם ולהמריא מעליהם, להתרחק מן הלחם השחור והדביק שמוגח היה על השולחן, מסכין המטבח המטונפת, משאריות החמאה המונחות על פיסת נייר מודפס, מן הנר העלוב והמלוכלך, המודבק אל לוח השולחן. החפצים הטורדניים הללו חיפשו את דרכם אליו, והפריעו לו בעצם קיומם, מנסים להאחז בהזיותיו. לבסוף עלה בידם ללכוד את תשומת ליבו; הדירה קמה לתחיה על כל חפציה המאוסים.

בחדר המדרגות הלמו אנשים על הדלתות, על הדלת הסמוכה לדירתו, על הדלתות שלמעלה ושלמטה. המציאות המחרידה חדרה ברעש פראי של ניפוץ דלתות אל ארץ חלומותיו. המציאות הזו עקרה אותו באחת מהזיותיו, מן הכיסא המכושף, והטילה אותו בבת אחת אל מצב חדש; דוקטור פונק הפך כולו אוזן. אוזניו נצמדו אל הפתחים שמהם עלו וחדרו הקולות, עיניו שזה עתה התעוררו מן החלום המתוק, מן השינה, נחו על החפצים שמסביב וראו אותם בכל כיעורם. האיסטניס שבו סובב את ראשו בנסותו להמלט מן המראה. הגה הולמים בדלתות; אצבעות גרומות דמויות ווים הולמות בחוזקה ובחוצפה בדלתות הבנין.

מתבייש בדלותו מכסה הדוקטור פונק במהירות את שאריות הלחם, החמאה ואת הסכין בבדל עיתון. הוא מחליט לא לפתוח לאיש, לא להכניס איש אל חדרו. שקוע בתוך הכיסא, מתכווץ כפקעת, עוצם את עיניו ואומר בקול: — אינני קיים —. חבטות יבשות בעץ של דלת כלשהי חדרות למוחו

בעוצמה, הן מוציאות אותו מן האפלה, מושכות בשולי תודעתו. הוא מנסה לאטום את אוזניו באגרופיו הקמוצים כדי להתגונן מפני האלימות הבאה עליו מבחוץ. הקולות משתתקים ומתחת לעפעפיו העצומים מופיעים הבזקי צבעים מרהיבים. כעבור רגע הוא מוריד את אגרופיו מאוזניו ומקשיב לקולות. הוא שומע בכל חושיו המחודדים את התנועה ואת האנדרלמוסיה בכל הבנין. קול צעדים כבדים מצטלב בקול פסיעות רכות, מתגנבות, שבקושי ניתן לקלוט אותן. אלה שצועדים בחוזקה דורכים על כל כף רגלם, ואילו האחרים פוסעים על קצות אצבעותיהם המרופדות בקטיפת האימה, המשתקת כל שריר וגיד בגופם; עירבוביה שלמה של קולות, תנועות וצעדים. קול שבירת דלת עץ נשמע מאחד הפרוזדורים בקומה אחרת. פונק חש כאילו ניתכה מהלומה על ראשו. בבת אחת הוא קם מן הכיסא ומטילו הצידה. כאדם שעוסק כל חייו בחוק ובמשפט הוא מרגיש פגוע עד עמקי נשמתו נוכח ההתפרצות האלימה. — כמה סעיפים וסעיפי סעיפים יש בספרי חוק כדי להגן על פרטיותו ושלומו של האזרח, על חירותו של האדם — הוא חושב. הוא נוקש באצבעותיו, כאילו מגרש מעל פניו זכרונות בלתי נעימים. — כמה שנים טובות מחייו ביזבז על ההבלים הללו; החוקים והמשפטים האלה? — מסתבר שאחרי הכל היה זה נטל מיותר לחלוטין על מוחו העייף; מותרות, השייכים למשטר חברתי תקין. הנח, נשיפת רוח עזה אחת ונעלם הסדר והלך לאבדון גם המשטר התקין. תקף אותו כאב ראש חזק, אך עד כה עזבו אותו במנוחה ובדלתו לא דפקו.

הוא פרס פרוסה עבה של לחם שחור, קילף את החמאה מן הנייר, מרח את פרוסתו והחל לאכול אותה פירורים פירורים. הוא אכל בבלי דעת שאוכל הוא. שום כוח שבעולם לא היה מאלץ אותו לגשת אל הדלת ברגע זה. הוא השתוקק להקים מיתרס לפני דלתו, לבנות חומת לבנים בלתי נראית לעין. מעבר לדלת דירתו המתין הרשע; דבר מה זחל שם על גחון, זעקות חנוקות, קריאות, בעיטות מוזרות של קצה הנעל במשהו רך, כאילו הביא מישהו בוץ רב מן החוץ וכעת מנקה הוא את קצות נעליו במדרך הרגלים, לא באחד אלא בהרבה מדרכי רגליים, שמונחים בשורה על יד דלתו שלו. לפני ימים מספר הסיר את התוויה עם שם משפחתו מעל הדלת. היה זה מעשה נבון, מסתבר. הם סבורים בוודאי שהדירה ריקה היא, שלא מתגורר כאן איש. גם שכניו הלכו בעיקבותיו והורידו את התוויות עם שמותיהם מעל הדלתות, ובכן מדוע חובטים בדלתותיהם? עורכים חיפוש אולי, הופכים את הדירה על פיה? מחפשים דבר מה? אצלו לא ימצאו מאומה, הוא איננו אידיוט. בשלב זה הוא פורס לעצמו פרוסת לחם נוספת, מורח אותה בקפידה בשאריות החמאה, מחלק לחתיכות קטנות כדי להאריך את הנאת האכילה. הוא אוכל

בעמידה, החדר מוצף באור בהיר יותר. השמים הולכים ומתבהרים. בזכות העובדה שבדלתו לא הלמו נראה לו לפתע חדרו המכוער כפינה נעימה וחמימה. מן החלון יכול הוא לעקוב אחר הנעשה ברחוב, לראות אם מסתובבים שוטרים לפני הבית, מה מספרם, אם מוציאים אנשים מן הבית ואת מי. בקרבת מקום נעצרות משאיות. לא, לא נעצרות, ממשיכות בנסיעתן. אולי הסתיים כבר הכל. בכי של ילדים אינו מוכיח דבר. ילדים נוהגים להמשיך וליבב אחרי כל מאורע מרגש, אחד נדבק מבכיו של השני וכך ממשיכים הם ליילל עד אשר שוב זוכים הם בתשומת לב של הוריהם. דוקטור פונק מתכנן לצאת מן הבית עם ערב כדי ללמוד דבר מה על הנעשה בעיר. אילו יכול היה לצאת דרך החלון, לעקוף את הפרוזדורים, את חדר המדרגות, היה עושה את זה מיד. שכניו הטובים ביותר הם בני משפחת לאוור, הגרים בקומה א'. הוא עצמו, דוקטור פונק, גר בקומה ב'. ברגע הראשון מתקשה הוא להזכר באיזו קומה אכן מתגורר הוא. כעת מנסה הוא למנות את שכניו, החל מקומת הקרקע ומעלה, הוא נעזר באצבעות ידיו, כאילו לובש כפפות. הוא מתקשה למנותם, אצל כל אחד מן הדיירים גרים דיירי משנה, שאותם הציבו השלטונות בדירותיהם בעל כורחם. לאחר מכן סגרו להם את המים, הגז והחשמל. נטלו מהם את הכל. הוא איננו מכליל את עצמו, הוא איננו אחד מהם, הרי בדלתו לא דפקו.

הרעש בחדר המדרגות הולך וגובר. סוחבים כנראה דבר מה כבד, הנה נתקלו בדלתו. זה יכול בהחלט לקרות. וזה קורה. הבנין מתמתח ומתעצם לקול ההתיפחויות, קולה הצורמני של שוערת הבית מלווה צעדים כבדים במדרגות. הפעם אין היא צורחת כדרכה, קולה מאופק יותר. גם הדלת מסננת את עוצמת קולה. לפני הבית מתנשף מנוע של משאית. הוא איננו יכול לעקוב עוד. הקולות מכתרים אותו מכל הכיוונים. מתי ישתתקו הקולות הללו וישובו אל מקורם ? לפני דלתו של פונק נעמדים אנשים. מי הם ? מי נעמד לפני דלתו ? האצבעות הגרמיות דמויות הווים מתקרבות. דוקטור פונק חש כיצד צומחות אוזניו, גל חם של דם מציף וממלא אותן. אימת מוות מושכת אותו באוזניו כלפי מעלה. — להתישב, בכל מחיר להתישב ולהשתלט על רעידת הרגלים. הוא מתאווה להסתתר, להפוך לבלתי נראה, להתכווץ לפקעת, להיות זעיר ככל שניתן ; אך אוזניו הולכות וצומחות ובהיותן תפוחות וענקיות ממלאות הן את הזמן, את החלל, את התבל כולה. על דלת חדרו הולם העולם שבחוץ במהלומות של מוט ברזל. הוא חש את ליבו הולם באוזניו כקורנס. הבנין כולו עומד להתמוטט.

בחדרו, מעברו השני של השולחן, עומדים שני חיילים גרמנים, קסדות פלדה לראשם ואחד מהם אומר אל דוקטור פונק : — בוא איתנו. — Komm mit —.

שני הציירים וזה השלישי

באחד הימים, בלכתו ברחוב, פגש הצייר קאצמאזיק את עמיתו הצייר קוגוט. ליתר דיוק הוא ראה כיצד מטפס קוגוט על הפיגום שבחזית המלון ג׳ורג׳, בידו האחת דלי מלא סיד ומברשת עבה ובידו השניה נאחז בשלבי הפיגום. בעיני קאצמאזיק דומה היה קוגוט לקוף תלוי על עץ. כמו כן חשב הוא לעצמו, שצרופו של החצוף לשורות עבדיו של אדולף, למחנה העונשין הגדול שלו, היווה פתרון מושלם לסיום המריבות והוויכוחים בנושא האמנות והתפתחותה, שנמשכו ביניהם מזה שנים. הפתרון הזה נראה לו מאוד. שם ידעו לעשות מאיש הריב והמדון עכביש המטפס על קירות חלקים, מן הצייר האמן צבע פשוט.

— קאפיזם, פומיזם, פוטוריזם, אכספרסיוניזם; כל ״האיזמים״ הלכו לאבדון, החיים כרתו את ראשם הלוהט ושפכו עליהם דלי מלא סיד בלתי כבוי, במקום מים קרים. הסתיידות עורקים מלאכותית כזו אשר תבוא על הצעקנים הזרים מן החוץ, ולא מידי הציירים המקומיים, תביא רק טובה על האמנות, תבריא אותה ותשחרר אותה מן ההשפעות הנוכריות — חשב בינו לבין עצמו קאצמאזיק, בנסותו להרגיע את מצפונו הרדום בלאוו הכי: — יהיה זה רק רווח נקי עבור פולין. —

את עצמו העריך קאצמאזיק כאמן בעל השקפות שמרניות. זקנקנו המחודד, עיניו קצרות הראי, המסתתרות מאחורי עדשות עבות, האוטודי־דקטיות שלו, כל אלה בלטו בקרב רעיו במסדר לוקס הקדוש, והתמרדו בו נגד חדשנות ומהפכנות, נגד נסיונותיהם השטניים של השבים מפריז וה״איז־מים״ באמתחתם. הוא לא העיז להודות בכל אלה, פן יחשב לריאקציונר. הוא אהב את הציור הכפרי הפסטורלי, צבעי שמן ונושאים מקומיים. במקצועו היה ארכיטקט, אל הציור הגיע דרך חיבתו לצבעים, מין חולשה שכזו. הוא צייר למען הצבעים.

את קוגוט הצייר, שעמו ניהל ויכוחים רבים, לא חיבב מעולם, אם כי גילה כלפיו סובלנות מסוימת, כמחווה של עמיתים, שכן הביא עמו הלז משב רוח רענן מן הסיינה, מן השמש ומן השמים של פריז, שדבר לא ישווה להם. אל האפרוריות המקומית הביא עמו קרן אור מעיר האורות, האחת והיחידה

בתבל כולה. הוא, קוגוט, חיזק בקאצמאזיק את הערצתו של סנוב מקומי לבירת העולם, שאליה נכסף כל ימיו.

במונפארנאס האמנותי, ברובע הלטיני, במונמרטר הקודר נאבק קוגוט על קיומו היומיומי וחי בעוני ובדחקות. אך יהודי הרי חש בכל מקום כבביתו.

בשובו הביתה התבונן קאצמאזיק בדיוקן של מר ז. שזה עתה סיים. הוא צייר את הדויקן בצבעי שמן והנה ניצב לפניו על הכן במלא הדרו; מפורכס ומלוקק, סיפק בהחלט את יוצרו. הוא היה מרוצה מאוד מעבודתו ומהישגיו. — לא יזיק לשחצן היהודי ללמוד לקח, לעגל פינות וללמוד לעבוד ממש — חשב קאצמאזיק והתכונן למנוחת הצהריים שלו. לאחרונה קיבל מן הגרמנים תפקיד של אוצר המוזיאון, שנוהל על ידם. כעת שכב על ספתו כדי לנוח מעמל יומו, סידר לעצמו את כרית הקטיפה מתחת לראשו ומיד שקע בתנומה. בעוד קאצמאזיק נהנה מן הסייסטה שלו, סייד הצייר קוגוט בצבע צהבהב את חזית הקומה השלישית של המלון, בדיוק מתחת לתבליט המתאר את ג'ורג' הקדוש עם הדרקון. עיניו קיצרות הראי דמעו בשמש הלועגת, הרוח הקרה צבטה בגבו וחדרה אל מתחת למעיל הציירים הדק שלו. מצבו הכלכלי של קוגוט לא היה משגשג מעולם; לא בפריז ולא בלבוב, שכן היה אדם בלתי מעשי ביותר, אך כל כך גרוע לא היה מצבו מעולם; תמורת עבודתו המפרכת לא קיבל פרוטה, את כל חפציו מכר זה מכבר, הכל ריממו אותו, הגרמנים לא שילמו תמורת עבודות כפיה והיודנראט חילק מנות של מזון באורח בלתי סדיר; מאה גרם של לחם דביק ליום ומרק שטעמו כמרק הזגגים. אך זה היה עדיין הרע במיעוטו, הדבר הגרוע ביותר היה להיות עבד נטול זכויות כלשהן. כל גרמני עלול היה להפילו בכל רגע מן הפיגום, את קוגוט הצייר, לירות בו ללא כל סיבה, להפוך אותו לגבה לכל ימי חייו.

מיסיה קוגוט חדל להיות בן אדם. מן הפיגום הוא הביט למטה אל כיכר מריאצקי וראה אנשים כנקודות שחורות מתחת למעיל האבן של פסל מיצ־קיביץ' — המשורר הפולני הלאומי. נחרד מן התהום הנפערת תחתיו הטביל את המברשת בדלי מלא נוזל צהבהב והמשיך לצבוע את הקיר בנסיון נואש לעמוד ישר ולא להתגלגל מן הפיגום.

הוא היה מחוסל. בימים כגון אלה בפריז נהג לשבת אחר הצהריים בבית קפה, אשר התפשט על מחצית הבולבר בימי הסתיו המאוחרים. שם דפדף בכתבי עת אמנותיים וכאשר חסרים היו לו כמה סו כדי לשלם את חשבונו הצנוע, תמיד נמצא מישהו מן העמיתים ששילם עבורו. לאחר מכן היה שב הביתה במטרו. מגוריו היו אמנם עלובים למדי, אך היה לו גג מעל לראשו

ופינה משלו בעיר האורות, בפריז. גם בלבוב עלה בידו להסתדר, אם כי שרוי היה בדוחק. ביושבו אצל שטטמילר או בפונדק אחר, שוכח היה מכל דאגותיו, מקלל את העשירים, את הזייפנים ואת מלככי הפינכה, שלא היה להם כל מושג באמנות, ומרוצים מעצמם התחנפו לנותני חסות אמידים. כעת, בעומדו קרוב כל כך אל השמים השתוקק קוגוט למחצית הכוס של קפה שחור, אך היה מסתפק גם במחצית הכוס מים חמים כדי לשטוף את גרונו הצורב. הוא הידק את צעיפו הדקיק סביב צווארו; חזותו היתה כשל איש העולם התחתון היצוק שעווה במוזיאון. זה עידן ועידנים לא ראה את עצמו במראה. בעומדו כך על הפיגום, בחזית המלון, אחז אותו לפתע חשק גדול לצפצף על כל העולם המחורבן הזה, על היודנראט, על השטן הגרמני המטשטש גבולות, קובע רמה אחידה לכל והורס כישרונות, כן בפירוש כישרונות. למרות הכל לא הטיל הצייר קוגוט ספק קל בכישרונותיו שלו ולכן חש רצון לצפצף על כל התיאטרון הזה, על המחזה הקלוקל, נוטף הדם, על המנצחים המצחינים הללו שכבשו את פריז שלו, את לבוב שלו, ומי חכם וידע היכן יעצרו אם לא יבוא מישהו וישבור להם את המפרקת ללמדם לקח לעולמי עד.

פאן קאצמאזיק, אשר התעורר אותה שעה ממנוחת הצהריים שלו, צילצל בפעמון והחדרנית הגישה לו על מגש קפה ריחני עם שמנת, לחמניות לבנות וריבת דובדבנים בצינצנת קטנה. בפרוזדור המתין אורח אשר חיכה עד שיתעורר האמן מן הסיסטה שלו. היה זה סופר, מכר ותיק מן הימים שלפני המלחמה. הם לא נפגשו זמן רב. בחיוך רפה סיפר קאצמאזיק לאורחו על כך שראה את הצייר קוגוט, על כך שלא עצר אפילו לברכו לשלום שכן לא רצה "להפריע לו בעיסוקיו". — מן הראוי שיתאמץ ויעבוד קצת — אמר. הוא הסכים אמנם עם אורחו שליהודים נעשה עוול בימים אלה, ושגורלה של פולין רע ומר, אך התנחם בכך שלו, לאורחו, ולשאר חבורת האמנים נותרה העבודה האמנותית, שהיא מפלט אחרון בימים כגון אלה. הוא הציג בפני האורח רישומים שלו ותצלומים שעשה והביא עמו עוד לפני המלחמה מסיורו באיטליה, שאותה חרש לאורכה ולרוחבה. מחדר עבודתו הביא ערמות של קרטונים, של תצלומים, של ציורים ושל ציורי פחם שאותם עשה במרוצת אותה חופשה בלתי נשכחת באיטליה שטופת השמש. — עבדנו כהוגן — אמר — למדנו את סודות הטבע וכיורשים וממשיכים של האמנים הדגולים ספגנו את הפאר והגדולה של הפסלים הנצחיים —. וכאן השמיע באוזני אורחו מונולוג ארוך ומיגע משובץ פרטים רבים מספרי ההדרכה של בדקר וציטוטים מוואסארי. הוא העמיד פנים של מורה דרך במחוזות אומבריה ותוך כדי פטפוטיו שכח את פולין, את קוגוט, את המלחמה, את הכיבוש הגרמני, ועל כנפי דמיונו הפליג בגונדולה על פני הגרנד קנלה. הוא התייר

המהודר משכמו ומעלה, שם באיטליה ולא כאן בארצו כבולת השלשלאות. הערב ירד כבר כאשר האורח, עייף ומותש משטף דיבורו של המארח, הלך ברחוב זילנה, בדרכו הביתה. הרוח הקרה הצליפה בו ללא רחמים בזרזיפי גשם חדים וצורבים. באותה שעה סיימו העבדים היהודים את יום עבודתם המפרך, ורטובים עד לשד עצמותיהם ירדו לאט מן הפיגומים. ביניהם היה גם הצייר קוגוט ובידו דלי ומברשת. האנשים הסתודטים הסתדרו בשורות של ארבעה. לצידי הקבוצה ניצבו הנוגשים היהודיים. בשתיקה, בלא לחלץ את העצמות הכואבות ובמצב רוח עגום ומדוכדך צעדו האנשים חזרה אל הגיטו. על יד קיוסק כלשהו עצרו כמה מהם ורצו לקנות סיגריות. השוטרים היהודים גערו בהם, גידפו אותם וניסו למנוע את קניותיהם. הם אפילו התחננו בפניהם לא לעצור ולא לעזוב את קבוצת העבודה: — אוי לכם ואוי לנו אם יראה אתכם הגרמני במעשיכם! — אך הבקשות והאיומים לא הועילו. הם קנו סיגריות, גפרורים, רבעים של לחם שחור ודביק והסתירו את אוצרותיהם הדלים בתרמילים הבלויים שעל זרועם. עיתונים קנו בקיוסק אחר. הם הרי היו הקשר היחיד בין העולם החיצון לבין הגיטו. איש לא היה מכיר בהם, באנשים המרופטים הללו, הלבושים בלויי סחבות, את האקדמאים של אתמול; את הפקידים, את הפרופסורים, את שחקני התיאטרון ואת המהנדסים, אשר עוד תמול שלשום ניהלו אורח חיים נורמאלי, התווכחו בנושאי פוליטיקה ואמנות, עסקו בספורט, נהגו מקונצרטים ומהצגות תיאטרון.

אדם אחד נשאר מאחור, כרע בבוץ כדי לקשור את שרוכי נעליו. שוטר יהודי התנפל עליו ובעט בו: — אוי ואבוי לי אם גרמני כלשהו רואה אותך בכך — צעק. רבים מן האנשים קשרו את פניהם בסחבות שכן הרוח שנשבה על הפיגומים במשך שעות על גבי שעות גרמה להם כאבי שיניים. במאסף צלעו המודנבים, מתנדנדים על רגליהם מוכות השיגרון וידיהם קשורות לקרשים. — להתקדם! להתקדם! — צרחו הנוגשים היהודים. הם היוו מעמד מיוחס של אריסים, אשר תמורת שוחד שמן קיבלו מידי היודנראט כובעים של המשטרה הפולנית לשעבר. הגרמנים אף חימשו אותם לא בנשק ממש אלא בנשק הבזוי של ההלשנה. הם, אותם ילדי שעשועים נבחרים, חיל שומרי הראש של היודנראט, סייעו לגרמנים במעצרים, בגירוש ובעריכת טבח האחים היהודים. כך ניסו להציל את חייהם בכל מחיר. ככלבים חסרי שיניים נבחו על בני עמם, מונעים מהם לחלוטין את שארית החירות שעדיין נותרה להם. בצילצול שלשלאותיהם ניסו להפחיד את אחיהם, אך הגרמנים הכינו גם להם גורל דומה לגורלם של שאר היהודים.

העבדים חצו את רחובות העיר בצעד מהיר ככל שהירשו להם כוחותיהם הדלים, לא הסתכלו לצדדים. הגשם טשטש את פניהם, את צלליותיהם, והתיז

בוץ על בגדיהם הקרועים. קוגוט, הצייר הפריזאי, הלך בשורה הרביעית. קופא מקור שפשף את כפות ידיו זו בזו כדי להתחמם. כאשר עבר סמוך לרמקול השיג אותו קולו הרועם של הפיהרר. מלווה במחיאות כפיים סוערות של מעריציו ומאזיניו בפלדהרנהלה שבמינכן, שפך הצורר את זעמו על המאפיה היהודית העולמית ועל עוצמתה הנוראה, המאיימת על עולם ומלואו. הוא זעק נגד הרשע שעמד לנצח את הטוב ואת הטוהר הגרמני ולשעבד את העולם. היחידי בתבל כולה שקם לחנוק את המפלצת הנוראה הזו היה הוא, היטלר, הוא הג'ורג' הקדוש המודרני אשר בא למלוק את ראשו של הדרקון. — מי שמתחבר אל יהודי מגיע להרס עצמי. מן המלחמה הזו — הבטיח היטלר — לא ישרוד באירופה אף יהודי אחד. אנו נהרוס את עוצמתם! —

איזה כוח ואיזו עוצמה אדירה היוו קוגוט וחבריו שצעדו לפניו, מאחוריו ולצידו בשורות! הצייר האמן קוגוט גייס את שארית כוחותיו, ובמאמץ אדיר של פירורי האנרגיה האחרונים שעוד נותרו בו חייך חיוך קטן ועייף.

הזוג מכיכר תיאודור

חייו של הפחח מכיכר תיאודור טובים היו. הוא היה צעיר, שופע מרץ, חיוניות ושמחת חיים. בימי הקיץ התרוצץ יחף על הגגות, ובימי גשם ישב בבית מלאכתו כפוף על תיקונים והלחמות של כלים מכל הסוגים ומכל הגדלים. את המלחם מכניס היה לתוך האש ובודק בבוהן את חומו. את לקוחותיו הנשים משעשע היה בהלצותיו ומרים מדי פעם את סינורו הכחול כדי לשלשל לכיס מעילו שטרות של כסף שקיבל תמורת עבודתו. מפעם לפעם היה זורק מבט חטוף בכיוון הכיכר כדי לראות אם מופיעה שם אשתו החמודה, שנהגה לבוא לצחק עמו מעט, להביא לו דבר מה טעים לאכול, או שרצה לשוק ההומה מן הבוקר עד הערב בפעילות עליזה.

הפחח שמעון נולד בפודהאיץ ודיבר אוקראינית ככל גוי בן כפר. כוחו היה במותניו ובשרירי. הוא גזר את לוחות הפח במספריים ענקיות, כאילו תקע סכין בכיכר לחם טרי. בימי קיץ לוהטים אהב לשתות כמה קנקני בירה קרה ובשרוול כותנתו מקנח היה את הקצף מעל שפתיו. הוא אהב לקרוא עיתונים, לגלגל סיגריות ולשוחח על פוליטיקה. עם הבולשביקים עשה הכרה עוד לפני המלחמה, הוא לא לקח אמנם חלק בפעילות המפלגה, אך רעיון השיוויוניות מצא חן בעיניו והסיסמה של שלטון בידי מועצות הפועלים הלמה את תחושת כוחו ואת אמונו בחוש המעשי של האדם העמל. הוא לא הוגיע את מוחו בבעיות העומדות ברומו של עולם וקיבל את החיים כמות שהם, וכאשר נזדמנו תחת ידו פתרונות מוכנים, האמין בצידקתם. עם פרוץ המלחמה ולאחר שלושה שבועות של קרבות עקובים מדם נגד התוקף הנאצי הגיעו הסובייטים לעיר ותפסו בה את השלטון. הוא אמנם הביע את שמחתו נוכח שלטון העם, אך כל עוד נשארו הרוסים בשלטון לא הוציא מידיו את בית המלאכה שלו ושמר עליו כעל בבת עינו. פרידקה, אשתו הצעירה, אותה אהב אהבת נפש, הוסיפה תוכן, טעם ומתיקות לחייו.

כאדם שנתיתם עוד בילדותו, שנוצל ונדחף על ידי כל בעודו נער רך ונטול מגן, שסבל במשך שנות חניכותו כשוליה, הגדל על חסדם ועל לחמם של זרים ומתנכרים, צמא היה לחום ולאהבה. ואז הופיעה פרידקה בחייו, ולא זו בלבד שעוררה בו סערת תחושות אלא תמכה גם בשאיפותיו וביוזמתו ונטעה בו ביטחון עצמי. היא היתה השורשים של קיומו. מן הרגע

שהכירה התחזק. כוחו עלה, לא רק זה הפיזי אלא גם היצירתי. עם פרידקה לצידו היתה לחייו מטרה ברורה, למענה הוא עבד ובשמחה הביא לה את פרי עמלו. הוא לא עבד עוד רק כדי לספק לשניהם צרכי יום יום, אלא כדי לבנות את עתידם, היה לו חזון של חיים בעתיד והוא התמודד עם הבעיה הסבוכה של בניית חיים בשניים והבטחת עתידם בפני מקריות.

פרידקה, שהיתה לפנים כובענית, הביאה עמה אל חיי הנשואין קורט של אצילות; רשרוש המשי, רוך סרטי הקטיפה, עולם חומרים כה שונה מזה שהורגל בו בין לוחות הפח הנוקשים והקרים, בין המסמרים החדים ושמני הציפוי המלכלכים. אצבעותיה העדינות, שהמחט נתנה בהן את אותותיה, היו לבנות וגמישות, ראשה המעוצב והמסורק תמיד פנה אליו בתנועות אלגנטיות וגנדרניות כאחד. במלה אחת — פרידקה שלו... הוא קינא לה באורח קיצוני, אם כי השתדל בכל כוחו להסתיר זאת, שמא תלעג לו, שכן שנונה היתה ולא הסכימה שירד לחייה בקנאתו. היא לא נתנה לו אמנם כל סיבה לקנא ובכל זאת חושש היה מפני גברים משכילים ממנו, בעלי לשון חלקלקה, המגלגלים בקלות מלים יפות ומחזרים אחר נשים. למרבה מזלו לא היו בנמצא רבים כאלה בסביבתם. פרידקה גם לא נהגה לעשות היכרויות ברחוב ולפי שעה לא ריחף כל איום על נישואיהם.

הם נהגו לבקר ביחד בבתי הקולנוע, היא העריצה את קולו של מק־דונלד ואהבה מאוד את סרטיה של שירלי טמפל הקטנה. לו לא היו העדפות בנושא הקולנוע, הוא פשוט נהנה כאשר נהנתה היא. בימי א', שבהם חופשי היה מעבודתו, אהב ללכת אחר הצהרים לראות משחקי כדור רגל. הוא חשב את עצמו לספירטאי, שכן בעבר, במרוצת שנות חניכותו, לקח חלק פעיל במשחקי כדור רגל, כשוער בקבוצה של פוחתים, שהתאמנו במגרשים מוזנחים של פרוורי השכונות היהודיות. פרידקה היתה אמנם מצטרפת אליו באותם ימי א' אחר הצהריים, אך ישבה לה באיצטדיון מוצצת סוכריה, אדישה לחלוטין לתוצאות המשחק.

אל תוך האידיליה בחיי נישואיו של הזוג הצעיר התפרץ כעבור שנתיים הלפיד הבוער של הפלישה הגרמנית. העיר כותרה על ידי קסדות הפלדה, החיילים צעדו ברחובות בסדר מופתי בעוד הפאשיסטים המקומיים זורקים עליהם פרחים. על הקירות הופיעו פלקטים עם הגזרות הראשונות של המפק־דה הנאצית. את השכונות היהודיות אחז שיתוק של אימה. הגזרות על חייה של האוכלוסיה היהודית באו בזו אחר זו, בכל פעם מתוחכמות יותר ומכאי־בות יותר. הן לא הוכתבו על ידי דאגה לטובת המדינה אלא על ידי בוז וזילזול בבני אדם שכותנו טפילי החברה, שעמם אין הגרמני מנהל שיג ושיח

אלא מדבירם כחולדות או כעכברים, בנוקטו באמצעים הקיצוניים ביותר. הגזרות בוצעו ללא התחשבות, ללא ערכאות משפטיות, ללא משפטים אישיים. ההשמדה הטוטאלית תוכננה בדייקנות גרמנית טיפוסית ובוצעה בעזרת מספר פעולות משרדיות גרידא, שמטרתן היתה קודם להדהרים את רכושם של הקורבנות, בעוד הם בחיים, להכריחם למסור אותו לשלטונות, ולאחר מכן לנצל את כוח האדם של הקורבנות לעבודות כפיה, אשר הביאו רווח גדול ובטוח לצורר הגרמני. משוללי כל זכויות אזרחיות, מקוטלגים, ממוספרים, נושאים על גבם כאות קין את הטלאי הצהוב, הפכו היהודים מטרה נוחה, הוצגו ללעג ולקלס לעיני שכבות מסוימות באוכלוסיה המקומית, אלה אשר ייחלו לפוגרום ולשלל שלאחריו.

האומן הפחח שלנו לא התרגש בתחילה מן הגזרות של הכובש. הוא המשיך בעבודתו, תיקן והלחים גגות וכלים, סירים ומחבתות. כאדם שהורגל כל חייו לחיות במרכזו של איזור יהודי לא חש על בשרו את חומרת הגזרות הדרקוניות. אלה מכוונות היו בראש ובראשונה נגד האוכלוסיה היהודית שהיתה מעורבת עם זו המקומית; נגד העשירים, הנכבדים, בעלי המקצועות החופשיים, במלה אחת — נגד האינטליגנציה היהודית.

הוא היה שב הביתה מוקדם יותר. פרידקה חדלה לבוא לבקר בבית המלאכה. כעת ישבה בדירה ושמרה עליה. בהיותו חסר חוש הבחנה דק, לא שם לב לתמורה הקלה שחלה בה, היא לא צחקה עוד כמו פעם, נעשתה שקטה, שתקנית ורציינית.

היא היתה מזועזעת ממראה עיניה. במשך שעות ישבה על אדן החלון בביתה והתבוננה במגורשים מן העבר השני של העיר אל שכונת היהודים שלה. היא ראתה אותם מעבירים בעגלות ובמריצות ארגזי העץ, מזוודות עור מן העבר הטוב שלהם, את שאירית רכושם שטרם הוחרם, את פירורי השפע וההדר, אל הפינה הדלה ביותר של העיר, אל מבנים המטים לפול, אל חושות מתמוטטות, אל חצרות מלאות עכברים. במשך שנות עבודתה במקצועה ככובענית היא נפגשה עם השכבה החברתית היהודית הזו והושפעה מטעמה ומהעדפותיה. היא התקרבה אליה נפשית והזדהתה עמה. מאז ומתמיד חלמה פרידקה וקיוותה שהיא ובעלה יעברו באחד הימים, לאחר שיחסכו את הממון הדרוש לכך, לאיזור המועדף של המשכילים ובעלי הרווחה הכלכלית. וכעת, דווקא אנשי השכבות הללו מגורשים היו ממקום מגוריהם, סוחבים בבהלה רבה, בעגלות ובמריצות את קיומם אשר נעשה לפתע עלוב ומוכתם. והם עצמם מושפלים ועקורים תוך לילה אחד, באים לחיות במזבלה זו, שממנה רצתה היא לברוח.

הוא לא הוגיע את מוחו בכל אלה, היא לא היתה מסוגלת לחלוק עמו את תחושותיה, קצרה ידה להבהיר לו את התמורה הנוראה שעוברת על החברה. היא פשוט לא מצאה מלים כדי לבטא את שהתחולל בקירבה, עולמה של הכובענית לשעבר, שהאמינה בכל ליבה בחסינותם וברווחתם של לקוחותיה, בנצחיותו של הסדר הקיים, החל להתמוטט עליה ביום שבו החלו הגבולות הישנים להתטשטש. עתה לא היה בכוחו של איש לעצור את ההידרדרות. בנין חלומותיה, תקוותיה, וסיכוייה לעתיד התמוטט.

פרידקה החלה מזניחה את עצמה. היא חדלה לפזם פיזמונים, היא חדלה לחייך אפילו אליו. אטימותו הרגיזה אותה. הוא היה נוקשה כמו הפח שבו טיפל כל ימיו. בשעה שהכל סביבו קרס נותר הוא אדיש ואטום. בשובו בערב הביתה המשיך לספר זוטות על עבודתו; על הזמנות שקיבל, על מחסור בחומר גלם. מדי יום ביומו עסק בפכים קטנים וחסרי חשיבות בשעה שחזונה הנפלא, שעליו ניזונה הלך והתפורר, קרס והתמוטט. כאשר היתה מספרת לו על המראות שראו עיניה מן החלון, על העוני, הדלות והמפלה שהיתה מגת הלקם של המגורשים, הוא שתק ולא הגיב. הוא לא גילה כל השתתפות בצערם של המפונים, כל זעם על הגרמנים, כאילו אין הדבר נוגע לו כלל. — האם לבו לב אבן? — שאלה את עצמה. בלילות השקטים האזינה לנשימותיו הקצובות. בגופו הבריא, הגברי, פעם ליבו את פעימותיו הסדירות. הוא ישן שינה שלווה וערבה כאילו אין הגרמני שולט בעירם, כאילו אלפי אנשים אחרים אינם אורזים, קושרים וזורקים ללא סדר את מטלטליהם. כאילו אין הם מתחלחלים בחושבם על המחר, כאילו לא איבדו אלפים את פרנסתם, את ביתם ואת בתי המלאכה שלהם. והרי ידעה היטב שלבו לב אנוש חם וטוב. — כל כך שונים אנו זה מזו — התלוננה בינה לבין עצמה. היא השתוקקה להיות כעת יחד עם האנשים האחרים, לסייע להם באיסוף וסידור חפציהם, לחלוק עמם את חרדתם ועצבונם, להקל עליהם את המעבר מעולמם המוכר אל הסביבה הזו, הזרה להם והמוכרת לה היטב. היא רצתה לומר להם שגם כאן ניתן להסתדר, לחיות טוב ולנשום אוויר, אם כי מזוהם יותר. היא הבינה לפתע שחייה כאן בשכונה היהודית לא היו מן הגרועים ושהיה לה טוב לצידו ועם המחשבה הזו נרדמה.

למחרת היום לא היתה מסוגלת להשאר בבית. דבר מה משך אותה אל הרחוב, אל בני האדם. זרם המגורשים הלך וגבר. הם הלכו עמוסי צרורות, כפופים תחת משא שלא הורגלו בו. היא ירדה במרוצה מן המדרגות וניסתה לעזור לאיש הראשון שנקרה בדרכה. היה זה אדם זקן שנדהם מהצעתה לעזור בסחיבת מטענו. ברגע הראשון סירב בחוסר אמון, במחשבה שניה הסכים לאחר שהעריך אותה כראויה לאמונו. הוא נתן לה מזוודה, יישר

מעט את גבו העייף והמשיך לצעוד לצידה בצעדים קטנים, אופייניים לזקנים. המגבעת העגולה והקשיחה שלו היתה תלויה על פיסת גומי מעל מעילו המשומש. בידו החופשית ניסה לסדר את שערותיו המעטות על קרחתו וניגב את מצחו המזיע במטפחת מזוהמת. הוא ניסה לקשור שיחה עמה. היא חשה שכעת שייכת היתה אליהם, אל זרם הפליטים, אל האנשים הטובים יותר.

וכך יחד עם האחרים מצאה את עצמה על גשר זולבבסקי, סמוך לפסי הרכבת, ליד גשר המוות. לפתע כיתרו אותם חיילים גרמנים חמושים, עצרו את האנשים, מיששו ובדקו את צרורותיהם. גם את פרידקה ואת הזקן שלה עצרו. בשובו בערב מן העבידה הביתה מצא הפחח דלת נעולה. המפתח מונח היה מתחת למדרס הרגלים, כמוסכם ביניהם. פרידקה לא היתה בבית. התנור לא דלק, הכירה היתה קרה. הוא המתין לה זמן רב. חלפו שעות ארוכות, הגיעה שעת חצות. פרידקה לא שבה הביתה. ליבו האיתן השתתק מאימה. מיואש ואובד עצות העיר את השכנים. איש לא ידע לומר לו דבר, כל אחד נתון היה לעצמו, לדאגותיו. — מה הוא שואל, האם איננו רואה מה מתרחש? האם עיוור הוא? —

— איפה פרידקה שלי. איפה פרידקה? — המשיך לשאול את כולם ללא הרף, כועס עליהם, על כולם, שהם כאן על ידו ורק היא איננה. החליט לחפש אחריה מן הבוקר בכל מקום אפשרי, בכל העיר, בכל בתי הסוהר. לחפש אותה, את אהובתו, יחידתו, את פרידקה שלו. הוא לא ינוח ולא ישן עד שימצא אותה. את כל חסכונותיו יבזבז על חיפושים אחריה, הוא יזעיק שמים וארץ. הוא המתין לבוקר, באמונה ובתקווה שהיום הבהיר ישיב לו אותה, אולם הבוקר טפח על פניו כמו למיליוני אנשים אחרים.

הנבגדים

מי לא הכיר את איבן הומניוק מן המשרד לניהול בתים? יליד וולין, אדם זריז ובעל יוזמה, שעשה כסף בנקל. היה לו כישרון מדהים לנצל כל הזדמנות כדי לעשות רווח קל לעצמו, ובעת ובעונה אחת לשמור על תדמית של אדם המוכן לעזור לזולת. ברשותו היה תיק, שבו מסודרים לפי סדר האלף בית, מוגחים היו תלושי מזון, שהונפקו לפי שמות שונים, ואיש מעולם לא פיענח את החידה האם נהנו מהם בעליהם החוקיים, או שהיו אלה תלושי מזון של "הנפשות המתות", שהשלימו את משכורתו של הלבלר העלוב, אשר נשא את התואר המפואר "נציב"?

הוא היה כבן שלושים, עיניו הקטנות בולטות, קולו גבוה ומצפצף, צווארו מתנפח, בעיקר בשעה שנסחף בלהט נאומיו. מתפקידו היה לערוך רשימות של אנשים הכשרים לעבודה. הוא הוסיף או מחק שמות לפי ראות עיניו ובהתאם למצב רוחו, בעוד הנציב האמיתי, שהיה מכור לטיפה המרה וגם עצלן, גילה סובלנות רבה נוכח השתלטות סגנו והשתתף בחלוקת השלל. הנציב האמיתי מילא את פיו מים מפני שהוא עצמו ביצע מעשים הרבה יותר חמורים מאשר סגנו.

הומניוק חי לו חיי שפע, מתענג על כל טוב הארץ. אשתו הצעירה לידיה, ילידת דובנו שברוסיה, נערצת על בעלה, היתה מבשלת לו מטעמים, מבררת את מתנות השוחד שהביא בעלה הביתה מלקוחותיו השונים, ואת חלקם מוכרת בשוק השחור המקומי, המכונה בשם היומרני "פריז".

הם היו צמד חמד, זוג מן השמים; שניהם תאבי בצע, מסוגלים ליצור מקורות הכנסה חדשים לבקרים. טרודים תמיד, רעבים ושבעים בעת ובעונה אחת, שכן ככל שזללו יותר כך גדל תאבונם לבלוע עוד ועוד. בשותפות מופלאה הלחינו השנים סימפוניה בלתי גמורה של רווחה. לאחר שהשביעו את רעבונם הראשון החלו אוגרים הון קטן. בחולמם על שיגשוג כלכלי מתמיד האיר להם הגורל פנים. ללא מאמץ עלה בידם לעצום את עיניהם ולא לראות את המתרחש סביבם. הם לא הרשו לזמנים המחרידים לחדור אל חייהם. הם התעלמו לחלוטין מההוצאות להורג, ממשלוחי הנוער לגרמניה לעבודות כפיה ומן הטרור המשתולל. הם חיו מחוץ לזמן, מחוץ להיסטוריה

של ימיהם. הם חיו בתוך עולמם הקטן שסיסמתו היתה סיפוק מידי של תשוקות, שאיפות ורצונות. בהגשמתם של אלה השקיעו את כל מרצם ואת כל חיוניותם. הם העריצו את הקטנות. כל דבר ששירת אותם קיבל מיד שם מוקטן ומתפנק: היתה להם דירונת חמודה, הם קנו לחמניות, ואכלו ריבונת שערבה לחיכם. הוא מדד מגפונים — היו לו רגלים של פיל —. הם יצאו לטיולון קטן וניצלו את עמם הגדול. הומניוק מוכן היה להשיג עבור אשתו הנערצת גם חלב ציפורים, היא מצידה מוותרת היתה אולי על טיפה למענו אבל משקה אותו בה במו ידיה כדי שיהנה יותר.

צמיחתם של טיפוסים כמשפחת הומניוק היא בלתי נמנעת בזמנים קשים. טפילים חברתיים מסוגם נובטים אז, מתרבים וחודרים עמוק לתוך כל הסדקים של הריקמה החברתית. תאיהם הטפיליים מתפצלים ומתפרנסים מן היסודות המזינים ביותר. הם יוצרים קליפה עבה על השכבות הבריאות ביותר של האוכלוסיה והופכים לכת שלטת בעלת השפעה, בעודם למעשה צמח טפילי על גופה של החברה האנושית. משפחת הומניוק הנחמדה, שהיה לה מזון בשפע, התאוותה כעת לנכסים, להון גדול שיבטיח את קיומה בעתיד. בעידן של רציחות המוניות, הרס טוטאלי של שכונות שלמות, של כפרים ושל עיירות, היו היהודים הצפויים לאלימות מוכנים למסור חלק הארי של אוצרותיהם, כמו כסף מזומן, מטבע זר, תכשיטים, כדי להציל את חייהם. בכרזות שהודבקו ברחובות העיר נאמר, כי גורלם של אזרחים המסתירים יהודי יהיה כגורל היהודי שהסתירו. אדם שהעניק מקלט ליהודי גורלו נחרץ והוא נספה יחד עם בן חסותו. כך אמרו הכרזות של הגנרל, מפקד המשטרה הגרמנית. נושאי כליו הצייתנים של הכובש; נשים גברים וטף בלשו אחר היהודים, הלשינו עליהם, ותמורת זאת קיבלו מידי הגרמנים תשלום לפי גולגולת. בנרות צריך היה לחפש אדם בעל רוח אצילית, שמוכן היה לסכן את חייו למען אהבת הזולת, למען הצלת אחיו האדם, הנושא אות קין, גם אם היה אותו יהודי אמן דגול, מדען בעל שם, ממציא גדול או אפילו המשיח הגואל בכבודו ובעצמו.

לאותם יחידים שהעמידו את חייהם בסכנה חייבים אנו להקים אנדרטאות. פה ושם נמצאו שוערים, זבניות, אנשים תאבי בצע, נוכלים ממולחים, שהשכילו להמציא תחבולות ותכסיסים כדי להסתיר, תמורת תשלום נאות, יהודים מפוחדים עד מוות. הם הסתירו את האומללים במרתפים ובעליות גג אטומות, בנו סביבם קירות עץ, הדביקו פרגודים מלוחות עץ; כל זה כדי לזכות בממון, כדי ש"העסק" שלהם ילך ויפרח ויבטיח להם עתיד של שפע עד סוף ימיהם. פעמים רבות נטלו מפרעה מן היהודים, הכניסו אותם לבונקר

ואחוזי ציניות או בהלת פתאום מסרו אותם מיד לידי השלטונות. הסתפקו אמנם רק במפרעה, אולם נפטרו מן הצרה. אחרים גירשו את היהודים שהסתירו לרחוב, לכפור, עם צרור קטן בידם והשאירו אותם לגורלם המר ברגע שאיימה עליהם הלשנה מצד אחיהם או שכניהם.

גם משפחת הומניוק התקשרה, באמצעות אחד מידידיה שעמו סחרה, עם זוג יהודי בעל אמצעים שחיפש מקלט. היהודים שילמו מפרעה בזהב טהור; לאחר שקיבלו המלצה חמה על יושרם ועל טוהר מידותיהם של בעלי הבית החדשים שלהם. הובטח להם קיום ללא דאגות, דבר שהיה בבחינת גן עדן לעומת התנסויותיהם האחרונות. וכך, בהסתר ובזהירות מירבית, עברו עם מזוודותיהם ועם כלי מיטתם אל מקום המגורים הנכסף. גברת לידיה החלה מפנקת את דייריה בעלי האמצעים במאכלים טעימים. הם התחייבו לשלם עבור המזון והכביסה ולשבת בשקט מוחלט בחדרם, כדי לא לעורר חשדות. התנאי העיקרי היה לשמור על דממה מוחלטת בעת העדרם של בעלי הבית מן הדירה. תרף הפעלתנות האופיינית לעמם השלימו הדיירים עם סדר היום הביתי שהמארחים הערמומיים תיכננו עבורם. הם התנהגו ללא דופי. לא יצאו מפתח חדרם, לא הרימו את קולם. ישבו בשקט, כמו עכברים; לבם אחוז פלצות של בני אדם קבורים בעודם חיים, שאינם יודעים את מועד יציאתם מן הקבר.

באותו יום כבכל בוקר הלך מר הומניוק למשרדו והגברת לידיה נעלה את דייריה בדירה כדי ללכת לשוק לערוך קניות. היה עליה להאכיל שני פיות נוספים, שעל ידם ועל חשבונם נהנו גם היא ובעלה מתזונה מעולה. כאמור, היתה לידיה תאבת בצע וגם קלת דעת. במצב החדש שבו היו בידה סכומי כסף גדולים הרבה מאלה שהורגלה להם בעבר, למדה מהר את כוח הקניה הטמון בכסף. חבל היה לה על כל פרוטה ובעת ובעונה אחת התאוותה לרכוש מצרכים וסחורות חדשים. בשעת הקניות שערכה פעם, נכנעה לחמדנותה ויחד עם התפוחים שקנתה לקחה מידי הרוכלת את העודף מבלי לתת לה את השטר של מאה זלוטי. היא ניצלה את הדוחק שנוצר לרגע בשוק שבכיכר אנטוני הקדוש ונעלמה בהמון. הרוכלת זכרה את פניה של הנוכלת הקטנה שהוליכה אותה שולל. היא קיללה אותה קללות איומות בין מכירה אחת לשניה, אבל לא סיפרה על המקרה לחברותיה הרוכלות, שכן התביישה בכך שנוכלת כחושה הערימה עליה, על הוותיקה והממולחת בין הרוכלות שבשוק.

באותה שעה הסתובב בכיכר השוק שוטר חרש, שמוצאו משלזיה, מלווה בכלב זאב גזעי. מין ארחי פרחי שכזה, מגזע מעורב, פולני גרמני, צאצא

של המתישבים הגרמנים. הוא היה תומך גלהב של היטלר, ודיבר פולנית רהוטה. תפקידו היה כביכול לשמור על הסדר בשוק, אך למעשה ניזון מחריגותיהן הקטנות של התגרניות וחלם על קריירה של בלש בעל שם. הוא חי עם הרוכלות בשלום, העלים עין מן השוק השחור וקיבל מידיהן דמי שתיקה. רק לו ולו בלבד סיפרה הרוכלת על הרמאית הקטנה. הם סיכמו ביניהם שברגע שזו תופיע שנית בשוק תדרוש ממנה הרוכלת את השטר של מאה הזלוטי ואם תסרב לשלם יכנס המפקח לתמונה.

יש אומרים שהפושע נמשך אל זירת הפשע. ובכן, כבר למחרת היום, מתוך קלות דעת או מתוך שחצנות, הופיעה הגברת לידיה בשוק, לאחר שנעלה את יהודיה בדירה. הם נשארו בחדרם דוממים כעכברים ולא העיזו לזוז ממקומותיהם. אחרי החוויות מקפיאות הדם, שהיו מנת חלקם לאחרונה, נראה להם המצב של חוסר תנועה כהבראה לעצביהם המרוטים. רק את אוזניהם עשו כאפרכסת. כמו בעלי חיים מסויימים חידדו את חוש שמיעתם ואכן שמעו דרך החלונות הכפולים, לחישות, רעשים, טריקת דלתות ופתיחתן בדירות רחוקות אפופות סוד, קטעי שיחות, חריקות גלגלים ועגלות נוסעות בכביש. לא רגילים עדיין למעונם החדש חשו זרות וחוסר ביטחון, בהעדרם של בעלי הבית. וכל העת חרדים היו פן יסור מישהו לבקר את ההומניוקים. את הקשר ביניהם יצרו באמצעות הבעות פנים, מעיזים מדי פעם ללחוש באוזנו של בן הזוג מלה או שתים, צמאים למלה חיה, למגע.

באותה שעה טיילה לה בשוק הגברת הומניוק, שרויה במצב רוח מרומם, היא החלה בחגיגת קניותיה: ירקות, פירות, כוסמת ולחם לבן. גבר מבוגר ואלגנטי, לדעתה, הביט בה והלך בעיקבותיה. בחושה הנשי הבחינה שקסמיה פועלים עליו והוא נכון לחזר אחריה. הוא היה מבוגר, לבוש היטב; כובע ציידים בעל נוצה לראשו ולרגליו מגפיים אנגליות. — היא ממש נטרפה אחרי מגפיים כאלה! — בידו, כבדרך אגב, אחז פרגול, משום מה הזכיר לה מחזר אחד מימי נעוריה, שהיה אמנם צעיר יותר, יערן במקצועו, אך נחמד למדי.

הרוכלת המרומה הביטה בלידיה וזו חשה אי נעימות קלה, כאילו מכותרת היא. אך קלות הדעת, שאיפיינה אותה, סייעה לה להתעשת. כאשר יצאה הרוכלת מאחורי הדוכן ופנתה אליה בדברים, החליטה לידיה להתעלם ממנה, אולי בשל המחזר העוקב אחריה. החליטה ועשתה. הרוכלת פנתה אליה בנימוס וביקשה את החזרת השטר של מאה הזלוטי מאתמול. גברת לידיה מדדה אותה במבט מתנשא כשל נסיכה שכבודה נפגע. — היא היתה גאה מאוד בעצמה על שהעיזה להגיב כך —. ללא מלה נוספת נסוגה הרוכלת

אל הדוכן שלה ובעל כובע הציידים האלגנטי נכנס לתמונה. כעת לא היה עוד לבדו. לצידו הלך כלב זאב שפרגול אדונו בין שיניו.

הוא שאל בעדינות על פרטי המקרה. היא היתה אסירת תודה על אבירותו. הוא דיבר בשקט, לא נוצרה התקהלות סביבה. הוא העמיד פנים אוהדות. שאל אותה על בעלה, ילדיה, פיזר מחמאות; הוא שמע שנוהגת היא לקנות תפוחים יקרים. — לא ידע שאין לה ילדים אבל ידע שקונה היא תפוחים יקרים —, סיפר לה על עצמו, על הכנסותיו וגילה התעניינות רבה בדרך שבה מסתדרת היא במשק ביתה, עם תקציבה. תוך כדי פיטפוט, לא בכוונה, גילתה לו שבעלה עובד במשרד לניהול בתים. לידיה שלנו, קלת הדעת, החלה להאמין שהאדון הסימפטי מתענין בה לא מהיום. — וכך תוך כדי גלגול שיחה על הא ועל דא החלו מתקרבים אל רחוב ליצא־קובסקה התלול, שבו התגוררה. היום נראה לה הרחוב נעים להליכה, היא לא חשבה כלל על נסיעה בחשמלית. היא לא הרגישה אפילו כמה מהר עברו את הדרך מן השוק לביתה, אך ככל שהתקרבו אל דירתה כך הפכה חברתו מטרידה יותר. הוא גם אמר דבר מה על כך שממנו לא נפטרים בקלות. היא נחפזה אל שער ביתה, שם תיכננה להושיט לו ברוב חן את ידה ולהפרד ממנו לשלום. היתה בטוחה שאדון אלגנטי, בעל מגפיים מפוארות, לא יכנס לדירתה נגד רצונה. היא בעצמה לא ידעה אם להתפלל לאלוהים שיגיע בעלה ויצילנה מן המצב המביך או להתפלל שלא יגיע כלל — קנאי שכמותו. כאשר הגיעו אל הבית לא הסכים בשום אופן להפרד ממנה. הוא הודיע לה שברצונו לבקרה מיד. — חוצפן — חשבה לידיה בנסותה להתחמק בנימוק שפוחדת היא מלשונן הרעה של שכנותיה והציעה לו מפגש במקום אחר. ואז גילה המחזר המדומה את קלפיו והציג את עצמו כשוטר חרש בתפקיד. לידיה נבהלה ואיבדה את ראשה. היא ניסתה עוד להתחמק בנימוק קלוש שדירתה אינה מסודרת ולכן אינה יכולה להזמינו אליה. לאחר מעשה עלו על דעתה אלפי נימוקים אחרים, אך היה מאוחר מדי. על כל פנים כעת נאלצה לפתוח לו את הדלת, שכן בסירובה העקשני עלולה היתה רק להזיק לעצמה, מי יודע באיזה אמצעים מסוגל היה לנקוט ולהעמידה כמטרה ללעג הבריות, לרכילויות ולשערוריות. היא פעלה בחוסר הגיון מוחלט. שניהם עמדו בפרוזדור, הכלב היה הראשון להתנפל על דלת החדר, מריח מאחוריה את ריח הפחד של אנשים אחוזי בעתה. לידיה פתחה את הדלת למטבח אולם השוטר הלך בעיקבות כלבו ופתח את הדלת אל החדר.

בחדר, במקום המאה זלוטי של הרוכלת, מצא שוטר החרש, המשרת את הכובש הנאצי, זוג יהודים. הם לא ניסו להתחבא בארון, מתחת למעטה, מאחורי הווילון, הם לא ניסו לעשות כל מעשה המעיד על שביב של תקווה

להציל את חייהם. הם עמדו שם שותקים בפינת החדר כמו בני אדם שמתכוננים לשנת הלילה. הדבר בא עליהם בחטף, עיניהם הביעו אכזבה מרה ולא תדהמה. הם הביטו מעל ראשו של השוטר על הדלת, כאילו עכשיו, אחת ולתמיד, למדו לדעת שפתח זה איננו שער אל החירות. הם היו שבי אנשים מבוגרים והגונים, ולא כך תיארו לעצמם את הרגעים האחרונים לחייהם. הנה נלכדו בכף. הם לא היססו. הם סיפרו את כל אשר ידעו, משוכנעים שהאשה המושחתת הביאה את השוטר עם כלבו. הם הגיעו אל מבוי סתום. לידיה נשארה עומדת במטבח. — איזו מרקחת רקחה לעצמה ולולודיו שלה! מה יחשבו על כך הוריה בדובנו, אביה פקיד הדואר בגימלאות? — גורלם של היהודים לא נגע לה כהוא זה. — שיעשה בהם ככל העולה על רוחו. שרק יבוא ולודיו החמוד שלה ויוריד ממנה את הנטל שאיננו לפי כוחותיה. ביניתיים חיפש השוטר זהב, הוא הפך את תמונות הקדושים שעל הקיר, הוריד את המראה ובדק אותה, ולאחר מכן עבר אל בעליהם של היהודים. וראה זה פלא! באולרו החד הוריד את העקבים ומצא מטבעות זהב! כאשר דרש ממנה במפגיע את מפתחות הארון נכנסה לידיה לחדר והסבירה לו, שכל החפצים בתאים התחתונים של הארון, שייכים לה ולבעלה. בהסתכלה ביהודים במשטמה ובהתגרות הכריזה שהשכירה להם את התאים העליונים בלבד. חרף צרותיה מסוגלת היתה לשקר ללא בושה. שכן בתאים התחתונים של הארון מונחים היו גם כן חפצים של היהודים, כמו מצלמה מצויינת, תיק רחצה עשוי עור, צורכי קוסמטיקה יקרים ומראה גדולה של כסף. — עשירים היו הגבלות האלה היהודים — חשבה — אך מתי יגיע כבר ולודיו בעלה? הוא קרש ההצלה האחרון שלה —.

וכמו באגדות הופיע ולודיו. תחושות רעות ליווהו בדרכו הביתה, ברגע שעבר את סף הדירה היה המום, אולם התעשת במהרה. את כל האשמה לקח על עצמו, מחפה על אשתו. היא איננה אשמה, לא ידעה דבר. חשבה שהם סתם דיירים. הוא רצה לנצל הזדמנות, לקח מהם מפרעה והיום אחר הצהרים תיכנן לגשת אל תחנת המשטרה כדי להסגיר אותם. הוא דיבר בקול טבעי, האימה שאחזה בו ברגע הראשון נעלמה כלא היתה כאשר לקח על עצמו את כל האחריות ושיחרר את אשתו מכל חשד. ללא היסוס מסר את שמו של המתווך. אשתו נשענה בחן על כתפו. היהודים לא גילו כל התענינות בנאומו. הם נמצאו אותה שעה במקום שמעל לעניני דיומא ומעבר לכל השקרים הבנאלים של בני אדם הקשורים לעולם הזה. בעוד ההומניוקים עם שוטר החרש מחטטים בחליפותיהם ניצלו הם את שעת הכושר ובלעו רעל.

ולודיו בילה שבועות מספר במעצר ברחוב לונצקיגו. לידיה הביאה מספר פעמים לחם למענו לאירגון שטיפל באסירים. לעתים קרובות בכתה והתלוננה

על בעלה שנטש אותה בשעה קשה. לפעמים אחז אותה יאוש ואז יללה, קרעה את שערות ראשה, שרויה ברגשי אשמה: בשלה מת בעלה, בוודאי מזמן רצחו אותו הגרמנים. — אחרי התפרצות כזו שוקעת היתה בדיכאון, לא היה לה כל חשק להמשיך לחיות. ושוב כעבור זמן מה התעוררו בה התקוות: — הרי לא קרה כלום, הרי ולודיו עמד למסור את היהודים למשטרה. הרי ליהודים לא ציפה גורל טוב מזה בשום מקום. הרי המשטרה החרימה את רכושם, והם, משפחת הומניוק, לא היו אשמים בכל אלה, הם הרי לא עשו כל רע לאיש —. בשנתה, בהזיותיה, בלילות ובימים ראתה תמונות זוועה; ולודיו שלה מונח בארון מתים, ירו בו, הרגו אותו. היתה מדליקה את האור ובעזרת תפילות מגרשת את ההזיות ואת החלומות. השכנים אמנם ניחמו אותה שלא יאונה לו כל רע אך בליבם חשבוהו למת. חבר של ולודיו ששוחרר מן הכלא הביא לה איגרת מבעלה ובה משפט פיוטי אחד בלבד: "החיים לא איבדו את תקוותם". את חג המולד חגגה בנוסח רוסי. בישלה לעצמה מאכלים מתוקים, אפתה עוגה. היא נטרפה אחרי דברי מתיקה. עם השכנות זימרה שירי חג המולד. שוטר החרש בא לבקרה פעמיים. הוא אמר לה שבעלה איננו עוד בין החיים. בואו העלה סומק בפניה. המשטרה לא החרימה את החפצים של היהודים מן התאים התחתונים.

בתום שלושה חודשים שב ולודיו הביתה. הוא נמלט מן הרכבת שהובילה את האסירים ששוחררו מן הכלא אל מחנה עבודה. בהיותו בכלא העמיד הומניוק פנים של אדם דתי ואדוק, לדבריו ראו זאת שומריו בעין יפה. לאחר מכן ארזה משפחת הומניוק את מטלטליה, חפצים מיותרים מכרה לידיה עוד לפני כן, ובאחד הימים נעלמו השגים מן הבית שבו קרה להם "האסון".

יום כיפור

אותה שנה לא נערכו בסתיו התפילות המסורתיות של הסליחות. היהודים לא בכו בכי תמרורים בבתי הכנסת, כמדי שנה בשנה. הם לא הלכו לקבל עליהם דין שמים. מגפה שחורה פשטה בעולם וירדה על ראשי היהודים. ללא רחם הלם אגרוף הברזל בראשי גדולים וטף. גופותיהן הזכות של בתולות הוטלו אל תוך בורות מלאי סיד כבוי. המוות קצר את קצירו על כל גבעה חשופה ותחת כל עץ רענן. הוא סחט את הדם מעורקי האנשים בכיכרות ריקות ובין חולות טובעניים. אימה ופחד אפפו את העיר, פירכסו בקרב לבבות נסערים, פעמו בדמם, מעלים קצף על שפתותיהם הגוססות.

אֶל המלחמה הגרמני רמס שדות שופעי ירק, ירה ללא הפוגה ברובה אוטומטי ובמכונות יריה, התרוצץ במשאיות המוות שלו יומם וליל. המנצחים חגגו את נצחונם באירגיה נוטפת דם וחסרת תקדים, שהדיה נשמעו ברמקולים, בגאומים צרחניים, ברחובות העיר, במלה המודפסת, בפקודות, בצווים, בגזרות ובתקנות חדשות לבקרים. שלטון הרשע והאלימות, אשר במירמה ובכוח הזרוע נטל לעצמו זכויות, תגר.

נסים מפני האלימות נסוגו החיים האמיתיים אל מעבה היער, אל מתחת לאדמה, אל המרתפים. שם חיפשו סדקים, בורות, נקבים, כדי להסתתר; לנסות להשרד. רצונם העז של בני אדם שיצאו מן הקבר, של שארית הפליטה, של ניצוליה האחרונים בקבוצה בת מאה אלף להשרד, להיוותר בחיים, קיבל אופי של מנוסה המונית נואשת, לא למרחק אלא לעומק. אנשי הכרך, החיים מדורי דורות בין חומותיה וקירותיה של עיר, רק לעתים נדירות ימלטו אל היער או אל ההרים. מעדיפים לעלות למעלה או לרדת למטה, כחפרפרות חפרו מחילות מתחת לאדמה, פלשו אל רשת הביוב העירונית, נדחפו אל תוך הארובות, טיפסו על העצים בתוך פארקים וגנים ציבוריים, עלו על היציעים בכנסיות, מנסים להבלע באורגן עצמו. אך כל מאמצם יהא לשווא. בכל מקום ומקום תשיג אותם עין הרשע, העוקבת אחריהם בהתמדה, בעקביות ומתפרנסת באש השנאה התהומית. בכל מקום ומקום תמצא ותלכוד אותם ידם הארוכה של כלבי הצייד, שאומנו לרדוף את אחיהם — האדם.

כיצד והיכן אפשר היה ללכת בזמנים כגון אלה לתפילות של סתיו בלילות ? לסליחות, כפי שציוותה התורה ? הגרמני הפך את בתי הכנסת לעיי

חרבות, ההליכה בחצות לרחובות העיר היתה מעשה טירוף, שהרי מזה חודשים ארוכים נמנעו היהודים מלפגוש בני אדם, ניסתרים ישבו במרתפים, בבורות מתחת לאדמה. והאויב המתין ללכוד אותם. שוערי הבתים, התגרניות השמנות, נערים מדירות המרתף; כל חלאת המין האנושי, מכל שכבות האוכלוסיה, התגייסה לעקוב אחריהם. מקרן הרחוב, מן החלונות, מעליות הגג, מחדרי המדרגות, מכל מקום אפשרי עוקבות אחריהם עיני שכניהם, המלשינים ומביאים את המשטרה בצפותם לשלל, לרווח קל, למס גולגולת בעד בגידתם. שמשי הכנסיות, נרות בידם, עוברים לאחר התפילות בין היציעים, עולים במדרגות המתפתלות אל המגדלים. מן הרחוב ניתן לראות את אור הנר מנצנץ בכל פעם ממקום גבוה יותר, השמשים החוששים מפני עונש מידי הגרמנים מחפשים בכל פינות הכנסיה האפלות, אם אין שם יהודים מסתתרים.

האימה בעיני הנרדפים מעוררת צחוק פרוע. כעל מחזה חינם מתבוננים הצופים הגויים בשכניהם החפים מפשע, מתבוססים בדמם. אחוזי שנאה שהיא פרי חינוך של מאות שנים, העוברת מאב לבן כמו צוואה, כמו אוצר משפחתי. היהודים התמימים והמבולבלים מכניסים בסדר תוכניות הבריחה שלהם את שכניהם הוותיקים וצרי העין, משכנעים אותם בטוהר כוונותיהם, מוסרים להם לשמירה זמנית, כביכול, חפצים בעלי ערך ורוצים להאמין בטוהר כוונותיהם של הגויים. הם מתעלמים מברק החמדנות שבעיניהם. רבים לא חשים כל תמלה למראה יהודי אחוז אימה. הם בזים לבכיו, לועגים לו. למראית עין מקשיבים לתלאותיו, אך בליבם דנים אותו על חוסר נכונותו למות לאלתר. הגויים מאזינים בחפץ לב לשירת הברבור החורקת של הגוויה של מחר ופוחדים כמו ממגפה מן הכינוי "מגן היהודים".

הם ילשינו, יבגדו, יגלו ויביאו את אנשי האס.אס., את הגסטפו, את הפאשיסטים האוקראינים, את כל הכנופיה המושחתת והמסואבת הזו וימסרו לידיה המגואלות בדם את אחיהם — האדם, התם והישר, אך לפני כן יקחו ממנו, על מנת שלא להחזיר לעולם, את הגרוטאות האחרונות שנותרו בידו ויתחלקו בהן. ואם יצליח אחד היהודים להמלט מגורלו המר, הם כבר ירדפו אותו עד חורמה, עד שיפול בידי המשטרה, עד שישמעו את דריכת הרובה הגרמני, עד שיראו במו עיניהם את גופו צונח על הארץ נקוב כדורים. אותו, את היהודי שטען בחוצפתו הרבה לזכות שכלל לא מגיעה לו — לחיות. החיים יהיו עתה נעימים יותר, עם יהודי אחד פחות ורצח אחד יותר.

הם לא ירחמו על שכנם שגר עמם במשך דורות בערים ובכפרים ובחפץ לב יפקירו את חייו טרף למשטרה הגרמנית.

באחד מימי הסתיו נלכדה קבוצת יהודים גדולה, אנשים בעלי מקצועות שונים, מכל שכבות האוכלוסיה, מקצתם דתיים, מקצתם חילוניים. אספו אותם מן הבתים, מן המשרדים, מבתי החרושת, מבתי המלאכה, עקרו אותם מן המכונות שעליהם עבדו והעמיסו אותם על משאיות. החל יום חדש של קציר הדמים.

אולי במקרה, אך קרוב לוודאי שבכוונה תחילה, הוצאו מן העיר כדי לרצוח אותם ביום הקדוש ביותר ליהדות, ביום הכיפורים. יהודים זקנים לא שתו ליבם ללעג הגרמנים ולבשו את חלוקי הצום הלבנים שלהם והתעטפו בטליתות הצחורות המרוקמות כסף. תוך כדי צחוק ציני העמיסו אותם הקלגסים על המשאיות, אילצו אותם לנסוע ביום שבו אסרה עליהם התורה את הנסיעה. ברגע שבו זזו המשאיות ממקומן הרימו היהודים את כפות ידיהם אל על וחרף האיסור של השומרים פרצו בזימרה אדירה: "ממעמקים קראתיך ה', אד־ני שימעה בקולי, תהיינה אוזניך קשובות לקול תחנוני". לא הועילו הגידופים ומכות החיילים, את המזמור הזה לא הצליחו להחניק לא מהלומות הרובים על ראשי האנשים ולא האקדחים המכוונים אל חזיהם. מזמור תהילים עברי עתיק יומין נישא על השפתיים החיוורות, מן ההצטלבות שבין הנצח לבין הרגע החולף. "אם עוונות תשמור יה, אדוני מי יעמוד?" המלשינים המקצועיים, הצופים האדישים, העדים המקריים; כולם עמדו נדהמים מול ההתפרצות המסתורית של הברית עם אלוהים, אשר הסתיר את פניו מאחורי הענגים, והנה נתגלה בזעקה שפרצה מן הלבבות, מן הנשמות, זעקת קרב עתיקת יומין של בני אדם המאמינים בהתמדה באל אחד. אבני מדרכה, בניינים, בתים וכנסיות ליוו מתייפחים את הטקסט העברי הנושן: "ממעמקים קראתיך ה'" De Profundis. טיטור המכוניות שהגיעו אל רחוב לגיוני לא הצליח להשתיק את מזמורם של הנידונים. אנשי הגסטפו מן הליווי הרכינו את ראשם ושתקו. שני חיילים גרמנים שנזדמנו במקרה ועמדו אותה שעה בקרן רחוב, שמעו את המזמור, ראו את הידים הנשואות אל על ולפתע חשו שותפים לפשע ומתוך רגש אשמה הרכינו את ראשם והחווירו. המשאיות שייטו מעל פני הכביש, כאילו ברצונן לשמור על המשא היקר הזה של הייסורים. באוויר חילחלה מתיקותן של ההתיפחויות האחרונות, של הפרידה העצובה מן החיים. את הרחובות, הסימטאות, הכיכרות, הדשאים והשדרות הציף הלחן של אחד המזמורים העתיקים ביותר בעולם, הוא עטף את חומות הכנסיות בקינת המעונים: "ממעמקים קראתיך ה'!" המריא אל השמים.

גם הילדים שלרגלי הנשים, גם הנשים הכורעות סמוך לפתחי המכוניות, כולם בכו בהביטם בעיניים קרועות, בפעם האחרונה בעיר שבה גולדו,

במקומות שבהם שיחקו, טיילו, ערכו פגישות אוהבים, ולעת ערב שבים היו לבתיהם. בעיר הזו נולדו, התחנכו, אהבו, שנאו, שמחו ונעצבו, בכו וצחקו. ברחובות האלה ליוו את הוריהם הזקנים בדרכם האחרונה, כאן נותרו עיי החרבות של בתי תפילותיהם השרופים. היום היו הם בדרכם האחרונה, היום היה יום הדין האחרון, יום כיפור הנורא, הבלתי צפוי, יום שאין לו כפרה.

מזמור התהלים שנישא בלי הרף ליווה אותם בדרכם וקישר בינם לבין ההיסטוריה של עמם, לבין הייסורים הנשכחים של אבות אבותיהם, בין מאות הפוגרומים שסללו בדם את נתיב תולדות עמם בחלד. הם שמרו על המזמור, לא הניחו לו להכחד. וכעת הטילו אותו על העיר, אשר נותרה מאפירה מאחור, קטנה ומתרחקת, חסרת חשיבות לעומת מצעדם אל הנצח. נוכרים שמרו עליהם לפני מותם, קלגסים בעלי פרצופים אטומים שלא ניחשו את מחשבותיהם האחרונות. הם, הרוצחים, כמו בכל יום ויום, היו מעט מעורפלים מן האלכוהול שקיבלו כדי לשרת כהלכה את השטן, שטופים ברעיון הגזעני שהוחדר לראשם בדבר קידוש הרצח למען הרייך השלישי.

המשאיות נעצרו מחוץ לעיר. סתיו זהוב הציף בוסתנים, גנים ושדות. מן הגבעה ניתן עוד פעם אחת, אחרונה, להקיף במבט את העיר ולראות את גבעת שוויטוירסקה, את מגדל בית העיריה, את הקתדראלה, את כנסית אלזביטה הקדושה, את הכנסיה הפרבוסלבית וולוסקה, את בניני המגורים, את בתי הספר ואת בתי החולים. שם, בין כל אלה, היו פעם חנויותיהם, בתי מלאכתם. שם עברו עליהם חייהם.

כמי שכפאו שד התקדמו הנידונים לעבר מקום ההוצאה להורג. ביום כיפורים זה נפטרו מן העולם ופניהם מזרחה.

הפסקת הריון

האסון שפקד את לינקה קנרקובה היה בכך שהיא הרתה דווקא בתקופה, שבה עברה, יחד עם בעלה, להסתתר אצל הוואלצקים. שם הוקצה להם מקום מגורים בפינת מרתף לחה, אשר שימשה במשך שנים לאחסנת כלי עבודה ישנים כגון מטאטאים, מגרפות לגריפת שלג, אתים וכדומה. לפני שבועות מספר פינתה וואלצקובה את כל הגרוטאות הללו ובמקומם הכניסה מיטה ישנה, והרי לכם חדר מגורים מוכן ומזומן. למרבה המזל היתה גומחה זו חלק מן המרתף הסמוך לדירתם של הוואלצקים, שהיו שוערי הבנין, כלומר פרט לשוער ולאשתו לא היתה לאיש גישה לאגף שלם של הבנין. את הכניסה אל הגומחה חסם והסווה וואלצק בעזרת קורות עץ, ובתוך אחד הארגזים התקין לדייריו בית שימוש, אמנם קטן מאוד במידותיו אך עם דלי מכוסה בקרש עגול. מינון מינימלי של אור יום ושל אוויר קיבלו הדיירים מן האשנב הקטן והמסורג שפנה אל חצר ריקה. מין ארובת אוויר שבין בניינים בעלי שלוש קומות ללא חלונות או מרפסות.

במזוודה, שעליה השעינו את המיטה הצולעת, היו להם מספר חפצים נחוצים ביותר: זוג אחד של לבנים להחלפה, סוודרים חמים, מעט מצרכי מזון, כמה נרות ומספר ספרים. את שאר רכושם הפקידו לשמירה בידי מכרים ואת חלקו הארי מסרו למשפחת וואלצק, שהיו מעכשיו ועד להודעה חדשה בסיס אספקה לקיומם הפיזי והרוחני כאחד. גברת וואלצקובה עבדה בזמנו כמשרתת אצל הוריה של לינקה. הם חיתנו אותה עם וואלצק, סייעו לה ותמכו בה בשעת הצורך. לינקה וואלצקובה שמרו על קשרים ביניהן במשך שנים רבות. כעת, לאחר שנקבעו התנאים וגובה התשלום ההולם את מידת הסיכון, התכוננו לינקה ובעלה לבלות את החורף בגומחה הנ"ל ואפילו חשו את עצמם בני מזל, חרף תנאי מגוריהם המחפירים. מן התיקרה הנמוכה, מבין הקורות, בלטו חוטי ברזל חדים שפצעו את ראשיהם שלא הורגלו לקישוטים מסוג זה. גם על כך לא התלוננו הדיירים החדשים ואף החליטו לכופף את החוטים אחד למען השני ובכך ליפות לעצמם את החיים. גם הטחב שפשה בקירות בשלפוחיות לחות לא הפריע להם במיוחד, הם היו מאושרים שהכתלים עבים דיים, כדי לא להעביר קולות התוצה. אי נוחות קיצונית זו וכיעורם של כל הפרטים הדגישו בעיניהם את הערך הבטחוני

של פינה זו. היה זה מצידם מעין וויתור, שיש בו מן הקדושה, על שפע והדר שהיו מנת חלקם בעבר, למען עתיד בלתי מוגדר. יתכן שכך חשו הנוצרים הראשונים, אשר חיו בקומונות במערות, בכוכים ובקטקומבות ואשר קיוו תמורת וויתורם על נוחות ועל דברים טפלים למען האמת הצרופה לזכות בפרס של חיי נצח.

הקשר היחיד עם העולם מבחוץ התנהל באמצעות משפחת ואלצאק, הם היו הפילטר שדרכו הסתננו הדים מן החיים האמיתיים אל הגומחה שלהם. בני הזוג קנרק, שרגילים היו לטיולים ולאוויר צח, סבלו מאוד מחוסר תנועה ואוויר. הישיבה או השכיבה, צמודים זה לזו, בגרון ניחר מחוסר חמצן, גרמה נזק למצב בריאותם. לעתים, באישון לילה היו מזיזים בגניבה את אחד הארגזים ועוברים מן הגומחה שלהם אל המרתף הגדול כדי לנוע מעט בחלל גדול יותר. המרתף בהשוואה אל גומחתם היה בעיניהם כמערה מופלאה. הם הסתובבו להם שם בנעלי בית מגששים באפלה כמו רוחות רפאים. חולפים זה על פני זו כמרכבות בשדרה, משתכרים מן התנועה החופשית, מן החמצן. היה זה תעלול, שלא על דעתם ושלא בידיעתם של בעלי הבית. הם לא שאלו אותם, שכן חששו מהתנגדותם והיו מאושרים כילדים שהצליחו לבצע דבר מה חריג ללא אישורם וידיעתם של המבוגרים. חייהם של משפחת קנרק הצעירה לא היו קלים. לעתים אף היה להם כל כך קשה שהיו פונים עורף זה לזו, עד כמה שתנאי המקום המוגבלים הירשו זאת, כדי להסתיר את סבלם ואת כאבם ולא להניח לו להתפרץ. היו שעות שבהן היו מגיעים עד קצה גבול יכולת סבלם ואז פקפקו ביכולתם להמשיך לחיות כך ולו רגע נוסף אחד. לאחר משברים כאלה היה בא טמטום חושים והם שכבו פרקדן בעיניים עצומות, ורק כניסתו של ואלצאק או של אשתו העירה אותם מקפאונם. ביקור כזה של בעלי הבית הביא עמו תמיד משב רוח רענן מן החיים בחוץ וכאילו פתח בפני המסתתרים תקופה חדשה. לכן מובן שחרדים היו מאוד למצב רוחם של נותני חסותם, הרי היו האסירים שלהם, אסירי תודה עבור כל שרות קטן ביותר. ברגעים נדירים של אופטימיות אהבו לתכנן כיצד יגמלו למארחיהם בעתיד. ברגעים של יאוש באו להם מחשבות על התאבדות. על כל מקרה שמרו מתחת לכרית את כדורי הלומינל שלהם. אולם ארוכה הדרך בין המחשבה על מוות לבין מעשה התאבדות. הם הרי היו צעירים, בעלי חיוניות רבה ולא היה להם כל רצון למות.

כאשר הבינה לינקה שהיא בהריון הציף אותה בתחילה מין עצב מתוק, ואחריו — בא זעם חסר אונים על הגורל העיוור וחסר ההגיון. כל אלה הטילו אותה על המיטה ולא הניחו לה לשקול בשקט את מצבה. המחשבה להיות

לאם בתנאים אלה, בסביבה זו, לא נקלטה כלל בראשה המבולבל. דבר מה התיפח בקירבה בתחושה חייתית של צירי לידה מוקדמת והיא סתמה את פיה באגרופה הקמוץ. בעלה שכב סמוך אליה ובתחושה של נאשם שתק. הם חיו בקירבה גופנית גדולה כל כך עד שלא עלה בידם להסתיר רגש או מחשבה כלשהי האחד מן השני. כאשר נרגעה סוף סוף החליטה לשתף את וואלצקובה בסודה. את העובר יש לסלק.

ויש להזדרז כדי שלא יהיה מאוחר מדי. המחשבה על הריון במרתף, במלונת כלבים זו, העמידה לראשונה באור מלא את כל כעורו ועליבותו של קיומם. היא המתינה בנשימה עצורה לבעלת הבית. מספר פעמים אף ניגשה אל אחד הארגזים בכוונה לעבור לצד השני, אל הדירה עצמה, בעיצומו של יום. עד כדי כך השתוקקה לביאה של האפוטרופסית שלה. בעלה של לינקה, קנרק, ישב על יד האשנב בתוך אלומת אור חיוורת ותפר כפתור מיותר במכנסיו. עשיה זו העניקה לו תחושה של קיום מציאותי.

סוף סוף הופיעה בעלת הבית. ברגע הראשון נתקפה זעם של ממש, היא לא היתה מוכנה לדבר כגון זה. כמעט שחדלה לשחק את תפקידה כראוי, אך במהרה התעשתה. היא ריחמה על לינקה, התישבה על המיטה סמוך אל קנרק שאחז בידו מחט עם החוד כלפי מעלה, והאזין לשיחת הנשים. ואלצ־קובה תכננה את המבצע, שקלה כל פרט. כביכול יעצה לזוג אך למעשה הכתיבה להם את ההלטתה הנחושה: לניקה חייבת לעשות גרידה. עליה לצאת מן הבית, ללכת העירה, אל הרופא, להשגיח שלא תתפס. לאחר הגרידה, באותו יום, עליה לשוב הביתה בזהירות רבה. המועד המתאים ביותר הוא שעת הדימדומים. כאשר ניסתה לינקה להתנגד לתכנית החפוזה, השיבה השוערת בהחלטיות שהזמנים הטובים של גרידות בתנאי מותרות, בבתי החלמות, חלפו ללא שוב. כמו כן היא הודיעה להם באורח חד־משמעי, שהיא, ואלצקובה, אין בדעתה להתערב בענין וכמובן איננה מתכוננת ללוות את לינקה אל הרופא ובחזרה, שכן אין היא יכולה להרשות לעצמה להראות בחברתה ברחוב ולא יועילו תחנוניה של לינקה, שכן עלול כל הענין להתגלות ואז גורל כולם יחרץ. לא הועילו עיניה הגדולות והמבוהלות של לינקה, בעלת הבית היתה נחושה בדעתה.

— ערב כמו היום — אמרה — מתאים בדיוק לביצוע המשימה, אנשים יושבים בבית, ילדים אינם משחקים ברחוב, שהרי קר ומעונן. לינקה תעטופה במטפחת, כדי להסתיר את פניה היהודיות, חולפת ברחוב במהירות לא תעורר חשד. רופא הנשים גר בקרבת מקום, במרחק של מספר רחובות מביתם, הדרך איננה ארוכה. בחזרה אמנם יהיה מעט קשה יותר, אך מה לעשות,

אנו הנשים — אמרה מסתכלת על קנרק השותק — נולדנו לסבול, לעבוד ועוד פעם לסבול — כך סיימה את נאומה.

ההחלטה נפלה. — בערך בשעה ארבע אחר הצהריים תצא לינקה מן הבית ושלא תשכח ליטול עמה מזומנים. — כאן איחלה להם ואלצקובה "בתיאבון" לארוחת הצהריים ונעלמה בדירתה.

לאחר שבועות ארוכים של חיים מתחת לאדמה מילאו ההכנות ליציאה העירה את ליבה של לינקה בחרדה גדולה נוסף על העצב הכרוך בפרידה מניצני פרי ביטנה.

היא יצאה באיחור מה מן המאורה שלהם דרך המרתף והכניסה אליו וצעדה את צעדיה הראשונים ברחוב, רועדת מפחד פן יעצור אותה מישהו או יכירנה. היא חשה כאילו אלפי זוגות עיניים מחלונות הבנינים השכנים עוקבים אחר פעמיה החששניים. למרות שהכירה את האיזור משנות ילדותה המוקדמות התקשתה למצוא את דרכה בסימטאות. בנס מצאה את הכתובת, בנס עלה בידה לצלצל בפעמון דירתו של הרופא. הרופא פתח את הדלת וקרוב לוודאי ניחש מיד מי עומדת לפניו. הוא היסס רגע, שנראה בעיניה כנצח. היא עמדה לפניו ותינוקה שטרם נולד התחנן למותו בקולה השבור. לפי הנחיותיה של וולאצקובה מסרה שם משפחה וכתובת מזויפים. כעת לא היה לרופא כל ספק מי היא הפאציינטית שלו. כלי הניתוח בחדר הטיפולים הזכירו לה משום מה את ברזי הניקל מן האמבטיה בביתה שלפני המלחמה, גל של חום הציף את ליבה. כאב חד פלח את גופה וקדח בו. היא חשה מבויישת, נטושה ומיותמת. במראה שבפרוזדור ראתה את פניה החיוורים ואת העיגולים השחורים מתחת לעיניה. הרופא ליווה אותה עד הדלת ופתח אותה לפניה. בחדר המדרגות החלה מתנדנדת, אבן המרצפת שמתחת לכפות רגליה היתה רכה, היא לא ירדה במדרגות, היא התגלגלה מהן כמו על גלגליות גומי. מישהו הבחין בה והסתכל בחוצפה בפניה; גברים מסתכלים בסקרנות ובחוצפה בפני הנשים היוצאות מן המרפאה של רופא הנשים. היא נזכרה שפניה חשופים ומיד הסתירה אותם במטפחת.

עכשיו היה הרחוב מלא צלליות חולפות של אנשים השבים הביתה. מן החנות שבקרן הרחוב פרצה אלומת אור כאשר נפתחה הדלת, חתול שחור התמתח לצידי המדרכה. היא התקדמה לאט, חוששת מדרך ייסוריה ומסיומה כאחד. היא הרימה את ראשה אל החלונות המוארים שבקומות העליונות. שם יושבים להם בני אדם בדירות יפות חמות ומסודרות, היא חשה קנאה גדולה. שם בחדרים היפים, המוארים באור החשמל, עושות נשים בהריון דבר מה נעים ומהנה; בוודאי מכינות הן בגדים לתינוקותיהן שטרם נולדו, טוב להן,

חם ונעים. עכשיו החלה לסחוב את רגליה לאט לאט, מדי פעם עצרה. אולי רק נדמה היה לה שמתקדמת היא, שכן תש כוחה. היא נעמדה מתחת לפנס רחוב אפל ונשענה עליו בבלי דעת. היא לא שתה את ליבה לכך שמטפחתה החליקה מראשה, שפניה המיוזעים נתגלו. היא היתה במצב של חולשה גדולה בשל איבוד דם, ואז חלף על ידה עובר אורח והאיר לפתע את פניה בפנס כיס. הוא ראה אשה על סף התעלפות, שלא היה בכוחה למוש ממקומה. הוא חלף על פניה ושב על עיקבותיו. היה זה שוטר גרמני — מאלה המכונים "שופו". הוא נזכר שבנוסף על חובתו הקדושה לרדוף עד חורמה את אויבי הרייך השלישי, מן הגזע היהודי, מתפקידו גם להגיש עזרה ראשונה בשעת הצורך, לאזרחים מן השורה.

הוא נעמד לפניה, כיוון את אלומת האור אליה, וראה לפניו את פניה הלבנות, שטיפת הדם האחרונה אזלה מהן. מבטיהם הצטלבו. היא הכירה באיש שוטר גרמני. חלחלה שכמותה לא ידעה מזמן תקפה אותה, הכרתה החלה לשוב אליה מעורפלת. כרפלקס מותנה על מראה השוטר החלה למשש בידה השמאלית את זרועה הימנית בחיפוש נואש אחר סרט השרוול עם המגן דוד. — ללא סרט שרוול — נצנץ במוחה המעורפל — אסור ליהודים להסתובב ברחוב. — נשכח ממנה שמזה זמן רב, מאז שעברה לגור במרתף אין היא נחשבת כאדם חי, שכן שהותם של יהודים מחוץ לגטו נאסרה וחל עליהם עונש מוות. עינו המאומנת של השוטר הגרמני הבחינה בתנועתה האינסטינקטיבית ובמבטה המבוהל. הוא תפס אותה בזרועה, והעניק לה טיפול בהתאם לחוק הפאשיסטי של המנצחים במלחמה. ואז כיבה את פנסו.

משפחת ואלצק ובעלה המתינו לשווא לשובה.

הידיד של רומה

היה יום חורף. הכפור הקפיא את המשטחים וכיסה את כל הזוהמה בציפוי לבן שהבהיק כמו ריצפת פרקט בחדר אורחים מלפני המבול. אדוארד ליפינסקי הוריק את הפח המלא אשפה אל תוך משאית הזבל, שתחתיתה נפתחת ונסגרת לפי הצורך. הוא נשען על דופן המכונית וניסה לפוש קמעה. מזה שבועות ארוכים הוא עבד בקבוצה שעיסוקה היה איסוף והרקת אשפה עירונית. עם חלוף הזמן התרגל לעבודת הכפיה הנוראה ואף הצליח להתגבר על המיאוס שעוררו בו הסירחונות העולים מן הפחים. נדמה היה לו, והוא לא טעה הרבה, שגם גופו שלו מפיץ את אותה צחנה, שמעלה האשפה המתאיידת באוויר הקר. בנפילתו מאיגרא רמה לבירא עמיקתא הוא אכן נפל אל תחתית הסולם החברתי שעליו טיפס בשקידה ובהצלחה בזמנו. כאן למטה, באדישות מנוונת מילא את חובתו של מסלק אשפה עירונית בחברת מספר עמיתיו, מבלי עולם כמוהו, שנהגו בעבר מכל תענוגות החיים למיניהם.

מדוע נפל בחלקו תפקיד כל כך לא מתאים לו? הרי היה מסוגל לבצע עבודה מועילה יותר. אך מה לעשות שהמקרה העיוור, המתענג על תעלולים ומעשי קונדס, הפיל אותו כבר בצייד הראשון בידי הקלגסים. ממיטתו נחטף חצי ערום, איש לא חיכה שיסיים להתלבש ומיד גוייס אל קומנדו זבל, שממנו לא עלה בידו להשתחרר חרף כל המאמצים שעשה במשך הימים הראשונים. לאחר שלא הצליח להתחמק פגו התנגדותו ומיאוסו הראשונים והפכו לאדישות. כל חושיו התקהו בהדרגה; הוא לא שמע, לא ראה ואיבד את חוש הריח. מסוס רכיבה אנגלי אציל הפך בהדרגה לפרידה עלובה, הסוחבת זבל מצחין על גבה. פרידה מצורעת, נגועת שחין, מלאה פצעים ומוגלה לבנה בפינות עיניה הדלוקות. הוא חדל להתרחץ, להתגלח ולהחליף את בגדיו התחתונים. בלילות ישן בגטו על דרגש קרשים ואכל כל כך מעט ולעתים כל כך נדירות עד שכמעט התרגל לחיות ללא מזון כלל. על סרט שרוולו נשא מספר סידורי, מכסה ישן וריק של מסיכת גז תלוי היה על גבו, כמו שק של מקבץ נדבות. חבריו לצרה לעגו באומרם שהיה עליו לשמור על מסיכת הגז כדי להגן על עצמו בפני צחנת גופו שלו. גם מצבם לא היה טוב משלו והוא היווה לגביהם קנה מידה לירידתם שלהם. הוא, שהצטיין

בזמנו בטיפוס מהיר וזריז בסולם החברתי, הצטיין עתה בירידה וניוון טוטאליים. ממעמקי היאוש הציני שלהם לעגו עמיתיו לו ולעצמם כאחד. איש מבין חבריו לשעבר לא היה מצליח לזהות בשלד הממוספר, הלבוש בלויי סחבות מצחינים, את הגבר האלגנטי, את נער השעשועים ואת איש העולם, את הסנוב, את חביבן של הנשים, את מארגן המסיבות והנשפיות, את הקריאריסט המבריק של אתמול. הוא היה פקיד בנק מוכשר, בעל השכלה אקדמאית, דובר מספר שפות, בעל קשרים הולמים בשכבות חברתיות מתאימות, חלקלק ומסתדרניק, ובהיותו כזה נהנה נוסף על משכורתו החודשית מהכנסות נוספות: דמי תיווך, דמי עמילות. הוא שירת את לקוחותיו בעצות טובות בענייני קניה ומכירה של ניירות ערך ומטבע זר. הוא נהג להשתמש בתחבולות מתחבולות שונות ועבר כבר כברת דרך בדרכו לקראת משרה מכובדת ומשתלמת של מנהל מוסד בנקאי, מנהל בית חרושת חדיש או מנהל חברת מניות בעלת היקף מסחרי גדול.

באותם הימים שחלפו ללא שוב, אשר התרחשו בפלנטה אחרת ובמימד אחר של זמן, הוא נהג לישון לבוש פיג'מה ממשי טהור בזרועותיה של רומה ניאבירובסקה המקסימה. היה חשוב לו, כלכל אדם במעמדו, שתחיה לצידו ידידה נאה ומרשימה, המעוררת את קנאתם של רעיו. רומה היתה אשה בלתי תלויה מבחינה כלכלית, מוצאה מבית נוצרי הגון והיא אהבה לבלות את זמנה בנעימים. הם הכירו זה את זו בנשף ריקודים. בתחילה לא יחשה רומה שאדק הוא יהודי. כאשר נודע לה דבר היותו יהודי הוא כבר מצא חן בעיניה, היא נכבשה בקסמיו ונפלה לזרועותיו כתפוח בשל. מאותו יום, לא כל כך בעיני האלוהים כמו בעיני הבריות, שייכים היו זה לזו. בשנות השלושים של המאה העשרים, כאשר מחלת השיתוק האנטישמי התפשטה לאיטה, היה בכך מן ההימור, בשכבות מסוימות בפולין, לנהל פרשת יחסים אינטימיים עם יהודי או יהודון כפי שנהוג היה לומר שם. אולם רומה באומץ לב ראוי לשמו נהגה להציג לראווה את אובייקט אהבתה, שכן היא יכלה להרשות זאת לעצמה וראתה בכך מעין התגרות גלויה בסביבתה הקרתנית. אדק היה למעשה אדיש לחלוטין לעניני דת, אדם מתקדם וחופשי לפי השקפותיו, חסר קשר עמוק כלשהו לשורשים או לאנשים וסוגד להנאות החיים שלו בלבד. לכן גם לא המיר את דתו ובאורח פילוסופי הבהיר לרומה שאין בעיניו טעם להמיר אפס באפס, שאיננו רואה בעין יפה את המחווה המגוחך שבהמרת הדת הליצנית של עמיתיו היהודים, הדבקים באמונתם החדשה. — הוא לא יבקש מכומר כלשהו להסיר ממנו את שמיותו — אמר.

רומה שלא היתה גם היא איתנה ביותר באמונת אבותיה לא שבה עוד לדבר עמו בנושא. היא חשבה לעצמה שאהובה איננה אשת חיק רשמית

וזכותה להשאר בלתי תלויה ולשמור על עצמאותה. האהובה, העלמה ניא־ביארובסקה, אינה גברת ליפינסקה ויש לאל ידה להפגין את עצמאותה כניאביארובסקה דווקא. רומה היתה אדישה לגבי דתו הרשמית של אדק כל עוד לא היה בנמצא שום מסמך שבו הופיע שמו סמוך לשמה. בחיבור שמותיהם ראתה פגיעה בעצמה, הדבר עלול היה להוריד את ערכה בעיני עצמה. ובכן היא שמחה שהדברים נותרו כפי שהיו, כל עוד אדק נושא חן בעיניה, שייך לשכבה החברתית שלה ומחניף לאגו שלה.

המצב השתנה תכלית שינוי עם בואם של הגרמנים. אדק מיוזמתו חדל לבקר את ידידתו כדי לא להבאיש את ריחה ברבים. רומה לא גילתה התנגדות לצעדו זה, נכון יותר הסכימה לפירוד בנפש חפצה. התענוג שבמפגשים איבד את כוח משיכתו, העוקץ הרעיל את המתיקות. הקשר הפך לבלתי נוח, למביך. הם נפרדו, נעלמו אחד מעיני השני כאילו התחלקו מנקודה משותפת לשני כיוונים מנוגדים, בעלי זוויות ראיה שונות לחלוטין. הם לא זכרו את התאריך המדוייק של פרידתם. מתחת לשמיכת המשי שלה נותרה מיותמת הפיג'מה האלגנטית שלו, ספוגת ריח מי הקולון האהובים עליו; ללא מריבות, ללא חילוקי דעות הוא השיל בפשטות את עורו והלך.

עבורה נסתיים פרק בחייה, עבורו נסתיים עידן שלם. היא לא שינתה במאומה את אורח חייה, הוא עבר מטמורפוזה, שלא עלה בידו להסתגל אליה ולכן נשאר מאחור ושקע בגיוון. עוד בימיהם הטובים אמרה לו פעם רומה שאילו היה נפצע, יורד מנכסיו או מתדרדר לא היתה רוצה לראות אותו בכך. לא היתה מזדהה עמו, שכן אהבה אותו כפי שהיה, כפי שהכירה אותו: כג'נטלמן סימפטי, בלתי תלוי, נקי, רחוץ ומריח, המחלק עמה את התענוגות ולא את החיים. ואז היה פורע אדק את שערותיו, מעמיד פני מקבץ נדבות, חובש לראשו את כובעה הישן ושם עליו עוד מיני אביזרים של עוני ומבהיל אותה בתמונת דלותו הדמיונית, והיא היתה מפשיטה אותו מן התחפושת של הדלות המלאכותית ומחזירה לו, תוך כדי ציחקוקים ופינוקים, את צורתו המלבבת ואת קסמיו הגבריים.

הוא בהחלט לא היה רוצה שתראה אותו במצבו הנוכחי. הוא היה נקבר מבושה מתחת לפני האדמה אילו היה עליו להתיצב מולה.

הנהג של משאית הזבל צפר, "הקבצנים" עלו על המכונית, התישבו על ה"קפיצים" של האשפה ויישרו את רגליהם העייפות והקפואות. קור צורב חדר אל מתחת לבלויי סחבותיהם, למרות שמכנסיהם היו קשורים בחבלים. הם התחפרו עמוק יותר בתוך הזבל, מחפשים חום, את ידיהם תקעו בתוך

האשפה המתאיידת, מפיהם יצאו אדים עם כל נשימה ונשימה, כמו עשן מן הארובה. באחת החלה המשאית בנסיעתה.

— איזו מכונית מהודרת — אמר אחד מהם המכונה הנסיך מויילס. — רולס רויס של הלורד, ראש העיר לונדון — הוסיף שני. — עבור גרמנים בלבד — תיקן אותם השלישי. האתים התקועים בתוך ערימות הזבל בלטו מעל ראשיהם כמו טוטם איגדיאני. הרוח העיפה פתיתי שלג צורבים שדקרו את פניהם, באצבעותיהם הקפואות ניסו לחמם את אפיהם האדומים והקפואים. במזבלה שבפיונטקוב כיוונו את המשאית באלכסון ובעזרת האתים רוקנו אותה. כדרכם של עגלונים ופועלים שחורים ניסו לחמם את גופותיהם הקפואים במכות אלכסוניות. הם סיימו את ההובלה וחזרו להוביל זבל בשניה. היום היה אמנם קצר אך להם הוא התארך בלי סוף. הם עבדו כך עד שירדה חשכה גמורה. הכפור הקפיא את השלג על בלויי סתבותיהם. לקראת הערב החל לרדת שלג עבה יותר. — לאיזה בית קפה נלך הערב ? לשקוצקה או לרומה ? — הפר אחד האנשים את הדממה. — לרומה, לרומה — השיבו האחרים במקהלה. שמה של אהובתו לשעבר העיר את אדק ליפינסקי מקפ־אונו. היה לו קר, ירד שלג, הוא לא היה מסוגל להתמודד עם המחשבה עליה. הוא פנה עורף לחבריו ונשכב על הבטן על הריצפה המזוהמת של המשאית וקפא בחוסר תנועה מוחלט. אסור להם לעורר בו את האדם מן העבר, הוא נאבק עם שמה של רומה כדי לדחוס אותו חזרה אל העבר המת, אל השיכחה. נוסף על כל הצרות עצר את המשאית איש גסטפו שיכור וציווה על היהודים לרדת מן המכונית והלם בעצמותיהם הקפואות בכת אקדחו כעונש על נסיעה בלתי חוקית ברכב של העיריה. לבסוף הגיעו בזחילה אל המאורות שלהם, עייפים עד מוות ומבלי לאכול ולו כף אחת של מרק נרדמו מעונים. אי שם ברחבי העיר עוד היו להם חפצים מפוזרים אצל אנשים שהיו פעם ידידיהם. אילו רק יכלו לקבל אותם חזרה ולמכור אותם היו יכולים להשביע את רעבונם וללבוש דבר מה מחמם. הם נזקקו עכשיו למעילי הפרווה והסתיו שלהם כמו שלא נזקקו להם מעולם. אך מה בכך ? איש לא יצליח להוציא אותם מידי האנשים הללו לעולם. קל היה יותר להגיע ליוקוהמה או לסנטיגו דה צילי לפני המלחמה מאשר היום להגיע לאחד מרחובותיה של לבוב. וזו רק תחילתו של החורף, מה יהיה מאוחר יותר ?

מספר שבועות לאחר היום ההוא, בשעה שהוציא אשפה מאחד הבתים ברחוב אקדמיצקה, ראה אדק את רומה שלו. בלחש, בקול שבקושי הגיע לאזני עצמו, קרא בשמה. היא יצאה בדיוק באותו רגע מן הקונדיטוריה של ואלץ, חבילה קטנה בידה, החבל כרוך סביב ידה העטויה בכפפת עור חמה,

כמו שצריך. הזיה מעולם אחר. הוא חש לפתע בחום המתפשט בכל גופו, הוא החל מזיע ואחרי כן קפא כקרח. פתאום הבין שהעולם ההוא של אתמול לא מת, שהוא ממשיך להתקיים ורק בו ועבורו הוא כבה לנצח. הוא המשיך להוציא את האשפה, גם מחוץ לעיר. כל הדרך לא פתח את פיו לשוחח עם עמיתיו. הוא עזר ברצון לפנות את השאריות המצחינות ועבד מהר כאילו ממהר הוא למקום כלשהו. בלילה התרווח נוח ככל שניתן על הדרגש, שכב פרקדן, הביט סביבו, ספג בשלווה את המראה המבעית, ריכז את מבטו במנורת הנפט ויצק לתוך פיו מנה גדושה של רעל.

מעשה סחיטה

משפחת איקס לא ייחסה חשיבות רבה לביקורה של פאני זושה אשר הופיעה בביתם במפתיע באחד הימים. היא ישבה קצת, פיטפטה והלכה לה כלעומת שבאה. כדרכה, דיברה הרבה והציגה שאלות רבות. בין השאר שאלה אותם אם אין דייר משנה בדירתם, אם הגרמנים לא הכניסו להם בעל כורחם דייר כלשהו, אזרח או איש צבא. היא גם שאלה בדאגה לשלומה של מטילדה. הם לא מצאו כל דבר חשוד בשאלותיה של פאני זושה הפטפטנית ולאחר לכתה שכחו לחלוטין גם אותה וגם את ביקורה הבלתי צפוי. רק כעבור ימים מספר, כאשר באה אליהם מטילדה מן הכפר שלה, והשיחה נסבה על יחסים שבין בני אדם בימים קשים אלה נזכרו לפתע בביקורה של פאני זושה ובהתעניינותה בגורלה של מטילדה.

מטילדה נמלטה אל הכפר באחד מאותם ימי אוגוסט מחרידים שבשנת 1942. שם, בכפר, ניסתה להסתתר ולחכות עד יעבור זעם אצל אשה כפרית בשם פרקסדה, שאותה הכירה עוד לפני "המבול". תחת אותה קורת גג, אצל פרקסדה, התגוררה יחד עם מטילדה אשה יהודיה נוספת. שמותיהן של שתי הנשים הללו רשומים היו כדת וכדין ברשימות המנהל הכפרי כפולניות קתוליות לכל דבר. שתיהן התנצרו מכבר ואילמלא אותם סעיפים דרקוניים הנוגעים לטהרת הגזע במוצאם של בני האדם, היה הכל מתנהל כשורה. מדהים עד כמה הצליחו הסעיפים הללו לחדור למותניהם של אנשים משכי־לים ופשוטי עם כאחד. ראשי הכפרים, חברי עיריות והשומרים הפשוטים, כולם כאחד ניהלו מצוד על הכופרים הללו, הנוצרים החדשים שמקרוב באו והמתנצרים הוותיקים. דומה היה הדבר למחלת רוח מסוכנת. תשומת הלב העוינת של כפר שלם התרכזה בביתה של דודה פרקסדה ההגונה ובשתי דיירות המשנה שבביתה. חרף נייר‌ותיהן הכשרים נחשדו שתי הדיירות במוצא יהודי. האיכרים הפשוטים, נשותיהם המשועממות, כולם כאיש אחד צמאים היו למאורעות מסעירים. בין יום הפכו הכל מומחים לתורת הגזע. תוך כדי טווית חוטים, ומריטת נוצות הוגיעו האיכרים את מוחותיהם המוג־בלים בסוגיות שונות שבתורת היטלר החדשנית, שבהן עסקו גם טובי ההוגים של גרמניה הנאצית. הכל עסקו בדיסציפלינה המדעית החדשה; ותוצאות הדיונים של העמיתים המלומדים עמדו בערך על אותה רמה כאלה של האיכרים בכפרים שכוחי האל.

שתיהן, גם מטילדה וגם חברתה לצרה, ידעו היטב שכל הכפר עסוק בריגונים ובהשערות בדבר יהדותן. הן עשו כמיטב יכולתן כדי ליצור מערכת יחסים טובה עם אנשי הכפר; קנו חלב ודוחן אצל האיכריות המקומיות, בכל שבת שניה הלכו ברגל תשעה קילומטר, אל הכנסיה הפולנית שבעיירה הסמוכה. [הכפר שלהן היה רוסי]. אך למרות כל מאמציהן חשו בבירור שלא עולה בידן לשבור את חשדנותם של האיכרים. שלושתן, הדיירות ובעלת הבית שלהן, המתינו בחרדה גדולה לבאות. האיכרים חשדו בין השאר בדודה פרקסדה שהיא מתעשרת על חשבון דיירות המשנה שלה, שכן בעיניהם רק אדם חסר בינה מסוגל היה להעניק קורת גג לנרדפות בימים טרופים אלה ללא תמורה נאותה, ולא יכלו לסלוח לה על הצלחתה הפיננסית המדומה. הם סברו, והיה בכך מן ההגיון, שאילמלא היו השתיים יהודיות לא היו נוטשות את העיר לטובת כפרם הנידח. כמו כן ידעו האיכרים היטב שתמורת הלשנה על מקום מגוריו של יהודי או תמורת הסגרתו לידי השלטונות הגרמניים נהוג היה להעניק פרס כספי ראוי לשמו: ליטר אחד של וודקה אמיתית המכילה ארבעים אחוז אלכוהול. ובכן כל המערכת היתה מכוונת נגד שלוש הנשים.

בחרדה רבה היתה מטילדה יוצאת מדי פעם ברכבת לביקור של מספר ימים בלבוב. היא רצתה להעלם לזמן מה מעיני האיכרים ובעיקר היה עליה למכור את שארית רכושה כדי להחזיק מעמד. בלבוב נהגה להתארח אצל ידידיה האריים, משפחת איקס, שגם במוצאם היו פגמים קלים.

בדיוק ביום שמטילדה הגיעה מן הכפר, בשעות הערב, בהעדרו של בעל הבית, נשמעה דפיקה עדינה בדלת דירתם של ידידיה. בעלת הבית אשר היתה חרדה מאוד מכל אורח בלתי קרוא, דחפה מיד את מטילדה אל תוך פינה מוסתרת, שבין המיטות, בחדר השינה שלהם, נעלה אותה שם ואת המפתח של חדר השינה הכניסה לכיס סינורה. — מי שם? — שאלה, וקול של גבר זר השיב: — משלנו. — באותו פרק זמן גרמו דפיקות בדלת לדפיקות לב והעלו באחת את לחץ הדם אצל בעלי הבית. לכן היה במלה "משלנו" יסוד מרגיע ונעים, כמעט כטיפות וואלריאן. אדם בעל כוונות רעות או גרמני, לא יאמר כך בפשטות, בשפת האם, את המלה הזו.

ובכן בעלת הבית הזדרזה לפתוח את הדלת. אל הדירה נכנסו שני גברים, אחד מהם היה נמוך ושמן, מפוטם, ורדרד ורכרוכי כחזירון צעיר, השני נמוך קומה גם הוא, אך רזה וקודר כענן המביא עמו ברד, אך על מצחו ירד תלתל בהיר שובב. שני הגברים היו אכן משלנו, כלומר פולנים לכל דבר; אחד מפוטם ושמנמן, השני חלוש ותשוש. האדונים "משלנו" לא הציגו את עצמם

עם כניסתם אל הבית, כמקובל, אלא התבוננו סביבם בפרוזדור הקטן. לאחר שדלת הכניסה נסגרה מאחוריהם זרקו לחלל רק מלה אחת בלבד "קריפו". לבעלת הבית שלא הבינה את פירוש מלת הקיצור הוסבר בחיוך מנומס שהכוונה למשטרה הפלילית. רגליה כשלו תחתיה.

הבריונים מ"קריפו" נכנסו אל המטבח והחלו בחקירה. מטילדה המוסתרת בפינתה שבין המיטות בחדר השינה רעדה מפחד כעלה בידך. היא לא ידעה עדיין לאן לשייך את הבריונים שהתפרצו בשעות הערב אל דירת מארחיה. על כל פנים, מקטעי שיחה שעלה בידה לשמוע הבינה שהביקור איננו מבשר טובות וזאת בלשון המעטה. שני האדונים, שהיו לטענתם נציגי "קריפו", הבהירו, שברצונם להפגש עם בעל הבית, שהם באו כדי לבדוק את תעודותיו ושיש בדעתם להמתין לו עד שישוב. השמן אף רמז בחיוך מלא כוונות זדוניות שלדעתו בעל הבית אכן מסתתר אותה שעה באחד החדרים ואיננו רוצה לפגוש אותם. אלוהים העניק לשמן מין חוש הומור גס ודוחה כאחד. השני, התשוש, דרש לפתוח לפניהם את החדרים כדי להווכח במו עיניהם שאין איש נוסף בבית. נוכחותה של מטילדה בדירה הקשתה על בעלת הבית להתנהג כדרכה בתופשיות ובביטחון. היא פתחה לפניהם את הדלת אל חדר העבודה. הבריון התשוש העריך בעיני מבין דבר את ערך הריהוט, חיפש בפינות החדר והציץ אל המקלחת. — את חדר השינה שלנו — אמרה בפשטות בעלת הבית — אינני יכולה לצערי להראות לכם אדונים, שכן בעלי נטל עמו כדרכו את המפתח. — שני הבריונים החליפו ביניהם מבטי הסכמה האומרים שדווקא בחדר שינה מסתתר בוודאי בעל הבית.

— נמתין לבעלך עד שישוב — הודיעו השנים כמשלימים עם המצב — אמנם אין לנו פנאי רב כי עלינו לשוב למשרד עד השעה תשע. איננו נוהגים לסיים את יום עבודתנו מאוחר. —

לאחר מכן הם ניסו לשעשע את בעלת הבית בשיחה על הא ועל דא, אך תוך כדי כך גם חקרו אותה בדבר אורח חייו של בעלה, הציצו אל תוך תיקיהם, חיטטו בניירות כלשהם, התישבו בנוחות בכסאות המטבח והציתו סיגריות. את האפר הטילו על הריצפה ולא עשו שימוש במאפרה שהוגשה להם. בעלת הבית התבוננה בהם, מנסה לנחש את המשמעות האמיתית של ביקורם בשעת ערב מאוחרת כל כך. היא שאלה את עצמה אם זו היא הטרגדיה בעיצומה או בהתהוותה. כמו כן היא הוגיעה את מוחה כיצד להודיע לבעלה, טרם כניסתו לדירה, על הביקור המפתיע. אבל במצב שנוצר לא מצאה כל פיתרון סביר. נגזר על בעלה להכנס לדירה ללא אזהרה ולהתיצב מול הצפוי לו שם.

השניים המשיכו בחקירתם, כלאחר יד הזכירו דבר מה בקשר למוצאו היהודי של בעלה והמתינו דרוכים לתגובתה. היא השיבה מיד בשלילה על חשדם, באומרה שכאשר יפגשו את בעלה יווכחו בעצמם בנכונות דבריה. היא התכוונה כמובן להופעתו החיצונית כארי לכל דבר, הם הבינו את דבריה כדו משמעיים. אחד מהם אמר בהומור האופייני לו, שהיא בוודאי המוסמכת ביותר לדעת, שאין איש היודע זאת טוב ממנה. עמיתו נותר קודר ושותק. את השיחה "המלבבת" הזו הפסיקה באחת דפיקה בדלת, שמוכרת היתה היטב לבעלת הבית. היא יצאה לפרוזדור לפתוח את הדלת, הם באו בעיקבותיה ונוכחו לדעת במו עיניהם שהיא לא שיקרה להם. בעל הבית אכן שב מן העיר. היא שמחה לשובו כאילו ברחוב ולא בביתו שלו ארבה לו הסכנה, ויצאה אל המטבח משאירה אותו בחברתם בפרוזדור. באותה שניה ממש נשמע מכיוון חדר השינה רעש של זכוכית מתנפצת. המומחים כביכול של המשטרה הפלילית, שעסוקים היו אותה שעה בהתבוננות בבעל הבית, לא שמו לב לרעש. היא החלה להרעיש במטבח כדי לטשטש את הקולות האחרים.

בעל הבית שאל את אורחיו בזכות מה זכה לביקורם המלבב. קולו היה שליו ומעט אירוני, כדרכו. הם התישבו במטבח והשיבו לו שבאו כדי לבדוק את תעודותיו עקב הלשנה שהגיע לאחרונה למשרדי המשטרה, בדבר מוצאו היהודי. בדברם לא הורידו את מבטיהם מפניו ערים לתגובותיו.

הוא לעומת זאת טען שהאדונים הנכבדים עדיין לא הציגו את עצמם בשמותיהם והוא איננו יודע למעשה עם מי יש לו הכבוד, שכן אף את תעודותיהם לא הציגו ורק אמרו בעל פה שבאו מטעם "קריפו". אז הודיעו הבריונים שהם כפולנים בעלי מצפון מעונייניים דוקא לסכל את ההלשנה הנלוזה וזו הסיבה שאין לאל ידם להציג את עצמם בשמותיהם האמיתיים. ולא כל כך בשל עצמם אלא בשל הממונה עליהם שדורש דמי לא יחרץ בסכום של 10.000 זלוטי. מן הסכום הנ"ל יקבלו הם אחוז זעום בלבד. אך ללא תשלום שלמונים ישאר מסמך ההלשנה מונח בין ניירות המשטרה במשרד ובמקרה כזה רוחצים הם את ידיהם מכל הענין. הם גם הזכירו מספר שמות של פרופסורים ואנשי שם אחרים ממוצא ידוע, לפי הגדרתם, אשר נותרו בחיים בזכות התערבותם ההומניטרית של השניים.

ובלובשם דמות של מגיני חלכאים ונדכאים, של האנושיות בכל הדרה, התרוממו בגאווה מן הכסאות, נשמו עמוקות, טיילו מעט במטבח לכל רוחבו הצר, משלבים את ידיהם על ישבניהם, החליפו ביניהם כסאות והתישבו מחדש. הם שיחקו את תפקידם באורח עלוב למדי. בעל הבית סיפר להם על מוצאו הארי ללא רבב, על האמצעים הפיננסיים הדלים העומדים לרשותו,

הם לא האזינו לו כלל, ולא גילו כל ענין בהוכחות. תוך כדי דיבור פלט אחד מהם את שמה של מטילדה:

— מערכת היחסים שביניכם לבין אותה גברת מטילדה היא בהחלט מעבר לידידות, אתם מכירים אותה שנים רבות, אולי היא אפילו קרובת משפחה שלכם, כלשון ההלשנה, יהודית זו התגוררה עמכם ביחד במשך שנים ארוכות וקרוב לוודאי מתגוררת עמכם גם היום, אתם הרי מטפלים בה, שומרים את חפציה ותומכים בה. —

החשד פגע בנקודה רכה ורגישה. בעלת הבית ניסתה בכל כוחותיה לשמור על איזונה הנפשי, לא לגלות את סערת רוחה, והמשיכה להבריק במטלית כוס זכוכית נקיה ושקופה. בעל הבית, שלא ידע היכן נמצאת מטילדה אותה שעה, חרד היה שבכל רגע עלולה היא לדפוק בדלת ולהופיע בדירה. ואם נמצאת היא בדירה הרי המצב גרוע פי כמה. במצב שנוצר לא היה לאל ידה של אשתו לספר לו היכן נמצאת מטילדה. בשלב זה הציץ השמן בשעונו ואמר שאם איש מדיירי הדירה איננו מגלה עניין בהלשנה, אזי גם לו לא איכפת הדבר ושתשאר הג"ל שמורה בין המסמכים במשטרה. חברו חזר על הצהרותיו בדבר היותם פטריוטים פולנים הגונים, אשר סייעו לא פעם ליהודים רבים מתוך רגש אנושי ומסיבה זו באו בערב כדי לא למשוך את תשומת ליבם המיותרת של השכנים. — השטן איננו ישן — הוסיפו עוד ובעצלתיים קמו ממקומותיהם מתכוננים ללכת. בעלת הבית מודאגת מכך שלא יעזבו את הדירה לפני שיבדקו גם את חדר השינה, נכנסה באחת לתוך משא ומתן על גובה התשלום שדרשו. היא חשבה שאולי שמעו את רעש הזכוכית המנופצת ומחכים הם רק להכנס לחדר השינה, ולאחר שימצאו שם את מטילדה יתחילו לחגוג ולהשתולל.

היא החלה לעמוד עמם על המקח, מבקשת הנחה כאילו היא בחנות וחסר לה הכסף הדרוש כדי לקנות מיצרך חיוני ביותר. בעלה שתק. המשא ומתן התנהל בינה לבין הבריונים. הסכום הדרוש בכסף מזומן לא היה להם בבית, כדי להשיגו היה עליהם למכור דבר מה בעל ערך. אבל החלק הארי של רכושם מכרו זה מכבר. בעל הבית שחרד היה לשובה של מטילדה רצה להפטר מהר ככל האפשר מן הטרדנים. הוא היה בטוח שהם סתם זוג סחטנים מנוולים ולא אנשי המשטרה הפלילית. כמו כן ידע שמסוכנים הם עד מאוד שכן בעבור בצע כסף מוכנים הם לכל מעשה שפל.

הם המשיכו להעמיד פני אנשים מן הישוב שניתן להגיע עמם אל עמק השווה. לאחר עמידה על המקח הסכימו להוריד את דרישתם לסכום של ששת אלפים זלוטי, היה זה מצידם מחווה של רצון טוב, לדבריהם. את

הכסף דרשו לקבל לא יאוחר משעה שתים עשרה בצהריים, למחרת היום. בעלת הבית הצליחה להוריד מן הסכום עוד אלף זלוטי, אך על השעה שתים עשרה בצהרים הסכימו הכל פה אחד. מרוצה מן התוצאה של המשא ומתן שכח אחד מהם את עיקרון האלמוניות וקרא לחברו בשמו: "פאן זיגמונט". לאחר המעשה הבין ששגה וכדי לטשטש את פליטת הפה המשיך עוד לפטפט שעה קלה על מגיעיהם האנושיים וכדומה. דרך אגב אמר גם שאת כתב ההלשנה הגישה פקידה כלשהי שעבדה פעם תחת פיקוחה של מטילדה ושמרה לה טינה מאז. חברו מילא פיו מים והמשיך לשחק את תפקיד איש המשטרה. לבסוף הלכו להם.

ברגע שנסגר השער מאחוריהם, הוציאה בעלת הבית את מטילדה, חצי מעורפלת, ממקום מחבואה בין המיטות בחדר השינה. מטילדה סיפרה שמרוב פחד הפילה לא בכוונה, כמובן, את מנורת הלילה שעל יד המיטה ומכאן בא רעש הזכוכית המנופצת. היא היתה בטוחה שהבריונים מן המשטרה יכנסו לחדר ויעצרו אותה. בעל הבית בטוח היה כעת יותר מקודם שהיו אלה סחטנים מגוללים הגיזונים מן הטרגדיה של אחרים.

לאחר שתוארו השנים בפני מטילדה היא אמרה שאחד מהם הוא ידידה של פאני זושה. מטילדה הכירה אותו אישית ולא פעם פגשה אותו. הוה אומר שפאני זושה שלחה את השנים אל דירת ידידיה כדי שיסחטו מהם כספים תחת מסווה של אנשי המשטרה הפלילית. כך נהגה עלמה, אשר הציגה את עצמה כשליחה סודית של הממשלה הפולנית הגולה בלונדון וכפטריוטית בכל מאודה. גם ביקורה שלפני ימים מספר הובן כעת אחרת. היא בחנה את השטח לפני ששלחה אליהם את זוג הסחטנים להתקפה.

במשך שעות ארוכות של אותו לילה התווכחו ביניהם שלושת האנשים המבוהלים והחרדים כיצד עליהם לנהוג. דעתו הנחרצת של בעל הבית היתה שיש להניח את הקלפים על השולחן, להוריד את המסכות מעל פני הבריונים, לקרא לילד בשמו ואולי אף לאיים עליהם בחקירה של המשטרה הפלילית האמיתית. הנשים סברו אחרת, ושמא בכל זאת עובדי "קריפו" הם? ואם לא, הרי שאין צל של ספק שהם בני בליעל, המוכנים לכל מעשה נבלה כדי להשיג את הכסף, ואולי אף ינקמו בקורבנותיהם באם ינחלו כישלון ולא יקבלו את הממון המקווה. אז עלולים הם אף לפנות אל הגסטפו ולהביא על ראשם את הגרמנים. האיזור שבו הסתתרה מטילדה ידוע היה היטב לפאני זושה. וגם שם צפויה מטילדה לסכנה גדולה מצידה. — בימים שבהם נרמסו זכויות אזרחיות בסיסיות והשלטון נתון בידי שודדים ובני בליעל לא היה מקום למאבקי צדק. — כך סבורה היתה מטילדה, אשר נמלטה העירה

לימים מספר כדי לפוש מן הרדיפות של האיכרים ונפלה מן הפח אל הפחת.

למחרת היום עם עלות השחר, מדוכאת וקודרת, יצאה מטילדה לדרכה, לשוב אל האיכרה שלה בכפר. בעלת הבית יצאה אף היא בבוקר מן הבית כדי למכור בשוק השחור, המכונה בשם "פריז", את שמלתה הטובה האחרונה והשיגה חמשת אלפים זלוטי.

בדיוק בשעה שתים עשרה בצהריים דפק בדלתם המנוול הרזה. על השאלה — מי שם — השיב שוב — משלנו. — הפעם התנהג כידיד בית לכל דבר. עמיתו לא בא עמו. החל משא ומתן בדבר אלף הזלוטי החסרים. הוא אמר שהממונה עליו אמנם יכעס אך הוא לוקח על עצמו לסדר עמו שיסכים לחכות זמן מה לסכום החסר. — האם ברצונכם לראות את מסמך ההלשנה? — שאל בנימוס. — לא, תודה, נוותר על כך — השיבה בעלת הבית. הם סיכמו שכעבור שבועיים ישלימו את הסכום החסר. בדומה ליום הקודם את המשא ומתן ניהלה הגברת, בעלה האזין בקור רוח לשיחה. לבסוף, תוך כדי ספירת הכספים, אמר הסחטן: — תמיד מוטב להמנע מן החקירה, איש איננו יודע כיצד עלולה היא להסתיים. הגרמנים אינם כל כך אנושיים, אף על פי שהממונה עלינו הוא אדם הגון. —

לסיום הוא שתה כוסית וודקה, אך למרות האווירה הידידותית לא גילה את שמו האמיתי וכאשר נשאל על שלומו של "פאן זיגמונט" לא הגיב על השאלה. הוא המשיך לשחק את תפקידו של איש "קריפו".

כדי לקבל את האלף החסר הגיע בדיוק במועד שנקבע, הפעם מיהר מאוד והסכים לקחת שש מאות זלוטי במקום האלף, שעליו סיכמו. הם אמרו לו שזה הסכום אשר עלה בידם להשיג עבורו. הוא טען שהוא מוותר על חלקו בעיסקה. השתדל מאוד לעשות רושם של אדם נאור. הבטיח להם בכל לשון של הבטחה שלא יציקו להם עוד בשם "קריפו". את הבטחתו קיים. אכן בשם "קריפו" לא הציקו להם עוד.

כעבור ימים מספר הופיעה בביתם פאני זושה, היא היתה מאוד לבבית וחמה. צחוקה צילצל מלאכותי, ביקורה אמור היה לשמש אליבי לסחטנים. היא לא הרגישה נוח בביתם. בעל הבית שנהג לדבר גלויות נפרד ממנה ללא משוא פנים: — המשחקים שאת משחקת, זושה, מסוכנים הם והחברים שלך אינם לטעמי ואינם מתאימים לך. — הוא הכיר אותה עוד בהיותה נערה ודיבר אליה באורח אבהי. זושה הצטחקה מתעלמת לחלוטין מן ההערה שלו, כאילו איננה נוגעת לה כלל. היא אמרה דבר מה פטריוטי כביכול והלכה לה. יותר לא ראו אותה ולא שמעו ממנה.

שני הברנשים היו ללא צל של ספק מנוולים גדולים, הם היו תוצר מושחת של ימי המלחמה; המנוולת השלישית היתה פאני זושה. השאלה אם עבדו למען "קריפו" נותרה ללא תשובה. מי חכם ויידע?

חיסול חולים

שמו של דוקטור יוני ככירורג מעולה הלך לפניו. לכן הסכימו הנאצים, ששלטו על חייהם ועל קיומם של היהודים ועל היודנראט שלהם, להפקיד בידיו של דוקטור יוני את ניהול בית החולים היהודי שברחוב קושביץ. תודות למאמציהם של המנהל ושל רעיתו, שגם היא היתה רופאה, פעל בית החולים ברמה נאותה, למרות מחסור חמור בתרופות ובציוד רפואי.

אמנם נפוצו בגיטו שמועות שאמרו, כי בבית החולים "מבריאים" חולים ו"מחלים" בריאים, כלומר שבין החולים מסתובבים חולים מדומים רבים, אשר אינם רוצים ללכת לעבוד ותופסים את המיטות של חולים אמיתיים, הזקוקים לעזרה רפואית. ומה הפלא? הרי באותו פרק זמן שבו היו היהודים יום יום קורבן של אי צדק משווע ושרויים בביקוש מתמיד אחר מקומות מסתור בטוחים, הפכו הם חשדניים, ובכל מקום עלה באפם ריח של שוחד ופרוטקציה.

כמו תמיד וכמו בכל מקום אחר היו גם בבית החולים אנשים ממורמרים על שיחרורם לאחר שהבריאו ועל העובדה ששמם נמחק מרשימת החולים, שכן דן אותם הדבר לעבודת כפיה במחנות. הגרמנים לא בררו באמצעים כדי לגייס כוח עבודה זול. חיילים לבושי מדים של חילות שונים היו פושטים לפתע על האולמות השלווים של בית החולים ולקחו עמם חולים במצב אנוש. על מחאתם של החולים ועל התנגדותו הרפה של הצוות הרפואי לא הגיבו כלל. הקלגסים הנאצים הפגינו יחס ציני ומזלזל כלפי המנהל והצוות שלו. הם היו פונים באורח גס וישיר, בלשון "אתה", אל אנשים מבוגרים, בעלי זכויות ורבי פעלים, אנשים שאת השכלתם הרפואית רכשו לא פעם באוני־ברסיטאות הגרמניות המפורסמות ביותר. על גבם של החולים והרופאים כאחד התנופף ללא רחם פרגול הקרס. הנאצים הגישו תלונות בדבר חוסר שמירה על סדר ונקיון בבית החולים, שבו נשמרו אלה בקפידה ובקנאות. על רקע תוהו ובוהו זה פעל המנתח היהודי המהולל והאומלל.

בתנאים אלה היה עליו לנתח חולים. הוא ניסה לגייס את שארית האנרגיה והחיוניות שלו, לשלוט על עצביו המרוטים בשעת ביצוע ניתוחים קשים ומסובכים. כדי לעמוד בכל אלה ולשלוט במצבו הנפשי הוא השתמש באלכו־

הול מחד ובכדורי ארגעה מאידך. את שיטותיו אלה הסתיר כמובן מאשתו. במו ידיו התקיף ודחק את האורגאניזם העייף שלו לקראת התמוטטות. הדי הנצחונות הגרמניים המפוארים הדהדו בשלוש שפות דרך הרמקולים בכל רחבי העיר. בין כותלי הדמעות של הגיטו הם התפצחו ביריות ועודדו את כנופיות הבריונים המזויינות למעשי זוועה מטורפים. באותה מחלת רוח מסוכנת ונדירה, המכונה "מחול הוויטוס הקדוש", החוזרת על עצמה ומתרחשת אחת למאה שנה בתולדות האנושות, חלו בעיקר בני הנעורים והם הדביקו בה את האוכלוסיה האוקראינית המקומית, אשר שדדה, אנסה ורצחה ללא רחם, נגועה בתאוות בשרים, רדיפת בצע ותשוקת הרג. לאיש לא היתה שליטה על מעשיהם.

אל חדר עבודתו של מנהל בית החולים, אל אולמות החולים, אל חדרי הניתוח הגיעו הדים קלושים מן הסופה המשתוללת בעיר. הדים אלה די היה בהם כדי למרוט עצבים, להחיש את פעימות הלב ולא להניח לפצעים להגליד מתחת לתחבושות. כל בית החולים היה מעין מורסה ענקית המפרישה מוגלה ללא הרף. דוקטור יוני, שידוע היה לפנים כאדם שליו ובעל מזג נוח, עוזב היה כעת בכל ערב את חדר עבודתו כשהוא תשוש עד מוות ומבולבל לחלוטין. מעולם לא היה בטוח אם לא יעירוהו באישון לילה כדי להוציאו להורג. כשעצביו מתוחים עד קצה גבול היכולת, נכנס היה כל בוקר אל חדר עבודתו, לאחר שהספיק לשמוע בדרכו לעבודה שמועות מנוגדות בדבר חטיפות, אונס, הוצאות להורג ועינויים של ידידיו, קרוביו ומכריו הרבים. בבקרים כאלה היה המנהל נתקף ביאוש תהומי ושוקל בכובד ראש שמא מוטב לסיים בהקדם את כל פרשת הקיום המפוקפק הזה, שמא עליו לחלק מנות רעל לחולים, לחובשים, לרופאים, לבני משפחתו ולתלות סמרטוט שחור כדגל על גג בית החולים, כהודאה קבל עם ועדה, שהנה בא הקץ על בית החולים היהודי, ואז לשלוח יד בנפשו. ברגעים כאלה של יאוש שחור היה אוזר כוח ומעודד עצמו במחשבה על עמיתיו הרופאים, הנאבקים בכל קצות העולם בדבר, בקדחת צהובה ובכולירה. אלה אשר ניסו לגבור על המוות והזריקו אל גופם נסיובים חדשניים לנסיון. הוא חשב אז על היהודים שבמשך מאות בשנים שימשו כמרפאי האנושות, סבלו מבתי דין נגד כופרים, עמדו בעינוייה של האינקוויזיציה ונדונו כמכשפים, כקוסמים וכבעלי אוב. האם הוא, דוקטור יוני, נופל מהם בכוח עמידתו הגופני הרוחני? האם רשאי הוא כיחיד להחליט על גורלם של בני אדם רבים אשר לא מינו אותו לכך ולא הטילו עליו לפעול נגד יצר החיים שלהם, נגד הרצון העז שלהם להשאר בחיים בכל מחיר ובכל תנאי?

— אדוני הדוקטור — התחנן אחד מחוליו בשעת ביקור רופאים של

בוקר — אנא תן לי מעט מן התרופה של אתמול, היא עזרה לי מאוד, אני מרגיש הרבה יותר טוב —.

— אני כל כך רוצה להבריא בהקדם, להיפטר מן הצמרמורת המענה אותי. לאחר מכן יסתדרו כבר החיים מעצמם, אולי ישתנו אז הדברים לטובה — ניחם חולה אחד את הרופא ואת עצמו.

— אמש ביקרה אותי בתי — התחלקה עמו בבשורה טובה אשה זקנה וחולה — היא הביאה לי עוגת פרג שאפתה במיוחד למעני, האם תרשה לי לאכול אותה? דוקטור יקר, אילו טעמת ממנה היית מרשה גם לי לאכול פרוסה.

הוא נתן רשות לאכול, ניחם ועודד את התקוות הקלושות, ביודעו שהדבר משפיע לטובה על החלמתם המהירה של החולים שלו. על אף הכל ולמרות הכל החליט שהכבוד בפני החיים עצמם יהיה ראשית ואחרית מעשיו בהתאם לשבועת הרופאים שנשבע לפני שנים ושרק לה, לשבועתו זו בלבד, יהיה עליו לשמור אמונים עד הסוף המר. מדי בוקר, בלובשו את חלוקו הלבן מתחיל היה את מפעלו מבראשית ובמשך יום ארוך ומייגע היה דוחה מעצמו כל מחשבה בדבר מנוסה, עריקה או בגידה ביעודו כרופא. כלי הניתוח המבהיקים מילאו את ליבו ביטחון ואמונה בכוחותיו. זה היה נשקו, הנשק הלבן של אומנותו, אומנות האיזמל שלו. כל פעם מחדש היה זורק כפפה למוות אויבו ובתנועה זריזה אחת של ידו המאומנת היטב ממית אותו שוב ושוב. לא לפני, אלא אחרי הדו־קרב עם המוות, זורק היה את כפפת הגומי שלו, בוטח ביעודו כמגן על הקיום האנושי, על החיים עצמם, ומאמין בכושרם של ידיו, של אצבעותיו ושל תנועותיו. חרף כל הסערות מאוהב היה בעבודתו, בשולחן הניתוחים שלו, בחוליו ובמחלימיו ופונה עורף בשאט נפש לכשלונותיו הבודדים, לניתוחים שלא עלו יפה, לקרבות הווטרלו שלו.

כישלונות מעטים אלה היוו לגביו תמריץ ברגעים שבהם רעדו ידיו, ברגעים שבהם היתה הדאגה למשפחתו מעבירה אותו על דעתו. גם האיש המאוזן ביותר בעולם לא היה משכיל לצאת ממצבי לחץ כאלה. בנו בן הארבע עשרה ישב בבית. באותו פרק נסגרו בתי ספר יהודיים, ובתי ספר ממשלתיים לא קיבלו ילדים יהודים. הילדים גדלו והתחנכו ברחוב, שהיה מאז ומתמיד נחמתם של הדחויים. הרחוב של הגיטו, המחריד מכל הרחובות, היה משחית ומדרדר. בהיותו בגיל ההתבגרות, בן יחיד מפונק, שופע מרץ וחיוניות, גדל הנער ללא השגחה וללא הכוונה נאותה. הוא היה מועד לפורענות ולהידרדרות. בגיטו לא היו עוד מחנכים או מורים פרטיים. משטר הכפיה הגרמני בלע את כל כוח העבודה הזול. העבודה השחורה הכניעה

את כולם. גם מדוקטור יוני ומאשתו נשללה שארית החיים הפרטיים ודנה את הנער לחוסר מעש כפוי.

הוא השתולל, הציק לשכניו, ביצע מעשים נלוזים ותעלולים מתעלולים שונים. תהליך השינוי בחלוקה החברתית התרחש במהירות במירקם האוכלוסיה היהודית. צעירים מן השכבות בעלות החיוניות הגבוהה ביותר היו המועמדים הראשונים להידרדרות. בגיטו לא היו תנאים מתאימים לאילוף סייח אצילי כבנו של דוקטור יוני. הדוקטור נופל היה מקיצוניות אחת לשניה במצבי רוחו. מחד חש וראה את הקץ המתקרב של עולמו המתמוטט, המלווה באלפי מיתות שהתרחשו מדי יום ביומו ולא נרשמו בשום טבלה סטטיסטית. מאידך, בהיותו אופטימיסט מטבעו, האמין בכוחה של ההתפתחות הטבעית, ובדאגה הולכת וגוברת חשב על עתיד בנו, נער בן ארבע עשרה המתנוון בגיטו. על מותו של הנער לא היה מסוגל לחשוב. אמנם היה לאל ידו לתת רעל לבנו, לאשתו ולעצמו, כפי שעשו רבים מעמיתיו, אך הרי שלל מעצמו זכות זו והחליט פעם אחת ולתמיד לנטוש את האפשרות האגואיסטית הזו. הוא לא היה מסוגל להעלות על דעתו שבנו ימות לפניו. מחשבה כזו מעולם לא עברה בראשו. הנער, שופע כוחות נעורים בדומה לסייח צעיר, לא היה מסוגל לעמוד אף רגע בשקט. אדם חכם מאוד וסובלני או מאלף אריות יכול היה אולי להשתלט עליו באותה תקופה, אך כזה לא היה בנמצא.

בתוך הריקמה הסבוכה והטרגית של חיי הגיטו ניסה הנער לשלול ולמחות נגד כל האיסורים, ההגבלות והלחצים. מעולם לא ניתן לחזות מה יעלה בדעתו לעשות בעוד רגע, מה יהיה תעלולו הבא. בתנאי חיים רגילים היה הופך, קרוב לוודאי, לצופה מעולה, לספורטאי בולט, לתלמיד מצטיין לטובה או לרעה, תלוי במצב רוחו בתקופה נתונה של התפתחותו. אולם בין גדרות הגיטו הפך לפירחח, פשוטו כמשמעו, המציק ומקשה על חייהם של בני עמו המעונים גם בלעדיו. היהודים, שנתונים היו בעיצומה של מפולת גרמנית ההולכת ומתגברת, גועשת ורועשת, לא עמד להם כוחם לשאת זעזוע נוסף במירקם החברתי שלהם. תלונות רבות היו מגיעות אל הוריו של הנער בעיקבות תעלוליו; והם, עייפים עד מוות, חייבים היו להעמיד פני שופטים ולהטיף מוסר לבנם ברגעי הפנאי המעטים שעמדו לרשותם. כל אלה לא למען חינוכו של הנער אלא למען סיפוקם של המתלוננים. בנם רודק לא פעל לבדו. ללא כל קושי מצא בקרב ילדים יתומים וחסרי בית שותפים ומבצעים לרעיונותיו המטורפים. והנה כמה מתעלוליהם: הכנופיה היתה מעבירה את רכושם הדל של השכנים מדירה אחת לשניה.

היהודים שהתגוררו בקבוצות, כמה משפחות בצוותא, משאירים היו את צרורותיהם וגרוטאותיהם בדירות בלתי נעולות. כאשר בשובם מן העבודה בערב לא מצאו את רכושם הדל התרוצצו עם צרורות של זרים אצל השכנים כדי להחליפם בשלהם. הדבר שיעשע את הנערים ללא גבול, אולם גרם עצבנות ועוגמת נפש לקורבנות.

במקרים אחרים סוגרים היו בקרשים ובמסמרים את חלונות הבתים המטים ליפול. ובערב, בשעה שעשן שחור וצורב מן התנורים הפגומים חנק את הדיירים המנסים לבשל דבר מה או להתחמם מעט, לא יכלו לפתוח את החלון כדי לאוורר את המטבח. הם נהנו להרטיב את שולי מעילו של יהודי זקן, המקום הרטוב היה קופא מיד בכפור ומבהיל את הזקן ברעש שהשמיע, כאילו מישהו רודף אחריו. היו אלה הצקות מרגיזות אך גם לא מזיקות, אולם הם עשו גם מעשים חמורים יותר. פעם, בשעת תפילה במקום מאולתר, שיחררו צפרדעים, אשר הבהילו עד מוות את המתפללים. צעירים וזקנים מבוהלים קפצו בפאניקה על הכסאות ועל השולחנות. השמש הישיש מאלך הסתתר בתוך ארון הקודש, בין גווילי התורה, שאמורים היו להצילו. הבהלה שאחזה במתפללים גרמה לכנופית הנערים שמחה רבה, וכדי להסוות את תעלולם העמידו פני מבוהלים וקפצו גם הם על השולחנות, מחאו כפים, דפקו ברגלים, קראו לעזרה וגרמו לתוהו ובוהו נורא. מאלך הישיש דחק את עצמו עמוק יותר לתוך ארון הברית בין גווילי התורה ורק מטפחתו הצבעונית ביצבצה ממקום מחבואו. בהלתם של המבוגרים הצחיקה את הנערים עד דמעות. כך הפכו הם עם הזמן לאימת השכונה. פעם אחרת מצאו כובע פלדה גרמני ישן. בערבים נהגו לדפוק בחלונות מעמידים פני סיור המשטרה הגרמנית. בקולות צרודים קראו לתושבים לצאת מן הבתים, פקדו עליהם להסתדר בשורות לפני הבתים ולחכות. היהודים המבוהלים עד מוות היו יוצאים, מסתדרים בשורות ועומדים בקור העז, בטוחים שהפעם נחרץ גורלם. כך עמדו שם עד אשר הבינו שהיו לקלס בידי הנערים, ומרוטי עצבים, זועמים וקפואים ומקללים, שבים היו לדירותיהם העלובות.

רודק בלט בקרב הפרחחים לבושי הקרעים בבגדיו הטובים ובמראה של נער שניזון היטב. התנהגותו הדהימה רבים ששאלו את עצמם ואת הוריו כיצד נקלע נער כמוהו לכנופיה הזו. איש לא העלה בדעתו שדווקא רודק הוא המנהיג והרוח החיה של הכנופיה, פרט לאביו, אשר הכיר היטב את בנו. האם כדרכן של אמהות ניסתה להגן על בנה יחידה, הטילה את האשמה על חבריו בלבד. האב לא התאמץ להעמידה על טעותה. הרופא מודע היה לגילו הקשה של הבן, לתנאי החיים החריגים שבהם הוא מתבגר והאשים אותם

ולא את הנער בעל עודף המרץ, שאינו מוצא דרך אחרת להתפרק. אולם למרות הבנתו העמוקה לא השכיל הרופא למצוא דרך אל לב בנו. דרוש היה כאן מישהו שיכוון את המרץ הזה, את החיוניות הזו, אל אפיק יצירתי כלשהו. אולם לכך לא היה פנאי וסבלנות לשני הרופאים.

מה היה הנזק ככלות הכל בתעלולי נעורים אלה לעומת השריפה ההולכת וגוברת ומשתוללת סביבם? ברחובות מונחות היו גוויות של בני אדם שלא זוהו ולא נקברו. עלתה מהם צחנה נוראה שהרעילה את האוויר. עוברי אורח מסירים היו לרגע את העיתון מפני המתים כדי לראותם ומיד מכסים אותם שוב, זועמים על כך שגוויות של זרים הגיעו לרחובם בעוד הם מחפשים לשוא מזה חודשים את קרוביהם שלהם. בני אדם היו מספרים זה לזה סיפורים מחרידים על מיתות משונות של יהודים מעונים. לא היתה דלת בגיטו שבה לא הקיש המוות בדמות חייל גרמני חבוש קסדה, רובה על כתפו ושורת רימוני יד בחגירתו.

בבית החולים שלטו לכאורה סדר ומשמעת. למעשה עמד המוסד כולו על גבי מוקש של אימה.

השותפות של כנופית הפרחחים הלכה והתפרקה. אחד אחד יצאו הנערים לנדודים, חסרי משפחה וקורת גג הסתובבו בגיטו ללא מטרה מוגדרת. כאשר התעייפו מתעלוליהם לא שבו עוד עם ערב לדירותיהם והיו נעלמים בלא להותיר סימן.

כל ערב חוזר היה דוקטור יוני מבית החולים חרד אם ימצא עוד את בנו בבית. הוא התבייש להודות אף בפני עצמו על שפיתח כלפי בנו רגשות רכים, נשיים, כמעט אימהיים. הדוקטור יוני היה חוזר עייף עד מאוד מעבודתו, בולע במהירות את ארוחת הערב אשר הכינה להם השכנה, ולאחר שהחליף מספר מלים עם אשתו שכב לנוח על הספה. באחד הערבים, לאחר שהתבוננן כדרכו בבנו הקורא ספר בתנוחה מוזרה, חש הדוקטור יוני צער עמוק על הנער הזה שגדל ללא תשומת לב של הוריו, ללא לימודים סדירים ובית הספר, ללא כל אותם הדברים השייכים לנעורים. הוא קם ממקומו וניגש אל הנער, שסתם את אוזניו באצבעותיו כדי שאיש לא יפריע לו בשעת הקריאה ושקוע היה בספרו. בלטפו את בנו בעיני אהבה רבה החליט הרופא להציל את הנער מיד, להוציאו מן הגיטו ולהסתירו. נערים כמוהו נעלמים היו ללא שוב מדי יום ביומו, הוא ואשתו ידעו זאת היטב.

הרופא הלך אל המטבח, שם התיישב ליד אשתו ולאחר התיעצות ארוכה החליטו שניהם להכניס את הנער לרשימת חולים ולהחזיקו בבית החולים,

קרוב אליהם ובאותה שעה לחפש עבורו מקום נאות מחוץ לגיטו, להוציאו מן העיר נגועת הדבר הגרמני, לנסות להציל את חייו. לאחר מכן קראו לנער למטבח. הוא ניגש אליהם באי רצון גלוי, בטוח שמדובר שוב על אחד מתעלוליו ומבוהל מעט ניצב בפניהם. — יתכן שאחד מעמיתיו הפחדנים גילה להם מעשה כלשהו וכעת יהיה עליו להתגונן — חשב בליבו.

הפעם הפתיעו אותו, וסיפרו לו את פרטי תכניתם והוא הסכים לכל, ללא מלת התנגדות, מרוצה שלא נערו בו.

למחרת היום בבית החולים חבשו את כל גופו בתחבושות והניחו אותו בתוך מיטת גבס המיועדת לחולים בשחפת ובדלקת החוליות ומונעת כל תזוזה בעמוד השדרה. הנער הצעיר, שופע המרץ והכוח הפיזי, הפעיל ומהיר ככספית, לא התנגד ולא הפריע. הוא הבין.

אביו לחש באוזנו מדי פעם: — זה לא יארך זמן רב, בני —. האם שכאבה את כניעתו של בנה נכנסה ויצאה מחדר הניתוח בולעת את דמעותיה. כעת שיתקו את גופו ואת שמו הוסיפו לרשימת אנשים החולים במחלות מסוכנות. הדוקטור המציא עבורו סיפור מופלא של מחלה דמיונית. כאן הסתיימו התלונות של השכנים, הכנופיה איבדה את מנהיגה ורודק שכב משותק בבית החולים.

הרופא שהכיר היטב את בנו ידע להעריך את האומץ שלו, את סבלנותו ואת סבילותו. הפניה אל גבריותו עשתה את שלה. בהיותו במלוא אונו הגופני הבין רודק שהמטרה מקדשת את האמצעים וגייס והעמיד במבחן את כל כוח הסבל שלו. האב התרשם עמוקות מכושר עמידתו ומהתמדתו של הבן. כעת, במשך כל היום, נמצא הנער בקירבתו ולדעתו לא ארבה לו כל סכנה בין כותלי המוסד, המוגן בהתאם לחוקים בינלאומיים על ידי הרוח ההומניטרית, השומרת על החולים במחלות קשות. התחבולה הצדיקה את המטרה, היה עליו להציל את חיי בנו. האם נהגה לבקר את החולה מספר פעמים ביום, ולהביא לו ארוחות. האסיסטנטים בילו כל רגע פנוי על יד מיטת הגבס, נהנים מחברתו של הנער. תוך זמן קצר הפך רודק לחביבם של אנשי הצוות הרפואי.

המנוחה שנכפתה עליו השפיעה לטובה על מזגו הסוער, השקט של בית החולים הרגיע אותו, והשיחות עם המבוגרים נעמו לו. אבל פלאים עשו פגישותיו התכופות עם אמו. הם מצאו דרך זה לזו והתקרבו האחד אל השני. היו להם דברים רבים כל כך לומר זה לזו. רודק התוודה בפני אמו על כל תעלוליו, וכאשר ראה שאלה אינם דוחים אותה ולא מעוררים בה שאט נפש,

שאיננה דנה אותו לכף חובה אלא שאוהבת היא לשמוע עליהם ומשתעשעת יחד עמו, המשיך לספר לה עוד ועוד. מרותק למיטה, משותק כמעט לחלוטין, נהנה לחזור על מעשיו במלים, הם העניקו תחושה של תנועה. למרות האווירה הקודרת השתעשעה הרופאה הרצינית בשטויות של בנה. כעת הבינה עד כמה הגזימה לפנים בחשיבותם. בנה רודק ביסודו נער טוב היה. אמנם בעל דמיון מפותח אך חסר מודעות לרגישותן של הבריות, תופעה אופיינית לילדים שדמיונם התפתח מהר יותר מאשר רגישויותיהם החברתיות.

האם סיפרה על הנעשה מחוץ לכותלי בית החולים; הנער הקשיב, שאל שאלות, ואחרי לכתה שוקע היה במחשבות; צמחו בו ניצני החמלה ובשלה הרגישות לסבלו של הזולת. צמחה בו אנושיותו.

הוא החל לשנוא את הגרמנים, את אכזריותם, את יחסם המזלזל אל אדם חסר אונים. בתוך מיטת הגבס התבגר כבן אדם, יישר את חוט השדרה האנושי שלו.

אביו לא זנח לרגע את תכניתו להבריח את בנו למקום מבטחים מחוץ לגיטו, הוא בדק ושקל כל בדל של אפשרות. בינתיים, חרף הפשיטות הגרמניות התכופות, לא מאיימת על הנער כל סכנה בין כותלי בית החולים — חשב לעצמו. אולם שכיבה ממושכת במיטת הגבס עלולה היתה לערער את בריאותו של הנער לכל החיים. אם כן יהיה עליו לשחררו מהר ככל האפשר מן המצב של חוסר תנועה. לפי שעה יכול היה להנות מן ההרגשה הנפלאה שהגה בנו נמצא סמוך אליו, צעדים מספר מחדר עבודתו. כל ניתוחיו הצליחו כעת יותר מאשר אי פעם. הוא נהג לבוא אל רודק בכל רגע של פנאי, להתישב בקצה מיטתו, ללטף את בלוריתו ולהעלם שוב בחדרי הניתוח. — קשה יהיה לחיות לאחר שיישלח הנער החוצה — חשב בליבו. כמו אדם המכור לסם מסוכן הרעיל את עצמו יום יום במנה גדושה יותר של אהבה לבנו.

גזירותיהם של הגרמנים היו בלתי צפויות ומפתיעות. תוך לילה אחד גוזרים היו צווים וגזירות צמאות דם ואכזריות עבור האוכלוסיה היהודית. הכל במפתיע, בלתי צפוי. בעיצומו של יום ערכו לפתע צייד על היהודים, שכונות שלמות התמלאו בפלוגות צבא, מכוניות דהרו במהירות מסחררת. באמצעות טרור כבד השיגו מישמעת וכניעה אצל התושבים. הם היו הופכים ברגע אחד מעקה של מרפסת כלשהי לגרדום שעליו היו תלויים בני אדם כמו בשר באטליז. גדר של בית חרושת או גשר של רכבת הפכו למקום הוצאה להורג. בעונשי בזק הפתיעו מתנגדים פוטנציאליים והוציאו להורג כל אדם עשירי חף מפשע.

וכך במפתיע, כדרכם, פשטו יום אחד אנשי הס.אס. על בית החולים. מפקדם, חמוש מכף רגל עד ראש, היה רופא שעל זרועו התנוסס סמל הצלב האדום. הוא לא הואיל להשיב על קידתם הכנועה של מנהל בית החולים ועוזריו. בעיניו הם לא היו רופאים כלל, אלא רופאי אלילים אפריקנים, מעין שרלטנים כושים, שאינם ראויים לתואר אקדמי. הוא הלך מספר צעדים לפני אנשיו, על פניו הבעה של גועל נפש בעוברו על יד החולים התשושים. הוא דרש את רשימת החולים ועל יד אלה החולים במחלות קשות עשה סימן. הוא לא בדק אותם, לא שאל שאלות, הוא רק ספר אותם. כמו כן לא נעצר אף על יד חולה אחד. לא ענייננו אותו המקרים המעניינים ביותר.

— במה הדברים אמורים? — שאלו את עצמם אנשי הצוות — האם זו ביקורת גרמנית שיגרתית? ואם כן לשם מה העמידו סביב בית החולים כוחות משטרה? רופא האס.אס. סירב בתוקף לקבל את הזמנתו של המנהל להיכנס אל חדר עבודתו, כמקובל. הוא לא ביזבז את זמנו על גינוני טכס. לעומת זאת הודיע בלשון חד משמעית שכל החולים הקשים המסומנים ברשימה יוצאו מיד מבית החולים בהיותם מעמסה מיותרת. — Weg! — אמר והצביע בידו לכיוון היציאה.

מנהל בית החולים החוויר ואמר: — אבל אלה הם חולים במצב אנוש —.

— זו בדיוק הסיבה להוצאתם מבית החולים — השיב איש הס.ס.

— אבל שם שוכב בני — ניסה להתווכח מנהל בית החולים. — ובכן מה בכך? — שאל הרופא הגרמני.

— אני לא אנטוש את בני ואת החולים שלי שהם במצב קשה. גם אני וגם אשתי שהיא רופאה נלך יחד עמם. —

— אתם אינכם מופיעים ברשימתי, אתם יכולים להישאר, הנכם בריאים ואנו עוד זקוקים לכם —.

— הדיבורים לא יועילו — אמר כלאחר יד מנהל בית החולים היהודי. כאילו עושה מעשה חסד, הוסיף הרופא הגרמני את שמותיהם של המנתח הדגול ושל אשתו אל רשימת הנידונים וכתב על ידם את הסימן ו׳.

הזוכים מן ההפקר

— תמשוך, תמשוך את ארגז העץ הגדול הזה מכאן ותעלה אותו למעלה לעלית הגג! — פקדה טומידאיוביצובה על בנה, בעודה ממשיכה בקילוף תפוחי אדמה. — צריך להכין מקום בשביל המגוולים העירוניים האלה שיבואו. — ובאמצע המשפט כלאה את לשונה והשתתקה, שכן נזכרה בחלונות הפתוחים ובשכנים המצותתים. בנה הנער הבטלן החל למלא בעצלתיים את פקודת אמו. בחוץ התעופפו היונים של השכנים, וינק מרצי־נובסקי שהבטיח לבטלן סיבוב באופניו דהר עליהם בשבילים המאובקים. פקודותיה של אמו והארגז הכבד לא היו בראש דאגותיו, כמו כן לא היה לו כל עניין לא בביתו ולא במגוולים העירוניים שאותם הזכירה אמו.

כעבור ימים מספר, בשעות הערב, הגיעו לחצר שלהם אנשים מן העיר, אשר הביאו עמם בעגלת יד כמה צרורות. טומידאיוביצובה סייעה בהתלהבות בפריקת חפציהם של הזרים. האנשים שהביאו את הצרורות פרקו את העגלה ונעלמו כלעומת שבאו. סביב הצרורות התאספה קבוצת ילדים מזוהמים שבעטה בהם ברגלים יחפות. טומידאיוביצובה גירשה את הילדים ואלה העבירו בין חצרות השכנים במהירות הבזק את הידיעה האומרת שאנטושובה, כך כונתה בכפר לפי שם בעלה, קיבלה אל ביתה דיירים יהודים מן העיר. בערב התגעשו הביקתות, מפה לאוזן עברה שמועה שבשעת הדימדומים באו לכפר יהודים רשעים ועשירים, הביאו עמם מטען כבד וירדו בחצר של אנטושובה.

למחרת היום עם בוקר באו אל החצר נערים ונערות כדי לבלוש ולבדוק אם אין מסתובבים שם נוכרים בעלי פאות. כל שעות הבוקר לא גרעו הנערים את עיניהם מבית השימוש הרעוע, מחכים שמא יופיע שם מישהו זר לעשות את צרכיו. נערות חצופות ונועזות יותר נכנסו אף אל מטבחה של אנטושובה וביקשו קורט מלח או שאלו מה השעה. לאחר שלא מצאו זרים בביתה מאסו הילדים במשחק ומצאו עיסוק אחר לענות בו. הם התפזרו ושבו לבתיהם ללא חדשות מרעישות.

בשעות אחר הצהריים השתולל הבטלן של אנטושובה על אופניו של ינק, כפי שהובטח לו. הילדים רדפו אחריו עד שהתעייפו וחדלו מן הריצה. שערורית הצרורות הלכה ונשכחה.

את ארגז העץ הגדול, שהעלה בנה מן המטבח אל עלית הגג, מילאה אנטושובה בתכולת הצרורות ולשם הסוואה כיסתה את הכל בסמרטוטים ובגרוטאות שונות. את ארגז העץ הגדול, בעל הקיבולת העצומה, שלו מנעולים מספר, קיבלה אנטושובה כנדוניה. כעת היא נעלה את עצמה בעלית הגג, לאחר שמשכה אחריה ליתר זהירות את הסולם, כדי שאיש לא יפריע לה במלאכתה. שם למעלה החלה לבחון ולבדוק בדייקנות מה הביאו אנשי העיר לכפר. היא היתה מרוצה מאוד מתוצאות הבדיקה, שכן היה שם שפע של שמלות, נעלים אופנתיות עשויות עור וגומי, פרוות של גברות עשירות. היא מאוד הצטערה על כך שלא היו שם בגדי גברים מפני שהבחור־ צ'יק שלה הלך וצמח לגובה וזקוק היה לבגדים חדשים. היא חייכה לועגת לעצמה על כך שהנה מתיחסת היא אל כל המלבושים האלה כאל שלה בעוד בעליהם החוקיים חיים עדיין ועלולים להופיע בכל רגע ולקחתם בחזרה. — שלא תזכו לזה — אמרה בקול רם ומיד הסמיקה מבושה על מחשבותיה ביודעה שחטא כבד הוא לחמוד את רכושו של הזולת. אבל במחשבה שניה הגיעה למסקנה שעל היהודים מותר לו לאדם לחשוב ככל העולה על רוחו. היא השתוקקה להתגאות באוצרותיה החדשים בפני שכנתה מרצינקובה, אבל חששה לדבר. כמו כן חששה שבנה הבטלן יפטפט באוזני ינק מרצינק, למרות שאיימה עליו במכות אם יעיז רק לפצות פה. היא סידרה את החפצים לפי סדר עדיפויות משלה, כיסתה הכל בסמרטוטים ובגרוטאות, נעלה את הארגז בשני מנעולים, הורידה את הסולם למטה, ירדה והחלה בעבודתה היומיומית.

— איזה חמדנים הם היהודים האלה, בשביל מה אספו כל כך הרבה מלבושים? — חשבה לעצמה, תוך כדי מלאכתה. — אדם מן הכפר היה מסתדר אחרת לגמרי. אדם כפרי לא היה אוסף כמות כזו של שטויות וסמרטוטים; וכי מי צריך את כל הפרוות הדקות האלה כאשר מגיע הכפור האמיתי בחורף. וכל שאר השמלות והנעלים גם להם אין שימוש רב לאיכרה שכמותה. — שיהיו להם מונחים שם, אוכל הם לא מבקשים — חשבה בסלחנות, כעוסה מעט על עצמה שסמרטוטים אלה מטרידים את מנוחתה ומפריעים לה בעבודתה. יום יום ציפתה לביקורם של היהודים, אם כי אסרה עליהם חד משמעית להופיע בכפר ובביתה. אבל הרי דבר ידוע הוא לכל שהיהודים אינם ממושמעים, עלולים הם לבוא ובעיקבותיהם יבואו הגרמנים ויתלו גם אותה וגם את הנער. כשרואים אותם, את היהודים האלה, נדמה שגבירות ואדונים הם, אבל תמיד מציקים הם לאדם הנוצרי ואם יופיעו אצלה יש ללמד אותם לקח שלא יעלה חס ושלום בדעתם להתמקם אצלה בבית. —

באותו פרק זמן החלו להגיע לכפר שמועות שסיפרו, כי הגרמנים מדבירים את היהודים כמו מקקים, חונקים אותם את המסכנים, ירחם עליהם ישו אדוננו. ושמא גם בגבירות שלה פגעו? הן לא היו נשים רעות כל כך, אם כי עמדו אתה על המקח בכל פעם שקנו אצלה מעט הסחורה שסוחבת היתה כברת דרך ארוכה כל כך אל העיר הגדולה. אילו ידעו הקמצניות מה הגורל המצפה להן? למי מסרו את כל בגדי הגברים שהיו ברשותן? הרי היו שם בבית גם גברים, היא ראתה את הבעל ואת הבן. אליה לכפר הביאו רק ערימה של סמרטוטי נשים. אולי כדאי שתלך העירה ותבדוק אם לא נשאר להן עוד דבר מה בשבילה? אבל הדרך ארוכה, ובבית עבודה רבה וגם את הארגז לא כדאי להשאיר ללא שמירה. ואולי תשלח את הנער העירה, שירחרח, ישאל ויציץ פה ושם? בנער לא יחשדו, קטן הוא עדיין ואין סכנה שהגרמנים יתפסו אותו וישלחוהו לעבודה בגרמניה.

יומיים שקלה והתלבטה וביום השלישי נתנה הוראה לנער ללכת העירה. היא הסבירה לו בדיוק מה עליו לעשות ואיך לבצע את משימתו בזהירות מירבית. היא חזרה עמו על תפקידו פעמים מספר, אילפה אותו כמו כלב בקירקס, ולבסוף שלחה אותו אל העיר הגדולה. כל אותו יום הסתובבה בבית עצבנית ומתוחה. מדי פעם הציצה בחלון לראות אם אינו חוזר, חישבה את השעות כשהיא לוקחת בחשבון מיני הפתעות ומכשולים שבדרך. מאוחר יותר החלה לרוץ מדי דקות מספר אל השער שבחצר ולהציץ החוצה. היא לא העזה להתרחק מן הבית כי חששה לעורר את חשדנותן של שכנותיה המרשעות. כל העת חשבה על הנער ובליבה הבטיחה לעצמה שתתפור לו מעיל חדש אם ישוב. היתה שעת בין הערביים כאשר חזר סוף סוף. היא השתוקקה מאוד להכות אותו מכות הגונות, בוודאי השתולל עם פוחחים הבטלן — חשבה. אבל לפי שעה עזבה אותו במנוחה, כל כך סקרנית היתה לדעת מה בפיו. הוא לא הביא עמו כל ידיעה מן הגבירות שלה. — איך זה יכול להיות — שאלה, בני אדם אינם סיכות שיעלמו ככה סתם. — הוא סיפר שחיפש אותם ולא מצא, לא בדירות שבקומות הגבוהות ולא בקומת הקרקע. מסביב לבית היו פיגומים שעליהם עמדו סיידים וסיידו את הבית. כל הבית מהלך היה על קביים — סיפר הנער.

הוא שאל את הסיידים בלחש, כפי שציוותה עליו אמו, היכן הדיירים. הוא חיכה שאחד מהם ירד מן הסולם כדי לשאול את שאלותיו, הסייד השיב לו בצחוק פרוע וצעק אל האחרים שעמדו על הפיגומים: אולי יודעים הם כיצד ניתן להגיע אל הגברות ואל האדונים היהודים בדרך הקצרה ביותר? הוא גם שאל את הנער אם בן הוא להם או קרוב שסקרן הוא כל כך לדעת

היכן הם, ואם כך למה לא השאירו לו היהודים את כתובתם לפני שעברו אל העולם הבא, ולמה מדבר הוא בלחש ובשקט, בן זונה הקטן. ועוד מלים גסות הרבה אמרו שמתבייש הוא לחזור עליהם. הנער לא סיים את דבריו, ניגש אל התנור והציץ לתוך הסירים. רעב היה מאוד. במשך יום שלם לא בא אל פיו דבר מאכל. בידו המזוהמת הוציא תפוח אדמה מבושל מן הסיר והיא היכתה אותו על כך. היא רצתה לדעת הכל בדיוק, כל פרט עניין אותה. האם בטוח הוא שעברו סופית אל העולם הבא? ומדוע לא שאל עליהם אצל השוערת? הנער התגונן ואמר שעשה הכל כפי שציוותה עליו. היא חשבה בליבה שאם בא עליהם הקץ אז החפצים שלהם שייכים לה ללא ספק. היא כבר עשתה תוכניות לתקן לעצמה אחת מחולצות המשי. מחר תדבר עם התופרת, ותשלם עבור העבודה בסמרטוט אחר מן הארגז. וכך יהיו לה גם הבד וגם העבודה חינם. ואולי טעה הנער ונכנס לבית אחר? היא העמידה לפניו קערה עם מעט תפוחי אדמה, כוס לבן וכוסית עם מלח והחלה חוקרת אותו מן ההתחלה; האם באמת מצא את הבית, ואיזו כניסה יש מאחור, בחינה של ממש ערכה לו. הנער סובב בפיו את הכף. טעה בתשובותיו, עייף ונרגז מכל העניין.

כעבור שבוע ימים הלכה בעצמה העירה. את הסולם הוציאה אל החצר, את הקיטון נעלה במנעול. בהגיעה אל העיר חשה תחושה מוזרה. זו לא היתה עוד אותה עיר שהכירה מקודם. ברחובות תפסו הגרמנים בני אדם כמו כלבים. היא התגנבה אל הבית, עלתה במדרגות, כאילו בפעם הראשונה עולה היא בהן. בסל היו לה גבינות, שהביאה עמה כדי להעמיד פנים שבאה למכור אותן. קשה היה לה להחליט אם לדפוק בדלת או לצלצל בפעמון. לבסוף החליטה שאדם מן הכפר דופק בדלת. ובכן דפקה קלילות והמתינה. לא באה כל תשובה. דפקה עוד פעם בחוזקה. מן הדירה נשמעה נביחה של כלב. — ליהודים לא היה כלב — זכרה. בפעם השלישית דפקה בכוח וחייל גרמני פתח את הדלת, הוא קישקש דבר מה בשפתו, הצביע על הפעמון, לקח מידה את הסל ושפך את הגבינות על הגייר שהוציא מן הכיס, ולאחר מכן החזיר את הסל, סגר את הדלת ולא יצא עוד. היה לה מזל שלא היכה אותה.

מכריה היהודים נעלמו כאילו לא היו שם מעולם. גם את השוערת לא מצאה בדירתה. אולי עזבה גם היא, שכן דירתה היתה נעולה. — בעיר הגדולה אין אדם יודע דבר על שכנו — החליטה. הכל ידעו רק לומר לה שגרמנים אספו את היהודים קשוחי הלב והבטלנים מכל הרחוב, מה פתאום מכל הרחוב, מכל האיזור אספו אותם והדבירו אותם כמו כינים. ועכשיו,

בלי היהודים, יהיה העולם טוב יותר. היא חשבה בליבה שאנשי העיר בוודאי לקחו שלל רב מן היהודים ולכפריים נותרו רק השאריות. היא חשה קנאה גדולה כלפי אנשי העיר האלה שירשו את רכושם של היהודים ובאורח פילוסופי התנחמה: — בא בקלות וילך בקלות. — ואז יצאה במשנה מרץ בדרכה חזרה.

היא לא נעצרה אפילו פעם אחת בדרך, כל כך נחפזה לשוב הביתה. היום עבר עליה מהר, הנה כבר שוקעת לה השמש. רק עלתה וכבר שוקעת. הבגדים בארגז שייכים כעת לה, בכך לא היה לה עוד כל ספק. כאשר פתחה את השער אל החצר מיד הכירה שמישהו זר עבר דרכו. האם נמצא מישהו זר בבית? ואולי ינק של מרצינובה בא אל הבטלן שלה. אבל הוא לא סוגר כך את השער. מן המרתף הקטן, דרך הפתח שמעל המדרגות, הציץ הנער וקרא לה ללא מלים, בתנועה מבוהלת בלבד. בלב פועם בחוזקה ירדה במדרגות אחריו. שם במרתף, לאורו המהבהב של הנר, הכירה את פניה של הגברת היהודיה. רגש מוזר הציף את כולה. — אכן עדיין היא בחיים. ולא זו בלבד שבחיים היא אלא שבאה אליה, אל אנטושובה, להמיט אסון על ראשה. — היא לא בירכה את היהודיה בשלום, לא נתנה לה הזדמנות לפצות פה ולומר מה מטרת ביקורה, אלא מיד התנפלה עליה בצעקות. היהודיה התיפחה והתחננה כמו כלבלב קטן.

— לא — בלחישה זועמת שאיננה סובלת כל התנגדות חזרה ואמרה אנטושובה: — אצלי אין כלום, הכל הלך, שכה אחיה, גנבו, שדדו אותי, לקחו הכל ועוד שלחו על הראש שוטרים! כעת יבואו וירצחו אותי, יכניסו לבית הכלא על מים ולחם, ומי יתן לזה הילדון, לפירור הזה שלי, אוכל, כשיקחו אותי? — והיא הצביעה לעבר הבטלן — הפירור שישב על המדרגות וחיטט באף.

היהודיה, שפעם היתה גברת, התחננה בעיניים שטופות דמע שתשיב לפחות זוג ערדליים אחד לחורף.

— ערדליים מתחשק לה — סיננה בזעם אנטושובה מבין שיניה — הקשיבו אנשי טובים, ערדליים עוד מתחשק לה, לא היו ערדליים, ואת שלי לא אתן לך כי אין לי. —

— ערדליים, מגפי גומי — ניסתה להסביר היהודיה — ערדליים לחורף, לשלג. —

— אולי להזמין בשבילך ערדליים אצל הסנדלר, אולי את רוצה לפי מידה? למה התנפלת עלי כך ובגלל הלב הרחמן שלי את באת לסכן את

החיים שלי. — ופה הצליחה האיכרה לסחוט כמה דמעות תנין מעיניה, וכשחשה על לחיה את לחותם החלה באמת מרחמת על עצמה יותר ויותר. שתי הנשים עמדו בוכות, מתיפחות ומלחשות. כל אחת מהן דיברה אל עצמה ולא הקשיבה כלל לחברתה. הן אמנם לא הסתכלו אפילו אחת על השניה, אך חשו כיצד הולכת וגוברת העוינות ביניהן.

ואז החלה אנטושובה לדחוף את היהודיה לכיוון המדרגות. וזו תפסה בזרועה מתחננת על ערדליה. לאיכרה נדמה היה שהיהודיה איננה רוצה לזוז ממקומה, שאינה רוצה לעזוב את המרתף שלה. כעת הצטרף גם הנער אל אמו. הוא היה רעב מאוד והשתוקק להיפטר מן הטרדנית, מן האורחת הבלתי רצויה. הוא היה לצידה של אמו. בכוחות משותפים דחפו האם ובנה את היהודיה אל המדרגות. והיא, תשושה מן הדרך הארוכה שעשתה, עייפה פיזית ונפשית, מבוישת, מתחננת על ערדליה שהיו שלה, נטשוה כוחותיה והיא נשענה על הנער. הוא דחף אותה בכוח, אמו תפסה אותה כמו שק של תפוחי אדמה ודחפה את הברך החזקה שלה אל מתחת לאחוריה של היהודיה וכך החלה להעלות אותה במעלה המדרגות. האשה מן העיר קיבלה מכות בראש מן התקרה הנמוכה של המרתף.

כאשר יצאו כולם החוצה ירדה כבר אפלה מוקדמת על הכפר, כפי שקורה בימי הסתיו המאוחרים. היהודיה היתה מיואשת ואובדת עצות. הם גירשו אותה מן הביקתה שלהם לרחוב, בערב, בחושך, לקראת הלילה היורד במהירות. ומי היא שכך נהגה בה? אותה טומידאיוביצובה המנומסת והכנועה, אשר נהגה לבוא למכור להם דברי חלב. מיצרכים שניתן היה לקנותם בכל מקום באיכות טובה יותר ובמחיר זול יותר, אותה איכרה שכיבדוה בבית היהודי בתה חם ובלחמניות בחמאה. אותה אנטושובה שנהגה להיועץ בהם בעניינים שונים. דומה היה שראויה היא לאמון, שניתן לסמוך עליה בעיניים עצומות, יותר מאשר על כל האחרים.

בתנועה חדה משכה אנטושובה במטפחתה של היהודיה לכסות את פניה, היא לא רצתה שאנשי הכפר יבחינו ביהודיה היוצאת מביקתתה בערב. ללא מלה טובה ליוותה אותה אל השער ושם לחשה על אוזנה של היהודיה בזעם עצור: — אם תעיזי לבוא הנה עוד פעם אקרא לראש הכפר ולשומרים והם יכבר יקחו אותך אל המשטרה.

ולאחר מכן נעלה את השער מבפנים על מנעול ובריח.

הגיעה השעה להיפרד. להשאיר את הילדות לאשה. לפרק את הבית המשותף וללכת. נשואיהם המעורבים, אשר עמדו במשך שנים כנגד כל המכשולים, הגיעו אל קיצם עם הפלישה הנאצית. לאט לאט, עם חלוף השנים, החלו להטשטש אף אותם ניגודים קלים הקיימים אצל כל זוג נשוי. אך הנאציות ניפצה את נשואיהם. אשתו היתה ראשונה לעורר, בהיסוס רב אמנם, את הנושא. — למען הילדות — כפי שהגדירה זאת. הם היו נמנעים מלשוחח על הנושא פרקי זמן ארוכים ככל שניתן. אם כי הזכירו פה ושם בחצאי מלים אפשרות של פירוד, דברים מפורשים לא נאמרו. אבל כעבור זמן מה, כאשר הלכו וגברו הרדיפות והקיפו שכבות רחבות יותר ומעגלים גדולים יותר של אוכלוסיה יהודית, החלו לדון בדבר באורח מעשי, אך שוב ושוב דחו את מימושן של ההחלטות לתקופה בלתי מוגבלת. לבסוף האיץ בהם קצב ההתרחשויות, שבאו בזו אחר זו ולא הותיר בידם כל מוצא אחר אלא פירוד. כעת לא נותר עוד זמן רב לביצוע החלטה. הם חילקו את רכושם לשני חלקים בלתי שווים, ארזו אותם בשתיקה, בעיניים דומעות, וללא מלים מיותרות נפרדו ופנו איש לדרכו.

היא יצאה לדרכה ראשונה, שתי בנותיהם קרישה וסטשה עמה. אמנם נפרש לפניה נתיב של נדודים, אך לא השמדה פיזית. כעבור ימים מספר יצא הוא לדרכו. על שרוול מעילו הימני סרט עם מגן דוד. הלך לבדו אל הגיטו ובעגלת יד העביר לשם את רכושו הדל.

האשה עם הילדות נסעה ברכבת לכפר הולדתה, ואל תחנת הרכבת לקחה אותן על מזוודותיהן כירכרה רתומה לסוס. הם העדיפו להיפרד בבית, ללא עדים. הילדות שעסוקות היו בסידור הצעצועים בסל, המומות מעט מן ההחלטה הפתאומית של הוריהן, נישקו את אבא לשלום מבלי לנתק את ידיהן הקטנות מן הבובות. רק בתחנת הרכבת, ברגע שזו החלה בנסיעתה, התבהר לפתע בראשיהן הקטנים המצב החדש שנוצר; — השינוי הגדול, חיים ללא אבא, נסיעה ללא אבא, אבא באמת נשאר בלבוב והן נוסעות לכפר בלעדיו. חידוש מוזר. —

— לאחרונה — חשבה האשה — היה זה דווקא הוא שהאיץ בה ולחץ

עליה לעזוב את העיר ולנסוע עם הילדות אל הכפר. אולי היה עליה להשאר עמו, לא לנטוש אותו לעת כזו? כיצד יסתדר בלעדיה? מה יאכל, מי יתקן לו את בגדיו, איך יעבור עליו לילה ראשון בלעדיה לאחר עשר שנות נשואין? היא שכחה לומר לו דברים רבים כל כך, בהיותה נרגשת וטרודה בדאגות הנסיעה, בקניות האחרונות, היא לא היתה בכלל מרוכזת בו והמון ענייניים חשובים נותרו פתוחים ביניהם ולא דובר עליהם כלל. — כעת, בדיעבד, קיבלו כל אותם דברים פעיטים חשיבות בעיניה והתחננו לשיחה ולדיון בהם, אך לא היה עם מי, הוא היה רחוק ולא היה באמצעות מי למסור לו את הדברים.

— ומדוע בעצם לא לקחה אותו עמה והסתירה אותו בכפר? אבל אצל מי? היכן? — משפחתה שלה לא היתה מעניקה לו מקלט. הם אנשים שמרניים מאוד, בעלי דעות קדומות. מי יודע כיצד יתיחסו אליה, בבואה מלווה בבנותיו? — האם היה טעם להעמיד בסכנה את כל המסע הזה? הוא הרי טען במרוצת השנים שדבר איננו קושר אותו אל משפחתה, שהם זרים לו וגם לא סימפטים. לאחר שנים ארוכות של השלמה שבה להרהר בחריגותו, בשוני שלו. ראתה אותו לפניה בעיני רוחה וניסתה לנחש אם בולטת יהדותו לעין, אם גם אחרים, זרים, שמים היו לב אליה. היה עליה להודות שנשואיהם עלו יפה. הוא היה גבר רגיש, אדם חם וטוב לב. לעתים רחוקות היו לו אמנם מן התקפי נוסטלגיה, זרים לרוחה ובלתי מובנים לה, אך תוך זמן קצר היה מתעשת ונרגע, לא רצה להפר את שלוותה ואת שלוות הילדות, שחינוכן היה כולו בידיה. בן זוג, אנגלי, צרפתי או גרמני לאשה פולניה היה בוודאי קשה יותר בחיי נשואין מאשר היה הוא — היהודי הפולני. — כעת — חשבה — יפול כל כובד ניהול הבית והמשפחה על כתפיה הצרות. — הילדות שישבו בסמוך לה בקרון הרכבת ניסו להרים גבות את ראשיהן כדי לראות את הנוף החולף. הן רצו כל כך לגשת אל החלון, אך חששו להרגיז את אמן שפקדה עליהן לשבת בשקט ולא לזוז מן המקום.

— לא היה מנוס מן הפרידה — חשבה בליבה — היה עליהם להיפרד ולו רק למען הילדות, אשר בהן אין כל אשמה ואשר חונכו ברוח הדת הקתולית. בנות שייכות לאם, זה דבר ידוע. היא לא תניח להן להכחד. — הביטה בילדות ובאחת השלימה עם המצב החדש שנוצר. התרוממה מן הספסל, הורידה את סל המזונות מן התא העליון ומאותו רגע ממש החלו לגביה חיי המשפחה במתכונתם החדשה; ללא בעל ואב. האם והבנות התנדנדו בקצב המונוטוני של הרכבת לקראת אותם חיים חדשים. הילדות

שהשתחררו מן המתח החלו מפטפטות, זרם שאלותיהן הלך וגבר, הן הרי היו בדרכן אל הבלתי ידוע, אל האנשים והיחסים שלא הכירו כלל. על האם היה למסור להן פרטים רבים וחשובים. אי שם חיות להן איזה דודות ולהן בנים ובנות, איזו סבתא לא מוכרת, אהה, זו מן התצלום, שסיכה לה בפתח שמלתה, סבתא שטרם פגשו כלל בחייהן הקצרים. האם יש שם כלבלב? ופרות, עגלים וסוסים האם יש גם? הילדות זללו לחם מרוח בחמאה שנזלה על אצבעותיהן הקטנות; האם ניגבה את ידיהן במפיות נייר, הן לא יכלו להכיל את רוב האושר והשפע שלקראתו נסעו, והבית המשותף מן העבר ואבא כראש משפחתן, נמחקו מן הזכרון ככל שהלכה הרכבת והתקדמה לעבר המציאות הצבעונית החדשה המצפה להן בכפר. אביהן לעומת זאת, שחצה קווים ונכנס לעולם זר לו לחלוטין, לגיטו, סבל מקשיי קליטה. מאז נשואיו ניתק את קשריו עם כור מחצבתו היהודי וכעת, ללא הכנה מוקדמת, ללא מעבר כלשהו, מצא את עצמו בעיבורו של יישוב יהודי תוסס. מגורים חולקו לו בסמוך למשפחה יהודית עניה ושומרת מסורת. הם הדליקו נרות ביום שישי, שמרו על חג, על שבת ועל טכסים צנועים אחרים; מברכים על הלחם הצר שקיבלו בחלוקה. חייהם התנהלו במתיחות גדולה, בצפיה לקראת הבאות. הם לא שמרו על כללי היגיינה בסיסיים ביותר. לאחר שהוסטו ממסלול חייהם הרגיל, מן הסדר שאליו הורגלו, הם הוטלו אחורה אל העבר, עד אל ראשית צעדיהם בדרכי התרבות האנושית. משילים מעצמם את כל נטל ההליכות החברתיות, את גינוני החינוך החיצוניים שניקנו לאחרונה. ככל שאזל כספם כך אפסו גם שאיפותיהם לעלות בסולם החברתי ומכיוון שלא הכבידה עליהם כל התנשאות חברתית חדלו עד מהרה להתבייש כלל. במהירות מסחררת השילו מעצמם שכבות של התנהגות תרבותית שהעלו על עצמם במשך שנים. גינונים חברתיים שנרכשו במשך דורות נשרו מהם במרוצת לילה אחד, במשך מספר שעות קשות.

תהליך הוויתור על הישגי הציוויליזציה התרחש בסדר הפוך. קודם נשרו אותם הרגלים שנרכשו אחרונים, זמן רב ביותר נשמרו אלה שנרכשו ראשונים, אלה שנדרש מאמץ אדיר שבמשך דורות כדי לשמור עליהם, אלה שעלו בוויתורים רבים. ובמהרה עמד האדם הקדמון ערום ועריה ולקח את חוק הג'ונגל לידיו.

האב שלנו, בהיותו יהודי אשר התרחק אלפי מילין מכור מחצבתו ושבזמנו החליט שלא לשוב עוד אל אותו עולם, שלא להסתכל אחורה, שרף מאחוריו את כל הגשרים. כאשר נאלץ לשוב אליה מכורח איום לא הכיר עוד את סביבתו הטבעית. הוא אשר החריב במו ידיו את עברו, תועה היה ומשוטט, נע ונד, לא יכול למצוא את הגשרים ששרף במו ידיו, מנסה לחצות

את הנהר ברגל, עובר במים עד הברכיים, טובע ולא מוצא עוד את נקודת המוצא, את המעבר הטבעי, שכן הלך בעקבות זרים ולא בעקבות עמו הוא, שכן שב הנה בעל כורחו ולא מרצונו החופשי. נע ונד כבתוך מבוך, הוא היה כמהגר השב אל הגיטו מאירופה הנאורה, נאבק עם הפראות וכואב את אובדן התרבות מסביבו. מכותר מכל עבר, כצופה מן הצד ולא כמי שנוטל חלק, מתבונן היה ושוקע מטה מטה, מאבד מרגע לרגע את הקרקע מתחת לרגליו. את ה"קרקע" שלו נטלו עמו אשתו ובנותיו ויצאו למרחקים. הן נטלו עמן את ליבו. הוא צעד על אדמה לא לו, בוחן את המציאות כאילו היתה תוצר של דמיון בלבד ומפקפק בקיום המציאותי שלו עצמו. ורק העבודה, כלומר חובתו היומיומית להופיע בשעה קבועה במשרד מרכזי לשם נשלח, ישיבה ליד שולחן ביחד עם שלושה לבלרים אחרים, שותפים לגורלו המר, דומה היתה בעיניו למציאות. הקימה מן השולחן המשרדי היתה בעיניו פרידה מן המציאות ונסיגה אל תוך עולם הצללים. במרוצת השבועות הראשונים ניסה להמשיך בגיטו את סדר היום שאליו הורגל בביתו. השים עצמו כאילו הילדות קמות, מתלבשות, נחפזות שלא לאחר לבית הספר. בעיני רוחו ראה אותן רצות בבוקר לבושות פיג'מות מפוספסות אל האמבטיה, אשתו מכינה להן ארוחת בוקר. שולחן מכוסה מפה לבנה בחדר אוכל מזמין לשבת לאכול, ואז כאשר היתה העוזרת מצלצלת בדלת היו יוצאים שניהם מן הבית; הוא אל המשרד ואשתו לקניות. — האם לא שכח דבר מה חשוב בבית? — מישש תמיד בעצבנות את כיסיו. לא, לא שכח דבר, הכל על מקומו. המפתחות של המשרד, האולר, סיגריות ומצית, הכל ישנו, הכל בסדר. — בקרן רחוב נפרדים היו עד ארוחת הצהריים. לאחרונה נפרדו לנצח. הרוח הביאה אליו לפתע בית של שיר, שקרא פעם. הוא זכר את הבית ונראה לו שהוא מתאר יפה מצב רגשי אבוד:

מאהבותי נפרדתי
יאחדונו זכרונותי
בימיני חלל נתתי
בשמאלי נתתי זמן.

גזר דין שאין להשיבו חנק אותו בלחץ של מאה אטמוספירות — Never more — לעולם לא —. זו הפעם השניה בחייו שנוטש הוא דבר מה קיים, שאליו היה קשור ועוזבו לנצח. אלא שבעזיבתו השניה שב הוא אל הדבר שנטש בפעם הראשונה. ההכרה בעובדה זו מילאה אותו תדהמה.

בעת ובעונה אחת הוא חוזר ולא חוזר, שכן אין הוא מוצא דבר שאליו יוכל לקשור את קיומו העכשווי. הוא לא שב מרצונו החופשי, היא שב

בעל כורחו ומרגיש עצמו כבול ומכותר, כאסיר שנידון לעבודת פרך, שבוי באוניתו של האויב, על מים זרים, נוכח זרמים מבעיתים.

בהיותו זר בין בני עמו לא פעלו עליו האמונות המשיחיות המבטיחות התרחשות גאולה להמונים. הוא חש בבירור את הקץ המתקרב, את פעמי השואה המאיימת. הוא ידע ללא צל של ספק שכולם יטבעו באניה הזו ביחד עמו ושעל פני האוקיאנוס יוותר גל חלק בלבד, כאילו הם כולם לא היו קיימים מעולם. העולם כדרכו ינהג; החשמליות תמשכנה לנוע ולהעצר בין התחנות, התיאטראות ימשיכו להציג מחזות, הרכבות תדהרנה למרחקים, דרך שדות, יערות ומעברים תת־קרקעיים, בין תימרות עשן — כאילו לא נכחדו מיליוני בני אדם בנסיבות טרגיות ביותר. בנותיו תמשכנה את חייהן בשמות בדויים, הן תבקרנה בהרצאות, תנהגנה מכוניות, תטוסנה באווירונים; הן לא תאבדנה בתהום האימה הזו, כי חייהן ניקנו במחיר קורבן חיי אביהן. האשה תתחתן שנית. היא צעירה ולא תוותר על מנעמי החיים. רק אלוהים יודע כיצד ינהג האב החורג עם בנותיו. הלוואי ויהיה רשע ומחוספס, חסר סבלנות; כדי שדמותו שלו, של אביהן האמיתי, תוותר חרותה במוחן של בנותיו. הלוואי שלא יעלה בידו של האב החדש להאפיל על דמותו ולעקור את תמונתו של האב האמיתי מליבן. הילדות אמנם תסבולנה קצת, אך הוא ימשיך להתקיים בליבותיהן ולא יאבד ויעלם בשיכחה תהומית.

מפקד מחלקת המשטרה הגרמנית נכנס למשרד כדי לערוך ביקורת וכך נקטע זרם מחשבותיו של האב. הוא קם מכנית ממקומו, השתחווה כמצווה בנוסח המזרחי בפני הגרמני וכאשר הרים את עיניו מעל שורת הגבות הכפופים ראה את פרצופו השמן של הרוצח, שתחביבו היה לירות בילדים יהודים חיים מונפים באוויר. האב חש את עצמו מושפל בהשתחוותו לגולם המייצג את העוצמה הצבאית הנאצית. הוא בז לעצמו; למרות זאת לא יישר את גבו וציפה שהסיוט יעלם מתחום תודעתו. הוא נהג ככל האחרים.

בשניה שבה נעלם "האורח רם המעלה" התגעש האולם ככוורת דבורים. תוכן הרשימה החדשה של הנידונים נודע במהירות לכל; צימצומים, משלוחים, תאי גזים, ציקלון. הוזכרו שמות משפחה ומי שיצא בשן ועין מן הסיבוב הזה שב למקומו נבוך ומבולבל, על מצחו אות קין של אדם שניצל אמנם ממאה התנגשויות, אך ברור שהמוות ישיגו בסיבוב הבא; על המסלול הזה סיים כל נוסע את חייו בהתנגשות.

האיש שלנו הסתובב בערבים בסימטאות הגיטו, ככל שהירשתה לו שעת העוצר המוקדמת. הוא רצה לאחר ככל האפשר לשוב למקום המכונה בית,

שם המתין לו יאוש שחור: מיטה דומה לארון מתים, חיים בהמון אדם זר ומלוכלך, ילדי זרים מלאי כינים. לאחרונה הוסיפו עוד שלוש משפחות לחדרם הצפוף, לא נותר אוויר לנשימה. הוא לא יצר כל קשר עם האנשים הללו, את יחסיו עמם הגביל למספר פניות מקוצרות שבלעדיהן לא ניתן לחיות בכלל. הילדים שבחדרו לא הזכירו במאומה את ילדיו שלו, הם היו צעקנים ומציקים כקן צרעות. הם הזכירו לו את השלב הקודר ביותר של חייו, שכל כך רצה לשכוח, שאת זכרונו רמס במוחו. הוא, המומר הקשוח, לא מצא דרך אל האנשים הללו כי היא הובילה דרך נעוריו הנישכחים והרמוסים. הוא לא היה בנוי מן החומר שבוגד בזכרון ילדיו שלו. בהסתכלו באוסף היצורים, המכונים ילדי הגיטו, גברו געגועיו אל הבנות שלו. בעיני רוחו חש בריח הסבון שהותירו אחריהן בנותיו באמבטיה.

באחד הערבים בשובו מן "העבודה" הביתה, הלך לאט מתמלא גועל ככל שהתקרב, נעצר מדי פעם, עד שלבסוף הגיע למקום מגוריו המאוס. מן הבית הגיע אליו קול ציפצוף דומה ללהקת חיות הנאבקות ביניהן. כאשר נכנס פנימה נגלה לפניו מראה מבעית: שישה או שבעה ילדים השייכים למשפחות המחלקות עמו את החדר נאבקו ביניהם על דבר מה, לאורו של פנס הנפט. הם היו מגולגלים בפקעת של גופות חצי ערומים. אף אדם מבוגר לא היה בחדר. זועם על שהשאירו את הילדים לבדם, ללא כל השגחה בשעה כה מאוחרת, נעמד מעליהם. הפקעת לא נפתחה. הם נאבקו בכוח, בחימה שפוכה, כל אחד מהם עשה מאמצים אדירים, בהשתמשו בידיו, רגליו, גבו, ישבנו, לא לאפשר לאחרים להגיע אל דבר מה שכולם התאוו לו. הדבר הזה זז כל העת ממקום למקום, בהתאם לתנועותיהם, הדבר הזה היה מרכז מאוויהם, עיני כולם מרוכזות היו בו ובו בלבד. גוש גופותיהם הצפוף התגלגל ממקום למקום במרחק של מספר מילימטרים ממנו.

אביהן של סטשה וקרישה התכופף בתחושה של מיאוס מעל פקעת הילדים וראה שהם נאבקים על רבע לחם שחור ודביק, אשר נגנב לדעתו מאחת מארבעת האמהות המתגוררות באותו חדר. שני ראשים של ילדים, שלא פסקו מן המאבק, התרוממו לקראתו. כאשר הכירו בו את דייר המשנה שלהם הסבירו לו בשפתם, ביידיש, שאיש מן המבוגרים לא שב באותו יום מן העבודה, שהילדים לא קיבלו כל היום כל דבר מאכל, שהם מצאו את הלחם בארון וילדים אחרים רוצים לקחת אותו. ותוך כדי סיפור המעשה קיללו את יריביהם קללות נמרצות.

בתנועה פתאומית הרים האיש את הלחם מן הריצפה. הילדים קפצו על רגליהם מוכנים לתקוף את היריב החדש. הוא הוציא מכיסו אולר ושבעה

ראשים של ילדים ליוו בעיניהם את תנועת האולר המחלק את הלחם לשבעה חלקים. הוא חילק את הלחם שווה בשווה בין הילדים הרעבים. בשניה שבה הגיש להם את הלחם הפך להיות להם לאב. הוא לא יכול היה עוד לנתק את מבטו מהם, הוא הוציא מחצית הכיכר מלחמו שלו, מנת חלקו למספר ימים, וחילק גם אותו לשבעה חלקים שווים ומסרם לילדים. לאחר מכן הלך אל השכנים, שאותם לא ביקר מעולם, שם אסף תרומה בדמות מרק דלוח, האכיל בו את הילדים והשכיבם לישון. הוא החל לטפל בהם ולדבר אליהם בשפתם שנשכחה ממנו עוד לפני שנים רבות. הוא היה המבוגר היחיד שנותר בחיים בחדרם, כל האחרים נרצחו באותו יום ונותרו רק הילדים המיותמים. לא נותר לו זמן רב לשמש להם כאב. באחד הימים, בשעה שכרה במו ידיו את קברו בחולות, שב אליו נישא על כנפי משב הרוח האחרון שלו עלי אדמות, בית של שיר רחוק ונישכח:

מאהבותי נפרדתי
יאחדונו זיכרונותי
בימיני חלל נתתי
בשמאלי נתתי זמן.

הכחדתה של משפחת סלפטר

אילמלא היתה שהייתם של הסלפטרים אצל האיכר בכפר מצב שנכפה עליהם בכורח הנסיבות, היו חייהם שם נסבלים. בכפר, בין הבוסתנים, בין השדות ובין הגבעות הנשקפות מן האשנב המסורג, עברו עליהם ימיהם במשטר חמור וצנוע כשל מנזר. משפחת סלפטר כללה זוג הורים לא צעירים ושתי בנות שהגיעו לסף בגרותן. ההורים מורגלים היו לקצבם הסואן של חיי העיר, ובימים הראשונים לשהותם בכפר הנידח אמנם נהנו מהרגשת ביטחון של מקלט בטוח יחסית. אך במהרה החלו לסבול מהתקפי בדידות ומתח קשים, שהיו תוצאה ממחסור בחוויות יומיומיות, שהן הכוח המניע למחזור הדם של בן העיר הגדולה.

דרך האשנב של הקיטון שהוקצה להם ניתן היה לראות שטח אדמה שומם, מלא עשבי בר ולהקות עורבים שבילו ימים שלמים בישיבה על הגדר, ממריאים מדי פעם, חוזרים למקומם על הגדר ומשמיעים צריחות קודרות. בתחילה הרשו אמנם בעלי הבית הזוג שפר, ברוב חסדם, לבנות דייריהם לעלות אל עלית הגג. משם יכלו הנערות להתבונן החוצה ולראות דרך חלון שבור נוף של כברת אדמה בלתי מעובדת, שבילים, דרכי חתחתים ומכתשים, שורות של בתים בעלי גגות אדומים ואף את מגדל הפעמון של בית הספר הרחוק. אולם כעבור זמן קצר בלבד אסרו על הבנות להסתובב בבית וכאשר הוראתם לא בוצעה לשביעות רצונם נועלים היו את ארבעת המבוגרים בחדרם הצר, ומחזיקים אותם שם תחת מנעול ובריח, — כדי להגן על עצמם ועליהם מפני הפתעות בלתי נעימות — כך הסבירו את איסורם.

הבנות התאוששו במהירות מן ההלם שהביאה עליהן הפלישה הגרמנית, מן החיים בגיטו ומבריחתם הרומנטית משם. התעוררות הנעורים שלהן לא תאמה את המרה השחורה שבה היו שרויים הוריהן, שבילו ימים ולילות בדמעות ובזכרונות עגומים.

אפשר לומר שקצב התבגרותן המהיר של העלמות לא השפיע לטובה על הוריהן, וזאת בלשון המעטה. החיוניות והמרץ המתפרץ של נעוריהן בבואו במגע עם דכאונם של הוריהן המזדקנים הביא לחיכוכים קשים, בעלי מטענים כימיים שגרמו לפיצוצים של ממש. בהיותם סגורים יחד בחדרון הקטן רבו ביניהם ללא הרף. ואז נכנסים היו לתמונה זוג האיכרים ובדומה

לאלים מן האולימפוס משכינים שלום בין הניצים, באמצעות איומים לזרוק לרחוב את כל הרביעיה.

בני משפחת סלפטר, אשר הורגלו בעבר לחיים פעילים: עיסקות מסחריות, השקעות כספים וכדומה, הרגישו את עצמם בהסגר הכפוי, כדגים ביבשה. הם לא היו מצוידים בכלים מתאימים כדי לחיות במצב של חוסר פעילות כלשהו. ערנותן והתפרצות הנעורים של בנותיהם הפריעו להם ממש. מתחת לסף ההכרה שאפו להאיץ את תהליך ההזדקנות של הנערות, כדי לגשר על פער הגילים שביניהם. הגברת סלפטר, אשר סיגלה לעצמה במשך השנים את רוב תכונותיו של בעלה, האשימה את בנותיה בזילזול ובחוצפה כלפי ראש המשפחה ובחוסר הבנה של מצבם הטרגי. כמו תוכי נהגה לחזור על ריטוניו של בעלה. האב לעומת זאת נמצא כל העת על סף גירוי מיני נוכח נשיותן המתפרצת ומזגן הסוער של בנותיו, בהיזכרו כמו בערפל בטעם הפרי האסור.

אשתו המעונה בתופעות קשות של גיל הבלות, לא הבינה דבר מן התמורות המתרחשות בגופותיהן ובמוחותיהן של בנותיה המבשילות במהירות מסחררת, כמו כן לא תפסה את כוח השפעתן ההרסני על האב — הגבר שנמצא במחיצתן של שלוש נשים בצפיפות גדולה בחדרון קטן. היא לא חשה בזרמים החשמליים השליליים, אשר השפעתם גברה בעיקבות חוסר מעש כפוי. בשל חוסר מודעותה לכל הזרמים והמתחים המנוגדים שימשה האם לא פעם כמוביל של הכוחות הללו. היא סבלה מאוד, ואכולת דאגה היתה מקללת את מר גורלה. היא לא גילתה כל הבנה לבעיותיהם של בעלה, של בנותיה וליחסים ההדדיים המורכבים, לאנרגיות השליליות והחיוביות הזורמות ביניהם לטוב ולרע.

בעלי הבית, זוג האיכרים שפר, היו חשוכי בנים. היא היתה מבוגרת ממנו בעשר שנים בקירוב. בבעלותם היו בוסתן דובדבנים יפהפה ומעט אדמה לעיבוד חקלאי. הקשרים בין שתי המשפחות נוצרו עוד לפני המלחמה, כאשר האיכרים נהגו למכור ליהודים את כל יבולם. במרוצת השנים התהדקו קשריהם המסחריים. שפר, שהיה עובד משטרה לשעבר, קיבל משכורת זעומה מן האוצר הפולני, נוסף על כך שלח ידו במסחר זעיר מכל הבא ליד. תודות ליעוצו הנבון של מר סלפטר בתחום המסחר והכספים עלה בידי שפר להרוויח סכומים נאים מדי פעם.

עוד בהיותו בגיטו חזה מר סלפטר את העומד להתרחש. הוא יצר קשר עם שפר באמצעות מכרים משותפים וערך עמו הסכם האומר, שבבוא שעת

חירום תעבור כל משפחתו לגור בכפר בביתו של שפר, בהתאם לתנאים שסוכמו בין השניים.

תכנית זו קיימת היתה רק כאופציה שאולי לא יזדקקו לה כלל. בתיאור פרטי ההעברה של המשפחה מן הגיטו אל הכפר ניתן היה למלא ספר עב כרס, אך אנו לא נעסוק בכך, נשאיר זאת להיסטוריונים.

היחסים שבין שתי המשפחות מושתתים היו בעבר על פגישות מסחריות קצרצרות, כאשר אנשי הכפר הנוצרים נמצאים בעמדה כלכלית נמוכה ביחס למשפחתו העירונית של הסוחר היהודי, אשר העסקים עם שפר היוו רק אחוז קטן בלבד מהכנסתה הכללית. כעת התחלפו היוצרות. בני משפחת סלפטר היהודים הפכו תלויים לחלוטין במשפחת שפר הנוצרית. באותו פרק זמן שבו אנו עוסקים היו אלה בני שפר אשר הצילו את היהודים מן המוות, יום יום, שעה שעה. היהודים הבטיחו אמנם למציליהם הרים וגבעות, שהיו למעשה מגדלים פורחים באוויר, שכן התבססו על ההנחה המפוקפקת שהסלפטרים אכן ינצלו מן הסופה הנאצית וישובו למצבם הכלכלי הקודם.

לשפר לא היה מושג עד כמה ירוד היה מצבו הכלכלי של דייר המשנה שלו, הוא העריך אותו כמיליונר ומדד אותו בקנה מידה שמלפני המלחמה. שפר הסכים לסכן את חייו למען היהודי בעיקר בגלל רגש הנחיתות שלו כלפי הקפיטליסט, בעל ההון, ובגלל רגש התלות של האיכר בו. עם התבססותו של הכיבוש הנאצי וצניחתו של סלפטר בסולם החברתי החלו תחושות אלה להתפורר במהירות בליבו של שפר. בשכלו של אדם פשוט הבין את תמורות הגורל ורווה מהן נחת. הנה שינתה התלות את מיקומה ואת דמותה. האגואיזם של שפר שבא על סיפוקו התיר לו לעשות מדי פעם מחווה של רוחב לב כלפי דייר המשנה שלו. היו אלה שאריות משולחנו של אדם שבע, שכבודו העצמי סופק. כעת היה הוא האדון, ועל היהודים היה לציית לו. בטריטוריה שלו היה זה הוא שהכתיב את תנאי המשחק. לזכותו של שפר יש לציין שלא שכח כיצד נהג לפנים למכור לסלפטר את יבולו, בעודו על העצים ובשדה, ולקבל ממנו מפרעה ללא קבלה; אות לאמון שרחש הסוחר הגדול לאיכר הפשוט. כעת ניסה להשיב לו כגמולו בסיכון שנטל על עצמו. בזכות אמונתו העמוקה בגירושו הקרוב של הגרמני מן הארץ נהג ביהודים בהגינות; האכיל אותם תמורת תשלום נאות וסיפק את צרכיהם. מכל קניה עבורם הוריד לעצמו אחוז מסוים. במרוצת הזמן החל לאבד את כבודו ואת חיבתו אליהם, בשל ישיבתם הבטלה ובשל חוסר יעילותם. הם הרי ישבו ואכלו את הונם, שרפו כסף טוב. כאדם שהורגל לחדש את מקו־

רותיו הכספיים על ידי פעולות שונות, כדי שלא יתדלדל, לא השכיל להבין את מצבם הטרגי של דייריו.

בחפץ לב היה מגייס אותם לעבודה כלשהי, מפעיל ומנצל את שיריהם המתנוונים לעיבוד אדמתו. אולם ההסגר הכפרי לא הרשה להוציאם החוצה ובתוך הבית לא היה במה להעסיקם. התערבויותיו התכופות במריבותיהם גרמו לכך שהמתח השורר בחדרם הקטן דבק גם בו, מבלי שיהיה מודע לכך. לאט לאט החל להתענין בבתם הבכורה; נערה נאה, בעלת כושר ביטוי טוב ונעימת הליכות. — בחברתה של נערה כזו כל עבודה היתה הולכת טוב שבעתיים — חשב לעצמו — נערה שלמרות המצב הקשה שבו חייתה הצליחה לשמור על מצב רוח טוב, היתה בוודאי פועלת מעולה. — באחותה הצעירה לא התעניין כלל, היא לא תאמה את תמונת האשה האידיאלית שהיתה טבועה בו. אמן של הנערות היתה בעיניו זקנה בלה, חסרת כל ערך. וכך התאהב שפר הזקן עד מעבר לאוזניו בבתם הבכורה של הסלפטרים.

ככל שהירבה לבקרם לעתים תכופות יותר, שכן נידונים היו לחיות בחברתו, כך חדלו להתבייש מפניו והערכתו כלפיהם הלכה ופחתה מיום ליום. רק הבת הבכורה היתה ראויה לכבוד בעיניו. למעשה, למענה בלבד התערב במריבותיהם, אשר לא היה לו כל עניין בהן. הם שגו שגיאה גסה בהופכם אותו לבורר בסיכסוכיהם הקטנים, שוכחים את הפער שבין השכבות החברתיות שאליהן השתייכו. ללא כוונה העלו אותו בכך בעיני עצמו והשפילו את עצמם בעיניו. בשל בידודם אבדו להם רגישויות חברתיות וקני מידה להתנהגותם. בתם הבכורה, שזקוקה היתה למשענת, מצאה בו מגן, ומודרכת בריגשותיה המבולבלים החלה לרקום סביבו מרקם של ערגות חסרות שחר.

האיכרה שפר ביקרה בחדרם לעתים רחוקות בלבד. היא לא ייחסה כל חשיבות למריבותיהם התכופות, אך גם ידעה שאין באפשרותה להיפטר מהם במהרה ולכן העדיפה לא לראות את "הכופרים" הללו לעתים קרובות מדי. בעלה הצליח לשכנעה שרווחים גדולים צפויים לשניהם מן העיסקה. המצב היה נוח לה, בבית היה כסף מזומן בשפע, אפשר היה לחיות על חשבון היהודים. אמנם לדעתה בילה בעלה זמן רב מדי בחדרם, מתערב בעניינים לא לו, אך עלה בידו להסביר לה שקשה לסבול את הרעש שהיהודים מקימים ושגם השכנים עלולים להבין מה מתרחש בביתם ואז ילכו גם היא וגם הוא לאבדון.

קסמיה של העלמה סלפטר הבכורה הלכו וגברו עם חלוף החורף. לא פעם תפס את עצמו שפר מתבונן בה ולא גורע עיניו ממנה. — היא הפכה לחתיכה

הראויה להתכבד בה —. כשוטר לשעבר היה לו נסיון לא קטן עם נשים, בזמנו נהנה מהצלחה לא מבוטלת אצל המין החלש, עוד בימים שקדמו לנשואיו עם בוסתן הדובדבנים.

עם בוא ימי אביב חמימים, כאשר רוחות המזרח החליפו את רוחות הצפון הקרות, כאשר העצים החלו ללבלב ולהתמלא עסיס, החל שפר הזקן לרקום תכנית מתוקה כיצד להביא את הנערה לכך שתצטרף אליו לעבודה בשדה, מחוץ לבית, מבלי לסכן את בני משפחתה. הוא תיכנן את המבצע לפרטיו והדבר נראה לו קל לביצוע. כדי שלא להסתכסך עם אשתו הכניס אותה ראשונה בסוד הדברים. הרעיון שלו דווקא מצא חן בעיניה. זוג ידיים עובדות חינם רצוי תמיד במשק חקלאי. את הוריה של הנערה הכין בזהירות רבה. הנערה, שנחנקה ממש כל ימות החורף בחדרון הצר, השתוקקה בכל מאודה לצאת החוצה, אל השדות. אחותה הצעירה חשה אמנם קנאה עמוקה אך הבינה ששתי היונים אינן יכולות לפרוח ביחד מן השובך. כמו כן ידעה שאחותה יפה ממנה, מפותחת ממנה ובריאה יותר. הצעירה היתה חולנית ובמשך כל ימות החורף השתעלה וחלתה לסירוגין.

באחד מימי השבוע יצא שפר בעגלתו לשדה. לכאורה הוביל זבל תחת מצע תבן, אך למעשה הוביל נערה יהודיה. הוא חייך לעצמו, מהרהר בכך כיצד מוציא הוא את היהודיה שלו ממצרים, מבית עבדים לחירות. אל השדה שאליו הוביל אותה לא בא איש מזה שנים, וגם כעת לא היתה סכנה שיגיע מישהו. על כל צרה שלא תבוא הכין לנערה אליבי של פועלת חקלאית. הוא גם לימד אותה מה עליה לומר וכיצד להעמיד פנים של פועלת. בגדי עבודה ישנים ומתוקנים של אשתו, שלא היו בדיוק לפי מידתה של הצעירה, שימשו כנימוק הטוב ביותר. אשתו של שפר היתה נמוכה ורזה, בעוד נערת סלפטר היתה גבוהה ומלאה. חמוקיה הציתו את תאוותו של שפר הזקן בהבזקים מתוקים.

השדה לא ראה ברכה רבה בעבודתה של הנערה הנאה, היא לא הוסיפה דבר לטיוב הקרקע, אך בעצמה החלה פורחת תחת השמש החמה, באויר הצח, כמו צמח בקרקע פוריה. בין השניים נוצרה קירבה גדולה שניזונה מעסיסי האביב, מן הסודיות שביציאותיהם המשותפות לשדה, מן החירות הזו שבין השמים והארץ. אלה הרחיקו אותם משאר בני הבית. האיכר והנערה היהודיה הפכו תלויים זה בזו. נשכחו מהם כליל הבדלי השתייכותם החברתית והדתית. שפר חדר אל עולם רגשות זר של נערה צעירה כאחד ממרכיבי הטבע, אשר לו חוקים משלו. לא היה עליו לעשות דבר, די היה בקיומו בלבד.

ברדיוס שלהם לא נמצא אף גבר אחר שיתחרה בו, שישמש דוגמא לדבר מה טוב יותר, צעיר יותר, מתוחכם יותר. אף לא אחד שיבטל אותו. מודרך בתבונת האיכרים שבו, חש יהבין שהנערה מבשילה תחת מבטו ופורחת בתחום גבריותו. יצריו ניזונו מן ההצלחה הבלתי צפויה ובטוח בתוצאות שתבאנה המתין בסבלנות של איש אדמה, גבר בן כפר, שהנערה תיפול לזרועותיו כפרי בשל. הוא היה אמנם אדם פשוט אך לפי שעה התנהג בעדינות של אומן בעל אצבעות מיומנות, כאילו בידיו כלי עדין ויקר שחרד הוא לסרסו בידיו הגסות, ולכן נוגע הוא בו בקצות אצבעותיו בלבד. הוא לא רצה להבהיל אותה, להניס את רגשותיה בתנועה בלתי זהירה. תאוותו לבשרה שהלכה ונצטברה בו איימה להטביעה במבול, אך הוא רצה שתרד על נעוריה כטל של בוקר אביבי.

אשתו שטרודה היתה בעבודתה המפרכת, פעם מסיידת את הבית, פעם אחרת מכבסת כביסה גדולה, לא הבחינה בכל שינוי בהתנהגותו של בעלה. היא התרגלה אליו עם השנים. — הם הכירו זה את זו "כשני סוסים שהקריחו ביחד" — נהגה לומר. לאיכרים אין פנאי לאמוד מדי יום ביומו את מידת הנאמנות בין בני הזוג. הבגידה והמפולת יורדים על האדם הכפרי לפתע ומוציאים אותו משיווי משקלו.

באותה תקופה גילה שפר רוחב לב וחמימות רבה כלפי משפחת סלפטר. הוא היה מביא להם ידיעות שונות מן העיר. לאחר שהיה מספר להם במלים פשוטות, מזועזע בעצמו, על ההתעללות ביהודים, ניסה להרגיעם. לא הרחק מן המקום שבו הסתתרו הסלפטרים הושמדו משפחות יהודיות באלפים. ירו בהן ללא רחמים ולאחר מכן שרפו את הגופות במדורות ענק. מדבריו של בעל הבית נשמעה נימה שלא השתמעה לשתי פנים: — ראו מה טוב לכם אצלי בקיטון הצר, ריחם עליכם אלוהים ומצאתם אצלי מקלט. —

ימי א' וימים גשומים קשים היו ללא נשוא לבת הבכורה. היה עליה לשבת בחיק משפחתה ולהתבונן דרך האשנב המסורג בעזובה שבחוץ, בעורבים הקודרים, ולהתגעגע אל השדה הפתוח, אל הרוח השורקת. ליבה השתוקק אל החירות, אל השמש, אל הירקות. היא ניחמה את עצמה שלאחר יום א' יבוא החג של יום חול, לאחר יום גשם יבוא יום שמש, אחרי הסערה תבוא השלווה. היא ניסתה לתאר במלים לאחותה הצעירה את העשבים, את הפרחים ואת ריחם, כאילו מלווה היא אדם עיוור בארץ הפיקחים. היא סיפרה לה על תכול הרקיע ועל שכיבת פרקדן בשדה או בעגלה, ידיים שלובות מאחורי העורף. הצעירה היתה מקשיבה, ממצמצת בעיניה כחתול, באילו אין עיניה מסוגלות לשאת את בוהק האור הכחול של העולם בחוץ.

שפר היה חלק בלתי נפרד של אותו עולם חדש, שאותו גילתה לא מכבר. בעיניה שייך היה אל חיק הטבע ולא היה לו קיום נפרד. מעולם לא הזכירה את שמו ולא חשבה עליו בנפרד. הוא היה אחד מאביזרי הטבע עצמו. בלעדיו לא היתה יכולה לממש את נפלאות העולם בחוץ. בלעדיו לא היתה קיימת לא העגלה, לא השדה, לא הדרך המאובקת ולא אושר החוויות בחיק הטבע. לשפר כשלעצמו לא היה בעיניה כל ערך, כל משמעות, הוא היה עבורה קליפה ריקה בלבד, ללא גרעין. העולם היה כה מקסים בעיניה שיופיו לא נפגם מבכות או פגם כלשהו, מחוסר דיוק קל או מחסור. אילמלא שמר היקום על שיווי משקל ועל הרמוניה היו הכיעור והמחסור מוחצים את האדם במשקל של אלפי טון.

ניצבת פנים אל פנים מול איום החידלון, מול האינות המאיימת לבלוע אותה ולהשמידה לנצח, היה בעיניה כל זרע הנובט מן האדמה בבחינת נס הקיום בכבודו ובעצמו. הוא אישר גם את קיומה שלה ואת מקומה בחלד. אף שפר היה חלק מן הנס הזה. הוא קרב אליה והתרחק, הניע את ידו, גירש דבורה, חפר באת שלו, מדי פעם אף הסתיר בגופו הגדול חלק מתכלת הרקיע. גבוה היה, השמים נשענים על ראשו. היציאות מן הבית והשיבות אליו תלויות היו בו בלבד. הוא צעד על האדמה כאילו היתה שייכת רק לו בלבד ולה הותיר את השמים. בהיראכיה של דמויות בעלות חשיבות בעולמה ובחייה הוא הופיע לפני האם, האב והאחות, סמוך מאוד לאיתני הטבע. כך קורה לפעמים אצל ילדים שהבובה, או הכלב, השותפים הראשונים למשחקים, קונים את כל הרגשות החיוביים, שכן בשלהם משתנים ההרגלים, מתעשרים החושים בחוויות חדשות ומוציאים את הלב מקפאונו, מן המבוי הסתום, אל השינוי הגדול והמשמעותי.

חרף דלות חייה בחדרון הצפוף קם לתחיה בנערה הנאה והרעננה הזו עולם רגשות וחוויות חדש ועשיר ומילא את ליבה על גדותיו. אבל מבחינה ארוטית לא התעורר בה עדיין דבר. הזרם שחישמל אותה בחדרון הצר התחבר אל מוקד איתני הטבע והפך לעסיסי אביב, לניחוחות נעורים, לצבע, למתיקות, לאנחות הנקרעות מן הלב הדחוק, למלים טובות לכל, אף לאיכרה המכוערת, שאותה היתה פוגשת רק לעתים נדירות. מול חיוך הנעורים של הנערה היתה אף אשתו הזקנה של שפר פורחת לרגע קט, כשמבטה של הצעירה נח על פניה.

התמורות הללו שחלו בנערה הטעו את שפר המאוהב. את מבטיה העורגים שהיתה משלחת לעבר כל הנקרה בדרכה פירש כאהבתה של נערה תמימה. בנצלו את תמימותה העז לאחוז בידה, לגעת ברפרוף בגופה, לרדוף אחריה

בשדה, בעודם ביחד. אולם האידיליה הזו החלה מעייפת אותו. הוא היה זקן מדי, פרימיטיבי ובוטה מדי לאהבה אפלאטונית, להנאה ממשחק באש ממרחק הגון.

פעם אחת, ברודפו אחריה בשדה, תפס במותניה. כאשר הסתכלה בו נדהמת, בעיניים קרועות, החל לחבקה ולנשקה בכוח. הוא הפך פראי. היא ניסתה להמלט, אך צבתות זרועותיו החסונות נתהדקו סביב גופה הצעיר, החצאית הקצרצרה התרוממה וחשפה את לובן שוקיה עד המותן. עיניו של שפר הסתנוורו מצחות בשרה ונדלקה בהן אש זרה. כדי לשחרר את ידיו ולא להניח לה להימלט הטיל אותה על העשב ואת עצמו עליה. בידיו החופשיות ליטף את שדיה היפים וקרע מגופה ללא רחם את חולצתה הישנה של אשתו. לפתע התעייף והניח לה. הוא התישב על ידה, קטף קצה של עשב והעבירו בין שפתיו הצרובות. היא פחדה לפתוח את עיניה, לא רצתה לראות אותו, מבוהלת מפניו האדומות שהיו תלויות מעליה כדלעת, מן הגוף המזיע, מן החירחור שהוציא מגרונו, מידיו המבוקעות הלשות את בשרה. היא החליטה לא להיכנע לידיים אלה. כאשר ינסה שנית היא תמלט מפניו לאן שישאו אותה רגליה. — הוא בוודאי נתקף בשגעון — חשבה בליבה משתוקקת מאוד למלה אנושית טובה שתרגיע את אימתה הנוראה.

אבל הוא קם על רגליו וללא מלה רתם את הסוס לעגלה והם שבו הביתה בשתיקה. למחרת היה יום א'. שפר ואשתו נסעו לכנסיה. ביום ב' יצא אל השדה בלעדיה. כך גם ביום ג'. היא קיוותה שיבוא לקחתה ביום ד', אך הוא לא הופיע.

האחות וההורים שאלו מדוע חדל שפר לבקרם. בקושי עלה בידה לעצור בעד דמעותיה. לא היה בדעתה לספר להם דבר. קשה היה לה יותר מקודם להימצא יום אחר יום במחיצתם, לכודה בחדרון הצר, רחוקה מן השמש. היה לה חם מדי וצפוף מדי, חסרה היתה את התנועה החופשית בשדה. ביום ה' בבוקר בא ולקח אותה עמו.

בחוץ היה יום שמש נהדר. היא עלתה על העגלה בין הבית לבין הרפת, והמתינה דקה עד ששפר כיסה אותה בתבן. האוויר החם ליטף את פניה במשב של ניחוחות הקיץ. ריח הקציר עלה באפה והיא השתכרה בנשימתה החמה של האדמה, שעלתה מן המעמקים אל השמים. דרך העשבים שבהם כיסה אותה ראתה בבירור את גבו הרחב ואת השוט אשר בידו.

באותו יום הניחה לו לנשקה וללטפה, מתפללת לאלוהיה שלא יסתיר את השמים ואת השמש מעיניה, שלא תדלק האש הזרה בעיני שפר, שלא

יהפך באחת לחית פרא. היא החלה מתרגלת לליטופיו והעמידה פנים כאילו היא לוקחת בם חלק. בעבור פירורי החירות שילמה לו בהכנעה של שפחה. אל החירות הזו התיחסה כאל מתן חסד מידיו. הוא היה זה שנתן לה את השמש, את הירק ואת התכלת, והיא לא יכלה עוד להתקיים ללא כל אלה. — שיעשה בה כרצונו, בלבד שיתיר לה לצאת אל השדה. אלה הם חוקי הטבע כנראה — חשבה בינה לבין עצמה. אולם כאשר ניסה להתקדם בהיזוריו ותובענותה של ידו הלכה וגברה היתה מתרחקת ממנו ללא מלה, ללא מבט מתחנן. כך בפשטות, בתנועה אחת בלבד הגבילה את חירותו בגופה.

הם ישבו בשדה שופע חרקים, צמחיה ופרחי שדה, במרחק קטן אחד מן השני, מושכים ודוחים זה את זו בו זמנית, מחכים שיחלוף גל תאוותו; כלב ציד וארנבת בתוך התלם, והזמן ניגר ברקיע בעצלתיים כאילו לא דוחק לו כלל להכריע את הכף.

הוריה של הנערה לא ראו בעין יפה את יציאותיה ואת הזמן הרב שבילתה בחברתו של שפר. קירבתה אל האיכר לא נראתה להם, למרות שלא חשדו בו בכוונות ארוטיות. לא עלה בדעתם לחשוד בילדתם המתבגרת, ולא ראו באיכר המזדקן מחזר לבתם שהגיעה לפירקה. עדיין פעמו בהם הרוח ההולמת את מעמדם החברתי והפחד בפני דעת הקהל, למרות שקהל זה הושמד ונעלם מזמן, אך בליבם פעם עדיין זכרו כחבר מושבעים. — מה היו אומרות הבריות אילו ידעו שהעלמה לבית סלפטר מבלה את ימיה בחברתו של בור ועם הארץ, שאמנם חייבים לו את הצלת חייהם, אך הרי משלמים לו עבור המקלט במיטב כספם —.

האם ניסתה לרמוז פעמים מספר לבתה ולשכנעה שנסיונות חקלאיים אינם הולמים עלמה שכמותה. הבת כדרכה נמנעה מלהשיב.

הופעתו של שפר בדלת חדרם, השוט בידו, היתה שמה קץ לביקורת ולהתנגדות. אלה נדחו למועד אחר. הם לא רצו לגמול בפגיעה לאיש שעשה עמם חסד.

שפר, כדרכם של איכרים, התקדם בעקשנות ובהתמדה לקראת מטרתו הסופית. הוא החליט בליבו שישיג את הנערה בטובות, ללא אונס וללא שימוש בכוח. הוא ציפה לשפע של עדנה מן המגע עם האשה האינטליגנטית הראשונה בחייו, שאלוהים בכבודו ובעצמו הביא אל ביתו על מגש של כסף. ימים ולילות מתכנן היה כיצד יבצע בה את זממו.

החיזורים והליטופים הלכו ונמשכו אך רק עד הגבול ששמה הנערה.

העלמה סלפטר שמרה על תומתה ועל כבודה בעקשנות. מה שקרה אין להשיב, אך ליותר מזה לא היתה מוכנה.

אשתו של שפר, שבעלה זנחה מזה שנים רבות, לא חשדה בנאמנותו והנערה היתה עדיין ילדה בעיניה. אילמלא מקרה פעוט וטיפשי היה הכל נמשך הלאה בדרך זו. ערב אחד בשובם מן השדה ראתה אותם אשתו מן האשנב שברפת. הוא סייע לנערה לרדת מן העגלה ותוך כדי כך ליטף במרץ את שוקיה ולא ידע שעיני אשתו צופות בו. אדישה עד כה, התרתחה האיכרה והחליטה שזו שערוריה, שלא יקום ולא יהיה כדבר הזה תחת קורת ביתה, אשר ירשה מאביה. היה זה בעיניה חילול הקודש שבעלה מאבד את זמנו ואת ראשו בשל איזו פרחחית עירונית יהודיה. — המנוולת הקטנה תשלם על כך ביוקר, את היום הזה היא תזכור לנצח, שיכה אותה הרעם! —

את אשר ראתה במו עיניה לא סיפרה לא לבעלה ולא לסלפטרים. היא רק הקימה בחדרם שערוריה בגין איזה סכום פעוט שנשארו חייבים לה לדבריה. כל זה כדי להקל מעט על מצוקתה. בליבה השוותה את סבלותיה בשל היהודים עם סבלו של ישו הנוצרי, מאשימה אותם, כנהוג, בצליבתו של בן האלוהים עוד בימי פונטיוס פילטוס. הסלפטרים שלא הורגלו להתנהגות כזו ולמצבי רוח כאלה אצל בעלת הבית שלהם לא ידעו כיצד לפרש את המצב החדש שנוצר. הם לא הבינו בשל מה באה עליהם הרעה החדשה הזו. הם ניסו להרגיעה בלחישות, בתנועות מתחננות, כאילו היתה אחד מאיתני הטבע הפרועים. עומדים בטבורו של חדרם הקטון, חסרי אונים, כמו ילדים שהמבוגרים גוערים בהם, לא ידעו כיצד להשקיט את התקף טירופה של האיכרה. ומן הרגע הזה החל הגיהנום האמיתי שלהם.

הבת הבכורה החליטה שלא לצאת עוד אל השדות. היא נבהלה מן השערוריה שהקימה בעלת הבית ונשארה כשבועיים בחדר. לשפר אמרת שאיננה חשה בקו הבריאות ולא תצא עמו בינתיים אל השדות. כאשר תחלים תודיע לו שיבוא לקחתה. מדי יום ביומו היה בא לחדרם, הציע את עזרתו ואת שירותיו הטובים, מוכן היה להביא תרופות מבית המרקחת ולהשיג עשבי מרפא. העלמה הודתה בנימוס ודחתה את כל הצעותיו על הסף.

שפר מאס בחייו. אשתו נשמה לרווחה. העלמה סלפטר ישבה בחדרון הסגור ובחוץ חגג הקיץ בימים יפים ולוהטים. היא קראה בהתמדה את ספרה שהביאה עמה עוד מביתה בלבוב: "הנשים האמנסיפנטיות" של פרוסט. אולם כעבור שבועיים נשבר כוח רצונה. חסרה היתה עד מאוד את התנועה באוויר הצח, בשמש וברוח. היא הודיעה לשפר שהחלימה, שהיא מרגישה

טוב יותר ומוכנה לצאת שוב לעבודה. האיכר המאושר בא לקחתה עמו בשעה הרגילה.

מיד בהגיעם אל השדה התנפל עליה שפר המורעב וללא הקדמות תפס אותה והחל את חיזוריו באלימות הולכת וגוברת. היא התגוננה בפניו בשיטותיה הרגילות וכאשר אלה לא הועילו עוד נמלטה מזרועותיו. הוא החל לרדוף אחריה, תפס אותה במהרה והפילה על העשב. ושוב נדלקה בעיניו אש זרה. היא ביקשה ממנו שישתלט על עצמו. הזכירה לו את הבטחותיו לנהוג בה בעדינות, אף השפילה את עצמה לפניו מתחננת על נפשה. עקשנותה עוררה בו זעם — לא נאה לה לשכב עם איכר, שומרת את בתוליה למען היהודים העירוניים. — הוא הטיל אותה על העשב וסתם את פיה בידו.

ברגע זה ממש הגיחה מאי שם אשתו ורצה לקראתם בידיים פשוטות. — עמוד! — צעקה בקולי קולות, רצה אל מול זוג החוטאים מנפנפת בקיל־שון שבידה. — עמוד! עמוד! היי היי! — זעקה בקול גדול.

הם שבו הביתה בלי הנערה. לאחותה ולהוריה המבוהלים עד מוות סיפרה האיכרה הנרגשת שהיא ובעלה בקושי הצליחו להמלט מציפרני האס.ס. בגדיה היו קרועים, פניה זבות דם, עינה נפוחה וכחולה. היא אמרה שכפי הנראה עקב מישהו אחר בעלה והנערה והביא עליהם גרמנים עם כלבים, שלקחו את הנערה עמם. היא ושפר ברחו כל עוד נפשם בם. אפילו את הסוס והעגלה שכחו והשאירו בשדה. באישון לילה הלכה האיכרה לשדה והביאה אותם הביתה. שפר חדל לצאת אל השדה, אשתו טענה שפוחד הוא מן הגרמנים. הוא נפל למשכב ולא היה בא עוד אל החדרון.

ההורים והבת הצעירה הסתובבו בתאם הקטן מטורפים מדאגה. הם חדלו לאכול ולשתות והתחננו אצל האיכרה שתלך העירה לשאול על גורל ילדתם, היכן עצורה היא? לאחר שהחלים נסע שפר העירה וכששב בא אל חדרם. הוא ניסה להרגיעם, ירוד ומדוכא בעצמו. הוא סיפר ששילם כסף כדי לשחד את הסוהרים ולא ביקש מהם שיחזירו לו, כפי שנהג תמיד. הוא סיפר להם שראו אותה פעם אחת בבית הסוהר ברחוב לונצקיגו ופעם אחרת שהעבירו אותה אל רחוב יאכוביץ. לפי המידע הדל שלו נדדה הנערה מבית סוהר אחד למשנהו, עד שיום אחד ניתק החוט ועיקבותיה נעלמו. שום כוח שבעולם — אמרה האיכרה — לא יוכל להחזירה מן המקום שאליו נלקחה, שכן לדבריה לקחו אותה לאושוויץ.

אשת האיכר היתה באה אל חדרם בערבי הסתיו הארוכים ובפיה שמועות ששמעה על אושוויץ הרחוקה. היו אלה קטעי דברים שנשאה עמה הרוח

וצחנת גוויות אדם עלתה מהם. שפר שלא היה מסוגל לשמוע כיצד מרמה אשתו את היהודים היה בורח אל דירתו, רועד כולו מקור פנימי. הוא לא חילק עוד עם אשתו את מיטת כלולותיהם, הוא העדיף לישון על הריצפה.

הגיע חורף קר וקשה. סלפטר נפל למשכב שממנו לא קם עוד. ימים שלמים שכב במיטה והשתעל, אדיש לחלוטין לכל הנעשה סביבו. הוא נכנע למחלה ולא האמין עוד בהחלמה. כאבים בצד לא הרפו ממנו, הם רק נדדו ממקום אחד בגופו למשנהו. מסיבות מובנות לא הובא לחדרון רופא כדי לבדוק אותו. בעלת הבית העמידה על גבו כוסות רוח. גופו היה תשוש, מלא בסימנים צהובים שהשאירו כוסות הרוח. הגברת סלפטר המבוהלת אכולה היתה רגשי אשמה מאז שנעלמה בתה הבכורה. היא זעמה על עצמה על כך שהרשתה לנערה לצאת אל השדות בחברתו של שפר. על סף טירוף מדאגה לחיי בעלה, ישבה על מיטתו שומרת עליו יחד עם בתו הצעירה. הבת הצעירה היתה היחידה ביניהם שעדיין לא איבדה תקווה לימים טובים יותר ובגבורה נשאה את הימים הנוראים.

החורף נאבק על קיומו. אור השמש נאבק עם החשיכה. קירות החדרון בכו בדמעות של לחות והתנפחו מרטיבות. סלפטר סבל מהזיות של חום גבוה. הוא דיבר מתוך שינה, על השמיכה כתב את צוואתו באצבעו, דבר מה חרק בתוך ריאותיו כמו מנסר את האוויר. הוא התעוות, התהפך מצד אל צד, גופו כאוב, מלא פצעי לחץ, חסר חמצן. הנשים חבשו את גופו בתחבו־שות יבשות, החליפו את מצעיו. טרודות בטיפול באב נשכחה מהן אושוויץ. הוא לא הכיר אותן עוד ופנה אל אשתו כאילו היתה בתו הבכורה. לא היתה כל הטבה במצבו. הוא לא השיב על שאלותיהן, כאילו חרש הוא, סירב לאכול ולשתות וכאשר ניסו להשקותו כילד בכפית דחה אותה. לוהט מחום ניסה לקום על רגליו, לגרוב גרביים, מסתכל סביבו במבט של טירוף. בשפתיים כחולות לחש מספרים כלשהם ונפל מתמוטט על הכרים.

באחד הלילות נרדמו שתי הנשים תשושות לחלוטין; האם בכסא, הבת למרגלות מיטת אביה. נכונות לכל קריאה שלו, אשר לא באה עוד. הוא נפטר בשקט כאילו לא רצה להעירן משנתן.

באישון לילה, בכפור עז, קברו אותו בני הזוג שפר מאחורי ביתם. האדמה הקפואה סירבה לקלוט לרחמה את היהודי הזר מן העיר. מעל הגופה העטופה בלויי סחבות עמדו האלמנה ובתה, שתיהן תשושות עד כדי כך שלא חשו לא את הקור ולא את העייפות.

את הבגדים והלבנים שנותרו אחרי סלפטר מסרו הנשים לאיכר עבור

שירותיו הטובים. בעלי הבית היו באים לבקרן לעתים קרובות, כל אחד מהם לחוד. הם לא חדלו לטפל בהן, להאכילן ולספק להן פחם להסקה. כמו כן הם מכרו למענן את שארית רכושן. האם והבת שלא ידעו עוד את ערכם הכספי של החפצים לא היו מסוגלות לבקר את סכומי הכסף, שאותם שמרה האיכרה אצלה "לכיסוי הוצאות שוטפות".

כל יום נותרו בארון פחות חפצים למכירה. השפרים העריכו בעיניים מיומנות את השאריות שנותרו. לא לחינם הלכו יום יום אל השוק השחור "פריז". הם התמחו בענין. הם גם ריחמו על הנשים שכן התרגלו לא כל כך אליהן כמו אל תפקידם כגומלי חסד. האיכרה שהיתה נתקפת מפעם לפעם ברגשי אשמה העתירה לפרקים כל טוב על הנשים. אולם היו אלה התפרצויות קצרות מועד של טוב לב, שלאחריהן מתקיפה היתה בזעם את בעלה אשר היה בעיניה האשם העיקרי בפרשה — מלבד אלה לא קרה שם כל דבר יוצא דופן. זו היתה הנורמה בשנים הללו. יהודים ולא יהודים הושמדו כמו זבובים. כולם חיו על גבי חבית אבק שריפה. איש לא היה מוגן בפני הרע והכל חיו מיום ליום ומרגע לרגע. אף אחד לא יכול היה לעצב את גורלו בעצמו. איש לא ישן עוד במיטה שהציע לעצמו. מה יהיה כעת על היהודיות כאשר למעשה התרוקן ארונן לחלוטין ונדלדלו כל מקורות פרנסתן? גם הזוג שפר לא היה משופע בכספים. הם אמרו לעצמם שהרי עברו עליהם צרות רבות ופחד גדול בגין היהודים. הם ממש חששו מן הצל של עצמם, חדלו להזמין לביתם אנשים ופיתחו רגישות גדולה לדעת הקהל ולרינונים של שכניהם. נוסף על כל אלה יהיה עליהם כעת לפרנס מכיסם את שתי הנשים, ושלא יהיה הדבר קל בעיני איש, בימים טרופים אלה. —

מאז ההתרחשות בקיץ בשדה חדלי בני הזוג שפר לדבר ביניהם. בנוכחותם של זרים זרקו חצאי מלים בלבד. אולם מצבן החדש, שלאחר יאוש, של הדיירות שלהן אילץ אותם לקיים שיחה. הם חשו שעשו כל אשר לאל ידם למען משפחת סלפטר. את האב קברו בחצר שלהם. האם יכול מישהו להאשימם בכך שלא מילאו את חובתם כלפיהם? אבל כיצד יקחו כעת על עצמם דבר שהוא מעל לכוחותיהם? לפרנס לזמן בלתי מוגבל שתי נפשות חסרות פרוטה, בעיצומו של חורף, וכדומה. רק אלוהים יודע מתי יסתיים הגיהנום הזה. סלפטר הלך לו לעולמו ולהם השאיר שתי נשים חסרות כל —.

יום ולילה העסיקו המחשבות הללו את זוג האיכרים. מן הבוקר עד הלילה מתחלקים היו במחשבותיהם על היהודיות כמו שלפנים התחלקו בעבודת המשק. השאלה העקרונית שניצבה לפניהם היתה מה לעשות בשתי הנשים. החמלה שרחשו להן לאחר מות האב החלה אמנם דועכת אך עדיין לא הניחה

להם להחליט החלטה מכרעת. באין מוצא מן המבוי הסתום חשו כל יום ביתר שאת עד כמה משתוקקים הם להיפטר מן היהודיות. כל אחד מהם הסתיר מפני בן זוגו את מחשבותיו ותיכנן תוכניות. חיפש רעיונות, אמצעים, עשה נסיונות שיכנוע והמציא שיטות משיטות שונות, הכל כדי להטיל על השני את האחריות, לפרוק מעצמו את רגש החובה המעיק. האיכרה נאבקה עם מחשבותיה הזדוניות. מדי פעם היתה מצטלבת בתנועה מכנית כדי לגרש מעצמה את הרהורי החטא. שפר זכר את הנערה, ראה את פניה שרויים בערפל בהזיותיו. הוא ניסה להתנער מהזיותיו, מתמתח עד שפרקיו חרקו ויוצא מן הבית החוצה כדי להתעשת. בהיותו שרוי בהזיות כאלה לא היה מסוגל לעמוד בחזית משותפת עם אשתו נגד האלמנה ובתה. אחרי הכל דבר מה קשר אותו בעבותות אליהן. הוא היה לכוד ברשתן ולא בשל האהבה אלא בשל הפשע.

— ושמא יש להן עדיין חפצים או כספים מוסתרים אצל אנשים בעיר והן תשלמנה? — שאלו את עצמם האיכרים כאשר לא ראו באופק כל פיתרון למצוקתם. הם חשו דחף עז לפעול, לאלץ את הנשים לומר את האמת. — האדם צריך לדעת באיזה עולם הוא חי. —

האיכרה ניסתה לחקור את השתים בזהירות. לא היה לה ענין להרגיז אותן כדי שלא תתעקשנה לשתוק. היא העדיפה להוציא מהן את האמת בטובות, כדרך נשים שכנות. — הרי עשתה כך לטובתן בלבד, וכי ממה תתקיימנה האומללות? — שיכנעה את עצמה בכוונותיה הטהורות.

אולם היהודיות השיבו לה באי רצון ותשובותיהן מתחמקות.

— איזה ערך יש כבר לכסף — אמרה הבת — גם שקים של זהב לא ישיבו לנו את אחותי ואת אבי. — ישו הרחום, ואיפה יש לכן את שקי הזהב האלה? — התפרצה האיכרה. — לך קל לדבר פאני שפר — אמרה האלמנה, פורכת את אצבעותיה. — לך יש עוד מצב רוח להתלוצץ, למה לא? את יושבת לך בביתך עם בעלך, איש לא יזיז אתכם מכאן, תודה לאל, אך אנחנו... — אמרה ולא הוסיפה.

— אל תלחצי עליהן — הרגיע שפר את אשתו כאשר היתה חוזרת מחדרן ללא חדשות כלשהן; — אולי הן עצמן יבינו שכך אי אפשר להמשיך, שעליהן לעשות דבר מה. תני להן להרגע מן האבל, לשכוח את הקרובים ולהזכר בתשלומים. —

— אצלך רק שטויות בראש — השיבה לו בעוקצנות, מקנאה בזיכרה של הנערה. כתשובה זרק בה מבט מאשים חודר כליות ולב שכל עצמותיה נרעדו. אז השתתקו שניהם.

יום אחד אמרה האלמנה אל בתה: — אלך אל משפחת ריביצקי, אני יודעת שאבא השאיר אצלם כספים לשעת חירום, וזו הגיעה כעת. אנו חייבות סכום כסף לא מבוטל למשפחת שפר עבור חודשים מספר, לא הייתי מופתעת אילו הפסיקו להאכיל אותנו. אנו כרחיים על צווארם. —

— אמא! — נזדעקה הבת — לפתע פתאום ניצבה לפני תהום הבדידות נוכח הליכתה של האם. והיא ביטאה את עוצמת רגשותיה במלה אחת: אמא.

— אני אלך אליהם, לא את — הציעה את עצמה הבת.

— לא יקירתי, אותך לא מכירים אצל משפחת ריביצקי, את צעירה עדיין ותמשכי אליך את תשומת לבן של הבריות. יכירו אותך על פי תווי פניך ויידעו מיד לאן לשייך אותך; אני זקנה. איש לא יביט בי, לא ישים לב אלי. בתקופה זו של השנה, גמסים השלגים, יורדים גשמים, קר בחוץ, האנשים רצים מהר ברחוב ולא מביטים סביבם. אצא מכאן לפנות ערב ואשוב אליך יקירה עוד לפני שעת העוצר. —

היא דיקלמה את מלותיה כשחקן שהתכונן בעוד מועד לומר אותן במהירות, ללא היסוס וללא גימגום. היא לא נתנה שהות לבתה להתנגד לדבריה. ההחלטה היתה איתנה ולא סבלה התנגדות. הבת שהכירה היטב את אמא הבינה שעליה להשלים עם החלטתה. כמו כן הבינה שכך, ללא אמצעי תשלום, לא תוכלנה להמשיך עוד להתגורר אצל השפרים. הן ערכו יחדיו את התוכנית. האם הרשתה לבת לשנות פרטים קטנים. מדובר היה ביציאתה של האם מן הבית לפנות ערב, מוסתרת בצל מטריתה, בהתחמקות מעינם הפקוחה של הגרמנים, בזמן הקצר שבין הדמדומים לבין שעת העוצר. בזמן הזה היה על האם להגיע אל ביתם של משפחת ריביצקי, אי שם ברחוב פוניבסקיגו סמוך לפארק קילינסקיגו, בקצה הרחוק של העיר ולשוב משם לפאשקי, מקום מגוריהן אצל שפר. הבת תכננה את המבצע לפרטיו, היא ציירה בדייקנות את הוואי ההליכה דרך הרחובות הצדדיים, ובחנה את האם בטופוגרפיה של העיר. מן הארון הוציאה מטריה מאובקת, שיחררה את קפליה ובמשך כל אותו הזמן ניסתה לשדל את האם להפקיד את ביצוע המשימה בידיה, אף על פי שידעה את חוסר התועלת שבדבריה. וכאשר לא הועילו עוד כל הנימוקים שבה לדבר בפרטים, כאילו השיחה הזו דוחה את ביצוע המשימה לזמן בלתי מוגבל.

לבסוף הגיע הרגע. בחוץ ירד גשם מעורב בשלג. המדומים רטובים של שלהי החורף ירדו על העולם. הבת תפסה את אמה בשולי מעילה, כילדה קטנה, ובמשך כל שעות אחר הצהריים הלכה בעיקבותיה כאילו לא ראתה אותה עידן ועידנים. כאשר רצתה האם לצאת מן החדר היה עליה להשתחרר בכוח

ממש מחיבוקה של הבת... — אל תעשי לי את זה לפני לכתי — התחננה האם ולא הניחה לבערה ללוותה אל השער.

ההמתנה האיומה החלה מן הרגע שהאם עזבה את החדר. במחשבותיה ליוותה אותה הבת בדרכה, מודדת את החדר בצעדים קטנים. לא היה בכוחו של השטח המצומצם להכיל את החרדה ואת ההמתנה האכזרית. הבת הלכה עם אמה, מניעה את רגליה בעומדה במקום אחד. לפתע פכרה את ידיה, כמנסה להשתלט על ליבה המתפרץ בפעימות מטורפות. לבה, שרדף כמו כלב אחר האם, נעצר לפתע. הוא הקדים כל העת את צעדיה של האם, שב על עיקבותיו והמתין לה שתשיגו, כעת נעצר סופית. ערפל כבד ירד על העולם והדימדומים הפכו לעלטה עיוורת. לכודה כמו ציפור בכלוב תפסה בכוח בסורגי האשנב ועיניה תרות בעלטה. היאוש השחור שבליבה הלך וגבר. היא הבינה שנותרה בודדה לחלוטין בעולם. היא לא חשה כאב כאשר הסורג פצע את עור ידיה וטיפות של דם נטפו על שרוולה. תלויה על הסורג איבדה את תחושת הזמן, מנותקת לחלוטין מן החלל. האם הלכה והתרחקה ממנה. כעת הפרידו בין שתיהן שנות אור. האם הבהיקה אי שם בשחקים באור קלוש. היא לא התקדמה עוד, לא התקרבה אלא הבהיקה ככוכב ברקיע, בין שאר הכוכבים. מנותקת מכל דבר ארצי, חסרת הכרה נפלה הנערה על ברכיה ובהשעינה את ראשה על אדן החלון שקעה בתרדמה כבדה של אנשים שהיאוש הכריעם.

למחרת, השכם בבוקר, כאשר באה האיכרה לראות אם שבה האם, מצאה את הבת ישנה סמוך לחלון. הנערה קפצה ממקומה, שיפשפה את עיניה מתכוננת לצאת מן הבית. לא הועילו דברי השיכנוע של האיכרה, הבת הודיעה שאין כוח בעולם שיעצור בעדה מלצאת ולחפש את עיקבות אמה. היא שמה מטפחת על ראשה, זרקה סמרטוט כלשהו על כתפיה ופרצה החוצה. במשך הדקות הראשונות עמדה האיכרה כמשותקת ולא עלה בידה למוש ממקומה. אולם לאחר מכן רצה בעיקבותיה בתחושה עמוקה של שותפות גורל אנושית. בכל מאודה רצתה להחזירה הביתה, לא להניח לה למות, להוציא אותה מציפורני המוות הבטוח המצפה לה. אך דמות הנערה נמוגה כבר אי שם הרחק בתוך ערפילי הבוקר החורפי. נכנעת לכוחות פנימיים טרקה האיכרה את השער ורצה אחר הדמות המתרחקת.

בשעת בוקר זו לא נראתה נפש חיה ברחוב. הנערה הגיעה בריצה מטורפת אל פארק ליצבסקיגו כדי לעבור משם לרחוב ולדיסלבה ורננציקה. גם הפארק היה שומם וריק מאדם. כוח זר ובלתי מובן דחף אותה לכיוון שדרה המובילה במעלה רחוב ליצבסקי, אל הפסל של ברטוש גלובצקי. תוך

כדי ריצתה נדמה היה לה שרואה היא דבר מה מתנועע, יתדות כלשהן ועליהן רכובה להקת עורבים שחורים, כמו המראה הנשקף מן החלון שבחדרון שלהם. כרוח סערה פנתה בכיוון היתדות. האיכרה נתעייפה מן המרדף אחריה. לפתע קרסו רגלי הנערה תחתיה. היתדות המתנועעות היו דמויות של בני אדם, הפנים האנושיים הראשונים שראתה לאחר ניתוקה הארוך. על הספסל ישבה דמות מתחת למטריה שבורה. אך הרי לא ירד גשם, היא היתה בטוחה בכך. היא נגעה בפניה שלה והם היו יבשים. למה אם כן המטריה? מתחת לספסל הבחינה בזוג רגליים יחפות שהתחפרו עמוק בבוץ וצבעו כסיד כבוי. האצבע הגדולה היתה חסרת ציפורן. היא הכירה את האצבע הזו. בידה הימנית של הדמות תקועה היתה מטריה פתוחה ושבורה. גם הידית של המטריה היתה מוכרת לה היטב. היד השמאלית תלויה היתה כאילו מנסה למצוא דבר מה בבוץ שמתחת לספסל.

דרך הפארק עטוף דממת בוקר הגיע אל אוזני האיכרה זעקה מחרידה: — אמאאא!!! — היא שמעה כבר פעם את הזעקה הזו מתפרצת מן השפתיים המדממות בבוקר של קיץ, עולה אל השמש היוקדת וכבה שם לעד.

בתוך אחוזת הקבר

לישון אפשר בכל מקום. כאשר לא היו עוד בתי מלון, פונדקים ואכסניות, באו במקומם ביבים, שוחות ותעלות. מי שעלה בידו למלט את נפשו מיריות אקדח ברחוב קורקובה, ידע שמטח ירי ברחוב אחר עלול לחסל אותו, אולם הוא גם ידע שאף על פי שהחיים אינם שווים פרוטה הוא יגסה להצילם בכל מחיר עד הסוף המר.

שוכב לו על המדרכה בן אדם, מגולגל כחבילה. מעיל הגשם הבלוי שלו דומה לסמרטוט, המגבעת נשמטה מראשו, על חזהו מתנוססות רצועות של דם כמו עיטורי כבוד של הצטיינות צבאית: — הנה נפל על חרבו המפקד הגדול ממסדר הצלבנים ועל חזהו מתנוסס צלב הייסורים.

איש לא יעיף בו מבט, לא יבחן את תווי פניו המרוסקים, המזוהמים והמנוקדים בטיפות של בוץ. יד "רחמנית" כלשהי חלצה למת את נעליו, רגליו נצמדות בלובן גירי של כפותיהן אל האדמה. שער בנפשך: חבילה זו היתה רק לפני דקות מספר אדם חי, שצעד ברחוב, שנשם, שהסמיק, שהחוויר, שדרס ברגליו את כתמי השמש על המדרכה והטיל עליה צל בגופו. מכאן מכתיב הנצח את חוקי המשחק ומודד את הזמן בכפות רגליו השטוחות של עוג מלך הבשן הצועד לקראת הבלתי ידוע.

אדם יצא מבית מס' 6 או 8, דבר מה במוחו גירש אותו אל הרחוב, ירק אותו מיותם כקליפה ריקה אל הרחוב המאיים. וכך חגור בחגורתו כדי שלא להתפרק לגמרי, אחוז בשארית כפתוריו כדי שלא לצאת סופית מעורו, עטוף בצעיפו, קשור בסמרטוטים, העמיד את צווארון מעילו כדרך בני אדם בחורף, השומרים על עצמם מפני הצטננות, רוח פרצים או שפעת. על ראשו כובע חם, וידיו תקועות עמוק בתוך הכיסים, ממולל הוא בעצבנות פיסת נייר שבה תלה את תקוותו האחרונה, כאשר כלו כל הקיצין והכל הכזיב.

מפניה המרוסקות של הגוויה המוטלת ברחוב לא ינחש איש לעולם מה עבר במוחו של אדם זה מן הרגע שבו כיוונו אל גולגלתו אקדח מטווח קרוב מאוד וכמו בספוג ספוג בדמו שלו מחקו ממוחו באחת לוח עמוס תאריכים, שמות פרטיים, שמות משפחה: שלו, של אביו, של אמו, של אחיו ושל כל אלה שאהבה נפשו ושנרצחו כבר לפניו. רק להקת זבובים מזמזמים מרחפת

ממעל, מסביב ובתוך ראשו הפרוץ לרוח. כאן הוא התמוטט ונפל שדוד.

לחלוף על פני חבילת אדם כזו ולדעת את קירבתך אליה, להכיר בשותפות הגורל עמה, לפענח בה בנקל את קיצור תולדות חייך ואת פסק הדין הצפוי לך בעתיד הקרוב, אלה הן משימות קשות מנשוא.

לאחר שרשם לפניו את האזהרה מתחיל המוח האנושי לעבוד במלוא הקיטור. הוא, העד האחרון, יסובב את פניו בהבעה של סלידה ואדישות. כעת יחצה את הרחוב הזה ודרך רחוב ליצקובסקי יגיע אל מחוז חפצו, אל בית העלמין. יש אומרים ששם בטוח.

את כל האביזרים כמו סרט שרוול עם מגן דוד או תעודות ואישורים מכל המינים והסוגים ניתן להשליך, אך מן הסימנים המיוחדים שבגוף אי אפשר להיפטר. אדם מנסה לדבר על עצמו בגוף שלישי, כאילו זר הוא לעצמו. הנסיון להעמיד פנים, לא להידמות לעצמו, לבצע הזרה מתוכננת. הליצנות המקצועית של העמדת הפנים הפכה לו לאדם לא לטבע שני אלא לראשון. אילו ניתן היה לערפל, להשלות, להכהות ולהרדים את ערנותם של אנשי הגסטפו, השופו והשוטרים האוקראינים, לגרום להם שיאמינו בטוהר הגזע הארי שלו, של היהודי. השיטה הטובה ביותר היא לא להביט בהם כלל. לחלוף על פניהם כאילו היו אבני דרך או פנסי רחוב. ללבוש על פניך הבעה זועפת של אדם בלתי נגיש ומתנשא, כמו מגדל של כנסיה. — מה כבר יכול לעשות לך אחד כזה? — אבל הלב המטורף משתולל, פועם בחוזקה ומגיע עד הגרון כאשר אחד מהם מופיע בתחום ראיתך. וכך ידוג אותך הגבל שמצא בן ברית בליבך שלך, שיקל עליו את מלאכתו.

לישון אפשר בכל מקום. לפנים היית מגיע בערב אל בית המלון, מזמין חדר ומקבל מפתח תלוי על טבעת נחושת, שהעניק לך את הזכות להשתמש במיטה, בחשמל ובשירותים. כדי לנהל אורח חיים כזה לא היה צורך בתרגול או הכנות כלשהם, זו לא היתה חכמה גדולה. ואם נוסף על כך היו לך מעט מזומנים שריפדו את דרכך בקניית שירותים שונים היו חייך כה קלים, עד שנרקבת, פשוטו כמשמעו, מרוב שפע. שומר סף, מלצר, סבל ומצחצח נעלים לא היו אנשי גסטפו, מבטם לא חדר כליות ולב, הם חיפשו רק את התשר. אנטישמי ממוצע חלה במחלת שנאת היהודים כמו ילד בדלקת שקדים. בתקופה שלפני מלחמת העולם השניה, בעת חדירת ההשפעה הנאצית — שהסנטורים קיבלוה ומפלגות הימין ייחלו לה — צריך היה יהודי להיות סטודנט באוניברסיטה כדי למות מוות לא טבעי. סטודנט יהודי צפוי היה למוות פתאומי תוך התפרצות אלימה באוניברסיטה. על חיי הסטודנטים היהודים "שמרה" להלכה הקונסטיטוציה. כדי להנמיך עד למינימום את

מספר המיתות הללו, אשר לא נלקחו בחשבון על ידי הקונסטיטוציה, התקבל במכללות ובאוניברסיטאות החוק המיטיב של Numerus Clausus [הגבלת מספר הסטודנטים היהודים], אשר לאחר שיכלול קל, עשוי היה להגיע ברבות הימים ל־Numerus Nullus [מספר אפסי של הסטודנטים היהודים]. וכך ניתן היה להגן על חייהם של הצעירים היהודים; — איזה הגיון ברזל! — פעולה מסוג זה עשויה היתה להביא את העם היהודי לחיי נצח בעצם העדרותו מן הזירה.

אך מאת הפז המיטיבה הזו חלפה לה ללא שוב. כעת, מי שעלה בידו להימנע מלהתקל בשוטר נאצי ברחוב היה ממש בר מזל. כמו כן היה בר מזל אדם שלא נקרה בדרכו אחד ממכריו הוותיקים, אנטישמי בכוח מן הימים שעברו. שכן מעולם לא היית יכול להיות בטוח שמרוב שמחה מפגישת היהודון שלו לא יצוץ בו הטירוף הגזעני וללא כל צורך, רק מפני שהכיר את פניו יכניסו אל כניסת הבית הסמוך כדי לבחון בגופו את השתייכותו הדתית, ואז מרוב שמחה יזעק בקולי קולות במלוא גרונו: — הרי לכם יהודי! יהודי! — יען כי היתה זו זכותו וחובתו של האדם הארי.

איש מבין היהודים לא היה נעלב כאשר מכר מן העבר נמנע מלברכו ברחוב ולא חייך אליו חיוך קטן של עידוד. יתכן שאם יכירו תרגיז אותו החיוניות היהודית הקיימת בכל הזמנים. במשך שניות אחדות ישקול במוחו את גורלו של היהודי הנתון בידיו, יהרהר אם עליו למסור אותו ללא שהיות לידי השלטונות, להשיב להם את האבידה. שכן יהודי זה יצא מן המסגרת ונטל את גורלו בידיו! — ובכן, שילך לכל הרוחות! — "יותר" לו במוחו. לאחר שנים, בחברת ידידיו, יתהדר במעשה האנושי שעשה ויזכר ביהודי — המהמר, אשר העיז לצעוד ברגלי העבד שלו על פני אדמת החירות ולמרבה המזל פגש בו, באדם אציל נפש.

לישון אפשר בכל מקום. לאחרונה ישנים רבים בבית העלמין ליצקובסקי. אחוזות קבר בעלות כתובות מוזהבות, צלבים ופסלי מלאכים, שופעות בתצלומיהם של הקרובים ז"ל בתוך מסגרות שחורות, הפכו לאחרונה לפונדקים מחרידים, שבהם מבלים היהודים את לילותיהם בחברת עצמות אציליות של מתים.

מרחוב פיארוב ניתן בנקל להתגנב לשטח בית הקברות. הנמלט חוצה בדרכו שורות צלבים נמוכים של "עיר הנוער". קבריהם של החיילים ממלחמת העולם הראשונה. ומיד לאחר חלקת האומללים הזו יגיע אל שכונת קברים אמידים המשתרעת על שטח גדול. פנסים, ספסלים, ערוגות פרחים, איזור עשיר של אחוזות קבר של אנשים אשר נפטרו בנוכחות משרתים

במדים, על קברם ניצבים ברושים נוגים וסמלי משפחתם חרוטים באבני שחם ושיש.

הניצול שלנו מרחוב קורקובה, שעלה בידו להימלט מן המרדף, הרים בשארית כוחותיו אבן מעל קבר משפחתי כלשהו, משך ומשך במוט הבריח עד שעלה בידו להתפרץ פנימה. האבן אכולת שן הזמן השתחררה. הוא זחל פנימה על ארבעותיו, הסם שוב את הפתח והדליק גפרור. סוף סוף מצא לעצמו אכסניה ראויה לשמה. התישב לו על ארון המתים שבפינה, מכיסו הוציא פרוסת לחם יבשה והחל לאכול בחשיכה גמורה. העלטה לא הטרידה אותו, להיפך, היא היתה ערובה לבטחונו. הוא היה צמא מאוד אבל אחוזת הקבר לא היתה משוכללת עד כדי להיות מצוידת במים זורמים. בר מינן אינגו זקוק עוד למים. — לילה בטוח ציפה לפליט — כך חשב. קיפל את רגליו, מתחת לראשו שם אגרוף וניסה להרדם. הוא היה נרדם לבטח אילמלא חריקת הקרשים של ארון המתים הישן וצורתו הבלתי נוחה. אבל לכל מצב ניתן להתרגל, הוא ידע. לכן הוריד את רגליו למטה, ישב דקות מספר שנראו לו כנצח ואז הדליק גפרור נוסף. הוא הגיע למסקנה שמוטב לו לישון על ריצפת האבן המרופדת בשיכבת אבק הגונה ועליה עיקבות רגלי אדם. הוא היה כל כך עייף ותשוש עד שלא היה מסוגל לחשוב על שום דבר אחר פרט למנוחה. הוא התעטף במעילו הישן, שם את כובעו על אוזניו ושכח משני העולמות גם יחד.

לאחר ימים ולילות רבים ללא שינה שקע בתרדמה עמוקה. אילמלא נעל מסומרת שבעטה בפניו היה ישן כך, קרוב לוודאי, עד יום הדין האחרון. הוא התעורר, התישב ולא ידע היכן הוא נמצא. הנעל המסומרת נסוגה וזוג עיניים מבוהלות בהה בו מבלי לראות את זה "שקם לתחיה". שני בני אדם חיים הביטו בעלטה איש בפני רעהו ולא ראו אחד את פני חברו אלא חשבו על רוחות רפאים בלבד.

הניצול מרחוב קורקובה היה הראשון להתעשת ובשיניים נוקשות החל לומר את תחילת התפילה: "שמע ישראל". המלים העבריות יצאו מפיו בקושי ובלחש כך שהוא חש אותן יותר מאשר שמע. מן הפינה השניה סיים מישהו את הפסוק: "ואהבת את ה' אלוהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך..." שני בני אדם זרים, שלא ראו אחד את פניו של השני, אחוזי אימה זרמו זה אל זה על גבי מלות הפסוק העתיק, קרבו ובהתרגשות הולכת וגדלה נפלו אחד בזרועותיו של השני.

הם לא הדליקו גפרור כדי להתבונן זה בפני זה, הם הכירו איש את רעהו מזה אלפי שנים. הם התישבו בעלטה, סמוכים זה לזה, את ראשיהם השעינו

על ארון המתים, את רגליהם יישרו לפנים והדייר הוותיק, שבילה לילות רבים באחוזת קבר זו, סיפר לאורח מקרוב בא כיצד מסתדרים היהודים בבית הקברות.

תוך כדי סיפור, כקוסם בחושך, דחף לידי חברו לחמניה, כמה גבישי סוכר ובקבוק מלא תה קר ומרווה צמאון.

בחום גופם האנושי חיממו את משכנו של הבר מינן. לבסוף נרדמו חבוקים כאחים תאומים.

כך חילקו את משכבם עם הבר מינן, הצאצא האחרון למשפחת סקיזינסקי, שעצמותיו היבשות האזינו לשיחותיהם, לנחירותיהם ושמרו על שנתם בארובות עיניים ריקות.

מנהלת בית הקברות לא רדפה אותם ולא ירדה לחייהם של מחללי הקודש החפים מפשע, שפגעו בשלוות המתים באי השקט החי והנושם שלהם. אך כאשר נודע לגרמנים דבר המגע שבין גופותיהם של היהודים והנוצרים הם ניפצו את הברית בין החיים לבין המתים במטח יריות וחיסלו את החיים. הקברים המנופצים, ארונות המתים המרוסקים וכתמי דם בצבע חלודה העידו כאלף עדים על הטיהור שעשה מטאטא הברזל הגרמני בבית העלמין.

הם החזירו את הסדר על כנו ביחסים שבין היהודים והנוצרים.

הסתלקותה של משפחת שוואַרץ

לא היה פשוט לקבל החלטה לשים קץ לחיים. המחשבה על התאבדות ליוותה את האנשים זמן רב. היא עלתה והבשילה לאיטה בליבם. אצל אחדים נמשך הדבר ימים מספר, אצל אחרים שבועות ואף חודשים. היו גם כאלה שדי היה להם ברגעים ספורים כדי לשים קץ לחיים שלא היו חיים עוד. אצל משפחות שהיו באחזות ברעיון ההכחדה העצמית היו תהליכי ההבשלה והנכונות שונים מאיש לאיש. מצב זה גרם לסיכסוכים ולחילופי דברים קשים בין בני המשפחה, שהרעילו את ימיהם האחרונים עלי אדמות.

כמו כן פעלו עליהם גירויים ולחצים שונים מן החוץ. קריית יסורים זו, בעלת למעלה מאלף נפש, שרויה היתה בקדחת שמועות זוועה שסיפרו על גורלם של אחיהם שניצודו, הוצאו מן העיר או ניספו במחנות. יהודי העיר, אשר עבדו בבתי המלאכה, בבתי חרושת ובמשרדים הגרמניים הוחזקו שם במשטר ברזל. הם היו מאולפים היטב והפכו מכבר לקורבנות נכנעים. חייהם דומים היו לעמידה על קצה צוק גבוה, שניה לפני הקפיצה אל התהום, שכן החרמש הגרמני עבד במלוא התנופה וקציר המוות לא פסק לרגע.

היהודים ניסו אמנם לדחוק את הקץ על ידי כך שבאמצעות מתווכים מבני עמם שילמו שוחד שמן עבור תעודות עבודה שונות ומשונות, עבור חותמת או חתימה נוספת על אותה תעודה שערכה המעשי היה בקליפת השום. היהודים עשו כל שביכולתם כדי להאריך את תוקפן של תעודות העבודה שבידם או להחליפן אצל המרצחים בתעודות חדשות, משופעות בטביעות אצבעות, חתימות וחותמות וכל שאר האשליות, ובעבור פיסות נייר חסרות כל ערך אלה שילמו במיטב כספם. זמן קצר בלבד נותר להם לשמוח בתעודות החדשות; כך או כך גם אותם צדו והוציאו להורג באלף מיתות משונות כיחידים או כקבוצות. הענין הרי התנהל לפי מצב רוחו של כל בעל שררה קטן ומטומטם. כל מופרע במדים עלול היה לשלח אותם אל "קומנדו התכלת", אל "Himmelskommando" של הימלר, אל מפעלי תשלובת הקרמטוריום בבלזץ או לכל מחנה מוות אחר.

החלפת התעודות ליהודים שימשה מקור בלתי נדלה לסחיטת כספם בידי אנשים תאבי בצע. הגרמנים המציאו חדשות לבקרים שיטות חדשות להתעלל

ביהודים באמצעות תעודות חדשות וכך אספו סכומי כופר ענקיים. יש להודות שגם בין היהודים לא חסרו מנוולים רודפי רווחים קלים, שעשקו את אחיהם השרויים באימה גדולה. לרוב היו אלה חברי היודנראט, אותו ועד קהילה יהודי הידוע לשימצה, אשר פעל תחת פיקוחם של הגרמנים והיה קריקטורה של שילטון.

בתי היהודים עמדו פרוצים בפני כל חלאת המין האנושי. מי שרק התחשק לו יכול היה לשדוד ולהעליב, להרוג ולבזות אותם. הגרמנים והאוקראינים צדו את היהודים ברחובות העיר, חיפשו בדירות ולקחו עמם כל מי שהסתתר והשוער או אשתו, אף שקיבלו דמי לא יחרץ, לא הזהירו אותם מפני הסכנה המתקרבת. השוחד הגן זמן מה בפני פלצור הצורר. מקבל השוחד היה מוסר את כתובתם של המסתתרים לקבוצת סחטנים אחרת, וזו לאחר שלקחה את חלקה מסרה אותם לבאה אחריה וכך עד הסוף המר, עד שלא נותרה ליהודי אגורה שחוקה להגן על חייו. ואז, לועגים לתמימותם של הקורבנות, המאמינים בעוצמת הבקשיש, מסרו אותם הגויים לידי השוחט הגרמני.

בני אדם בעלי רגישות גבוהה, בעלי כבוד עצמי, לא רצו לזכות בחסד דחיית המוות מידי החלאה האנושית והחליטו לרדת מן הבמה בעצמם; החזקים שביניהם נאבקו עם המיאוס ההולך וגובר שעוררו בהם החיים הללו, הקיום המלחמתי הזה, ולבסוף תשושים מן המאבק וחרדים מהתמוטטות מוסרית שמו קץ לחייהם בהתאבדות.

אצל משפחות, כאמור, היה התהליך קשה ביותר בשל תקופת הדגירה השונה של רעיון המוות אצל כל אחד מבני המשפחה. רבים נבצר מהם לקחת על עצמם אחריות על מותם של נשים וילדים, החלשים יותר גם מבחינה רוחנית וגם מבחינה פיזית.

מי שהתבונן בילדים הקטנים, בתינוקות הצוחקים, בילדות המובילות עגלות עם בובות, ביצורים הטהורים האלה מלאי האמון והתום, נסוג באחת מן הרעיון להקדים ולנפץ בפזיזות, ברגע אחד, את חיי אלה שהאירו את הסביבה בעצם קיומם הזוהר, בניגוד גמור להכרה העמוקה שהכל אבוד.

ואז החלה הצפיה לנס, לסימן כלשהו, לחנינה מיסתורית. אמנם הנסיון היומיומי לימד שכל התקוות הן בבחינת אשליה בלבד, ומפה לאוזן עברו סיפורים על גורלם הטראגי של היהודים, אך הלב ערג להאמין בנס.

מים הדמעות והדם ניסו לדלות פניני התרחשויות מופלאות: ההונגרים איפשרו למשפחה יהודית אחת להימלט דרך הרי הקארפאטים, האיטלקים

הבריחו ידידים יהודים במכונית עטורה דגל איטלקי, אפילו אנשי גסטפו הסכימו להטיס במטוס "יונקר", לאחר שקיבלו שק מלא זהב, מספר בני מזל אלמונים והמריאו עמם לשחקים. מדוע איפוא להתאבד, לרצוח במו ידיך את ילדיך האהובים מכל, במקום לחפש מתחת לאדמה מקום מסתור, דרך כלשהי להימלט לאיזור שליו ובטוח?

ממעמקי המסורת עתיקת היומין עלה דבר מה והתקומם באדם היהודי, הנודד הנצחי, כנגד קיצור הקיום בעמק הבכא שבו ציווה עליו ה' לשהות. ולכן המשיכו בני אדם להלך רתומים בעול, עיניהם אדומות בדם מלילות חסרי שינה; מקווים ומתייאשים לסירוגין, גולשים מזרועותיה של התקווה המיטיבה אל תהומות היאוש השחור משחור. בני אדם החלו לפתח אמונה בכוחות על טבעיים. הם המתינו לאיזה צבא דימיוני המתקדם במהירות של אלפי קילומטרים לשעה. כל אמונה משיחית היא פרי של שעבוד ואי ידיעת העובדות.

— ביום מן הימים חייב הדבר להסתיים — חשבו רבים; — אנו ניתם לפני כן — לחש בקירבם קול המציאות.

במשפחת שוארץ נותרו ארבע נפשות, לאחר שנרצחו אמו ואחיו של מר שוארץ: שוארץ ואשתו, חמותו והבת הקטנה בת השלוש סוזי. שוארץ, שהיה מהנדס במקצועו, עבד במשרה טובה ובטוחה לדעתו במשרד העבודה ליהודים. אשתו ואמו עבדו במתפרה, וילדתם סוזי שיחקה במשך היום עם ילדי השכנים, בהשגחתה של סבתא בליצובה הישישה.

שוארץ נשא לאשה לפני המלחמה את בתה של אלמנה אמידה וקיווה שהחיים לא יהיו עוד קשים עבורו. אשתו קיבלה נדוניה יפה, לו הובטחה תמיכה הגונה והוצעה לו משרה במשכורת טובה. כבנו של בעל מלאכה זעיר נדחף במרפקים בשבילי החיים במטרה להגיע למעמד בלכלי גבוה יותר. הוא חשב שבאמצעות לימודיו ונישואיו הגיע לפרוזדור של חיי רווחה.

שוארץ היה אדם שאהב לאכול ארוחה טובה, לבלות בבית קפה, לשחק ברידג', לצפות בסרט מוסיקאלי עליז ובראש וראשונה חשוב היה לו להיות בטוח במחר שלו וגם במחרתיים. הוא חש שבמשחק החיים התור הבא יהיה שלו, ניתן לו סיכוי טוב, הוא הגיע לנקודת זינוק שווה לאחרים. הוא לא היה מאלה המתביישים ומסתירים בצביעות את הנטיות הזעיר־בורגניות שלהם. הוא לא הסתיר שמעדיף הוא נוחות על פני מאבק. באשתו, שלא היתה יפהפיה כלל, לא היה מאוהב עד לשגעון, אך היה לה בעל טוב ודואג ולא בגד בה, אולי בשל היותו עצלן אוהב נוחות. בעבודתו במשרד לא

התאמץ יתר על המידה. מאביו שהיה בעל מלאכה ירש נטיה לעבודה נקיה, לגימור טוב. הוא לא סבל עבודה גרועה וקלוקלת. לכאורה לא איים דבר על קיומו שלו ושל משפחתו הקטנה.

אשתו, בעלת השכלה תיכונית ותעודת בגרות, היתה בת למשפחה בורגנית ממוצעת; צלולה בדעותיה ומעשית מאוד, הבינה שבעלה איננו אמנם פלא שמיני של הטבע, אך למרות זאת לא בזה לגורלה והתגאתה מאוד בתפקידה כאם לסוזי הקטנה והמתוקה. אמה של הגברת שוואַרץ, שעברה להתגורר עמם מן הרגע שפרצה המלחמה, טיפלה כל הימים בנכדתה שאותה אהבה אף יותר מאשר את בתה ולא נפרדה ממנה לרגע, עד הזמן שהיה עליה ללכת לעבודה במתפרה.

מות אמו ואחיו מידי הנאצים עירער את שיווי משקלו הנפשי של שוואַרץ. דרכו הושפעה גם על אשתו. הפעם היא שמעה את צליל חרמש המוות קרוב מאוד אליהם והבינה שאין עולמם העכשווי דומה לעולם שהכירה מאז. וכך הגיע הרגע שבו נבט בלבם רעיון ההתאבדות. שוואַרץ המהנדס השיג באמצעות ידיד רוקח רעל ציאניד, — שיהיה בבית על כל צרה שלא תבוא. הוא חילק את הרעל לשתי מנות שוות ומסר אחת מהן לידי אשתו, שתהיה לה בהישג יד. מכיוון שלא התיחס לדבר בדחיפות לא חשב על בתו ועל חמותו.

בהיותו יושב קרוב אל "המזבח", כלומר במשרד המחלק מקומות עבודה ליהודים, האמין שידו על הדופק, ושאין לו מחליף שם. אך במהלך הימים, כאשר נכחדו כבר השנתונים המבוגרים של האוכלוסיה היהודית, חיבר יום אחד את שתי מנות הרעל וחילק אותן מחדש; הפעם לשלושה חלקים שווים, לפי בקשתה המפורשת של חמותו. לאחר שקרא שוואַרץ באנציקלופדיה תאור קצר על פעולתו של רעל הציאניד, הסתובב בהרגשת ביטחון כשמנת הרעל תקועה בכיס אחורי של מכנסיו, בדומה לאקדח הבראונינג המעולה שנשא לפני המלחמה. במשך שבועות לא הרהר במנת הציאניד, למרות שהמוות טיאטא את רחובות העיר והרסיסים הגיעו גם אליו. שקוע בעבודתו המשרדית ראה אמנם המהנדס שבו כיצד מתרחש תהליך ההמתה, כאילו הוא תוצאה סופית של ייצור המוני של מפעל שחומר הגלם העומד לרשותו הם בני אדם. את עצמו ראה בתוך התהליך הזה אי שם באמצע, בין חומר הגלם לבין המוצר הסופי. למרות שעבד ברישום פריון עבודתם של העבדים היהודים לא עלה בידו לפענח את הסוד של הייצור הנאצי, שבגוי היה על הפיכת הידיים העובדות לפגרים, בשלב שבו יכלו להרשות לעצמם להחליפם בכוח עבודה חדש ורענן שבא מן השטחים שנכבשו לאחרונה.

תמורת עבודתו במשרד לא קיבל כמובן משכורת, זה היה הנוהג, לכן עסק לפרנסת המשפחה במסחר בסיגריות, סכרין וכל הבא ליד, החל מיהלומים וכלה במסמרים. העיקר היה שהמסחר יצליח ויכניס מזומנים. בערבים ישב לערוך חשבונות, אשתו ספרה את הקופסאות, והוא החליק בידו את השטרות המקומטים. עם חמותו ניהל שיחות בדבר אשלית השיגשוג הכלכלי. הם שוחחו גם מעט על הבעיות האקטואליות, מאזינים באוזן אחת אם לא מתקרבים חס וחלילה שוטרים גרמנים. על ההתרחשויות בשטח לא דיברו ביניהם, העדיפו להדחיק אותם כדי שלא להכביד על עצמם. חמותו היתה מסיימת את השיחה באנחה עמוקה, לוקחת את נכדתה על ברכיה ושוכחת עולם ומלואו במשחק עמה. הקטנה היתה באמת ילדה מקסימה, תודות לה ולמענה ניתן לעבור את הדברים הנוראים ביותר. כאשר נערך צייד על יהודים, הם היו נמלטים אל עלית הגג דרך המדרגות האחוריות, באותו אופן היו עוברים אל חדר המדרגות השני, כאשר המשטרה היתה נכנסת דרך הכניסה הראשית. הם שילמו במיטב כספם עבור הריגול הנגדי שעבד למענם. תמיד הודיעו להם בזמן על פעולות מתוכננות וניתנה להם שהות לעזוב את דירתם ולהסתתר אצל ידידים נוצרים.

את החודשים הראשונים של הכיבוש עברו בשלום, סבלו פחות יחסית לאחרים, הקישו על עץ נגד עין רעה בתקוה שהמזל ימשיך להאיר להם פנים. אבל מעגל המצוקה הלך והתהדק מיום ליום. רבים צוו לעזוב את בתיהם, את הקירות שביניהם חיו שנים, שאליהם הורגלו, ולעבור לגיטו. כל עוד לא היה על האנשים לעזוב את בתיהם, הם חשו עדיין אזרחים מן השורה הראשונה, הקירות הללו הגנו עליהם. לאחר המעבר לגיטו הגדול בא תורו של הגיטו הקטן והמצומצם. מעברם מדירה לדירה רדפו אחד את השני ובכל פעם ירדה איכות החיים; התנאים היו גרועים יותר והמטען הצטמק. קנסות קיבוציים, שוחד וכופר נפש צמצמו את האמצעים הכלכליים שלהם. באמצעות היודנראט החרימו הגרמנים מן היהודים את רהיטיהם, את פרוותיהם, את נכסי דלא ניידי שלהם. האוכלוסיה המרוששת נחנקה בחדרים זעירים, חסרי חמצן. עשרות אנשים מתו מרעב, בעודם עובדים בזיעת אפים למען הגרמני, לפני ריכוזם במחנות, בפרוזדורי השחיטה הגדולה.

הפסיכוזה שבאיום הפוגרום ההמוני דבקה גם במשפחת שוארץ. הם ניסו להתגונן בפניה, אך לשוא. משהו שקע בהם. השוחד חדל להועיל ללא קשר לגובה הסכום המוצע. שוארץ ששמע במשך היום במשרדו בכי, תלונות, סיפורי זוועה, היה שב בערב הביתה תשוש ורצוץ ובניגוד לטבעו החל לפתח סנטימנטליות. היה עליו להיאבק ללא הרף עם איזו התרגשות

הולכת וגוברת. על סוזי ילדתו הביט כמו על ציפור נדירה אשר הגיעה לאחר רעידת אדמה מיבשת אחרת ורק לה נוצות צבעוניות.

— אבא — היתה הילדה אומרת — למה אתה כזה מפוצץ ? — ואצבעותיה הקטנות ליטפו ברוך את פניו חרושות הקמטים, מנסות ליישר, לגהץ ולהחליק. שוואַרץ נישק את האצבעות הזעירות ועמוק עמוק בליבו במקום ששם מסתתרת לה האהבה המבוישת והגדולה ביותר נולדה השאלה הגדולה מה לעשות בילדה הזאת, כיצד להצילה מן התופת ? כאשר צצה פעם אחת הדאגה היא לא נרגעה עוד, היא הישתרשה בלב, שלחה שלוחות וכיסתה על כל שאר הדברים. שוואַרץ חיפש בעקשנות פתרון. הבשורות על הרוגרים, איטלקים ומטוסי היונקרס התבדו. הוא אמנם ניסה להתקשר עם מכרים מן הצד השני, מחוץ לגיטו, אך לבו לא השלים עם מסירת הילדה לידי זרים. האנשים דרשו סכום עתק. הוא דחה את הענין מיום ליום. אשתו וחמותו אמנם האיצו בו אך גם הן הססו. גם בעת נדודים מדירה לדירה לא חדל מן ההשתדלויות שלו למרות שהיה עסוק מעל לראש בקשיי יום יום. המשא ומתן בדבר מסירת הילדה היה מורכב ואיטי מכיוון שהתנהל דרך מתווכים והתנאים לא היו מוגדרים וברורים.

מן הרגע שבו היתה סבתה שבה מן המתפרה לא נפרדו השתיים עד הבוקר. סבתה בליצובה הישישה וכל משפחתה לא היו כבר מזמן בחיים. הם ניסו להסתתר בחנות כלשהי אבל מישהו מן השכנים הביא עליהם את הגסטפו. הילדה סוזי שיחקה עכשיו עם ילדי שכנים אחרים בחסותה של ישישה אחרת. איש מהם לא הצליח לשכנע את הסבתא של סוזי שעליה להיפרד מן הנכדה ושיש למסור אותה לידי זרים כדי לנסות להציל את חייה. נפשה נקשרה באהבה נואשת ונאמנה ללא גבול בנכדתה הקטנה. אף אמה של סוזי לא האמינה שלא מזמן עוד הסכימה לוותר על הילדה ושהאיצה בבעלה למסור אותה. רק האב התיחס לענין בהגיון קר: בחן הצעות, שלח תשובות ושקל את הבעד והנגד של כל הצעה. הוא חש פגוע מאוד על שהביאוהו לכך שסוחר הוא בדם מדמו והופך את בתו סוזי לסחורה, למצרך עובר לסוחר, אך הוא נאבק בכל כוחותיו בתחושות הללו כדי לשמור על שפיות דעתו.

וכיצד עליו להיות בטוח שלאחר ששילם את פרוטתו האחרונה לא תימצא הילדה בידי נוכל אשר יקח את הכסף ואת הילדה יטיל אל לועו של המולך, כדי להיפטר באחת מן הצרה ומן ההימור. הוא הרי לא הכיר את האנשים הללו אישית ולא יפגוש אותם לעולם. כל הענין ביניהם התנהל דרך שורה ארוכה של מתווכים. בעיני רוחו ראה את סוזי מתענה, את גופה הקטן

קרוע יריות, את ראשה היפה מבוקע בבעיטת מגף; יחנקו אותה בגאזים, יקברו אותה בעודה בחיים, ישרפו. לא יתכן שאב ימסור במו ידיו את ילדתו לעינויים כאלה. הוא רצה לדעת בבטחון של מאה אחוז שלילדה יהיה טוב. הוא התייעץ עם חבריו בעבודה, מוכן לשמוע מה חושבים האחרים. כאשר שמע על רצח ילדים נדהה שנתו לילות שלמים, הוא נבל פשוטו כמשמעו. סוזי חיבקה אותו בידיה הזעירות ושאלה: — אבא למה אתה כזה מפוצץ?

היא היחידה מבין שלושת הנשים שבבית שישבה מול המראה מפדרת כאילו את אפה ולחייה, מעמידה פני מבוגרת; בעוד אמה, סבתה והשכנות הזניחו מזמן את כל הטיפולים הקוסמטיים. היא היתה משכיבה את בובתה לישון והיתה האם העליזה היחידה המדברת על יום המחר שלה ושל בובתה ללא רעד של יאוש תהומי.

מיום ליום הלכה ונתהדקה טבעת המצור. הם ירו בנשים והרגו אותן במקום. אחר כך העמיסו את הגוויות על מכוניות משא וכמו בהמות שנשחטו הובילו את הגופות הבלתי מכוסות תלויות מתוך למשאיות. שוורץ, אשתו וחמותו היו בורחים מן העבודה דואגים לשלום הילדה. למחרת בבוקר, לאחר מנוחת לילה, נראה להם המצב באור בהיר יותר, אבל במשך היום הלך ותפח היאוש עד שבערב הגיע למימדים מפלצתיים. גברת שוורץ ירדה במשקל והיתה כולה עור ועצמות. הם הכירו כמה משפחות שילדיהם נלקחו מהם, הם ידעו בדיוק מה צפוי לסוזי שלהם. המצב דחק בהם לקבל החלטה ולבצע אותה בהקדם האפשרי.

האם נהגה עכשיו להעמיד את סוזי על השולחן ולנשק אותה מכף רגל ועד ראש. סוזי היתה מתפוצצת מצחוק וצעקה — אמא! אמא! כי אמה דגדגה אותה בנשיקותיה. האמא בכתה וזרם חם של דמעות ניגר מעיניה, היא ניגבה את דמעותיה בקצה כותונתה של הילדה, מסתירה ממנה את בכיה והקטנה שאלה מדוע אמא צוחקת באשר איש איננו מדגדג אותה?

באחד הימים בא אחד הנאצים הזוטרים אל משרדו של שוורץ ובשוט דק של חיזרן היכה בפנים את האנשים הכפופים. גם שוורץ קיבל לראשונה בחייו צליפה בפנים. אילמלא הענין עם סוזי שטרם סודר היה קופץ על האיש המכה וחונק אותו. מזועזע וזועם על עצמו על כך שידיו כבולות בכבוד האדם שבו, רותח מזעם שלא החזיר מכה אחת חש שהנה היום איבד את כבוד האדם שלו. אלפי המיתות של בני עירו, מותם של אמו ואחיו, מותה של קהילה שלמה לא השפיעו עליו כמו צליפת שוט החזירן בפניו.

הוא ניסה להתנחם שסבל את העלבון בשל סוזי, בשל עתיד ילדתו, וטעם

מר נותר בפיו. נמאסו עליו חיי כלב, חיים ללא כבוד. הכאב הפיזי שיחק תפקיד משני במקרה שלו. בבית הבליג ולא סיפר דבר. רק כעבור ימים מספר, כאשר סיפרה לו אשתו שחייל גרמני בעט בה ברחוב וזרק אותה מן המדרכה אל הכביש, אל הביוב, התפרץ בבכי ולא יכול היה להרגע מהתיפחותו עת ארוכה.

הוא הפך רגיש מאוד, לפתע חש כיצד חונק אותו העוול הציבורי, כיצד הולך הוא וטובע בים הדמעות המציף את האי היהודי. הפעם חש על גופו שלו כיצד מכים יהודים, עמד מעל ערימת גוויות, נחנק מרגש נקמה ושנאה של אדם בודד וחסר אונים. כזו היתה תגובתו. נמאסו עליו החיים העלובים, אבל אשתו לא היתה עדיין בשלה לאקט של ההתאבדות. חמותו מצאה מפלט בזרועות הקטנות של נכדתה.

הוא החל להכין את אשתו לקראת קבלת סעודת ההתקדשות. הפעם שינה את שיטותיו ולא הסתיר עוד מפניה את מעשי הזוועה והאכזריות. הוא הקשה עליה את חייה ככל שיכול היה. סיפר לה פרטים על עינויים ועל מחנות המוות. השתקן מלפנים מצא לפתע אוצר בלום של מלים המבטא את כל קשת הייסורים המצפים לה. הוא פרש לפניה טבלת צבעים קודרים כדי לתאר לפניה את הרגעים האחרונים המצפים להם במחנה המוות. ואז שאלה אותו: — ומה על הילדה שלי? — הם לקחו את הציאניד ושוב חילקו אותו מחדש, הפעם לארבע מנות.

הוא החליט שלא יפקיר את סוזי בידי זרים, הוא לא יתן שירדו לחייה לאחר מותו. לא תהיה לו שלווה למות בלעדיה. הוא רצה שמשפחתו תמות על פני השטח החופשי של מטר מרובע אחד של דירתם. כאן יפרדו מן האדמה ומן השמים, מן החיים ומן המתים. לפתע נזכר בחופשת הקיץ הראשונה של חייו וגם האחרונה. הוא נזכר כיצד בפעם הראשונה בחייו רכב על אופניים. סוזי שלו לא תלמד לעולם לרכב על אופניים. חבל. היא גם לא תלך לבית הספר והוא לא יזכה לקנות לה גלידה קטנה ועוגות בקונדיטוריה.

למחרת היום קנה שפע ממתקים לילדה, כל שניתן היה להשיג בשוק השחור. הילדה קיבלה כאב בטן מרוב ממתקים ולא התחשק לה עוד לאכול עוגות. בתוך עולם הולך ומתפרק ובהשפעת תאוריו המקברים הבשילה אשתו לקראת מעשה ההתאבדות. חמותו השלימה עם ההחלטה אחת ושתיים, ברגע שסיפר לה בכמה מלים שהם החליטו למות יחד עם סוזי הצטרפה גם היא. פסק דין מוות על סוזי הכין את הסבתא לקראת מותה היא. היא לא

רצתה לחיות אחרי מות אהובתה הקטנה, הגוזל שלה חסר האונים. היא עוד ניסתה לשכנע אותו למסור את הילדה לידי אנשים הגונים, — אין אנשים הגונים — השיב לה בחומרה והסביר שלא יפקיד בידי איש בעולם את ילדתו שלו. מנותק לחלוטין מן העולם החיצון לא ידע שהיו נשים פולניות רבות שלקחו אליהן ילדים יהודים, אימצו אותם וגידלום באהבה ובמסירות רבה. מנין היה עליו לדעת זאת בהיותו סגור ומסוגר בגיטו? החמות התחננה שיניחו לילדה למות בזרועותיה. הם הסכימו לכך שניהם.

בערב הוא הכין ארוחה דשנה, סעודתם האחרונה. הם אכלו ושתו כבשעת סעודת חג. הם שוחחו על חוויותיהם המשותפות מן העבר: ביקורים בתיאטרון, הצגות בכורה, קונצרטים ומסיבות רעים שבהם השתתפו לפני הנישואין. הם הזכירו גם את קרוביהם שחיו באמריקה. בשיחה הזו ניסו לחנוק את צמאונם הגדול לחיים, מרווים אותו בשאריות מן העבר, מעמעמים אותו באלכוהול. חמימות פשטה בעצמותיהם והם נעשו רדומים. מזה זמן רב שלא הורגלו למזון טוב וטעים. החמות הכינה קפה ריחני. סוזי הקטנה שרה שיר ערש לבובתה. היה זה אותו שיר עצמו שלמילותיו נהגו ההורים והסבתא להרדים אותה. היא הסיעה את העגלה הלוך וחזור בחדר כדי להרדים את בובתה. ואז לקחה סבתא את סוזי הקטנה אליה ועל ברכיה נרדמה הילדונת.

אחרי חצות העירו אותה. תוך כדי נשיקות וחיבוקים השקה אבא את הילדה החצי רדומה בכפית רעל מהול בתה מתוק, הוא מזג את הרעל לפיה. גם אמה וסבתה נישקו אותה. אחר כך, בחיפזון גדול, בלע כל אחד מהם את מנת הרעל שלו. הם נכנסו למיטות. סבתא על יד סוזי. אמא על יד אבא.

הם גססו ומתו בין מצעים נקיים. בתוך ביתם. גופותיהם שלמים ולא מחוררי כדורים.

על השולחן, מכוסה במפה צחורה, דלקו השאריות של ארבעה נרות תקועים בתוך בקבוקים עטופים בנייר לבן. את פמוטי הכסף של שבת מסרו מכבר לגרמנים כמס כפיה קיבוצי.

בנתיב השאול

בתנאי חיים רגילים מעורר מותו של אחד מבני המשפחה תוהו ובוהו בבית האבלים. סדר היום מופר לחלוטין, פעילותם השיגרתית של בני הבית נעצרת לזמן מה ורק המעשיים שבבני הבית עוסקים בהכנות להלוויה.

מדלת הכניסה, הנפתחת ונסגרת ללא הרף, נושבת אל הבית נשיפתו המקפיאה דם של המוות. זכרונות, הרהורים מבולבלים, החלטות ותכניות שנתבטלו מתעופפים להם באוויר כאבק הרחוב בשעת סופה משתוללת. הבר מינן, שגופו הולך ומתקרר ונשמתו הולכת ומתרחקת מן החיים למרחק של נצח שלם, הולך ומצהיב לו על ערש הדווי שלו וממתין בסבלנות עד שתחלוף האנדרלמוסיה ובדממה הפתאומית שתשתרר תושב לו בפעם האחרונה עלי אדמות הזכות לשמש מוקד ההתעניינות: בשעת טקס הלוויתו.

שונה לחלוטין היה המצב ביום מותו של האיש מן הקומה הרביעית בעלית הגג. שם חיו, יותר נכון הצטופפו כדגים מלוחים בחבית, שבעה דיירים יהודים, אשר שילמו מדי מספר ימים מס גבוה לאיש אס. אס., הממונה על הבנין ולשוערת הבית — העזר כנגדו. היהודים דחוסים כדגים מלוחים המתינו לשוא לגואלם.

חבורה זו ישבה בדממה מוחלטת בעלית גג והיתה ביניהם גם ילדה קטנה שלא וויתרה על זכותה הטבעית להשמיע קולות. הפעוטה היתה בעלת מזג סוער ולא גילתה כל הבנה לגבי צוק העתים ולא הבינה את חומרת המצב. כמו כן לא ידעה הפעוטה המסכנה מה רוצים מחייה כאשר באיום של מכות קשרו המבוגרים את פיה במטפחת. הם קשרו את פיה בחוזקה כאשר הקשר לוחץ על עורפה העדין, כדי שלא תוכל חס ושלום להתירו בידיה הקטנטנות, וכך נותר פיה קשור במשך ימים ולילות, עד הסוף המר. הפעוטה משכה כל הזמן במטפחת, מאבדת כמעט את שפיות דעתה. רק שלוש פעמים ביום היו מתירים את המטפחת כדי להאכילה ולאחר מכן היו מיד קושרים אותה שוב כדי למנוע את הגרוע ביותר, את צעקתה שעלולה להביא עליהם ועליה אסון.

היא בכתה את ייסוריה ואת כאבה אל תוך המטפחת, נשכה את האריג בשיניה הזעירות ובדמעות אילמות חנקה בגרונה ובלעה את ההברות

הראשונות בשפת בני אדם. הפעוטה הנסערת, שלא היה לאל ידה לבטא את רגשותיה בקול, הפכה מיום ליום לזועמת ולמרשעת יותר בתוך תנאי הקיום המחרידים שלה.

בגיהנום הזה, שמיקומו הטופוגראפי מוטעה היה, שכן לא מתחת לאדמה התקיים אלא גבוה קרוב לשמים, נפטר ביום חמים של חודש מאי סבה של הילדה. הוא שכב כאבן בטבורו של התדרון הקטן, מכוסה בסדין מעורר השתוממות אצל שאר הדיירים: — ובכן למרות הכל שמר לעצמו המוות הטבעי על זכויותיו. —

אביה של הפעוטה, כלומר בנו של הנפטר, בן דודו ואשתו וכל שאר הקרובים עמדו מעל הגופה פגועים מאוד, לא כל כך בשל פטירתו כמו בשל אוזלת ידם המוחלטת לסלקו מן החדר. שום רעיון מעשי והגיוני לא עלה על דעתם, מוחותיהם המבולבלים העלו רעיונות חסרי שחר, אשר לא ניתנו כלל לביצוע. הרהוריהם דמו יותר להזיותיו של אדם מטורף מאשר לחיפוש פתרון הגיוני לבעיה הניצבת לפניהם. הגוויה שמונחת היתה למרגלותיהם משכה אותם בעוצמה לתוך תהום הנשיה, כאילו אבן כבדה תלויה היתה על צווארם.

אחד מהם העלה במוחו רעיון להעלות את המת על הגג וכמו אצל השבטים הפרסיים להשאירו שם כמאכל לציפורי טרף. אולם הוא התבייש במחשבתו זו. מבחינה טכנית גרידא לא ניתן היה הדבר לביצוע; א. אי אפשר היה להוציא את הגופה דרך הפתח הצר אל הגג החלול. ב. הגופה היתה מתגלגלת מן הגג המשופע אל הרחוב. כך חשב בליבו בן הדוד ולא העלה את הצעתו לדיון. אשתו של בן הדוד ביתרה בדמיונה את הגופה לבתרים, שכן כך נראה לה קל יותר להיפטר מן הנפטר. אבל מחשבה זו גרמה לה מיד לבחילה איומה והיה עליה להתיישב על כיסא כשגבה מופנה אל הגוויה. היא חשה לרגע, או שנדמה היה לה, בריח מתקתק של ריקבון קל העולה מן המת.

הפעוטה בעלת הפה הקשור נצמדה אל האשה הנושמת בכבדות את האוויר הדחוס. חום הציף את האשה והיא הרחיקה את הקטנה מגופה. הילדה הלכה להתחבא בפינתה נושכת במטפחת כסוס בריתמתו.

קרוב אחר נתן בלחש דרור למחשבותיו. הוא הציע להוריד את קרשי הריצפה ומתחת להטמין את המת. הורדת קרשי הריצפה היתה בעיני שאר הדיירים פתרון הפוגע בכל הסדרים הקיימים בחייהם. בבנין התגוררו מספר אנשי אס.אס. עם משפחותיהם, נוסף על האחראי על הבנין. מלבד איש

אס.אס. זה ושוערת הבית לא ידע איש על קיום המחבוא שלהם בבנין. לכן נפלה ההצעה. כל אחד שקוע היה במחשבותיו ולא הביע אותן בקול רם. כולם שרויים היו במצב של מתיחות ועצבנות קיצוניים. רק הבר מינן שמר על קור רוח ועל שלווה מוחלטת, נכנע לאיטו לתהליך המהיר של ההתפוררות.

בימים רגילים היה הנפטר מאבד מזמן, מזה שעות רבות, כל חשיבות אחרת פרט להיותו אביזר מרכזי בטקס המקובל. אבל במצב החריג שלהם התמקדו סביב גופו המת מחשבותיהם של כל הדיירים. על גבי משענת הכסא השני שבחדר [היו שם רק שני כסאות] נשאר תלוי המקטורן שלו, בדיוק כפי שהשאירו שם בעודו בחיים. בכיס האפודה התלויה מתחתיו תקוע היה שעון הכיס שלו. שעון הכיס הגדול העשוי כסף עלה לפתע במחשבותיו של הבן. הוא ניגש אל הכסא והוציא את השעון העתיק מן הכיס של האפודה יחד עם שרשרת הכסף שעליה היה תלוי. היה עליו להתגבר על אימה קלה ועל יראת כבוד שליוותה אותו מילדותו לגבי שעון זה, אשר היווה בזמנו חלום שזה עתה התגשם. הוא נטל את השעון והצמידו לאוזן, אחרי כן מתח את הקפיץ והכניס אותו בטבעיות לכיסו.

הדבר עודד אותו לפתע, לב השעון פעם קרוב אל גופו.

כאשר הגיעה אליהם השוערת, אשר הביאה כדרכה את מצרכי המזון שקנתה עבורם, הראו לה בשתיקה ובמבוכה הולכת וגדלה את הגבעה הקטנה שמתחת לסדין הקרוע. השוערת התחלחלה, פכרה את אצבעותיה לאחר שספרה בעיניה את הנותרים בחיים. באחת תפסה את המצב הקשה והצטלבה. הם ציפו ממנה, שהיתה בעיניהם כעת "אשת העולם הגדול", אדם מן החוץ, שתציע פתרון מיידי והגיוני. כאדם שלא היה מעורב ריגשית באבידה קיוו ממנה שבתנועת ראש אחת תסלק את הגוויה. אך היא היתה הלומה עוד יותר מהם. היא איבדה את עשתונותיה ועמדה שם מצטלבת כל העת, רגליה נטועות בריצפה, מבלי יכולת למוש ממקומה. הגוויה החלה אט אט לחדור אל הכרתה ולמלא את ראשה. המיסתורין של המוות נטפלו אל החפצים השונים, צבעו אותם בצבעים קודרים חדשים. מאחורי החלונות כבה היום ונמלט בצללים אלכסוניים. בבסיס גולגולתה של השוערת נתעוררה האימה הגדולה.

לא, לא בנקל תרד כעת בחושך מן המדרגות הלוליניות של עלית הגג אל חדר המדרגות הגדול. הבר מינן דבק אל כפות רגליה והפך אותן כבדות כעופרת. לא עלה בידה להוציא מלה אחת מפיה. לשוא המתינו למלת נחמה כלשהי.

לבסוף בעזרת מספר הצטלבויות נוספות הצליחה להינתק מן הגוויה היהודית. בצעדים קטנים ומהירים ובשתיקה מוחלטת הלכה לכיוון הדלת ונעלמה מאחוריה. היא הותירה מאחוריה משהו הדומה לרווח, מין חלל ריק שנשאר אחר סילוקו של דבר מה מיותר ומפריע.

איש מן האבלים לא היה מסוגל לאכול, אפילו את הפעוטה לא האכילו ולא התירו לה, היושבת כפיסלון של ייסורים בפינה, את פיה. בתוך הצללים המחשיכים של אחרי הצהרים המאוחרים שמעו לפתע צעדים נעצרים על יד דלתם ודפיקה מוסכמת בדלת. הגיע איש האס. אס., האחראי על הבלוק, האדם שלו שילמו סכומי עתק, המגן היחיד שלהם שרק לעתים נדירות ביותר זכו לביקוריו.

הוא הופיע בדלת ודמותו החסונה מילאה את הפתח. הוא התנשף בקול רם. השוערת סיפרה לו על ההתרחשות. הוא ציווה עליהם לסלק את הגוויה תוך שמירה על כל כללי הזהירות. דהיינו אסור שאיש מדיירי הבית יחוש במתרחש. היתה לו תכנית כיצד לפעול: הוא יזמין אל דירתו בשעה אחת בלילה כמה מחבריו אנשי האס. אס. יהיה רעש בחדר המדרגות, דלתות תפתחנה ותסגרנה. הוא יערוך מסיבה לחבר מרעיו, הם ישירו בקולי קולות, יהיה רעש בכל הבנין, הכל כדי להסוות את המבצע שעליהם לבצע. באותו פרק זמן עליהם להתגבר על הורדת הגוויה מעלית הגג אל המרתף. חובה עליהם לעשות הכל בדממה מוחלטת כדי שלא לעורר חס וחלילה שערוריה. הם משערים בוודאי במה כרוך גילוי מחבואם. והוא יהיה הראשון לירות בהם במו ידיו ולחסלם ככלבים שוטים בעזרת רעיו במידה ותתעורר שערוריה. שכן אחרת גם שעותיו ספורות.

לאחר עזיבתו עטפה את דיירי החדר דממה מוחלטת. הם שתקו ואבל שחור ציפה את הקירות ונשפך על הריצפה. הגוויה המשחירה החלה למלא את חלל החדר כאילו נעלם הסדין המכסה אותה והיא זחלה והתפשטה בכל הפינות בשחור קודר. עייפים ותשושים מן היום שחלף, והרבה יותר ממה שעוד מצפה להם בלילה שלפניהם, התישבו בכריעה סמוך אל המת. הדממה הציפה וחבקה אותם, מגינה עליהם בפני האימה. הם לא שוחחו ביניהם, כאילו זרים היו זה לזה. בתוך כיס אפודתו של הבן תיקתק השעון של האב כאילו היה הוא היחיד ביניהם שלא איבד עדיין את מימד הזמן האוזל, ולכוד בתוך קופסת הכסף שלו צעד בעקבות בעליו הקודם בצעד מדוד של זקיף אל תוך האין סוף.

אך הזמן לא עמד מלכת. הוא זרם אל תוך הלילה, הסמיך ונמרח ובעקבות התנועה שבכל קומות הבנין גזל מחוץ לגבולות החדרון כאילו כופף מאן

דהוא את כל שטח הבנין כדי שהזמן לא יבלע אותו. הפעוטה נרדמה בפינה. בשנתה הניחה אצבע קטנה על שפתותיה דרך המטפחת הקשורה, כאילו יודעת גם היא שיש להתמזג עם הדממה. היא היתה בוודאי היחידה שלא חשה כיצד הזמן הדביק מילא את כל פינות החדר על גדותיו וכאילו ניגר ממנו. באחת התרוממו האבלים מכריעתם והחלו לארגן את המבצע.

הם הורידו את הסדין הקרוע מגופו של המת בתוך העלטה הלילית, וכאשר נגעו בו, מבלי להפשיטו מלבניו, חשו את הקור ואת הקשיחות של אבריו. האשה עמדה בצד ולא התערבה בפעילותם של הגברים. הם העמידו את הגוויה על רגליה כבול עץ, תומכים בה מכל הצדדים בגופותיהם החמים, החיים. שניים כופפו אותה אחורנית תופסים בזרועותיה ושניים אחרים תפסו ברגליה. קור מבעית חדר אל כפות ידיהם וצימרר את עורם. כחתולים רטובים התנערו והמשיכו במלאכתם. האשה ניגשה אל הדלת ופתחה אותה לרווחה.

מדירתו של איש האס. אס„ האחראי על הבנין, עלו דרך המעברים, דרך הפרוזדורים וחדר המדרגות קולות רתוקים של שירה, מפלי צחוק וקטעי שיחות. הפטיפון ליווה את הסועדים בצלילי האריה האופראית "צחוק הליצן". הקולות הגיעו למעלה עמומים מעט. בהשפעת משב של חמצן טרי החלה הגוויה להעלות ריח מתקתק ומבחיל של ריקבון.

יחפים, עקב בצד אגודל, הוציאו את הגוויה מן החדרון. דרך המדרגות הליליניות לא ניתן היה להורידה במצב של שכיבה. שוב היה עליהם להעמידה על רגליה וזעה קרה כיסתה את גופותיהם של החיים. בקצה המעיל ניגבו את ידיהם אשר היו חלקות מן הלחות והזיעה. הם לקחו את הגוויה ביניהם, כפי שנוהגים לסחוב אדם שיכור. היה זה עבורם מאמץ עליון. קשה ביותר היה להתעלם מן הצעדים שלהם עצמם ובו בזמן האזין בדריכות אם לא עולה מישהו מולם מן הקומות התחתונות. הם כאילו הבריגו את עצמם יחד עם המשא הכבד שלהם אל תוך הגרם הלוליני של המדרגות. אותה שעה לא סחבו ביניהם לא אב ולא קרוב, כל קשר אישי עם המשא אבד להם, הם בפשטות ביצעו משימה קשה מאוד שפירושה היה להיפטר מהר ככל האפשר מן הגוש המת שהיה טעון חומר נפץ ופתילו הבוער נעוץ בליבם פנימה.

ככל שירדו למטה במדרגות כך טפח והתפשט הרעש מדירתו של איש האס. אס. והיה לגידול ממאיר. הפטיפון צרח בקולי קולות את שירה הידוע של מרלן דיטריך. המדרגות חרקו תחת רגליהם היחפות. קור עז צבט את כפות רגליהם שלא היו מורגלות להליכה יחפה. הפחד מפני הסכנה להחליק

עם הגוויה במדרגות מנע מהם כל תנועה חופשית. לבסוף עלה בידם לרדת מן המדרגות הלוליניות אל חדר המדרגות הראשי. החלק הקשה ביותר של המבצע היה מאחוריהם אך המסוכן ביותר היה עוד לפניהם.

הם נשמו אמנם לרווחה אך את הזעה ממצחיהם לא ניגבו שכן ידיהם תפוסות היו. כעת החלו לרדת במדרגות הראשיות. בכל חצי קומה נעצרו לשניה אבל האימה הנוראה דחפה אותם למטה לכיוון המרתף. למדרגות הללו לא היה סוף, דומה היה ששינו כיוון. היתה להם הרגשה שהגוויה חובקת אותם בחוזקה, נצמדת אל גופותיהם הלוהטים בקור המקפיא שלה ולא מניחה להם, אוחזת בהם בקסמה הארור.

מן הסדקים שתחת דלתו של האחראי על הבנין, מחור המנעול, מן הפתח של תיבת המכתבים, בקעו והתגנבו קרניים של אור חשמל וניקדו את כפות רגליהם. הרגליים נמלטו כמפני אש. שם, בפנים, התהוללו להם האורחים. הבית בעל חדר המדרגות התלול קלט באוזנו הימנית את קולות השמחה ורעש המשתה, אך מתחת לליבו הסתיר בחמלתו את ארבעת המתגנבים כאשר החמישי כאילו צלוב על גבי גופותיהם.

האשה ארבה למעלה, בקצה המדרגות הלולייניות, היא עמדה תלויה מעל המעקה, מעל הקומות הפעורות והאזינה בדריכות לצעדים היחפים המתרחקים. היא ניסתה לקלוט את פעמיהם דרך הריעש שהקימו השיכורים. צעדיהם החרישים ברגלים יחפות הגיעו אל אוזניה כשאון גלי ים רחוקים.

הפעוטה שישנה בפינתה האפילה התעוררה, היא ניסתה למשש באפילה גוף אנושי סמוך אליה. תוך כדי השינה התחלקה המטפחת מפיה. משוחררת מן הריתמה שיחררה סוף סוף את האימה שנצטברה בה ופרצה ביללה צרחנית כאזעקה. האשה זנקה אליה אל תוך החדר ובידה סתמה את פיה. היא חיבקה והצמידה את הילדה המיללת ובוכה.

הגברים ירדו מן המדרגות והגיעו אל המרתף. הם היו תשושים ולאים באורח קיצוני. העמידו את הגוויה על הריצפה, נשענו עליה, מסובבים אותה מכל הצדדים, את הגוויה שהיתה חזקה מהם. ואז הניחו אותה על הארץ. הם מצאו את האתים שהוכנו עבורם בעוד מועד והחלו לחפור בשארית כוחותיהם בור עמוק. הגוויה שכבה למרגלותיהם, הם הזיזו אותה ברגליהם כאשר הפרייעה להם במלאכתם. לאחר מכן הרימו אותה והניחוה בתוך הבור. בשתיקה מוחלטת, ללא מלת פרידה מן המת, כיסוהו באדמה, החליקו את האדמה באתים וברגליהם היחפות יישרו את השטח. כרוחות רפאים דרכו על האדמה כאילו רוקדים הם על הקבר הרענן.

לבסוף השליכו את האתים וכמו רדופים על ידי מיליון שדים עלו בריצה במעלה המדרגות. בצעדי נחשון בלעו קומה אחר קומה ללא תחושת עייפות אלא בהרגשת הקלה גדולה בלב, שהנה הצליחו להיפטר מן המעמסה. הם איבדו את חשבון הקומות ולא ידעו אפילו מתי חלפו על פני דירתו של הנאצי האחראי על הבנין. דממת מוות שלטה בכל הדירות ובכל הקומות. גם דירתו של האחראי היתה חשוכה ודוממת. משום מקום לא הגיע אליהם כל קול. במוחותיהם המרוקנים חיפשו אחר קצב לרגליהם הדוהרות, הם צמאו למנגינה ששמעו בשעת ירידתם. שחר רחוק החל חודר אל חדר המדרגות ובחוטים אפורים כיסה את ארובת עינו הריקה של חדר מדרגות שומם.

שעונו של אביו ז"ל הראה מספר דקות אחר השעה שלוש לפנות בוקר. הבן הצמיד את השעון אל אוזנו.

השעון תיקתק עדיין.

הוויכוח על המוסיקאים

— אני מתנגד בתוקף לדעתך בענין המוסיקאים, כמו כן משוכנע אני שעשו כל אשר לאל ידם כדי להסתיר את חולשתם מן הגרמנים. — עמד בעקשנות על דעתו השופט לשעבר, קראנץ.

— הם הרי יכלו לא לנגן, אתה מבין; לשבר את הכינורות, לפרק את החצוצרות, לשרוף את החלילים, להפוך את הסקסופונים לצינורות ובפשטות לא לנגן! — טען כנגד השופט בן שיחו פילץ, אדם נמוך קומה, מנהל חשבונות לשעבר. — אינני מבין כיצד מסוגלים היו לנגן שם, בשדות הגידחים הללו, מול פני המוות המשתולל, להנאתם של אויבי האנושות! —

— לאט לך מר פילץ, בבואנו להציל את גרעין האמת הצרופה מבין שברי הטרגדיה הזו, אל לנו לגשת לענין בצדקנות ובמלים גבוהות. אנו שנינו לא היינו שם, לא עברנו את הזמנים הקשים יחד עמם ואין אנו מכירים מקרוב את מבוך הרגשות והלחצים שפעלו עליהם — אמר בשיקול דעת השופט קראנץ.

— ואתה, לו היית שם אתה, האם היית מלווה את מעשיהם של הגרמנים בנגינה? — הפתיע מנהל החשבונות את השופט בשאלה תכסיסית — אינני יודע — השיב בכנות השופט לשעבר, השתתק ושקע בהרהורים. — שני המתווכחים עברו את המלחמה באיזור בטוח יחסית, זה עתה יצאו מן הבונקרים והחלו אוספים פירורי מידע על התנהגות אחיהם במקומות שונים. כל אחד מהם התיחס אל הדברים בהתאם לאופיו ולמקצועו. השופט קראנץ סידר במוחו בקפדנות את כל העובדות וניסה להעניק חניגה לקורבנות. פילץ צירף לעובדות ששמע כתב אשמה חמור. על השופט קראנץ עברו שנות המלחמה בנדודים וייסורים, מזלו של פילץ שיחק לו יותר ולכן הרשה לעצמו לשפוט בחומרה כל סטיה מן הנורמה המצפונית, שהוא בעצמו המציא. לקראנץ, כשופט לשעבר, היה ידע רחב ומעמיק בכל שלבי החטא ועונשו. הוא היה מודע היטב לחוסר הפרופורציה שביניהם לבין מערכת ההענשה, שנקבעה בספרי החוק. הוא נהג לפי דברי המשורר: "היה בעל לב ונסה להתבונן בליבו של הזולת". מנהל החשבונות לשעבר פילץ, שהורגל לקריאת ספרות חד משמעית ושיגרתית, היה קיצוני בדעותיו

בעניני מוסר. הוא היה מרוצה מעצמו על שעלה בידו במשך כל ימי חייו להישאר בעל עקרונות. כל וויכוח דומה היה בעיניו למשחק שח, כאשר הנאתו ממנו הצטמצמה בנתינת מט ליריב. עבורו החלו תולדות האנושות, כמו אצל המוסלמים, מן המעבר מתנאים רגילים של מכה אל התנאים החריגים של מדינה. עבור השופט קראנץ תולדות האנושות החלו מן הקיום המודע של האדם על פני כדור הארץ וגמשכו דרך כל המאבקים וההתנסויות עד עצם היום הזה.

הסוגיה של המוסיקאים מלבוב, אשר לפי דרישתו של מנהל המחנה הגרמני אירגנו תזמורת שהיה עליה ללוות בנגינתה הוצאות להורג מבעי־ תות, לא ירדה משולחן הדיונים של השניים ימים רבים. השופט קראנץ, לא זו בלבד שניסה לבטל את נימוקיו של פילץ והגן על המוסיקאים, אלא אף ניסה להציגם כקדושים מעונים. לעומתו, השליך והפיל אותם מנהל החשבונות לשעבר מן המקום הרם של קידוש השם. הוא דרש להעמידם לדין ולא הניח ליפות את מעשיהם, שהיו בעיניו כליווי למחול השדים שהתחולל על גבי גוויות אחים, אבות ובנים; פשוטו כמשמעו.

— עליך להבין — טען פילץ בלהט ועיניו מבריקות כשל מאמין אדוק. — לנגן בתנאים הללו, בעולם ההוא, לאסוף רוק בציפורות הכלים במקום לירוק אותו בפניהן של המפלצות, פירושו עליבות, שפלות והשפלה עצמית! —

— לא ולא — השיב השופט — ראשית עלינו לחשוב על ייסוריהם של אנשים הנתונים במצב של כפיה. הם פשוט לא יכלו לנהוג אחרת. נידונים לעונש הקשה ביותר קיבלו אותו על עצמם, ולא רק כדי למלא אחר צווי הצורר אלא למען חוקי המוסיקה עצמם, למען הרעיון האפלאטוני של ההרמוניה, למען השלווה שזרמה מכליהם אל נשמותיהם של הנידונים, הנשמות הקרועות והמושפלות. הם היו אלה שהכינו את אחיהם לקראת דרכם האחרונה בצלילים המוכרים לאורפאו מנדודיו בשאול. —

— אדוני השופט — פתח מנהל החשבונות, וקם מכסאו כאילו נואם הוא בפני חבר המושבעים — אני הנני אדם בעל דעה צלולה ובתור שכזה עברו עלי לא מעט אי נעימויות, אני איננני מטיל דופי באנשים שנשברו במצבים קשים. אני מסוגל להבין שהם לא יכלו לעמוד בהם, שהתפרקו בנפשם כל התפרים והערכים המוסריים שלהם. אבל — כאן הרים את קולו — ללחנים של אופרטה אין כל קשר עם אפלאטון שלך ולא עם בית עלמין, שבו רוצחים אלפי קורבנות. המוסיקאים הללו הפכו לנגני תזמורת חיל טורקי שתפקידה היה להחריש ולהמם את זעקת הקורבנות בצלילי ג'אז. נגינתם

עוררה רעד חושני בלבבות של סאדיסטים מושחתים עד היסוד. הם לא היו תזמורת קאמרית. הם לא ניגנו סונטות של בטהובן, פרלודים ונוקטורנים של שופן, ואני מבין מעט במוסיקה. הם ניגנו למען האנשים השפלים ביותר ברגעים המבעיתים ביותר. הם חיללו את האמנות, פשוטו כמשמעו.

— אני אינני מסכים איתך מר פילץ, לא כך היו פני הדברים בעיני. — התנגד השופט לשעבר לדבריו של התובע הנלהב, ובאותו רגע הזכיר את דמותו של מר בראון השקול מסיפוריו של הסופר צ'סטרטון. — לעתים קרובות מדי דורשים אנו מבני אדם רגילים להיות גיבורים, להקדיש את חייהם ולמות כדי להוכיח קבל עם ועדה שאין האדם יצור ניקלה ושפל. אנו רוצים שאחרים ישיבו לנו את כבודנו כבני אדם ושישלמו הם את המחיר בחייהם. האדם השפל ביותר נהנה הנאה גדולה ממחווה גבורה של הזולת. הוא מניח לאחרים לצלוב את ישו למען גאולתו הוא ובעצמו מתחבא מתחת לאדמה בראותו שוטר בא לקראתו. האם הכרת אישית את המוסיקאים: את בונד, את ריברה, את ברנקס ואת כל האחרים? האם הרהרת בהם פעם כבעצמך, כלומר כביצורים של בשר ודם? יצורים הבנויים מאותו חומר שברירי ורגיש שממנו בנויים גם אנו? בני אדם חלשים, חד פעמיים, הפוחדים ממהלומת שוט, מכווית סיגריה בוערת בגופם, ממכות בפרגול גומי עטוף סמרטוט לח? יתכן שאתה מבין במוסיקה, אך עליך לשאול את עצמך מה מבין אתה בבני אדם העוסקים במוסיקה? מה ידוע לך על מידת רגישותם של מוסיקאים לירי מקלעים המתפצח בסמוך אליהם? האם יודע אתה כיצד מגיב מוסיקאי על פיצוץ? היו אז מצבים שלא רק פילוסופים לא היו מסוגלים להעלות על דעתם, אלא גם אנו, אנשים אפורים, איננו יכולים לתפוס. —

כאן הוציא השופט סיגריה מן הנרתיק, כיבד את מר פילץ וביקש ממנו אש.

— עליך להבין מר פילץ שהרהורים אלה עלולים להביא את הפילוסוף לאובדן שפיות הדעת, ואותנו לשפיטה קלת דעת של בני אדם, אשר נגזר עליהם לעלות יום יום מנבכי הגיהנום לאור היום וחוזר חלילה: לרדת אל הגיהנום ולשוב ממנו רכובים על גל אשליות, לעבור את כל קשת התחושות, החל מכלב מוכה וכלה באפולו; כל אלה מלווים ברגשי אשמה הבאים בגלים משולבים בייסורי מצפון. —

— סלח לי עמיתי המלומד — הפסיקו מר פילץ, שהושפע מטיעוניו של השופט, — כעת אתה משתמש בכישרונך הרטורי כדי לזכות את בני

חסותך. ובקשר למוסיקאים שאת שמותיהם הזכרת, האם הכרת מישהו מהם אישית?

— כן, כמה מהם הכרתי אישית — אישר השופט לשעבר.

בשלב זה השתתקו שניהם. השופט חש שעליהם לחדול מן הוויכוח ולנוח. הדלקת הסיגריה היתה תירוץ לשביתת נשק. שניהם התעייפו. הנושא היה כבד ולא ניתן היה למצותו; לכן עייף אותם כל כך. גם יום הקיץ הלוהט לא הלם שיחות מרגשות מן הסוג הזה, לא היה לזכרונות הללו טעם של משקה צונן. המשחק שבין השניים נשאר במצב תיקו.

סמוך מאוד אל החרות הספרותית המקובלת — Licencia Poetica — מעשה היצירה הקסום של הדמיון האמנותי — מתקיימת לה אחותה הצעירה אשר שמה איננו מופיע באף מילון והיא: החירות העיתונאית, דהיינו: Licencia Journalistica, בעזרתה מקשטים מחברי כתבות עיתונאיות כל סיפור של מה בכך בפרטים הרחוקים מן האמת. הם מבליטים איזה פרט טראגי אצל הקורבן, מוסיפים קווים לדמותו, ומרימים אותו מעל השאר. כל אלה באים במקום בדיקה מדוקדקת של פרטים, במקום חקר האמת לאמיתה ומטרתם להכניס את הקורא לתוך מעגל מיסטי, שנוצר תודות לכשרון הכתיבה של העיתונאי הזריז. זו שיטה בדוקה ליצור הזדהותו אצל האדם הפשוט, ולהבטיח שימשיך לקרוא את העיתון גם למחרת היום. אדם מן הרחוב נהנה לראות את עצמו בהגדלה, בתפקיד של גיבור. הגדלת דיוקן כזו אופיינית לחירות העיתונאית. את חוויותיו הטרגיות של האדם הפשוט מגדילה עינו של העיתונאי לממדי ענק ובקלות מעבירה את עבודתו לתחום שבו גובל היוצר עם הטבע עצמו. —

— השתמשתי בהקדמה הארוכה הזו כדי לומר לך שהעיתונאים הם הם שעשו מבונד מלחין בעל שאר רוח ומברינקס גאון של ממש. למעשה היה ברינקס מוסיקאי ביזוני בהחלט שנפטר מן העולם ולקח עימו את "טנגו המוות" שלו, אשר לדברי העיתונאים היה המלה האחרונה במוסיקה מודרנית, וכזו גם נשארה, כיוון שירדה לתהום הנשייה יחד עם מחברה האומלל. —

— גם את בונד הכרתי אישית — סיפר השופט בהזדמנות אחרת למנהל החשבונות, במרוצת אותו קיץ. היה זה ביום קיץ נעים וקריר, ימים כאלה שזורים לעתים בין הימים הלוהטים, יש בהם אור עמום העוטף את הירק שמסביב בגוון מעורפל של אבל ומצית בפרחים קשת צבעים המאירה מתוכם.

— לא היה בהופעתו החיצונית של בונד כל דבר שעורר תשומת לב,

הוא היה בעל עיניים זעירות ואף אדום, שכן סבל מנוזלת כרונית. הוא נופף אמנם בשרביט הניצוח אך עשה זאת ללא כישרון גדול. יש להודות שלמרות כיעורו היתה לו הצלחה לא מבוטלת אצל נשים. אני מעולם לא הייתי מתחרה שלו בשום תחום — העיר השופט בחיוך — אני מדבר עליו ללא שמץ של רשעות, אני מנסה לתאר את דמותו כאדם. ובכן הוא לא ניסה אפילו להעמיד פנים של כוכב גדול. הוא היה מוסיקאי כפי שאני הייתי שופט ואתה היית מנהל חשבונות ומישהו אחר הוא גנן. — גם את ריברה הכרת אישית? — שאל פילץ.

— מאוחר יותר אספר לך גם עליו — השיב השופט כדי שלא לסטות מן הנושא. — ובכן למען תהילה של יום אחד קישטו העיתונאים את ראשו של האיש הפשוט הזה, ששמו בונד, בכתר של גאון מעונה. והרי הגאוניות מחייבת. ובשל זו, שלא היתה ולא נבראה, אתה מר פילץ מטיל דופי ומשחיר את פניו של האיש, ואלפים כמוך שואלים כיצד מסוגל היה גאון שכזה להידרדר לשפל המדרגה וללוות בנגינתו הוצאות להורג של אחיו. אנא, אל תפסיק את דברי כי עדיין לא סיימתי. — מר פילץ שרצה מאוד להתנגד לקוו מחשבתו של השופט נרגע ופניו לבשו ארשת של האזנה מרוכזת.

— הרי אינך מגנה את המוסיקאים בשל מקצועם, שכן בטוח אני שגם אתה, כמנהל חשבונות, היית מנהל ורושם עבור הגרמנים את חשבון הרציחות עד יום חייך האחרון, ולא היית מעז לזרוק להם את העט הנובע בפרצוף, אילו רק זיכו אותך בעבודה נוחה שכזו. למזלך לא נמצא עיתונאי שהכתיר אותך בכינוי של גאון, ואיש לא יוכל להאשים אותך שהנעמת את חייהם של הרוצחים ושהקלת עליהם את מלאכתם הבזויה בכך שניהלת להם חשבונות.

— וכיצד אתה מסביר את התנהגותו של ריברה? — שאל מנהל החשבונות אשר נפגע מן הדוגמה האישית שבה נקט השופט.

— הנך חסר סבלנות, הרי הבטחתי לך שגם על אודותיו תשמע מפי. בונד או ברינקס, כל אחד מן האנשים הללו עסק במקצוע שהתאים ביותר לכישוריו ונטיותיו. מוטב היה לו לגנן מאשר לנקות מחראות ולשטוף רצפות. אולי שמעת תאורים כיצד ציוו הגרמנים על היהודים לגרד בציפורניהם, ללא כלי עזר כלשהם, זוהמה בבתי השימוש, לנקות פרוזדורים וחדרי מדרגות מוזנחים מזה חודשים ארוכים? כוחותיהם הגופניים של המוסיקאים לא היו עומדים להם בעבודה כזו. מסתבר שקל יותר לאדם להתבונן כיצד מענים את הזולת מאשר לסבול את העינויים על גופו הוא. אין בנמצא תורה פילוסופית שיהיה לאל ידה לשנות את העובדה הזו. לא תמיד שפלות היא

לחייך אל התליין. יתכן שבבוא תורו של המתחנף להתלות, יקל עליו התליין מן הנושא.

את הרגע האחרון של החיים. בני אדם הם רק בשר ודם; אין מה לעשות. בונד לא ניצח על התזמורת כדי לגרום הנאה למפלצות ולא כדי להחריש באוזה אסתטי את זעקת הנרצחים, הוא פשוט ביצע את עבודת הכפיה המרה שהוטלה עליו בתחום התמחותו, כמו כן אני בטוח שלמרות רגשות הצער והכאב שלו והפחד על חייו, לא היה לאל ידו לשנות את מגגינת הטנגו לרקויאם קודר. מפקד המחנה — אונטרשטורמפירר רוקיטה — חרף היותו נבל שבנבלים, היתה לו אוזן מוסיקאלית מצוינת ובו ברגע שהיה מבחין בשינוי המנגינה היה הורג את בונד או מעבירו, במקרה הטוב, לקומנדו ניקוי מחראות. אולי האמין בונד המסכן, אשר כל כך רצה להמשיך לחיות, בדיוק כמו כל יצור אחר בעולם כולו, שבזכות המוסיקה יינצל מן התופת ויישאר בחיים? יתכן שזו הסיבה שעמד שם על הבמה הקודרת של מחנה המוות עם התזמורת שלו. הוא הרי כל כך רצה להמשיך לחיות. עליך להבין לליבו ידידי! —

— אכן מבין אני — הודה פילק.

— הנה הסצנריו — המשיך השופט — הכוכבים בשמים כבו לאור הזרקורים. מיליארד נרות האירו את הכיכר, אלפי בני אדם, שהובאו מכל קצווי העולם צוו להתפשט, אנשי אס. אס. בעזרת כלבי הזאב שלהם שמרו על הסדר, מכוונות הירייה ביצעו ניסוי כלים, רעד שלפני המוות אחז לבטח גם במוסיקאים. נשים ובנות אנשי המפלגה הבכירים התבוננו בנעשה מן החלונות. היה זה מחזה נדיר שבו עם אחד משמיד עם אחר. זה הלם יפה את הרגשנות הגרמנית המפורסמת — Etwas fuers Gemuet — דבר מה למען הנשמה. התזמורת החלה לנגן. השאלה היא האם חיות חובבות מוזיקה, אילו היו קיימות כאלה מחוץ לסיפורי אגדות, היו מתנפלות על כוהני המוסיקה והורגות אותם בנשיכות? המוסיקאים של לבוב לא היו סדיסטים, הם גם לא חדרו למעמקים הקודרים של נפשו המעוותת של האדם הגרמני. הם הבחינו בודאי בכך שיש להם ענין עם מכה גרמנית מאורגנת של חוסר אנושיות, עם מטורפים שהתאמנו בירי אל מטרות חיות בדמות נשים וילדים, אבל הם ידעו גם שהגרמנים הללו אוהבי וידעי מוסיקה המה, ואולי על ההכרה הזו בנו את תקוותיהם. אולי חשבו שבכל זאת קושר אותם דבר מה עם המפלצות, שדרך חור המנעול המשותף של האהבה למוסיקה יעלה בידם להגיע אל לב הרוצחים ולהנצל מן המוות. —

— אינני יודע איזה מין שופט היית, אך הנך סניגור מעולה — אמר

פילץ בהערכה גלויה. הוא התפעל מכושר הביטוי של השופט, מרוחב האופקים שלו, מן ההגיון שלו ומיכולתו לשחק בניגודים. המתנגד שבקרבו נרגע לשעה קלה. אבל תוך זמן קצר התעשת מהתפעלותו ויצא להתקפה מוחצת.

— האם אינך מודה שהיתה זו שפלות לערוך מצעד לפידים עליז מלווה בנגינת תזמורת, רק כדי להחלץ מן הבוץ הטובעני ולהגיע אל חוף המבטחים? איזה חוסר מצפון היה זה! לנגן עבור סדיסטים מול פני הרג המוני כדי לגרות את האמוק שאחז בהם בשעת הורדת האחרים ביגון שאולה. מניין שאבו אומץ להסתכל בעיני האנשים, אשר עוד באותו ערב או למחרת היום מיועדים היו ללכת לעולמם מלווים בצלילי תזמורת? —

— ישנם מצבים שבהם איש איננו אחראי למעשיו. המוסיקאים היהודים מעולם לא חונכו לאור המסורת הפיאודאלית של כבוד אבירים. היהודים מעולם לא לקחו חלק במאבקי אבירים, לא יצאו ללחום מלחמות במרחקים, לא נהגו לשבור את עצמות יריביהם ועמיתיהם בבתי מרזח, ומעולם לא פיטמו את עצמם בדמו של הזולת. מאז ומתמיד התבוננו היהודים במחזות אלה בתחושה של מיאוס ודחיה. כצופים סבילים ואדישים ליוו את המלחמות, את הדוקרב וכל השאר במבטם בלבד. הגרועים שבהם מכרו לגויים משקאות אלכוהוליים. מאז ומעולם הוגבל תפקידם של היהודים להתבונן כצופים או לשמש כקורבן של ההמון המשולהב. בימי זעם המוני אצל הגויים היו היהודים נשחטים, מפני שאדישותם לנעשה התפרשה כבגידה במולדת. מכל הצרות הללו ניצלו לפעמים בנס והמשיכו את קיומם הכפוף. גם המוסיקאים שלנו רצו לצאת ממעגל הרצח באמצעות המוסיקה שלהם. כצופים מסורתיים בנעשה לא הבינו לאן נושבת הפעם הרוח הכללית ולא היה לאל ידם לשנותה, הם רק רצו לצאת בשן ועין מן הענין. המוות על קידוש השם, שבו מתו אבותיהם בימי הביניים, זר היה לרוחם המודרנית. הם נולדו באיחור של כמה מאות שנים כדי לקחת על עצמם את התפקיד של הקדוש המעונה, במטרה להשיג חיי נצח. הם לא היו שליחיה של שום אמונה דתית מלבד אמונתם העזה בחיים עלי אדמות. על גבי הקשתות, המיתרים, החצוצרות והחלילים ניסו החולמים הללו לבנות קשת בענן ולמתוח אותה כגשר מעל נהרות הדם. הם עשו הכל כדי להישרד, להישמר ולהישאר בחיים, אפילו יחד עם הרוצחים, עם אוכלי אדם, ולא להגיע מוקדם מדי לגן העדן של המעונים. —

— עכשיו עליך לספר לי מה היה טיבו של ריברה. —

— בדומה לאחרים גם ריברה לא היה אמן דגול. הוא בהחלט לא היה

פאגניני של המאה העשרים. הוא מעולם לא קצר תשואות באלברט הול בלונדון. "החירות העיתונאית" הכתירה אותו אמנם למלך הכינורות הגאון, אך למען האמת הוא אפילו לא ביקר מעולם בלונדון, לא הופיע באף אחת מבירות אירופה ואף לא בוארשה. המעריצות לא קרעו אותו מעולם לגזרים. דיוקנו הוגדל עד לממדי קאריקאטורה. יתכן שגם אנחנו שנינו זוכים היינו לחסד עיתונאי של האלהה אילו מתנו בפוגרות הזה, אך אני בספק, שכן בפנתאון האלים אין מקום לשופטים ולמנהלי חשבונות, גם כאשר נרצחים באורח טראגי. ריברה שלנו סיים אמנם את הקונסרבטוריון בווינה אך הוא עצמו הבין שכשרונותיו בינוניים הם ולכן הצטרף אל העסק של אביו ופיתח אותו יפה. אל פרטים אחרים בביוגראפיה שלו אינני רוצה להתיחס, כיוון שאינם שייכים לכתב האשמה שלך. ריברה איבד את עצמו לדעת; הייתי מרשה לעצמי לשער שבהיותו עד ראיה או קורבן של סדיזם משולח רסן חש מיאוס וגועל אל החיים ולא רצה לתת לצורך הזדמנות להביא עליו את מותו. תחושות אלה זירזו ללא ספק את התאבדותו. —

בסיימו את המשפט האחרון קם השופט, כבימים עברו כאשר היה קורא את פסק הדין, והכריז רישמית על גזר דינו בפרשת המוסיקאים. כשופט לשעבר וכאדם בעל נסיון שלא פעם נפגש פנים אל פנים עם פסיכופטים, הבאים משכבות שונות של האוכלוסיה, יכול אני במצפון שקט ובהכרה מלאה לזכות מכל אשמה את המוסיקאים המסכנים, שליוו בנגינתם את הלוויה הגדולה ביותר בתולדות האנושות, כולל לוויתם הם. יום אחר יום חשו הקורבנות כיצד מתקרבים הם אל קץ חייהם, משלים את עצמם ומבינים את אחיזת העינים בעת ובעונה אחת, אך בשום פנים ואופן לא היה לאל ידם להימלט מעצמם או מן הגורל האכזר שציפה להם. — מנהל חשבונות פילץ שתק. הוא ישב ללא ניע על הספסל והאזין לרחש העלים. על רקע התמונות שהוטלו על מרקע דמיונו בשעת הוויכוח, ראה את עצמו לפתע כחצוצרן בתזמורת המחנה; הוא עוקב בדריכות אחר שרביטו של המנצח, לחייו מתנפחות ומתרוקנות לסירוגין, הוא שומע את זעקותיהם של הגוססים בתוך המולת הירי, הוא רואה את אנשי אס. אס. מחזיקים סמוך אל גופם את כלבי הזאב המוכנים להתנפל ולקרוע לגזרים כל קורבן המנסה להימלט. שרביט הניצוח מצביע לכיוון המון הנידונים, לכיוון מכונות היריה. כיצד יכול הוא לנגן כאן, כיצד לחיות במקום הנורא הזה? אוי לו ואבוי אם יזייף או לא ישתתף בנגינה המשותפת. המפקד רוקיטו הוא בעל שמיעה מעולה, הוא מנוול מוסיקאלי מאוד. ואילו היו כל חברי התזמורת מבצעים אמנם את התנועות ההכרחיות, מושכים בקשת, נושפים בכלים, מצמידים בסון אל השפתיים, אך שום קול לא היה פורץ החוצה והתזמורת שלהם

היתה נשארת אילמת? בדרך נס היה הקול משתתק ומסרב להישמע בתוך התופת? ואז אולי היו הרוצחים מאבדים את מקצב הרצח ומכוונות הירי היו מתחילות לירות ולהעיף את הכדורים לכל מיני כיוונים ומלות הפקודות הבלתי אנושיות היו קופאות על שפתותיהם, ובשדה המואר בעשרות זרקורים אולי מחייכים היו שוב ראשי הילדים הנרצחים אל רוצחיהם כמלאכי שמים והאמהות... —

— בוא נשוב הביתה, קריר כבר — הפסיק השופט את הזייתו היפה של מנהל החשבונות. מר פילץ התרומם ממושמע מעל הספסל והסתכל מאחוריו כאילו השאיר שם דבר מה. — המאזן מזויף — לחש לעצמו. —

— עלינו לזכור את הדבר כל חיינו; הרבה לא נותר לנו, פגעו קשה בחוש הראיה שלנו, פגעו בלבינו וכיחותינו נתדלדלו מעבר ליכולתנו. — סיים את השיחה ביניהם השופט לשעבר ובחיבה חיבק את כתפו של מר פילץ: — לעתים נדירות מאוד מגיע אדם אל הנקודה שבה מוכן הוא לוותר מרצונו החופשי על חייו כדי להציל ערכים ככבוד האדם, כמעמד אישי, ככיבוד הזולת, אם ערכים אלה אינם משרתים את קיומו היומיומי עלי אדמות. בן אדם שמאיים על ראשו גירוש מן הפלאנטה שלנו מוכן יהיה להסתתר בתוך הסדק הצר ביותר כדי להישרד. זהו החוק העתיק ביותר של הקיום והוא איננו כתוב בשום מקום. האדם נגמר כאשר אין עוד אף סדק שבעולם ולוא הקטן ביותר שבו יעלה בידו להסתתר בפני המוות. כל הסיסמאות משרתות את החיים, הן ביטוי לרצון החיים של האדם והוא לוקח אותן עמו אל הסדק האחרון שבו יסתתר, אבל אל הקבר איננו נוטל עמו סיסמאות. שם איננו זקוק להן עוד. האדם ילוות בנגינתו את ההולכים למות, לא ירפה מן הכלי עד הרגע האחרון, עד שהגורל המר, בדמות זו או אחרת, לא יפיל מידיו את הכלי שלו, ויגרש אותו מן הסדק האפל של הפרטיטורה אל הדף הלבן, ללא תווים, של שירת חייו שנסתיימה עבורו.

סבא ונכד

— אל תירא — ניחם קיסלר הזקן את נכדו — שערה משערות ראשך לא תיפול אם ירצה אלוהים.

— איך יכול סבא להאמין בשטויות כאלה? — לעג הנער — אם כך הם פני הדברים מדוע ולמה נרצחים בני אדם יום יום? האם רוצה בכך אלוהים? ואם כן איזה מין אלוהים הוא אשר מתיר תועבה כזו? —

— לא לנו לשפוט את מעשיו של הקדוש ברוך הוא, הוא היודע את מעשיו ועושה דין צדק. —

— צדק נפלא — נזעם הנער — אם אכן יודע הכל הוא וכל יכול, חובה עליו למנוע שפיכות דמים ובמו ידיו עליו להדביר את הרשעים, את זוועי הפורענות המשסים בני אדם אלה באלה. מחובתו להגן על חסרי הישע וכרועה נאמן ומסור עליו לאסוף את צאנו ולהוציאו מן היער הזה כדי להצילו מן החיות העושות בו שמות. —

— ואולי החליט אדון העולמים להביא את צאנו קורבן אל המזבח כדי לשרוף, לטהר ולהכחיד באש ובחרב את האשמה מקרב עם ישראל ובכך מבטא הוא את צידקתו ומטיל עונש כבד ביותר על ילדו שלו היקר לו מכל? —

— אני מודה לך על צידוק הדין — סיים את הפולמוס הנכד בן השש עשרה, ולא התיק את עיניו מן הספר שקרא לאור הנר.

בתקופת השלטון הסובייטי, כשנתיים ימים, הספיק מקס הנכד ללמוד את כל הסיסמאות הקומוניסטיות ולקחת חלק פעיל בצופים של המפלגה. בעת מנהל היה ללא הרף וויכוחים פוליטיים ותיאולוגיים עם סבו בן השבעים. השיחות הללו התנהלו בין נציגי שני דורות רחוקים זה מזה, כאשר החוליה המקשרת ביניהם חסרה: שכן בנו של הישיש, אביו של מקס נרצח באחת האקציות הראשונות בעיר. הסב והנכד היו הנציגים האחרונים מן המשפחה הענפה שגותרו לעת עתה בחיים. הוויכוחים בין השניים נשאו תמיד אותו אופי. הזקן קיבל את גזר דינו של האלוהים וסמך עליו. הנכד תקף את הסמכות האלוהית שלדעתו לא עמדה בציפיות של עמו ובשעת התלהבות אף שלל את קיומו של הקדוש ברוך הוא מכל וכל.

— מחלל קודש שכמוך! — צעק הסבא ובידיים פרושות הגן על אלוהיו מפני תוקפנותו של הנכד. — חדל! במו פיך תוריד על ראשך את זעמו של ה', המלווה אותנו מדורי דורות. אתה חוטא בלא כוונה, אינך יודע מה דובר פיך! —

כהוכחה לחוסר הצדק האלוהי נהג הנכד להביא דוגמאות של מקרים, שמות אנשים והתרחשויות אשר קרו וכך היה מגיע למסקנה שאלוהים הביא את צידקת דינו עד אבסורדום ולכן מבחינה דיאלקטית שולל הוא בעצמו את קיומו.

— הרי זו כפירה, פשוטו כמשמעו — טען הזקן וסתם את אוזניו מלשמוע דברי כפירה — עדיין לא צמח לו זקן וכבר מעז להתהצף — זעם על נכדו.

מקס, אשר לא התייחס בכובד ראש אל הפניה התגיגית של סבו, הסביר לו שהאלימות היא חוק השולט בחברה שהמבנה שלה מורכב משכבות אוכלוסיה ברמות כלכליות שונות; שהצדק במדינה כזו נותן תוקף חוקי לאלימות כדי להבטיח את שלטונם של החזקים, בני השיכבה החברתית המנצחת. עיני הסב נשואות היו אל העבר, עיניו של הנכד קדימה אל העתיד, קשה היה להם להגיע לעמק השווה.

מקס כעס על סבו שראה בהיטלר ובמשטרו הבלתי אנושי אצבע אלהים, בעוד שבעיניו היה נוכל פוליטי המוכתר על ידי הבורגנים הגרמנים, השונאים את היהודים, ואינם רוצים בהם במקומותיהם אלא רק מחוץ לתחום, בגיטאות, כבימי הביניים. ההיסטוריה אינה הולכת אחורנית — ניסה לשכנע את סבו — ההיסטוריה האנושית אמנם מרשה מדי פעם עלייתו של חמסן זה או אחר לתקופה קצרה בלבד אך מיד מפילה אותו ודוהרת קדימה. נבצר מן הסב לשאת את כפירתו של הנכד, את התנגדותו למנהגי האבות אשר נשמרו במשך דורות והיוו שיריון מגן לעם. באותו להט שבו האמינו אבותיו, באותה דביקות, שלל הנכד את האמונה הדתית ותעה בסבך הניגודים. הישיש רצה למנוע את הכפירה של נכדו כל עוד הוא חי ולכן עשה מאמצים לשכנעו ב"סיבת הסיבות".

הפוגרומים של היטלר טיישטשו את פער הדורות. זקנים וצעירים נכחדו ביחד. המוות צימצם את פער הדורות. לא עמד לו כוחו של הישיש להכין את מקס נכדו לקראת המוות ואילו להכינו לקראת החיים היה חסר כל טעם, במציאות שבה חיו. ובכן כדי לתקן ולוא במעט את הרהורי הכפירה של נכדו ולהיטיב את נתיבותיו סיפר לו הסבא אגדות על צדיקים. כחסיד

וותיק האמין בכוחם הגואל של משלים מחיי החכמים. הוא סיפר למקס על רבי מנדל מקוצק, אשר באחת השבתות, בשעת סעודה שלישית עם תלמידיו קם ואמר: — היות והאדם הנו חלק בלתי נפרד מן האלוהים גם תאוותיו של האדם הם חלק מן האלוהים. הצדיק הסביר בהרחבה את כוונתו, כמיטב המסורת של התורה שבעל פה [וכי מי היה מעז לרשום בשבת את דברי התורה יקרי הערך?] זכר דבריו של רבי מנדל מקוצק נותר לדורות הבאים בגירסאות שונות ומנוגדות. שנמסרו בעל פה: "לית דין ולית דיין" קבע הצדיק, נגע באורח סמלי בפמוטי השבת, לא עשה הבדלה בין קודש לחול וקם ועזב את תלמידיו. מאותו היום, במשך שלוש עשרה שנה, לא עזב רבי מנדל מקוצק את חדרו והיה חוגג את השבת הארוכה שלו. רק לעתים נדירות זכו חסידיו לגעת בקצות אצבעותיו של האיש הקדוש הלבוש בשמלת השבת הלבנה שלו. הסבא סיפר לנכד גם על הבעל שם טוב, על המגיד הגדול, על אברהם אבינו והמלאך, על הצדיק רבי ישראל מרוז'ין, על רבנים אחרים ועל הגיסים שחוללו.

מקס האזין בקשב רב לאגדות שסיפר לו סבו. האווירה המעורפלת שבהן עוררה בו ענין. הוא ראה בסיפורים הללו אמצעי ביטוי לתאור תקופה היסטורית מסוימת. הרבי מנדל מקוצק וכל אותם עושי נסים ונפלאות חיו להם לפי השקפתו בעולם תמהוני של חריגים והשבת הארוכה של רבי מנדל היתה בעיניו גן עדן של רודף תענוגות יהודי. למרבה הצער היה מקס מטריאליסט ללא תקנה. כל עמלו של הישיש היה לשוא. עבור הנער הסתיימו החיים והעולם כולו עם המוות. העינוי האחרון של הגסיסה היה בעיניו ביטוי לכליון הכוחות של הקרבן. במכתו הניצחת הביא הרוצח את כוחותיו של הקורבן למצב של פשיטת רגל מוחלטת. ככל שהמהלומה היתה מדויקת יותר כך באה ההתמוטטות מהר יותר. עוצמת המהלומה הפכה יעילה יותר מבחינה כלכלית עם שיפור אמצעי ההמתה. כדי להרוג מישהו באלה או בחרב דרוש מאמץ אדיר ואנרגיה עצומה; אבל על ההדק של אקדח מודרני מסוגל גם ילד ללחוץ ללא כל מאמץ. הנשק האוטומטי החדיש בידי אנשי היטלר התאים להמתה המונית של יהודים, שבויים סובייטים, ומתנגדים פוליטיים. מקס לא האמין בדוגמות היפות של סבו ולא נכנע למיסתורין ולתופעות על־חושיות. בעיניו היתה האמונה הדתית שווה להפקדת השכל הישר בבית משוגעים והדוגמות היפות היו לדידו כותונת משוגעים.

בעידן של פוגרומים קשה היה להתנגד למיסטיקה, לאמונה בקץ העולם הקרב, אבל מקס האמין רק במאזן הכוחות שבמשחק. הוא גרס שהכוח

הצבאי של בעלות הברית שווה לזה של מדינות הציר עם היטלר בראש, וכמו כן משוכנע היה שבסופו של דבר יהיה לאל ידן לנצח את הגרמנים.

אבל מקס הבין גם שהיהודים במחנות יוכחדו בטרם בוא הנצחון ושאיש בעולם לא יזרז, ולו גם בשניה אחת, את תהליך ההתנגשות שבין המעצמות כדי להציל מן ההשמדה את האוכלוסיה היהודית של אירופה. לדעתו של מקס לא משאירה האבולוציה שום סיכוי לגסים. המעצמות מפעילות את כוחותיהן הממשיים באורח הגיוני בלבד. לדעתו, למרות הצלחותיו המופגנות של היטלר תסתיים המלחמה בסופו של דבר במפלתו המוחלטת.

— האלוהים שלך עומד תמיד לצד החזקים, כמו בימי פרידריך הגדול. עליך להבין, סבא, שלא הצדק הוא שמנצח בעולם אלא העוצמה הפיזית. כאשר יהיו בידי בנות הברית אמצעי לחימה וכוח צבאי רב שיעלו על אלה של מדינות הציר יהיה האלוהים לצד בנות הברית. ונוסף על כך אסור להתעלם מן החוק הפיזיקאלי של דילדול הכוחות לאחר שמגיעים למירב ההישגים, הדבר חל גם על היטלר שלא יוכל לעקוף אותו. —

— האלוהים הטוב לא ירשה להיטלר לחגוג את נצחונותיו — עמד סבא על שלו. — עד היום הוא בהחלט זיכה אותו בתמיכה ראויה לשמה — הציק הצעיר לישיש. הוא המשיך להסביר לסבו שבעולמנו נאבק כוח אחד נגד כוח שני, עוצמת האנרגיות שמשחררים העמים התוקפים זה את זה קובעת בסופו של דבר מי ינצח. לא הנצחון בקרב זה או אחר הוא הקובע, אלא הנצחון הסופי, האחרון, הוא הנצחון במלחמה. פעם ידם של הגרמנים על העליונה, ושוב באפריקה ידם של האנגלוסקסים על העליונה. והעיקר הוא בידי מי יהיה הנצחון הסופי. התרברבותו של היטלר, שגדודיו יהיו האחרונים שירדו משדה הקרב, מסתירה את חרדתו העצומה מפני מפלה. בנצחון הסופי הזה, לא בקרב אלא במלחמה תלוי הצדק החדש שישלוט בעולם כולו. כי כך, בזכותם של משחקי הכוחות הללו נדחף העולם בעל כורחו לקראת התפתחות נוספת. הדבר המכונה "מקרה" ממלא תפקיד חשוב במערך הכוחות, ומי שחביבים עליו הסברים של תופעות שמעבר לחושים יכול לייחס את המקריות להתערבותו של האלוהים. כך גם יחסוך לעצמו בעתיד הסברים להתרחשויות לא מובנות. גם תופעה של קשת בענן היתה, לפני שנחקרה, בגדר נס, נס המבוסס על מקריות. —

הם העבירו את זמנם בוויכוחים בתחומי תיאולוגיה ומדע, ואילו מן האנשים שחיו במחיצתם נבצר להבין כיצד משקיעים הם אנרגיה עצומה

בדיבורי סרק בעוד מסביבם משתולל טרור חסר תקדים והולם באוכלוסיה שמנתה פעם למעלה ממאה אלף נפש.

— רק מטורפים יכולים לשחק בפולמוסים באווירה המחניקה של רצח המוני, הזקן איבד את שפיותו ומתנהג כילד — אמרו השכנים. למרות הצייד, החיפושים והירויות היה הסב יוצא מדי יום ביומו בשעות קבועות אל בית כנסת ארעי ומתפלל בלהט לאלוהי צבאות, מתחנן לפני ה' שיושיט עזרה לעמו המיואש.

לאחר שהגרמנים שרפו את כל בתי הכנסת ובתי התפילה ביום אחד, נהגו אחרוני היהודים להיפגש לתפילה במרתפים, בעליות גג, בפינות אפלות ובחדרים נסתרים. שם, לאורו של נר בודד, היו מתנדנים מעל ספרי התפילה המצהיבים, מכים בעוצמה בחזה הנפול, ויאים בעיני רוחם את האור ברקיע הדמיוני שהיה ערובה לבריתם עם ה'. כאשר אחד הגויים היה מלשין עליהם היו יוצאים מבתי תפילה ארעיים אלה בקבוצות וצועדים לקראת מותם לא לפני שנישקו ונפרדו, כמו מאדם קרוב ביותר, מן המזוזה שבדלת, פרשיות מן התורה. היהודי שיצא אחרון מוריד היה את המזוזה מן הדלת כדי למנוע חילול הקודש. הם דיברו ביניהם יידיש, נעזרים בתנועות ידיהם. המלאך הגואל אשר שמר בעבר על שלום לילותיהם התעופף לו הרחק מהם, הרחק מן הרחובות שלהם, הרחק מן הערים שלהם והפקיר אותם לגורלם בידי בני אדום.

הפקודות הגרמניות השתיקו את שיחותיהם של היהודים המובלים לטבח. — מה הוא אמר? מה הוא אמר? — שאלו איש את רעהו נעלמים בתוך הערפל ומלווים בעינים שהביטו בהם מעבר לזגוגיות של החלונות.

אחרים ישבו במשך שבועות במרתפים. יחידים, לא בקבוצות. הם היו חצי מטורפים, חוזרים כמו תוכים על מלות תפילותיהם וממתינים לכף מרק חם, לבשורה טובה, למלה שתאיר את חשכת הליל שבמרתף.

החרדים שבין היהודים מתו, משלימים עם גזרת הגורל כדרכם של אנשי המזרח, סומכים על חסדי שמים או על המקרה העיוור. חסרי אונים, ללא צל של סיכוי להצלה התחננו למוות מהיר, ובחרדתם מפני עינויים ארוכים טמונה היתה הבושה בחולשתם האנושית. העדר חסד אלוהים שלהם אשר לא שמע את זעקתם המרה, פגע בהם פגיעה אישית. הם נחלו אכזבה גדולה ולא הבינו למה היתה זו מנת חלקם. הרי הדליקו עשרות נרות יקרי ערך על קברות הצדיקים והרבנים הגדולים. נשים אדוקות וקבצניות חסרות כל, כולן שכבו שעות ארוכות על קבריהם של הצדיקים והתחננו שיאזינו להן, הן הלמו בראשיהן המגולחים בתוך הפאות הנוכריות

באבן הקרה בצער וביאוש. הקבצניות יללו וחזרו על הפיזמון בדבר "צדקה תציל ממוות", אך השמים שתקו ונותרו דוממים.

האפיקורסים, אדישים לבכי וליללות, הוציאו לפי פקודת אנשי אס. אס. את מצבות האבן מעל הקברים, הובילו אותן מחוץ לבית העלמין וריצפו בהן שדרות וכניסות בארמונות, בווילות ובגנים של האדונים הגרמנים בשירותו של היטלר. ברגעי הפנאי הקצרים בחנו את כוחם ושקלו אם יעמוד להם כדי לבצע את אקט ההתאבדות. בני אדם אלה שחונכו בעידן הקונסטיטוציה נבצר מהם להבין את ההפקרות, את שרירות לבם של חומסי החוק והאמינו שזהו מצב זמני בלבד. הם לא חונכו מעולם להתנגד לחמ־ סנות עם נשק ביד. לכן האספות הכלליות, כולל ההחלטות והמסקנות בדבר הרמת דגל המרד ערכם שווה היה לבכי וליללות בבית העלמין.

גם קיסלר הישיש, נשען על מקלו בא עם האחרים להיפרד מיקיריו בבית העלמין. הוא נפרד מהם בהכרה ברורה שבקרוב מאוד יפגש עמם שוב. דרך העדשות העבות של משקפיו בעלי מסגרות המתכת קרא את השמות הדהויים שעל הקברים, את תאריך לידתם ומותם ובמהירות חישב את הבדל הגיל בינו לבינם. הוא קינא בהם, פשוטו כמשמעו, על כך שזכו למות מוות טבעי. מעל קברה של אשתו עמד עת ארוכה, בחודו של מקל ההליכה שלו ניקה את האותיות על המצבה. — עוד זוכר הוא כמו היום את יום השישי הראשון שעשה בלעדיה, אצל בנו וכלתו. כיצד לראשונה מזה שנים רבות לא שר לה את מזמור "אשת חיל". היא נפטרה בשלוות משבץ הלב, הבנים המשיכו לומר קדיש לזכרה במשך שנה שלמה שלוש פעמים ביום. אותו — חשב בליבו בצער עמוק — לא יזכיר איש, כי ארבעה מבניו נלקחו למות לפניו. והנכד? לא, איש לא יגיד אחריו קדיש. —

קודר ומדוכא שב הביתה. ככל החרדים התחנן לפני הקדוש ברוך הוא למוות מהיר שיבוא עליו ברכות וברחמים. פעמים הרבה לא מצא את מקס בבית. הולך היה אל השכנים בני גילו ודן עמהם במצב. הם קראו עיתונים שהגיעו אליהם מבורחים מן הצד השני של העיר ותיכננו תוכניות דימיו־ ניות להמלט מן המלכודת. במשך היום עבדו באיסוף סמרטוטים עבור הגרמנים ובערב, כדי להעביר את זמנם, שיחקו דומינו, שח וקלפים.

אבל גורלם של היהודים נגזר ולא היה מנוס ממנו. כדי שלא לשקוע לחלוטין במרה שחורה ניסו האנשים לעסוק בדברים שונים. הם העמידו פנים כאילו גורלם בידם ולא בידי אחרים. המבוגרים טרפו קלפים ובמרץ הטילו אותם על השולחן. נערות הסתובבו בחוסר מעש, מתלחשות עם נערים, קובעים פגישות. ללא הרהור נוסף סודרו הפגישות כדי לא להחמיץ

את חיי השעה. הצעירים ניסו לחתום על אקט השתייכות אל העולם הזה על כל חסרונותיו ואשליותיו, בהתפרצויות קצרות מועד של הגשמת תאוות בשרים. החיים היו מקולפים מכל הקליפות, הקשקשים והקרומים, מוכנים לבעוץ בהם מהר ככל האפשר את השינים גם אם בוסר הם עדיין. פרי הבוסר מתפוצץ היה ונופל על הקרקע ממשב תאווה בלתי נשלטת, ומכוסה עדיין פלומה רכה התגלגל רמוס בתוך העשב.

היתה זו מעין חממת פחד וחושניות מלאכותית שבה פרחו כהרף עין אהבות מופלאות וזוועות מבעיתות. הדברים הללו לא נרשמו בשום מקום, לא נמצא היסטוריון או סופר שירשום אותם למען הדורות הבאים. וכי מי מסוגל היה לכתוב את תולדותיו של הזולת בעודו מודע למחר שלו, המצפה לו שטוף דם? המלים הרקו מלאות צבעות, החיים לא מילאו עוד את הבטחותיהם והוליכו שולל את כל התקוות.

השפה נתמלאה בקיצורי לשון. לא היה טעם לבזבז זמן יקר על מלים ארוכות. לעתים לא היתה שהות למלה ארוכה להאמר שכן נקטעה על ידי כדור בראש. לחיצת יד דוממת, אנחה קצרה באו במקום כרכים שלמים של ווידויים נרגשים; האנשים ניסו לגנוב מן המוות הבטוח את ההנאות הראשונות והאחרונות של האהבה, מהר, כדי להספיק לגלות ולהכיר, לפני ההסתלקות הסופית, את תעלומות המין. בני אדם לא ניהלו רומנים, הם גרדו עד זוב דם את יסודות הארוטיקה שערכה ירד פלאים.

את קיסלר הזקן לקחו מן הבית באישון לילה. באו שוטרים יהודים, בידיהם רשימות שמיות ונטלו אותו עמם. הוא לא לקח עמו דבר מלבד הטלית והתפילין שלו. הוא דאג שאם לא יספיקו להורגו עד הבוקר יוכל להודות לאלוהיו על שזכה לראות אור יום. הוא נפרד מן הנכד כאילו יוצא הוא לנסיעה קצרה; לחץ את ידו. אבל כעבור רגע כאילו סלח לו על הכל חיבק אותו ונישק את שתי לחייו. במאמץ אדיר עלה בידי הנכד לעצור את דמעותיו. הוא לא החזיק מעמד והתיפח. הוא רצה ללוות את הסבא, לא להניח לו ללכת לבדו, אך סבא אסר זאת עליו והשוטרים לא הניחו לו ללוותו.

ברחובות הסתובבו אנשי "שופו" גרמנים. מכל הכיוונים רוכזו אנשים לפי רשימות שמיות והובאו אל בית הספר ברחוב זמרסטינובסקה, שם הוכנסו אל הכיתות. האנשים הללו לא שוחחו ביניהם, לא בירכו זה את זה בשלום; הם היו גוף מיוסר אחד וכך מצא אותם הבוקר.

הישיש לבש את טליתו והניח תפילין. לפני כן ניגש אל החלון וכדי לבצע את נטילת הידים המסורתית אסף מעט טל שהתאסף על החלון

והרטיב את ידיו, כי מים לא היו. הוא נעמד, פניו מזרחה, ירושלימה, ונשא תפילת הודיה לאלוהים על כי זכה ביום חדש.

מן השער הראשי, דרך הפרוזדורים וחדרי המדרגות, עלתה והגיעה שמועה, שקצמן, גנרל באס.אס. ובמשטרה, בכבודו ובעצמו בא לחזות ביבול הלילי. קיסלר הזקן המשיך בתפילתו ושקוע בתוך התבוננות פנימית לא הבחין במתרחש סביבו. כאשר הופיע הגנרל בפתח הכיתה ציווה לפתוח לרווחה את החלונות, כי האויר היה דחוס מדי עבורו. קיסלר שעמד והתפלל על יד החלון לא ציית כי לא שמע. הוא היה כולו תפילה ודבקות. הגנרל קצמן הביט ביהודי העטוף ציצית מוזר ודרש הסבר לאי ציות. — אני מתפלל — השיב היהודי — אני אומר את התפילה שלפני המוות. — מניין לך שאתה הולך למות? — אני יודע שמכאן איש אינו יוצא חי, אבל החיים והמוות בידי אלוהים המה. — יהודי אדוק, יהודי מענין — הביע קצמן את דעתו חוזר על המלים "תפילה שלפני המוות" — ובכן תצא מכאן, אתה משוחרר!

מספר ימים לאחר מכן, יחידה אחרת של שוטרים יהודים באה אל דירתם ולקחה עמה את היהודי "המשוחרר". הפעם לא שב עוד הביתה. איש אינו יודע אם ניסה להשתחרר בהסתמך על החנינה שקיבל או ששבע ימים וצרות ונכנע. לא ידוע גם אם בכלל ניתן לו פתחון פה לומר את דברו. החנינה שקיבל מקצמן היתה בעל פה, היא לא נרשמה בשום מקום. היתה זו מלה נבובה, תולדה של מצב רוח חולף האומרת שלא ה' הוא אדון על החיים ועל המוות אלא אחד מקציניו של היטלר. סבו של מקס מת על קידוש השם, ולמוות זה היתה בעיניו משמעות עמוקה וחשובה עשרת מונים מאשר למיתה מתונה ורכה.

לאחר מות סבו, בן משפחתו האחרון, המתין מקס למותו שלו בהשלמה מזרחית. עד שבעיצומו של ליל סתוי אחד קם מיצועו, התלבש בחשיכה ויצא החוצה, דבר מה קרא לו מעימקי הסנה הבוער של דמו הצעיר. הוא חפר מעט באדמה והוציא אקדח עם שישה כדורים. מאחורי פסי הרכבת נפגש עם שני חבריו, יהודים בני גילו תמושים כמוהו.

הם צעדו להם חופשיים בתוך פרוור שומם, ללא סרט לשרוולם, נמלטים מן הגיטו. בפינת אחד הרחובות עצר אותם שוטר גרמני, הם הכניסו ידים לכיסים, כאילו להוציא מסמכים, והרגוהו בשלוש יריות אקדח. לבבותיהם הלמו בקרבם כפטישים. — הגוויה הגרמנית הראשונה שלהם — היריות שהדהדו בדממת לילה הביאו עליהם מן הרחובות האחרים שוטרים אחרים

שהגיעו בריצה. מעל גוויתו המתקררת של הגרמני התפתח קרב. הנערים נמלטו והשוטרים כיוונו את נשקם אל רוחות רפאים בתוך הערפל.

בגיטו דובר רבות על קרב היריות והיהודים שחרדים היו מנקמת הגרמנים, היו משוכנעים שהנערים אכן נתפסו. איש לא פגש אותם ואיש לא ידע לומר דבר ברור עליהם. הם שמו פניהם מזרחה, לכיוון מוסקבה.

אילו נשאר קיסלר הזקן בחיים היה בוודאי אומר שאם לא נפלה שערה משערות ראשו של נכדו מקס לא היה זה בשל יחסי הכוחות אלא בשל רצונו של ה'.

הסוכן החשאי

גם לאחר שנסגרה סוף סוף הדלת מאחורי הסוכן החשאי ושני השוטרים האוקראינים, לא חש פאן לודוויג כל רגש של הקלה. הוא הסתכל באשתו, חצה פעמים מספר את החדר כאילו רצה ליישר את עצמותיו לאחר ישיבה ארוכה ולא נוחה, ואז התישב שוב, העביר את ידו בעצבנות בשערותיו וגירד את פדחתו.

בכיסו היתה שפופרת זעירה עם ציאניד שממנה לא נפרד מזה חודשים ארוכים, שכן היא היתה עבורו סם החיים. גם לאשתו היתה שפופרת כזו.

הסוכן החשאי התפרץ לדירתם בליווי שני שוטרים אוקראינים שעבדו בשרות הנאצים. הוא היה לבוש מכנסי רכיבה, גרביים לבנות, על ראשו מגבעת טירולית ואקדח שלוף בידו. ללא כל הקדמות רישמיות דרש לבדוק את התעודות של הזוג. פאן לודוויג הגיש לו אותן ללא שהיות. הוא הביט במר לודוויג במבט חודר כליות ולב והחל לשוחח עמו שיחה מנומסת לכאורה, חסרת כל סממנים של תוקפנות. מין שיחה שמנהלים ביניהם אנשים זרים בשעת נסיעה משותפת ברכבת, כאשר מתארך להם הזמן.

השוטרים האוקראינים התישבו להם בנוחות על הספסל במטבח והחלו לבדר את אשתו בשיחת חולין.

לאחר שפאן לודוויג כיבד את "אורחו" בסיגריה, בוודקה ובלחמניה טריה, נסבה השיחה ביניהם על מזג האוויר, על תנאי מגורים, על מצב בריאות, ובעיקר על עניני הספרות האוקראינית. פאן לודוויג השתדל מאוד לא להניח לשיחה לגלוש לפסים פחות נעימים, כמו שאלות ותשובות בנושא ספציפי יותר. לכן הרחיב את הדיבור על אוצרות הכתיב האוקראיני וכדומה. היה לו כושר ביטוי מעולה, הוא הפגין רוחב אופקים ועומק ידיעות והביא דוגמאות שונות מן הספרות הבינלאומית. הוא במפורש עשה מאמצים שלא להידרדר לנושאים אחרים; לכן ניתן לומר שלעתים גם הספרות היגה כלי מעשי מאוד.

במטבח אירחה אשתו בינתיים את השוטרים. החדר והמטבח התמלאו בהרה בעשן סגלגל של סיגריות ובריח חריף של הטבק.

ברגעי משבר כאשר היתה השיחה גוועת והסוכן החשאי לבש ארשת רישמית היה פאן לודוויג ממלא בזריזות את כוסיתו של "האורח" במנה

גדושה של וודקה. בתנועת יד של סירוב היה הסוכן מתגונן בפני הכיבוד אך כעבור דקה, באותה יד עצמה, היה מרים את הכוסית אל שפתיו ובתנועה גנדרנית מרוקן אותה עד תומה.

על השולחן, בין הכוסית והצלחת עם הלחמניה, מונח היה לו בשלווה ובחמימות האקדח. אותו כלי משחית שלפני רגעים מספר היה ביטוי לעוצמתו הבלתי מוגבלת של בעליו.

השוטרים במטבח גילו שפע של חוש הומור בריא. הגברת ניסתה לתת להם שעור קטן בשפה הגרמנית. היא הצביעה על חפצים שונים במטבח וקראה בשמם הגרמני. הבחורים חזרו אחריה מעוותים את המלים, צוחקים כילדים בקול רם ובחוסר דאגה, כאילו נכנסו לרגע לביקור שכנים, ומרגישים בנוח נשארו לשבת.

הסוכן החשאי לא הבהיר את מטרת ביקורו. הוא הסתפק בבדיקת התעודות, בשתיית הוודקה, בעישון סיגריות ובשמיעת הרצאה מאלפת בנושא הספרות האוקראינית. הוא קם ובלי להושיט יד למארחו התכונן ללכת, לא לפני שכלאחר יד כאילו הכניס בתנועה מופגנת את האקדח לכיס מקטורנו והידק את המגבעת על ראשו. פאן לודוויג הפציר ב"אורח" להישאר עוד זמן מה בביתו שכן הזמן חלף "בנעימים" בחברתו. כתשובה נופף הסוכן בידו כאילו רוצה הוא לגרש את עשן הסיגריות והמחמאות. השוטרים במטבח קמו ברעש גדול והלכו בעיקבותיו. העשן הכחלחל ברח והתיישב בפינות החדר והמטבח בעקבות משב אוויר צח, שנכנס עם פתיחת הדלת.

המתח ירד מעט, האווירה היתה קלה יותר בבית, כאילו הוריד מישהו מכסה מסיר מלא רותחים אשר האדים הרימו אותו מדי פעם. לאחר דקות מספר צילצלו השכנים בדלת. — אם המשטרה השאירה אותם בדירה סימן שהם בסדר יאז כדאי להיכנס ולשאול מה הביא את השוטרים. — פאן לודוויג ואשתו, המומים עדיין מן הביקור הקודם, לא ששו כלל לקראת האורחים הבלתי קרואים; ואף על פי כן הופתעו לטובה שהיו אלה השכנים ולא השוטרים שעלולים היו לשוב בכל רגע ו"להזמינם" לבוא עמם.

השכנים לא נשארו זמן רב, הם הלכו מיד לאחר שסיפקו את סקרנותם ואיחלו ליל מנוחה; שמם הטוב של פאן לודוויג ואשתו עלה בעיני שאר דיירי הבית. כעת נותרו בני הזוג פנים אל פנים מול האירוע שעבר עליהם. האשה סרקה את שערה, היא סבלה מכאב ראש חזק. כדרכה ניקתה את המסרק מן השערות שנשארו לה, לאתרונה סבלה מנשירת שער גוברת. —

שיחק לנו המזל — חשבה בינה לבין עצמה — היום יכול היה להסתיים גרוע יותר. —

הם הלכו למיטה בלי לאכול ארוחת ערב, אך השינה לא באה. פאן לודוויג חישב ותיכנן כיצד יהיה עליו לנהוג אם סוכן החרש והשוטרים ימשיכו להציץ אל ביתם לעתים קרובות יותר כדי לטעום מן הוודקה ולבחון את התעודות. — אז תגיע השעה למות, אך מי יודע אם הציאניד יפעל? להישאר בחיים אחרי נסיון התאבדות יהיה דבר מחריד. להישאר בחיים עם השוטרים. יקחו אותו, ישאבו את הרעל מקיבתו, ויתחיל התהליך הרגיל של הקירות, ווידויים ומוות רישמי. ואולי בכלל לא ישחקו עמו בכל המשחקים הללו. — לא, זה לא יתכן שרעל כל כך מומלץ לא יפעל — ניחם את עצמו. עדיין לא שמע על מקרה כזה. ובכן מתקרבת השעה שיהיה עליו להיפרד סופית מן החיים.

הוא חש רגש מוזר כאשר בשוכבו בחושך תיאר לעצמו את המעבר אל תרדמה ניצחית: הכל בגופו ובמוחו יקפא, יתמקד ויעצר, יחדל לתפקד. מן הסרעפת בכיוון הלב עולה גל של כפור המכווץ בדרכו את העורקים ואת הווריד‌ים. רק במוחו דולק עדיין ניצוץ עגום של הכרה. הוא האחרון הרושם בקפדנות את תהליך כיבוי החיים, את סגירת הדלתות הרבות מני ספור, שמאחוריהן נותרו חשיכה וריקנות שלאחר כיבוי האורות.

מן המצפה שלו הממוקם על הצוק הגבוה ביותר, המוקף מכל העברים באינות הולכת וגדלה, הוא חש בקור המקפיא של הקרחון התותך את זרימת השמש והחום, מתקיף את הלב ומתקדם אל הגרון.

בתוך הבידוד שעל גבי הצוק לא היה זה עוד הוא, פאן לודוויג, יצור רב־תאי ומורכב, אלא איזו בריה עלובה, חד־תאית; מיקרואורגאניזם כלשהו, הממוקם בתוך הניצוץ האחרון של ההכרה, שהשתוקק להמשיך ולחיות בכל מחיר ולהתחיל מחדש את האבולוציה. הוא התיישב לו בקצה הצוק ובכל כוחותיו ניסה להימלט החוצה בעזרת קרני המישוש שלו. שהרי מדובר היה בחציית העלטה שמסביב, בשיחרור מן הקרח הממלא את הגוף החצי מת, בנטישת האוניה הלכודה בין הקרחונים ובהצלת הניצוץ האחרון של ההכרה. בו זמנית ניסה הניצוץ לחשמל את כל התאים הקפואים, להחיותם, להודיע על קיומו ועל עמידתו על המישמר. — מחיה מתים — הרהר פאן לודוויג. — קשה יהיה לי למות — קבע פאן לודוויג, כאשר כל מערכת הסימנים בגופו החלה לתפקד מחדש, ונעשה לו עצוב מאוד. — אם יתחיל להתיצב בביתם בבוקר, בצהריים או בערב, המנוול בעל האקדח ובמקום להקשיב להרצאתו יצווה עליו להתלוות אליו וגם את

אשתו המסכנה יסחב עמו, עלול הקוף הזה, השוכן במוחו, לעשות לו תעלולים ולסרב לכבות את הניצוץ, רק משום שמאמין הוא באוולוציה ובכל מיני תעתועים והזיות. הוא קילל את החיוניות שלו עצמו ורצה להסביר לה בהגיון איך ומה עליה לעשות. באותו רגע בדיוק החלה אשתו ששכבה במיטה סמוך אליו להתהפך מצד לצד, לבכות ולהתיפח כילדה קטנה.

פאן לודוויג התעשת בשניה אחת. מיד שבו אליו כל כוחותיו הנפשיים; הוא ניסה להרגיע את אשתו במלים חרישות ובנגיעות קלות בלחיה. — אתה מעיר אותי משינה — התלוננה אשתו וסובבה אליו את גבה, אבל הוא רצה שתחדל לבכות והחל שואל אותה שאלות על החלום שחלמה.

— חלמתי שאחד השוטרים שהיו כאן אמש, זה הכהה, מגרש אותי מן הבית. הוא מושך אותי בשערותי שהן ארוכות וקלועות כזנבו של סוס; את שערותי אלה הוא מסובב סביב אגרופו וכך מושך אותי אחריו. ואתה הלכת סמוך אלי והתחננת לפניו שיניח לי, אך הנבל לא רצה. ואתה יודע מה? דבר מוזר! בוכה מכאב, מיוסרת, שאלתי אותו מדוע אין הוא מושך אותך בשערות אלא מענה אותי, אשה חלשה? וכל כך כעסתי עליך יקירי שהערת אותי מן החלום שכן רציתי לדעת אם ישתכנע ויתפוס אותך וכיצד יסתדר עם שערך הקצר. — בתנאים רגילים היה פאן לודוויג, שתמך בתורתו של פרויד, מנסה לפתור את החלום ולהסבירו לפי התיאוריה של המדען הדגול, אך כעת, לאחר שעבר בעצמו את הדרך הארוכה מן המיקרו־אורגאניזם חזרה אל עצמו לא היה לו אורך הרוח הדרוש כדי להתאים את הסמלים של החלומות אל תוכן חלומה של אשתו. ולכן רק ביקש ממנה שתשוב לישון ושלא תחלום עוד, כאילו היה הדבר תלוי בה.

בחדר המאופל נגד ההפצצות הדליקה אשתו לשניה אור כדי לראות מה השעה. השעה היתה שבע.

קשה היה לשניהם להאמין שהלילה חלף לו מהר כל כך. הוא חש כאילו לא עצם עין כל הלילה. אותה ביקר בשנתה השוטר ומשך בשערותיה, אבל החלום היה כל כך קצר שכל פרטיו זכורים לה היטב. ובכן איך עבר עליהם כל כך מהר ליל חורף ארוך? הוא חלף לו כהרף עין.

בשעה שבע בבוקר אין טעם להרדם מחדש, הם החלו לשוחח. הם חשו את השינה בכל עצמותיהם והחלו רוקמים תוכניות לעתיד. ראשית החליטו לעבור דירה בחשאי לרחוב אחר, כדי להתחמק מעיני המשטרה. הרי ברור שמישהו "שנטה להם חסד" הלשין עליהם. — יתכן מאוד שאילו שילמו

שוחד למנוולים היו אלה עוזבים אותם במנוחה, אבל למי יש כסף מזומן ומי משוגע לטפח סחטנים? —

הם חשו טוב, הם שבו להאמין שמזלם הטוב ימשיך להאיר להם פנים, הם שכחו מכל העולם וגם מן המשטר הנאצי. על השולחן על יד השעון נותרה שכוחה שפופרת הציאניד. לאור הנורה הערומה היא הזכירה להם את המוות כמו ארון מתים לנזירים של מסדר השתקנים. "זכור את המוות" המייסר. פניהם התקדרו. ללא משים הביט פאן לודוויג בלוח השעון. לתדהמתו הבחין שלמרות הזמן החולף עומדים המחוגים במקומם. הם מצביעים על השעה שבע. באותה שעה אמש התפרץ הסוכן החשאי אל ביתם השליו וזעזע את קיומם עד היסוד.

ובעולם שלט עדיין ליל חורף אפל.

הסוחרים בשרידים הקדושים

מבין השיחים, ממרחק סביר, הסתכלו נערי זלובי וקשיציץ כיצד רוצחים יהודים. מבחינה ויזואלית ושמיעתית כאחד היה זה לגבי הנערים מחזה ראוי לשמו. קודם כל העמידו את היהודים בשורות אחוכות וציוו עליהם לכרות את קבריהם במו ידיהם. כאשר היו הבורות מוכנים והאנשים התשושים נשענו על האתים אילצו אותם במכת אגרוף בפנים להתיישר כדי שהמקלעים יקצרו אותם לפי הסדר, בזה אחר זה לבל ימלט איש.

היהודים הייחויים לא נפלו כפרחים שנקטפו, או כמו עצים שנגדעו. אה לא! הכדורים שכוונו ישר אל הראש מעכו אותו, הם התהפכו כפרים במשחטה. המחטים החדות הפורצות מן הלוע המבהיק תפרו את גופותיהם בהוטים של דם.

הנערים, שנשמתם הרכה הושחתה למראה מעשיהם של הגרמנים, בילו ימים שלמים בין השיחים לכודים בקסם הקודר של נביחת המקלעים, בקול הפקודות המקוטעות, בפירפור האחרון של גסיסת בני אדם, שנפלו מתגל־גלים ככלים במשחק השח. את הבעת פניהם של הנרצחים לא יכלו לראות מן המרחק שבו נמצאו, אך לובן אלפי גופות אדם ערומות סינוור את עדשות עיניהם של הנערים. גופות מוטלות במצבים שונים ומשונים; מהם יושבים, מהם שוכבים או מפותלים ומעוותים בייסורים. מתגבבים איש על גבי רעהו בשעת מותם. הם ראו גופות קלועות בין ענפי השיחים, שם ישבו כצופים, זורחות ככתמים חמים על הרקע הירוק. גם הנערות באו להסתכל במותם של היהודים, "בהצגה היהודים הגדולה".

התיאטרון המיוחד הזה ריתק והלהיב את הצופים הצעירים עד כדי כך שללא ארוחת בוקר רצים היו עם שחר אל השיחים, וצמאי רשמים הפכו אורחים בבתיהם רק לפרקי זמן קצרים.

— הזדמנות שכזו אין להחמיץ. שום הצגת קולנוע לא יכולה היתה להתחרות במחזה כה מרתק, בפרקי הזמן שבהם חלו הפסקות ארוכות יותר בין ההוצאות להורג נהגו הילדים לספר למבוגרים את אשר ראו במו עיניהם ממקום מסתורם בין השיחים. בעגה מקומית תארו לפני המבוגרים את רשמיהם תוך התרגשות גדולה, מזדהים עם הגרמנים ולא עם קורבנותיהם.

רגישותם והערצתם לגבי עליונות פיזית, לגבי שליטה באביזרים טכניים ולגבי הכושר להכניע חלשים מצאה לעצמה קרקע פורייה. במשך חודשים ארוכים שיחקו הנערים במשחק שהמציאו ושמו היה "היהודים והגרמנים". הנערים שמתפקידם היה לשחק את היהודים היו נופלים כביכול מפגיעות הכדורים וצועקים תוך כדי נפילה: — אי ואי! הפוחחים הקטנים שחשו הזדהות עמוקה עם הגרמנים הזדנבו אחרי יחידות הצבא שצעדו בסך, הלכו לקצב שירים נאצים, זמזמו אותם בפולנית עילגת מבלי להבין מלה ממלות הטקסט.

נער פולני קטן דוחף היה את חברו הפולני אל תוך כניסת בית וממשש את גופו באופן יסודי, מכה אותו וצורח ללא לאות בגרמנית: Jud weg. הילדים החלשים, אלה שקיבלו מכות כיהודים, רצו אל האימהות שלהם מתלוננים על הפוחחים שהיכו אותם ולא רצו יותר להשתתף במשחק אלא אם כן תפקידי היהודים והגרמנים יוחלפו, כלומר: מי שקיבל מכות יום קודם כיהודי יכה למחרת את חברו כגרמני. בילדים טבוע חוש צדק מולד ומפותח ומן הראוי היה ללמוד מהם ולאמצו. ובינתיים, מדי יום ביומו הביאו משאיות עמוסות "משתתפים" חדשים בדרמה העקובה מדם ביותר בהיסטוריה האנושית. הם הגיחו מכיוון רחוב ליצקובסקיגו ותקתוקם של הרובים ומכונות הירייה לא חדל מן השעות המוקדמות של הבוקר עד מאוחר בערב. גם באיזורים אחרים של העיר, ברחוב וולצקה, ביאנובסקה, בכל מקום שאליו נקלעו מספר חיילים גרמנים, נשמעו בשמו של היטלר יריות, נשפך דם יהודי. היתה זו תעסוקתם היומיומית, לחם חוקם. הסצינות הללו נערכו בכל קצות העיר תחת כיפת השמים. אפיקי הדם שנספגו בחולות נתחברו לזרמים תת קרקעיים ובמקומות שבהם היה השטח תלול יצרו אגמים אדומים.

רוב רובה של האוכלוסיה הפולנית העירונית התבצר והמתין. לאחר שעיניהם ראו את המתרחש ביהודים המשיכו ללכת ממושמעים לעבודתם, עסקו בשוק שחור, בלב דואב מסרו את ילדיהם לעבודות כפיה בתוככי הרייך השלישי בן אלף השנים, המשיכו לגדל כינים במוסדו של וייזל ועבדו במשרדים השונים. בעומק ליבם חששו שלאחר שיסיימו הגרמנים עם היהודים, כלומר ירצחו אותם עד האחרון בהם, יגיע גם תורם של הפולנים.

ואכן זו היתה גם התוכנית. בהפעילם לחץ, באיומי תליה ובעונשים בלתי אנושיים אחרים, הצליחו הגרמנים להוציא מן הכפריים מכסות מזון קבועות. את הסרבנים תלו על גרדומים בחוצות הכפרים ולממושמעים

חילקו תלושי מזון, המקנים להם זכות לערוך קניות בחנויות בעיר. מן הרוכלות הכפריות, שנהגו לעמוד במבואות הערים, היו מחרימים ביצים, דברי חלב ועופות כדי להזין בהם בתי חולים, מוסדות, ובתי חרושת גרמניים. לא זו בלבד שהחרימו להן את סחורתן אלא גם לעגו להן והיכו אותן נמרצות.

אך היו גם פולנים אחרים, כאלה שהשתעשעו להם בפרוורי העיר בבתי מרזח; שותים וודקה ובירה וזוללים מן הצלחות העמוסות כל טוב הארץ. לעתים קרובות מאוד היו החיילים הגרמנים מוכרים להם את הסחורות שהחרימו אצל האיכרות. את החזירים הגנובים הללו היו נוהגים לשחוט באורוות ובמחסנים שונים ושטרות של חמש מאות זלוטי שכונו "גורלה" בשל תמונת איש ההרים המופיעה עליהם, נדדו להם בקלות מיד אל יד. המתעשרים הללו מקרוב מילאו בהם את כיסיהם והפטריוטים, כביכול, הקרתגים הטביעו בוודקה את געגועיהם למולדת המשוחררת. כפיטריות לאחר גשם התרבו הסוחרים. כל אנשי האינטליגנציה העובדת, אשר איבדו את משרותיהם הממשלתיות, ניצלו את התנאים הנוחים ולקחו חלק נכבד בייצורו ובהפעלתו של השוק השחור. פאשיסטים אוקראינים, שבנקל משיגים היו אישורים והנחות מכל הסוגים והמינים, נהגו למכור משלוחים שלמים של סבון, עורות וסוכר. בחדוה רבה מילאו הפולנים את מקומו של היהודי בכלכלה וראו במו עיניהם כיצד זה האחרון מסולק לנצח.

רבים מאלה שקיבלו מידי היהודים רכוש לשמירה, מכרו אותו בשוק השחור באותה שעה ממש שבה הוצאו יהודים להורג בחולות או הוסעו אל תוך תאי הגזים. את רכושם האחרון של היהודים, אשר לקחו מהם כידידים למשמרת, מכרו חלקים חלקים בשוק המכונה "פריז". נשים כפריות כיבסו את הסמרטוטים האחרונים, ספוגי הדם היהודי, שנותרו לאחר ההוצאות להורג. כדי למוכרם למחרת בשוק של "פריז" ולא ביקשו תוספת עבור הערך התעודי, ההיסטורי, של החפצים האישיים האחרונים הללו.

בני אדם תרבותיים באמת, שירדו מנכסיהם ולא היו מסוגלים לעסוק בתרמית ובעיסקות בלתי כשרות, מכרו אף הם את בגדיהם וחפציהם האישיים בשוק של "פריז". עומדים היו שם מול החלאה האנושית, מציעים למכירה את חליפותיהם הישנות והמרופטות. לא הרחק מן המקום ההוא תלה הגסטפו על עמודי תליה בני ערובה אשר נתפסו במקומם של אלה שניסו להתנכל לגרמנים וירה בעורפם. שם מכריחים היו אזרחים פולנים להתבונן במחזה: למען יראו ויראו, שיהיו עדים להעשה הפומבית. את

הסרבנים היכו עד זוב דם. במקומות ההם הניחו ידיים אלמוניות זרי פרחים והדליקו נרות מעל מדרכות שטופות דם.

החיים והמוות נגעו זה בזה. צחוקם הגס של הספסרים הבליט עוד יותר את בכייתן החרישית של האימהות. מן הרמקולים ברחובות פרצו צלילי קונצרט בביצוע רביעית כלשהי מדרזדן. פטיפון שהוצא למכירה הפגין את זוך צלילין בין קבוצות עוברים ושבים בשוק. בתנועה זריזה, כמו כתיתה במחבת, הופך היה בעל הפטיפון את התקליט לצידו השני כדי לפתות קונים חדשים במנגינה חדשה.

מקירות המרתפים שבבתי היהודים קרעו הגרמנים את הטפטים, שברו קירות, הרימו רצפות, הרסו קומות שלמות בתורם אחרי האוצרות ומכמני הזהב האגדתיים שכאילו השאירו אחריהם היהודים שנרצחו... דירות מפוירות היו מסימני הדרך של הוואנדליזם הגרמני.

מעל דוכני התגרניות בשוק נערמו ערמות של פרי העונה, אשר קישטו, גיוונו וצבעו את הגוף של ההרס ופארו את שמחת החיים מתחת למגף הגרמני. מספר צעדים מכאן, ברחוב האקדמיה ובכיכר היטלר וגם ברחובות הצדדיים שבמרכז העיר, במסעדות אלגנטיות, בבתי קפה, בפונדקי בירה, ישב הכובש. במקומות אלה שמותרים היו רק לגרמנים, כך צויין בפירוש בפתח "Nur fuer Deutsche", ישבה האליטה החדשה של האנושות: קצינים מיחידות שחנו בסביבה, חברי המפלגה, הפקידות הגבוהה, עם נשותיהם ואהובותיהם המקושטות בתכשיטים שנשדדו מן היהודים. כאן הם חגגו את ימיהם הטובים, שילמו מחירים נמוכים עבור מטעמים, עבור ארוחות מפוארות, עבור יינות וליקרים משובחים, עבור גבינות צרפתיות. המקומיים שירתו אותם לאחר שקיבלו הכנה מתאימה בבתי ספר מיוחדים ולמדו כיצד יש להגיש לאדונים גרמנים, כיצד לגלח ולספר אותם, כיצד לאפות למענם לחם ערב לחיך.

הכובשים גירשו את הדיירים מבלוקים שלמים והתישבו שם ישיבת קבע. את הדירות ריהטו ברהיטים שנשארו אחר היהודים. מוגי לב שבין אנשי המקום התחנפו אל האדונים הכובשים, משתדלים לזכות במלה טובה, או בחיוך של חסד. הכובשים הרשימו אותם בחוצפתם, בקולותיהם הצרידים ובהתנשאותם שלא ידעה גבול, ואפילו במדיהם הנקיים. מצוחצחים מכף רגל ועד ראש, החל מן המגף המשומן וכלה בשער המשוח בשמן, עוררו התפעלות והתפעמות אצל שולי החברה בגזעיות שלהם, בהתנהגותם המדוייקת כמכונה משומנת היטב. כל פאשיסט פולני קטן ועלוב חלם על

מיכון משוכלל כזה ועל עבודה טובה כזו בטיהור ובהדברת ארצו מן היהודים.

ומה בכך שאיזורים שלמים נמחו מעל פני האדמה? שבמקומות בהם חיו פעם בני אדם שתלו כעת גינות עלובות? שהפרחים הצומחים בתוך הערוגות ניזונים מדם אדם? שהגרמנים שדדו והוציאו מפולין אוצרות בשווי של מיליארדים? מה בכך, שרוקנו את ארץ המולדת מכל טוב שהיה בה? כל אלה בטלים בשישים לעומת ביצוע הפיתרון הסופי, אשר היה עבור חניכי ההיטלריזם חשוב לאין ערוך מאשר עצם קיומה של פולין. הישגים של מאות השנים האחרונות נהרסו, אין דבר! הגרמנים הבטיחו הרי שבבוא הזמן יקימו ארץ שכנה פורחת — Nebenland —. הפולנים ילמדו אז מן הגרמנים אירגון. הפאשיסטים האוקראינים, עובדי האלילים, לא מצאו די מלים כדי להלל ולשבח את פועלו של היטלר, את התופעה ההיסטורית המדהימה. הם לא הבחינו באושוויץ, במאידאנק ובטרבלינקה, הם ראו בהיטלר רק את הארי ההיסטורי, את מבריאה הגדול של אירופה. הם סלחו לו על כל השאר תמורת הנקמה ביהודים ובפולנים. הפטריוטים כביכול שנאו כל אדם שגילה סימפטיה לקורבנותיו של הכובש. "דוד יהודי" כזה הסתכן במקרה הטוב בכינוי של מטורף ובמקרה הגרוע יותר בביקורה של הגסטפו. — כיצד זה לא יפאר פאשיסט מקומי את הגאון אשר הואיל ברוב חסדו לקחת את ארצם תחת חסותו כדי לבצע בה את הטיהור היסודי ביותר? לשיתוף פעולתו של הציבור הזה עם הגרמנים נודעה חשיבות עצומה, שיתוף פעולה זה היקנה תוקף חוקי למעשי הכובש. הדבר נעשה על דעתם של בעלי הארץ. תופס עכברושים מן הנהר שפרבה כבש בסערה את המוחות הפרימיטיביים, כפי שספר עירוני כובש את ליבן של משרתות שבאו מן הכפר.

לעומתם, הפולנים אשר במחתרת הוכיחו את קיומם במעשים. הם מתו על עמודי התליה, ניספו במחנות ההשמדה. הם לא הלשינו, לא מסרו כתובות ולא ליקקו את מגפי המנצח. כל זעמו של הכובש האכזר נמשך אליהם והתמקד בהם. הם ראויים על כך לתהילת נצח.

אך פולין זו שעל פני האדמה היתה תמיד גלויה יותר ובטוח ראיה יותר מאשר זו שבמחתרת. על האחרונה שמעו רק משמועות העוברות מפה לאוזן, את זו שעל פני האדמה ראה ושמע כל אחד ובא יום יום בקשרים במגע עמה. על המחתרת היו מהלכות אגדות, שכן זו שעל פני האדמה לא הגיעה לקרסוליה של זו התתקרקעית. באדישות טוטאלית, שלא היתה עוד כמותה בהיסטוריה התבוננו התושבים המקומיים, כמו הנערים בחולות,

ברצח עם אחר. זעיר בורגנים פולנים היו עושים חשבונות כדלקמן: קודם כל יסרוק הגרמני במסרק הפאשיסטי את פולין ויקבע בה סדרים נאותים, לאחר מכן בכל מקרה יבוא האנגלוסקסי ויגרש את הגרמני, ואנו הקרתנים הקטנים כך או כך נימצא מרוויחים.

במקומות שבהם נערכו הוצאות המוניות להורג של יהודים חיטטו הילדים, דיירי הרחובות השכנים, בחפצים שפוזרו מסביב או שהושארו על ידי הקורבנות או על ידי תליניהם בשעה שהפשיטו אותם מבגדיהם. הילדים אספו אולרים קופסאות פח ישנות לסיגריות, מסמכים ארוזים בצלופיד, תעודות לידה ותצלומים של קבוצות ושל יחידים. חפצים פחותי ערך, חסרי משמעות ומלאי פאתוס אנושי. המגע האחרון החם של האצבעות לפני המוות הפתאומי. הילדים מילאו בחפצים אלה את כיסי מכנסיהם הקרועים, הילדות מילאו בהם סלים שלמים והביאו את כל הכבודה הזו הביתה, שם בחנו המבוגרים את השלל. הילדים שיחקו בפירורי הגסיסה האלמונית והמבעיתה כבצדפים שפלט הים אל החוף לאחר סערת הוריקון. הם החליפו אותם ביניהם ברצון בעבור כפתורים, פיסות נייר גזורות או קוביות סוכר לבן.

גנובפה השמנה, למשל, שהתגוררה בפאתי העיר, אספה תצלומים של נשים יהודיות שהוצאו להורג ונהגה ללעוג ליהודוניות שהלכו למות עם תיסרוקות מסודרות כאילו צלמים מקצועיים מצלמים אותן לפני המוות. כמה צחוק ובידור הפיקה מן הצילומים הללו!

מלקר — נהג חשמלית לשעבר — שמר מתחת לשולחנו בחדר קופסת קרטון מלאה תעודות וחפצים אישיים של יהודים שנרצחו. את כל הכבודה הזו הביאה הביתה בתו. "הצדיק" הזה בנה תקוות גדולות על האוסף הנ"ל: — אחרי שתסתיים המלחמה, בין כך ובין כך חייבת היא להסתיים, יבואו מאמריקה יהודים עשירים ויהיו מוכנים לשלם כל מחיר עבור סימן חיים אחרון שנותר מן הנרצחים. ואז — הופ, יוציא פאן מלקר לשוק "פריז" סל מלא שרידים קדושים של היהודים הנרצחים ואלה ייחטפו בלחמניות חמות. הם יביאו לאדם הון עתק ולכן שישכבו להם בשקט מתחת לשולחן, אוכל אינם מבקשים, מקום אינם תופסים, ובבוא היום ישתלמו, הו הו ועוד איך ישתלמו!! —

הסומים רואים

— אתה יכול להירגע, איש לא יעיז לפגוע בך, אני אגן עליך — נהג לומר לו כדי להרגיעו מפקד המחנה, ווילהאוס, שהיה השליט הבלעדי על חייהם ועל מותם של אלפי העבדים. היהודי פנקובר לא העז אמנם לקום ממקום ישיבתו על יד מכונת הכתיבה, אך באורח מכני קפץ מן הכסא שלו, דפק את עקביו זה בזה והשיב בהכנעה: — כן אדוני, אני מתחנן לפניך. —

מדי יום ביומו נהג ווילהאוס להכתיב לפנקובר את הפקודה היומית שלו ליחידות האס. אס. עבור היום שיבוא.

— משום מה קודרים פניך היום — הפסיק המפקד את רצף ההכתבה והוסיף לאחר רגע: — שמע, יודה, גם כאשר יושמדו כולם אתה תשאר סמוך אלי. — פנקובר ניסה במאמץ עליון להשתלט על ידיו הרועדות על גבי קלידי מכונת הכתיבה, אבל אצבעו הימנית לא נשמעה לו והמשיכה לרעוד כמו בקדחת מעל גבי האות י. כדי להסתיר את הרעד כיסה את ידו הימנית בידו השמאלית.

— עליך להבין — המשיך המפקד במונולוג הבלתי רישמי שלו, עוקב בעיניו אחר תנועותיו של זבוב המטייל לאיטו על קצה חודו של סרגל — עלינו להשתלט עליהם מהר ככל האפשר כדי לפנות מקום לשבויים הרוסים. זו איננה בעיה של מירווח חיים אלא של מירווח מוות — הוסיף בחיוך של קונדס המתכנן תעלול חדש. הוא משך באפו וזרק מבט לעברו של פנקובר, מצפה להערכתו.

— ובכן כתוב... — אמר והמשיך להכתיב. הנחשים השחורים הללו על גבי הניירות הלבנים של מכונת הכתיבה הולידו המתות המוניות, קציר דמים של יום המחרת ושל הימים הבאים.

— אתה תחיה אחרי שכולם ימותו — הבטיח לו הגרמני וכאילו מתוך לעג בנה באמצעותו את בנין ההכחדה. באופן קבוע נהג להלל ולשבח את הבנתו המיידית את כוונותיו, את מהירות כתיבתו במכונה, את צמיחתו והתפתחותו המהירה לקראת הדרגה הנכספת של "יהודי בעל ערך" "Wertvoller Jude".

ופנקובר כל כך רצה להמשיך לחיות, לחיות אחרי כולם, אפילו אחרי המפקד האכזר ואחרי המלחמה הזאת שסופה לא נראה כלל באופק. הוא

קיווה לחיות למרות כל מה שפורסם בעיתונות על הנצחונות המזהירים של צבאות הפירר. הארמיה הסובייטית נסוגה, התנגדותה רפתה והגרמנים, אחוזי טירוף, רדפו אחריה והתקדמו בעיקבותיה. יומם ולילה יצאו למזרח משלוחים של יחידות צבא חדשות. כל ציפצוף רכבת מן התחנה הסמוכה סימל מצעד נצחון חדש ואצבעותיו של פנקובר מתקשחות היו על גבי מקלדת מכונת הכתיבה ורק פחד נורא היה בליבו תמיד שהנה יכתיב לפתע הבוס את שמו שלו כמועמד להשמדה, אך בת זוגו הבלתי נפרדת והנאמנה של הפחד היתה התקווה. התקווה הגרגרנית הזללנית כמו עכבר־רוש, רדופת תאוות חיים בכל מחיר. והיא שהכתיבה לו: — תחיה! תציל את עצמך! תחזיק מעמד! — אי שם בעיר הגדולה הסתתרה אשתו. התחבאה אצל אנשים הגונים, הצליחה להימלט ברגע אחרון ממש ונספגה בעיר הגדולה. היא, האשה בהירת השער, הכתם הבהיר על רקע בהיר. היא לא היתה שחורה כמותו שהיה בעל שער כהה וצדודית פניו מגלה את גזעו היהודי. היא היתה עבורו נקודת אחיזה, משענת קנה רצוץ. אלינקה שלו נותרה בחיים. הידיעה הזו, על חייה, על קיומה של נפש קרובה, הקסימה אותו והיוותה עבורו נקודת אחיזה לשיווי משקל. — כל השאר לא עניין אותו. הוא הצליח לבנות תומה של אדישות ביגו לבין הרשע שהשתולל סביבו, מתבונן בעיני רוחו בפניה של אלינקה. הוא ראה אותה מתרוממת מעל הגלים הסוערים וחש כאילו תנועות ידיה השוחות במיומנות בין הגלים הגועשים המציפים מכל עבר, קובעות את גורלו שלו, קובעות אם יגיע פנקובר אל חוף מבטחים או לא. — שיחק לה המזל — חשב ביגו לבין עצמו, ניחם את עצמו; והזייתו בדבר אותו מזל של אלינקה יצרה עבורו את האידיאל שאליו המשיך לשאוף.

— תעתיק פעם נוספת את כל העיסה הזו — אמר לו פעם אחרת המפקד — והעתיק בלי שגיאות, שהרי מדובר כאן "בחיי אדם", תכנית ההכחדה הזו כוללת אלפי בני אדם, אבל כמובן איננה כוללת אותך. תבין שבשום מקום לא יהיה לך טוב כמו אצלי. —

פנקובר חי כחית שדה מוגנת בעת צייד, הוא חי חיים של אדם משולל זכויות על ידי כך שהוצא על ידי כוח עליון מן החוק החל על השאר. הוא התקיים כפי מצב רוחו של אדם אחד. האחרים קינאו בו והשתדלו לרכוש את חיבתו. הם סברו שהיה בידו לדלג על שם זה או אחר ברשימות שהוכתבו לו, להקל על מישהו את החיים; כל עוד הוא בחיים. אבל הוא לא עשה זאת, הוא נשאר בלתי נגיש וקשוח לב. הוא לא עזר לאיש. בני דתו לא אהבו אותו בשל חוסר המעש שלו. הם היו סבורים שאילו היו הם במקומו היו מחוללים נסים בטוב ליבם.

אצבעותיו חסרות רצון משלהן התרוצצו על גבי לוח האותיות של המכונה. הוא לא העיז להתערב בזרם השמות, להכניס מקל לתוך קן הנמלים הרוחשות. הוא לא רצה להפיל את עצמו במלכודת. קיימו משול היה לחיי הזבוב הזה המטייל על חודו של הסרגל, תנועה אחת בלתי זהירה שלו או של מישהו אחר והופ, איננו עוד. לא, לא היה לאל ידו לסייע לאיש. הערובה היחידה לחייו היתה ההדפסה המכנית והבלתי אנושית של האותיות שירק המפקד. פנקובר תפס את עצמו כחלק בלתי נפרד של מכונת הכתיבה הזו ותו לא.

— שמת לב לכך עד כמה חסכונית היא שיטתי החדשה להוציא להורג את האנשים ביריה? לתחמושת יש במלחמה הזו ערך הרבה יותר גדול מאשר לחיי אדם. כדור ההולך לאיבוד יחד עם האיש שנורה, הוא אובדן של חומר יקר ערך. את העשבים האלה יש להדביר בהמוניהם, בקבוצות; חבל על כל כדור. אני שוקל כמה כדורים היינו יכולים לחסוך אילו הצלחנו להמית בכדור אחד מספר גדול יותר של אנשים על ידי כך שהיינו מסדרים אותם בשורות, אחד מאחורי השני. —

כאן שקע המפקד במחשבות קודרות. רעיון זה העסיק אותו מאוד כתרגיל טכני. הרעיון שהוצא מן ההקשר של המשפט כולו החל להתקיים ולחיות בזכות עצמו והפך לאובססיה של מטורף. בעיני רוחו חזה כבר מחסור חמור בתחמושת במידה וימשך הביזבוז, וחרד היה שלא יעמדו לרשותם אמצעים מספיקים לביצוע התכנית בעלת החשיבות העליונה של השמדת עמים.

ושמא ציפה שתבוא מפיו של פנקובר התשובה הגואלת, או אולי פשוט זקוק היה להפוגה קצרה במציאת פתרון לסוגיה המורכבת. על כל פנים אמר לפתע: — כך או כך לך אין ממה לחשוש. גם אם נשתמש בשיטה חדשה להדברת בני אדם עליך לא יחול הדבר. אתה היהודי שלי. —

בלילות הדהדו מטחי הירי. מעל גשר צר מאוד התנדנדו צלליות אדם. הם לא עברו לעולם הבא, אלא התגלגלו לתוך תהום מבעיתה הפעורה מתחת לרגליהם. צלליות אדם קצורות במכונת יריה שנפלו כמו זיפי זקן מתחת למכונת הגילוח על השדות המושלגים. המלים הללו "עליך זה לא יחול" הדהדו באוזניו של פנקובר והכהו במוחו כל רגש הזדהות עם האחרים. אלינקה, הוונוס הבלונדית שלו, לא תעבור, ברוך השם, על גבי הגשר הצר. לא היום, לא מחר, לעולם לא. היא תסתובב לה אי שם חופשית כציפור שיר ואולי תעוף מעליו במחשבותיה, תחלוף על פני

המחנה ותשוב חזרה אל הדרור לנוח וממעופה. כן, מצידו שיוליכו את כולם, את האלפים, מעל הגשר הצר, כל עוד אלינקה מהלכת חופשית. במחיר בטחונה של אלינקה יכולים מצידו ליפול בני אדם אל הבור כמטען מקרון הרכבת הממשיכה לדהור הלאה. וברכבת הזו ישב הוא בזכות חסדי מפקדו. "עליך זה לא יתול".

מדי פעם בימי ראשון, היה המפקד נותן לו אישור יציאה מן המחנה למספר שעות. עמדה לו אז הזכות לעזוב לזמן קצר את המחנה, ליישר את עצמותיו הכואבות, לטעום להרף עין את האשליה של כלב חצר שרצועתו הותרה, לדהור ברחוב זה או אחר, להריח בניינים, לרדוף אחר ריחו של הזמן האבוד, לנסות למצוא את עיקבותיה של אלינקה ושל ימי ראשון נשכחים שמלפני המלחמה; לשקוע בהם, להרים את הזנב, להשתין, לכסות את הכתם ולדגדג את הזכרון בריחו ובטעמו של העבר; ולשוב על עיקבותיו בתחושה פתאומית שהגיע אל הרחובות שבהם אסור לו להסתובב ולהריח, שהרי מוגבלים הם אזורי ההרחה שלו. ואז בדהירה מטורפת היה שב חזרה אל המחנה, ככלב המצפה למהלומות. ובכיסו נבל במהירות אישור היציאה המגבל לשעה מסוימת. הזמן היה מתכווץ יחד עם האישור ופנקובר היה עובר שפוף את שער המחנה, ככלב רטוב ומוכה, משתחווה כלפני מלך כל יכול — לפני הזקיף. שכן ייצג הוא בפניו את כל עוצמתו האדירה של הרייך השלישי, את האלוהים בכבודו ובעצמו ואדון היה לחיי פנקובר יותר מן המפקד עצמו, אשר אישורו הפך עם חלוף השעות לפיסת נייר חסרת ערך כלשהו.

כאשר הגיעו ההוצאות להורג לשיאן, כאשר גדלדלו שורות האסירים שבמחנה, כאשר נתמלאו הבורות על גדותיהם ונוספים צמחו חדשים לבקרים פנה אליו המפקד בדיבור ישיר לעתים רחוקות יותר ויותר. מרוכז בתוך עצמו, בביצוע משימתו, הופך היה למין טורף מיסתורי של חיי אדם. הוא חדל לחזור על אימרותיו המסורתיות בדבר ביטחונו של פנקובר והמשיך להכתיב ללא לאות, במשך שעות ארוכות, את נחשי השמות. לא נותר לו עוד זמן לנאומים פרטיים. הוא איבד כל קשר עם הרובוט שלו. תקוותיו של פנקובר שטופחו בעמל רב נגוזו. שטח המחנה התרוקן, כאילו נוקה בניקוי כימי ופלט ריקנות מאיימת עם הקץ הקרב שאין עוד מנוס ממנו. באחד הימים הקרובים, ייוותר הוא, פנקובר, היחיד מכל האסירים ואז יכוונו נגדו בלבד כל מכונות היריה, כל רימוני היד, כל גדרות התיל בעלות המתח הגבוה, כל עוצמת הרשע הגרמני; וכיצד זה יוכל לה, היחיד? כאילו קרא את מחשבותיו אמר לו ביום מן הימים המפקד, לאחר שתיקה

ארוכה: — אל תירא, לא אתן לאיש לפגוע בך, אני לצידך, אם יעלה הצורך, במו ידי אכניס לך כדור בראש. —

משפט זה נתקע כמו קוץ בתודעתו של פנקובר. כעת ידע סוף סוף מה החסד הצפוי לו. באחד מימי ראשון נטל את אישור היציאה ועזב את המחנה. בתחילה הסתובב עוד ברדיוס הקטן של הרחובות המותרים, כאילו מסתובב הוא סביב עצמו. הוא לא ידע מתי ואיפה, אולי בבית העלמין יונובסקי, אולי ברחוב פירצקיגו, הבחין לפתע בחולצה צהובה תלויה על גדר כלשהי על רקע השלג הצחור. הרוח הקרה נשבה בחולצה ודומה היה שמישהו נושם תחתיה. הוא קרע מגופו והשליך ממנו והלאה את קליפות בגדי המחנה ולרגע אחד חש כגוויה ערומה.

הוא הלך ישר לפניו שקוע במחשבותיו. לא היה לו מושג היכן הוא נמצא. כדי לשמור על שפיות התרכז במחשבות היוליות. כך חלף על פני רחובות רבים. הוא הלך ברחובות עירו עטוף בסודו השחור ותווי פניו הלכו והתקשחו מרגע לרגע. הוא השליך מעל עצמו את המחנה כהשלך גלד יבש אך חש בו עדיין מתחת לציפורניו כבזוהמה. הוא היה אדיש לחלוטין לגורלו. לא היה לו איכפת עוד שיכירו בו את הנמלט מן המחנה. יתפסו וירצחו אותו, ובכן מה בכך? העיקר הוא שלא יזכה לכך המפקד. לא, לא הוא ירצח אותו במו ידיו. שיהנו האחרים ולא הוא. הרי איש לא ישקיע מאמץ לברר מי הוא ומניין נמלט. פנקובר, גם כן דמות חשובה. שקוע בהרהוריו הלך לאן שנשאוהו רגליו. לא היה לו מושג היכן הוא נמצא. חלף על פני רחובות רבים. עינו נתקלה בלוח קטן שעליו כתוב היה אוסט־שטראסה. בני אדם רבים התאספו שם. בקישקוש ברזלים חלפה לה חשמלית, ניצוצות כחולים המריאו מעל גגה אל תכלת הרקיע. עינו האחת יצאה לרדוף אחרי הניצוצות והשניה נותרה בארובתה ממתינה לחברתה לשוב למקומה. — איזה יום א' מטורף — הוא היה עייף מאוד ולא עלה בידו להשיג את עינו שהתרוממה אל על. הוא ניסה להתעשת והעביר את כף ידו על פניו, הוא נתקל באפו וטיפה קטנה של לחות נשארה על כף ידו. — אולי זה ערפל — חשב לו בליבו. שוב ראה חשמלית דחוסה בבני אדם ולא הבין כיצד איננה מתפרקת לשניים.

הוא הביט בחשמלית כאילו מעולם לא ראה דבר דומה, כאילו רואה הוא אותה לראשונה בחייו. לפתע חש שכוחותיו האחרונים נוטשים אותו. הוא ידע שלא יגיע עוד רחוק. בתחנה הסופית של החשמלית הבחין במספר הולכי רגל. הוא היה מחוץ לעיר. — אינני יכול להמשיך ללכת ולא אלך עוד — החליט באחת.

לפניו ניצב שער רחב וחלוד. מן הצד הימני של השער תלוי היה חוט שבקצהו ידית. נוח לתפוס ולצלצל. הוא הרים את ידו ומשך בחוט. מיד התעורר בו רצון להימלט מן המקום, כמו בילדות כאשר צילצל בפעמוני בתים מעשה קונדסות ומיד נמלט. אך הפעם לא היה לו לאן להימלט. הוא חש שרגליו שינו את מקומן הטבעי וצמחו מעל לזרועותיו. הוא הרים את רגליו ותמך בהן את הרקיע שמעל. מצידו השני של השער נשמעו צעדים מתגנבים. נפער סדק צר בשער. הוא נדקר במבטו של גבר זר ובקצות שפמו העבות. נדמה היה לו ששמע קול שאלה וענה כמו בחלום:
— אתה יהודי? —

— אני עייף עד מוות — לחש, לא הוא אלא גופו התשוש. הסדק בשער הצטמצם ומן השפם ניתר רק הקצה. — כיצד לעצור את הסדק הצר שלא יבלע בברזל החלוד? — איזה טריז ניתן לתקוע בין הצירים שלא ימשיכו להסתובב. — מה עליו לעשות כדי להיכנס פנימה לפני שיתמוטט על הסף? — הוא שמע קול אשה דקיק ועדין כקורי עכביש הלוחש מאחורי השפם: — תכניס אותו!

היא הופיעה לפניו מגיחה מן הפנים המוצל. השער נפתח לפניו לרווחה כאילו נשבה בו רוח עליונה. יד חמה משכה אותו פנימה במהירות אל חדר הכניסה. הוא נפל על ברכיו, התמוטט כשק ריק, הוריד את זרועותיו ופרץ בבכי. הוא מצא בית.

מזה שנים רבות היתה בעלת הבית עיוורת. מלבדה ומלבד בעלה לא התגורר איש בבית. אנשים בסביבה נהגו לומר שביתם רדוף רוחות. אכן שכנה שם רוחה הטובה של האשה העיוורת. לפעמים כך קורה בחיים. היא היתה זו שאמרה את המלים "תכניס אותו", בעוד בעלה נבהל ומהסס; היא אשר רחוקה היתה מעיניי דיומא חשה לפתע אחריות כלפי חיי אדם שהיו בסכנה ואשר נשענו על סף ביתה, בעלה ראה יהודי והתעוור, העיוורת ראתה את האדם.

לנטוש ילדה

היא השתדלה ללמוד היטב את מבנה הכנסיה של הברנרדינים. היא הלכה אל מרתף הקבורה, בדקה ובחנה איזו שעה מתאימה ביותר להיכנס בה לבית התפילה מבלי שישגיחו בה. בתחילה הטיל עליה ההיכל מורא גדול; הכל הבהיק וסינוור במלאכים ובקדושים המוזהבים שבו, עמוס לעייפה בתמונות שמן, חשוך וקריר.

אלוהים נוכרי התגורר בין התומות הללו, האורגן היילל את שמו בצליליו העמוקים, ריח קטורת מתקתק עמד באולם שבתוך ולחש זר של תפילות שנשמע באזניה כמשב רוח בין שיבולים דוממות. עמוק, בקצה האולם הראשי, תלוי על צלב גדול כאב את ייסוריו ישו הנוצרי. תלוי שם, כמעט ערום, כל כך היה שונה מה', מן האלוהים שלה הבלתי נתפס, חסר הצורה והדמות, אלוהים שהוא מושג בלבד, אשר נמצא בתוך מלים ואותיות בלתי מובנות המיועדות לגברים בלבד. כאשר הרימה לראשונה את עיניה אל ישו הצלוב היה עליה להתגבר על דחיה ועל איסור עתיק יומין. היא הביטה בביישנות ובהיסוס בראשו עטור נזר הקוצים ומיד הורידה את עיניה. הדמות הגשמית, המפגינה סבל בל יתואר, דחתה אותה.

לא היה בכוחה להעלות על דל שפתיה ולו מלה אחת של תחנונים, אך כעבור דקות מספר שבו אליה מלות התפילה הנוצרית וכמעט נגד רצונה נתמלטו מפיה. "אבינו שבשמים", התפילה הפולנית המסורתית שגורה היתה בפיה לפתע פתאום. מלות התפילה נשמרו בזכרונה עוד מימי בית הספר, שם בתחילת יום הלימודים ובסיומו נהגו הילדות הנוצריות לומר אותן בקול. הילדות היהודיות היו משוחררות מן ההשתתפות בתפילה ולמרות זאת נחרטו המלים במוחה ושבו אליה כעת במלוא עוצמתן. הנשים והילדות היהודיות נהגו ללכת לבית הכנסת רק בחגים הגדולים, שם ישבו מובדלות מן הגברים, בעזרת נשים, והאזינו במלוא הקשב לתפילות שזימרו הגברים ולקריאה בספר התורה. היום לא באה בשערי הכנסיה כדי להמיר את דתה; אה, לא! היא באה לשם כדי לבחון פרטים שונים בקשר לביצוע המזימה שתכננה זמן רב. אך בבואה, בניגוד לרצונה, נסחפה אל מעגל המתפללים, מושפעת מאווירת המקום ומן החוויות הקשות שעברו עליה במשך החודשים האחרונים, מצאה את עצמה לפתע נסחפת בקצב התפילות הנוצריות.

היא רק רצתה להציל את חיי ילדתה הקטנה. הגיעו אליה שמועות שיהודים אמידים, שבטוחים היו ביום מותם הקרב, מסרו את ילדיהם לנשים נוצריות ושילמו להן בעבור זה במיטב כספם. דובר גם על כך שיהודים השאירו תינוקות על סף ביתן של משפחות נוצריות חשוכות בנים מקווים שנשים רחומות תחמולנה ותאמצנה את היתומים. בידה לא היו סכומי עתק הדרושים לתשלום עבור מחסה, לא היה לה גם אמון בנשים אלמוניות; אך צר היה לה מאוד על ילדתה היחידה הקטנה, על פירור חיים זה שאהבה ללא גבול.

יום אחד צץ בראשה רעיון והחליטה להביא את ילדתה אל הברנרדינים, ולהניחה שקועה בשנתה לרגלי האלוהים הנוכרי. לבו לא יתן לו לדחות מעל פניו את התחבולה האנושית הזעירה, גם לא ליבם של האנשים המשרתים אותו. — כך קיוותה. היה עליה להסדיר את הדבר כך שאיש לא יראה אותה במעשיה, שלא תגורש חלילה מן ההיכל ותאלץ לוותר על תכניתה.

היא לא הכירה את מנהגי הנזירים, מעולם לא דיברה עמם. קלה יותר היתה עליה ההחלטה מאשר ביצועה. בשעות שונות במשך היום החלה מתגנבת בשערי הכנסיה. בתחילה היתה באה לבדה ולאחר מכן עם הילדה בזרועותיה. היתה נמלטת מן האיזור היהודי ונכנסת לכנסיה באומץ לב הולך וגובר. עם חלוף הימים החלה מתרגלת אל האפלולית המנוקדת בטיפות זהב, אל הטכסים הזרים והמוזרים, אל השירה ואל מלות ההמנון הפונה אל האלוהים הגדול והכל יכול. בביקוריה הראשונים הטילה מלות הזמר על ברכיה למרות מה שלא עלה בידה לקשר בין המלים ולהבין את שלמות התפילה. "קדוש ועצום, קדוש ובן אלמוות, קדוש ונצחי" הדהדו הקולות מלווים בצלילי האורגן, והמלים זרמו בעוצמה אל הגרות המאירים את המזבח בנשימה לוהטת.

מעל ראשיהם השפופים של האנשים הכורעים על ברכיהם, עלתה אנחה גדולה וחרישית אל התקרה הגבוהה והצבעונית: — רחם עלינו!! — בעיניים לוהטות הכתה בחזה, יחד עם האחרים, מתחננת בדממה לדבר אחד בלבד: שיקבלו אל חיקם את ילדתה הקטנה. היא המתינה באורך רוח לסימן כלשהו, לנס של חמלה ושל רחמים. נאבקת עם הצלב שלה אימצה את הילדה אל ליבה, מתייסרת בהחלטתה לוותר עליה. מחוץ לשערי הכנסיה, באור יום חד ואכזרי, חוזרת היתה אליה ההכרה שאין הצלה לא לה ולא לילדתה מלבד הכנסיה. שאם תמשיך לשמור אותה אצלה תאבד הילדה יחד עמה. ושוב ידעה שעליה להתגבר על רגשותיה ולבצע

את המעשה הראוי לאם האוהבת את ילדתה, לוותר עליה למען הסיכוי להציל את חייה.

למחרת היום שבה לכנסיה שבורה ורצוצה. הגרמני המשיך לרצוח זקנים וצעירים, נשים וטף. מהר אולי יקחו אותה עם ילדתה ויוציאו אותן יחד עם האחרים אל מחוץ לעיר, למקום שממנו לא שב עוד שום יהודי. הפעם כרעה על ברכיה סמוך לכיור הטבילה והתבוננה בפניו המעונים של ישו הנוצרי. היא ציפתה ממנו שיאשר את מעשיה, שישגר אליה את כלשהו. היא פנתה אליו הפעם בשפתם המשותפת ושלחה אל הצלוב, אל הדמות המעונה, את מלות התפילה העתיקה ביותר: "שמע ישראל..." ונשטפה בזרם של דמעות. ראשו של ישו הנוצרי שנראה היה כאילו מנותק הוא מן הגוף המיוסר הביע סירוב, הוא אמר בפירוש: "לא!". הוא לא הסכים להחלטה, לא תמך, לא חיזק את ידיה. היא המשיכה לבכות אבל לא התפללה עוד. את ראשה העייף השעינה על האבן הקרה, את עיניה עצמה, מתאבנת כפסל. היא לא היתה בקיאה בברית החדשה, לא הכירה את תולדות חייו וייסוריו של הנוצרי, היא אפילו לא שמעה על האם המיוסרת. כאשר פקחה שוב את עיניה כעבור דקות ספורות, שהיו כנצח בעיניה, נדמה היה לה שראשו של הנוצרי מביע הפעם הסכמה מלאה לתכניתה ואומר לה: "הן". היא קפצה ממקומה ובלב הולם עזבה בריצה את הכנסיה חרדה שמא תבחין בפניו סימן של חרטה. לא שתה ליבה לסכנות האורבות לה בדרך, עפה על כנפי התלהבותה בתחושה שזכתה בחסד אלוהים, עברה במהירות דרך קראקובסקי רינק ודרך סימטאות הגיעה אל עמק הבכא, חטפה את הילדה ובאותה דרך עצמה שבה אל הכנסיה כדי למסור הפעם את ילדתה קורבן לאלוהים.

"שמע נא ה' בקול שפחתך" התפללה בליבה במלים התנכיות ונדרה נדר שתמות בשלווה גמורה גם אם יהיה עליה לעבור ייסורי תופת, בלבד שילדתה תינצל. היא התגנבה אל הכנסיה דרך פתח צדדי — שהרי כעת הכירה היטב את מבנה הכנסיה — והניחה את הילדה בחדר תשמישי הקדושה, מפני שלא היה שם איש באותה שעה בעוד שהכנסיה עצמה המתה מהמון אדם. נשקה קלות את מצחה של הילדה הישנה לפרידה ונעלמה.

כאב חד כסכין פלח את ליבה. את גופה לא חשה כאילו השאירה אותו שם, יחד עם הילדה, בחדר תשמישי הקדושה. מכיכר ברנרדינסקיך שבה אל השער הראשי ונכנסה לכנסיה. היא נעמדה באותו מקום עצמו שבו חיזק ישו בבוקר את ליבה ושמה את אוזנה כאפרכסת לשמוע אם אין הילדה

בוכה וקוראת לאמה המפלצתית. לא עלה כלל על דעתה שקולה של הילדה לא יגיע אליה ממרחק כזה. מסביבה התפשט לחש התפילות כאיוושת עלים יבשים ברוח.

ליבה לא מצא מנוח. היא לא האמינה עוד בתחושותיה מן הבוקר, כעת יאמר הראש הצלוב "לא". למרות זאת לא תיכנס עוד אל חדר תשמישי הקדושה ולא תקח עמה את ילדתה. הם בוודאי הבחינו כבר בפעוטה ומי יודע מה יעשו בה. האם מסוגלים הנזירים למסור ילדה לידי הגסטפו? כאב חד פלח את גופה והציף אותה בלהבה לוהטת, היא חששה פן תמלט מפיה זעקה מחרידה ותזיק לילדה, כאן, בין החומות העבות הללו.

היא היטיבה את מטפחתה סביב גופה, ניגבה את פניה ויצאה את הכנסיה בהחלטה איתנה שלא תשוב אליה לעולם. אבל רגליה כשלו תחתיה בחושבה שהנה היא נוטשת את ילדתה הקטנה ולפניה חיים נטולי תוכן שבוודאי יסתיימו במהרה. היא לא ידעה כיצד הגיעה אל כיכר הליצקיגו ושם מבלי לחוש עוד את רגליה התיישבה על הספסל.

היא הזתה כאילו מחזיקה היא את הילדה בזרועותיה ומנדנדת אותה, היא חשה בכובד גופה הקטן ואימצה אותו אל ליבה. היא לחשה לילדה מלים טובות, מלים חמות. הבטיחה לה שתלביש אותה יפה וששתיהן תסענה אל פארק סטרייבסקיגו, שם תקנה ממתקים ותציג אותה בגאווה לפני עוברים ושבים. גל של התרגשות הציף אותה ומחה את העייפות. היא קמה ופנתה שוב לכיוון הכנסיה. שם היתה עדיין התפילה בעיצומה, המוני אנשים נדחקו ועמדו על המדרכה מאזינים לתפילה וראשם גלוי. ההמונים הללו הרחיקו אותה מילדתה.

היא לא ניגשה קרוב לכנסיה רק הסתובבה סביב הפסל שבכיכר, טיילה מתחת לחומות המנזר ושוב שבה על עיקבותיה. שם בפנים היתה הילדה שלה.

היא לא שמעה את דברי הדרשה של הכומר המטיף אשר בהקדמה לדרשתו סיפר למאמיניו שבאותו יום נמצאה ילדה נטושה בחדר תשמישי הקדושה, אולי ילדה יהודיה, — אמר הכומר — אולי אנשים מושחתים שנטלו סכומי כסף גדולים מן היהודים נטשו את הילדה בשערי הכנסיה. הכנסיה — סיים הכומר את דבריו — איננה מקום הולם למעשים כאלה, ולאחר מכן המשיך:

"ויאמר משה אל האלוהים: הנה אנוכי בא אל בני ישראל ואמרתי להם; אלהי אבותיכם שלחני אליכם. ואמרו לי מה שמו? מה אומר

אליהם? ויאמר אלוהים אל משה: אהיה אשר אהיה. ויאמר: כה תאמר לבני ישראל — אהיה שלחני אליכם". ומן הציטוט הזה החל הכומר את דרשתו בדבר קיומו של אלוהים אשר הגדיר את עצמו חד וחלק כתוכן הקיום.

האם היהודיה התחילה להתרחק מן הכנסיה. לא היה עוד טעם לחכות שם, וכי למי עליה לחכות? היא התקדמה בכיוון האיזור היהודי ובכל פעם שבה קצת על עיקבותיה. מרחוב קראקובסקה שבה קצת אל הרינק, מכיכר גולוכובסקיגו חזרה לרחוב קראקובסקה. אך מכאן אזרה את שארית כוחותיה והלכה ישר בחזרה, עד סוף דרכה.

— הצלתי את ילדתי — ניסתה לשכנע את עצמה — שם יהיה לה טוב יותר מאשר איתי. איש לא יעשה לה שם עוול, הם ילמדו אותה להתפלל ולשיר את תפילותיהם. אפילו ישו הנוצרי בכבודו ובעצמו אישר את החלטתה כאשר התיעצה עמו מה לעשות בגוזל שלה. הוא בודאי קיבל אותה ואימץ אותה אל ליבו הרחום. נבצר מבינתה להבין מדוע כה עצוב ועירום הוא בתוך הכנסיה הזו השופעת חפצים מזהב טהור, בתוך ההיכל העשיר הזה. ושמא עוברים גם עליו ייסורים כשלה, כשל בני עמה? היתכן שחש הוא זר ונוכרי בתוך הפאר הזה סביבו, אולי בודד הוא ללא כותונת לעורו, כילדתה בלעדיה, בלעדי אימה? ושמא מתיפחת כעת ילדתה מגעגועים אל אימה העלובה שבעלובות?

היא לא היתה בקיאה בברית החדשה ולא ידעה את דבריו של ישו אשר אמר: "הניחו לילדים ואל תמנעום מבוא אלי כי לאלה מלכות השמים".

במלים הללו ראוי היה להתחיל את דרשתו של הכומר המטיף ולא בהערה בדבר ילדה נטושה. בידי מי היה על אם יהודיה להפקיד את ילדתה בעת שחיטת תינוקות אם לא בידי זה שמאמיניו כינוהו "ישוע מנצרת — מלך היהודים". — "Jesus Nazarenus Rex Iudaeorum".

ליבה של פאני אטולני

נער בן שתים עשרה, לשק בורוטה, בעל ניירות אריים חתומים בכל החותמות והחתימות הדרושות, עבר לגור אצל משפחת אטולני. האפוטרופוס שלו, שגם ברשותו היו ניירות אריים מעולים, התחייב לשלם עבור מגוריו ופרנסתו של הנער סכום עגול של אלף וחמש מאות זלוטי לחודש.

לשק הוצג רשימית כיתום שהוריו נרצחו בוולין, שם ערכו כנופיות של פאשיסטים אוקראינים בעידודם של הגרמנים טבח באוכלוסיה הפולנית.

בני הזוג אטולני, שקיבלו את היתום בצל קורתם, היו בוודאי ראויים בעיני שכניהם לחסדי שמים אילו היה הוא אמנם לשק בורוטה.

אבל אפו אנין הריח של האספסוף, אשר חיפש מתחת לאדמה גירויים והשערוריות, הריח בלשק את החיה הנרדפת. שכן לא היה לשק שלנו בהיר שער ובעל עיני תכלת, והוא לא התרוצץ ברחוב כשאר בני גילו; נהפוך הוא, שערו היה כהה ומאחורי ווילון ריסיו הארוכים הבהיקו עיניו השחורות. את כל זמנו בילה לשק בתוך הדירה ורק לעתים נדירות חצה בריצה את הרחוב כדי לקנות סוכריות בקיוסק שממול; ומעולם לא ביקר בכנסיה.

בצאתו לרחוב לבש מעיל עם בטנה של פרוות חתולים אמיתית ולרגליו נעל מגפי גומי כדי שלא יצטנן. ניכר בו שהוא ילד תפנוקים מן הסוג "המפוקפק". המבינים בדבר הבחינו בו מאפייני גזע ההולך ונעלם של ילדים אשר לפנים מילאו את הפארקים ואת השדרות, מלווים במטפלות, במחנכות או בדודות, אשר סחבו למענם את מחליקי הקרח כדי שלא יתעייפו חס ושלום, והאכילו את הנסיכים הקטנים בארוחות ארבע דשנות כי כך ציווה רופא הילדים.

לשק היה ילד אומלל מאוד למרות שלמראית עין לא היה מודע לכך. את אימו שפינקה ואהבה אותו ללא לגבול איבד מכבר, אביו נעלם ולא נודעו עיקבותיו. המלחמה הפכה אותו ליתום עגול בדומה לילדים פולניים רבים שנולדו בוולין. ההבדל היחיד ביניהם היה שלאותם "לשקים, ישקים ופרנקים" לא היו ניירות אריים אבל היתה להם תכלת בעיניים, בעוד שללשק שלנו היו אמנם ניירות אריים אך גם שחור הפחם בעיניו.

לשק השתעמם כהוגן אצל משפחת אטולני. הוא ניסה להעביר את הזמן בספירה מאחד עד אלף; עד חמשת אלפים; עד עשרת אלפים ועד

עשרים אלף; ובמשך כל היום המתין לשובו של פאן אטולני מעבודתו ב"גאסטשטטה" הגרמני. פאן אטולני, שהיה שב הביתה בשעות שונות של אחר הצהריים או הערב, היה היחידי שניהל עם לשק שיחות ארוכות. הוא סיפר לילד על כדור הארץ, על המשקעים שבאטמוספירה ועל בירות אירופה. הוא ניסה ביושר, כמיטב ידיעתו, לענות על אלפי השאלות שהציג בפניו הנער. פאן אטולני היה בעיני הנער מלומד גדול. האיש שהיה מנהל חשבונות בגסטשטטה ניסה להיות הגון ככל שניתן ביחסיו עם לשק. לא פעם הציץ בספרי לימוד ישנים שנותרו בבית כדי לא לשים את עצמו ללעג בעיני הנער. פאני אטולני שעיסוקה העיקרי היה במסחר זעיר בלתי חוקי לא הזכירה במאום את אימו המטופחת והאלגאנטית של לשק. היא הסתובבה במשך ימים שלמים בנעלי בית ובשמלה ישנה ודהויה, לא רחוצה, לא מסורקת, במלה אחת מוזנחת. אולי בשל כך לא רחש לשק כבוד לפאני אטולני. בחושו המחודד של יתום ראה באשה חשוכת הבנים ורודפת הבצע תגרנית רחוב, ובהבעת פנים של לקוח תבע ממנה למלא בדיקנות אחר תנאי ההסכם, שאת פרטיו שמע מפי האפוטרופוס שלו. הוא עמד על הגשת חמש ארוחותיו בזמן, נוהג לפי העיקרון המקובל בשכבה התברתית שממנה בא: — אני משלם ולכן אני דורש תמורה —. אולי בשל עיקרון זה זכה לשק לשם של ילד בלתי נעים.

לפאני אטולני היו ארבעה חתולים. בתחילה נהג לשק לשחק עמם במשך כל שעות היום. אך במהרה נמאסו עליו ובידיים שלובות מאחורי גבו, כאחד הזקנים בגימלאות, הסתובב בחדר יום תמים. לפעמים, לפי בקשתה המפורשת של אטולנובה, סייע לה בשקילת סחורות ובמסירתן ללקוחות. לעתים נדירות, רק לשם בידור, מלווה היה את אחת הקונות שהתחבבה עליו אל דירתה וסחב למענה את קניותיה.

לפני שחזר אל בית אטולני ביקש ממנה ללוותו במבטה. היה עליה לעמוד בחלון דירתה ולא להוריד ממנו את עיניה עד שיכנס אל תוך השער. הוא גם שאל את הגברת שאלת שהדהימה אותה: — מה היה עושה לו לדעתה שוטר אילו פגש בו מסתובב ברחוב? —

— אילו היית מספר לו שאתה מתגורר אצל משפחת אטולני ומוסר את כתובתם המדוייקת היה השוטר לבטח מלווה אותך הביתה — השיבה הגברת. — באמת? — שאל הנער בחוסר אמון. הוא רצה כנראה לבחון כיצד משתקף גורלו בעיני אדם זר שרוחש לו חיבה.

אלה היו כל מגעיו של לשק עם בני אדם. כעבור זמן מה החלו גם היחסים עם פאן אטולני להידרדר. האיש היה חוזר מבושם לעתים קרובות

והנער החל לאבד את אמונו בשיכור וחדל מלכבדו. מלותיו של בעל הבית איבדו את כוחם כאשר נאמרו מתוך שיכרות בשרירות לב אופיינית לשיכורים, ולא שיכנעו עוד את הילד הנבון. פעם אחת, בהיותו שיכור, פנה אטולני אל הנער בגסות וציווה עליו לכבות במקומו את החשמל. לשק לא רצה לציית ולקום ממיטתו, הוא אמר שאינו נער שליחויות. למרות שיכרותו זכר אטולני את התקרית ושמר טינה לפרחח על חוצפתו. מאותו יום הצטננו היחסים שבין השניים. אטולני לא סיים את בניית העפיפון שהבטיח לילד ולא היה מוכן להסביר לו במה נבדל נץ מעיט. ברצון היה נפטר מעונשו של הנער החצוף ורק התשלום של אלף וחמש מאות זלוטי הרתיע אותו מלגרשו מן הבית.

לשק היה עתה בודד מאוד ולכן חש צורך לנהל שיחות של מה בכך עם לקוחותיה של פאני אטולני, ולו רק כדי שלא לשכוח לגמרי את אמנות הדיבור. הוא היה מציג להן שאלות על משמעותם של חגים נוצריים שונים, כאילו זה עתה ירד מן העץ ובא אל בין הנוצרים מאיזה גיטגל, כאילו איננו לשק בורוטה בער נוצרי הגון. שאלותיו לא העלו את כבודו בעיני התגרניות. בהפוך הוא; שאלותיו וחיצוניותו העלו חשד בליבן. אך בראשו השחרחר של לשק התרוצצו שאלות כה רבות שלא מצא תשובה עליהן עד שנאלץ להוריד את רמת הרעב האינטלקטואלי שלו עד לרמתן. לקוחותיה של פאני אטולני שקנו אצלה קמח, גריסים, סכרין ונרות ראו בילד נודניק קפדן. גם בעלת הבית שלו החלה לאבד את סבלנותה אליו ואל דרישתו החוזרת לקבל את ארוחותיו בזמן. בנוסף לכך נדמה היה לה שלאחרונה לא התיחס יפה לחתוליה. אמנם היא לא תפסה אותו בשעת מעשה, אך החתולים הגבירו את יללותיהם כאשר קרב אליהם. — לבטח הציק להם כהוגן — חשבה בליבה. בשל שאלותיו המפתיעות בעיניי דת נוצרית עברה מפה לאוזן השמועה על הילד המוזר והנשים החלו לבחון את לשק בהתעניינות הולכת וגוברת. — נער מגודל כזה ואינו יודע מה אומר חג נרות הנשמה של האם הקדושה. היכן גדל זה? שאלו הנשים אשה את רעותה. וכאשר ממקדים האנשים את תשומת ליבם במישהו הם גם ממציאים דברים שונים. וכך הפך לשק שלנו משואל לנשאל, מחוקר לנחקר. כדרכם של ילדים נהנה גם מתפקידו החדש הזה שבו התרכזה תשומת הלב של המבוגרים כולה סביבו. תכונות מאפיינות שבו החלו להתבלט לעינה הבוחנת של הסביבה.

פאני אטולנובה היתה מגרשת אותו מן המטבח משום שהתבלטותו, התנשאותו, ודיקלומי רעיונותיו בסגנון נפוח, הרגיזו ועיצבנו אותה. הנער

היה אמנם מציית לה אך שב לסורו ברגע שנעלמה מן השטח. "המלט" הצעיר נוטש היה את המונולוגים שלו ועובר לשיחות בעניני דיומא עם כל לקוחה שהיתה מוכנה לענות לו. כדי לטשטש את הופעתו במטבח, אשר הרגיזה את בעלת הבית, העמיד פנים שממתין הוא לארוחתו ודבר זה הרתיח עוד יותר את דמה של פאני אטולני.

למרות שהתשלום עבור שהותו של הנער בביתם היווה עדיין חלק נכבד מן התקציב הביתי שלהם, למרות שהתנהגותו של הנער היתה לרוב ללא דופי, החליטה פאני אטולני לכתוב אל האפוטרופוס שלו ולבקש ממנו שיבוא וישחרר אותם מעולו של הנער. וכך גם עשתה.

החלטה זו לא באה לה בקלות. בהיותה מטבעה רודפת בצע היה עליה להתגבר על יצרה ולוותר על סכום כסף נכבד. אבל חייבת היתה בכל מחיר להרגיע את הלשונות הטוחנות סביבם. האפוטרופוס הודיע שבקרוב יגיע. לשק, שהחליף כבר חמש פעמים את מקום מגוריו מאז שהתיתם, למד שלא להתקשר רגשית לא אל המקומות ולא אל האנשים שאצלם התגורר לפרקי זמן קצרים. במובן מסויים הפך לנווד. בתת הכרתו חרד היה מרדיפות, ממוות פתאומי כשל אמו. הוא לא רצה לסבול; אך מקום מגוריו לא הטריד אותו; יבוא בשעת הצורך, יכניסו לתוך כירכרה רתומה לסוסים ויעבירו לרחוב אחר, לאנשים אחרים. היה בזה אפילו שינוי מרענן עבורו. הוא התחיל לפתח במהירות חוש של נוודות, קול הדם קרא לו לנוע בקלות ממקום למקום. מאחר שלא זכה לגדול בתנאי חיים רגילים, לא למד להטיל עוגן במקום אחד קבוע כילד הגדל בשכבה חברתית שאליה הוא שייך.

לכן לא קשר אותו דבר אל משפחת אטולני. כעת, בהיותו בסוף תקופת שהותו בביתם, התעלם מהם לחלוטין, וכדרכו של ילד עקשן הפגין את זילזולו בהם. בהנאה הולכת וגוברת המשיך לפטפט עם הלקוחות, התערב בעניינים לא לו כדי להרגיז את בעלת הבית. — מה כבר תוכל זו לעשות לו? — השכנות העריצו את סבלנותה של פאני אטולני, שמזמן פגה. לא היתה לה לא הסבלנות ולא הסובלנות הדרושות אליו וגם לא היה לה מושג כיצד להתנהג עמו; שכנותיה נהגו מן המבוכה שבה היתה שרויה, שמחו לאידה, שופטות בחומרה את חוסר חינוכו של הנער. בהיותן מרכלות עליה במשך ימים שלמים, העריכו את הסכום שקיבלה עבור החזקתו בהון עתק: — היהודון הזה עוד יביא עליה צרה גדולה. מרקחת מרה מאוד היא רוקחת לעצמה בגלל היהודון הזה — נהגו לומר אשה לרעותה.

— את באמת חושבת שהוא מאלה...? — נו באמת, ומי הוא אם לא

יהודון קטן, מספיק להציץ בעיניים השחורות שלו. — הביטו, הביטו מה אנשים מסוגלים לעשות בעבור ממון? — איפה העיניים שלה? זה לא לשק בורוטה, זהו "ייצוש" היהודון. ואולי יודעת הקמצנית מנין בא, הרי היא מחזיקה אותו סגור בדירה, לא מוציאה אותו לרחוב, מפטמת אותו כמו חזירון ואפילו לכנסיה איננה שולחת. — כעת ניהלו בחפץ לב שיחות עם לשק, טומנות לו מלכודות, חוקרות אותו על הסביבה שממנה בא. הילד הפיקח הבין את המתרחש ולא נכנס עוד אל המטבח.

עמיתו לעבודה של אטולני רמז לו שמתבשלת הלשנה עליו האומרת שמסתיר הוא בביתו ילד יהודי. הידיעה על לשק הגיעה אפילו אל אחד מקרוביהם הרחוקים בפטוצקיגו. האיש לא התעצל וטלפן אל אטולני מן המשרד שבו עבד, ומחשש להאזנה דיבר עמו על מחלת אבעבועות שחורות ועל ההכרח לבודד את הנער. אטולני הבין שאם לא היתה עדיין הלשנה היה הדבר בגדר נס, פשוטו כמשמעו. דרושה היתה רק דחיפה קטנה והמפולת תתחיל להידרדר; מריבה קטנה כלשהי, מחיר ללא הנחה, סירוב לאחת הקונות למכור בהקפה, כל מקרה פעוט וחסר ערך עלול היה להאיץ את הקץ.

גם השוערת החלה לגלות סימנים של חוסר סבלנות וכבעלת עמדה רישמית התערבה בענין. היא אמרה להם, בלי משוא פנים, שכאחראית על דמותם המוסרית של דייריה היא מיעצת להם לסלק את הילד כל עוד ניתן. כמו כן קיללה את בני האדם המוציאים דיבתם של אנשים הגונים כמשפחת אטולני. היא לא רצתה לקרוא לילד בשמו שכן היתה אחת מן הלקוחות שלהם, ולקחה אצלם מצרכים בהקפה. היא בפירוש לא היתה מעונינת לקלקל את היחסים עמם.

פאני אטולני נבהלה מאוד ואיבדה את ראשה. באחד הלילות הקרים, כשהחורף בעיצומו, בשעה תשע בערב, מיד אחרי ביקורה הידידותי של השוערת, גירשה את "הפרחח" לרחוב. היא ציוותה עליו להסתלק מן הבית וללכת לאן שישאוהו רגליו. הוא יכול לחזור אל המקום שם התגורר קודם, לפני שהאפוטרופוס הביאו אליהם — יעצה לו. את כל האשמה הטילה על ראשו של האפוטרופוס אשר כתב שיבוא ולא בא. היא הרי כתבה לו; ביקשה, התחננה, והמתינה בסבלנות, אך הוא לא בא ואין בדעתה להרקב בבית סוהר בגלל לשק. הרי מספיק שמישהו יצביע עליהם באצבע, הרי האנשים כאן מוכנים לטרוף אותם בהבל פיהם. — נו, מה אתה עומד כמו גולם? — צעקה על הילד.

לשק לבש את מעיל הפרווה שלו; היא סייעה בידו; את רגליו דחף

לתוך מגפי הגומי שלו, את כובע הפרווה אחז עדיין ביד נאבק עם עצמו, עם תרדותיו.

את שאר תפציו השאיר אצלם. על האפוטרופוס היה לקחת אותם לכשיבוא. — נותר גם עוד סכום כסף שיהיה על האפוטרופוס לשלם עבורו. הם יחכו עם זה. — כאשר יצא לשק מן השער אל הרחוב ירד בחוץ שלג כבד. היא עקבה אחריו דרך זגוגית החלון והתחתולים מתחככים ברגליה, מפנקים אותה. בעלה לא שב עדיין הביתה.

לפני לשק בן השתים עשרה השתרעה עיר זרה שרויה בערפל לילי. עיר עויינת שסכנות אורבות בה על כל צעד ושעל. שלג טרי כיסה את הרחובות, את המדרכות ואת כובעו ופרוותו של לשק. השלג הזה הרטיב את פניו ומילא את עיניו. לשק שפעם ביקש מן הלקוחה שתעקוב אחריו במבטה עד שיכנס אל שער ביתו שאל כעת את עצמו איזו כתובת ימסור לשוטר שיפגוש בו בנדודיו בעיר הגדולה? האם ירצה השוטר ללוותו ולאן? —

— למה ומדוע? שאל לשק כדרכו, אך הפעם היה עליו לשאול את עצמו.

לאחר התיעצות קצרה החליטו הזוג אטולני לפרסם בעיתון הרישמי המכונה "גאזטה של לבוב" מודעה האומרת שנער פולני נוצרי בשם לשק בורוטה הלך לאיבוד, הוא היה לבוש מעיל וכובע פרווה. הוא יצא מן הבית ועיקבותיו נעלמו. הם מסרו את כתובתם וביקשו מידע, שעבורו היו מוכנים לשלם סכום נכבד. מטרת המודעה היתה לזכותם בעיני האספסוף מן האשמה של הסתרת ילד יהודי, הרי הודיעו בפומבי שלשק בורוטה נעלם מן הבית. בינתיים לבשה פאני אטולני את הסוודר של לשק, צמר נקי, גמיש מאוד ומתמתח בקלות. כאשר חלפה הסכנה הודתה אטולנובה שלא תוכל לסלוח לעצמה על כך שגירשה בערב תורף קר וחשוך ילד בן שתים עשרה לרחוב. בחוץ היה חושך כזה שלא עלה בידה אפילו להבחין בדמותו דרך החלון. — יכולה היתה הרי להסתירו בווילה הריקה שלהם מחוץ לעיר, עד בואו של האפוטרופוס. יכולה היתה הרי לחכות עד הבוקר של יום המחרת. אולי היו אלה ייסורי מצפונה של אשה תשוכת בנים המבכה את אימהותה האבודה; או סבלה הנורא של אמו של לשק אשר הגיע אליה מן העולם הבא? את שמו של האפוטרופוס לא הזכירה עוד לעולם.

מי ידע את ליבה של פאני אטולני?

זהו רצח

לעולם לא תשכח את הסצינה המחרידה מן הסרט "שליחו של הצאר", שבה ניקרו את עיניו של הגיבור. האכזריות המתוארת בסרט זה קשה לה מנשוא. היא לא יכלה להאמין שאדם מסוגל לעולל מעשים כאלה לזולת. כאשר התעניינה אצל חברותיה כיצד השפיעה סצינה זו עליהן, צחקו לה ואמרו: — מה איתך, הרי זה רק סרט, בד המרקע לא סובל מאיבוד דם. —

ליזה היתה מטבעה אדם בעל מזג נוח, אך היו עניינים שאליהם התיחסה ברצינות רבה. היתה בה מידה של קלות דעת מלווה בעומק מחשבה. ככלות הכל ניתן להגדירה כנערה שזלזלה בדעת הקהל המקובלת, לא רחשה כבוד לא לעצמה וגם לא אל המנהגים שרווחו בסביבתה. אפשר גם לומר שאיפיינה אותה תכונה נדירה למדי אצל נערות מן השכבה היהודית הזעיר בורגנית; יותר מכל אהבה היא את ההימור. כתוצאה מכך נהגה כל פעם מחדש להטיל את עצמה בעיניים עצומות לתוך פרשת אהבה, והתבוננה בעצמה כצופה סבילה מבחוץ, בשוויון נפש, רגועה לחלוטין, חוזה מראש את סיום הרומן ומתפעלת מן ההעזה של עצמה.

כמו כן איפיינה אותה הזדהות עם החלכאים והנדכאים, עם בניה החורגים של האנושות. את עצמה לא כללה ביניהם. היא כאבה את כאבו של הזולת, וחברותיה גסות הרוח חשבוה להיסטרית, אבל לאמיתו של דבר היתה זו רגישותה הגבוהה. חברותיה, שהיו אטומות, לא הבינו את כושרה לצאת מעצמה ולהזדהות עם הזולת הסובל והאומלל. ליזה היתה אמנם בערת רחוב אך לא במובן הנפוץ של המלה. היא לא סבלה מתסמונת "הגברת עם הקאמליות", היא לא היתה בנויה לשמש כפילגש, לא טיפחה חלומות על שהיה בהרמונו של השולטן הטורקי, לא רצתה להתחתן עם מהרג'ה וגם לא היו לה חלומות בדבר נשואי אושר זעיר־בורגניים. ליזה היתה התגשמות שמחת החיים בכבודה ובעצמה, היא היתה אחד מפלאי הטבע, כבעל כנפיים היא חלפה בין בני אדם; קלילה, מלאת חיים, שבירה וגמישה בעת ובעונה אחת. היא היתה המטרה והטיל בדמות אחת, רגע של אושר, זיקוק די נור שנורה לתוך האפילה להאירה לשבר של שניה. היא היתה מין קדשה מודרנית, קדשה בת זמננו. באמתחתה לא ניתן היה למצוא סיפורים על בתולים אבודים ועל הלילה הראשון עם המפתח הקלאסי. ההיפך הוא הנכון, היתה זו היא שהעניקה למאהביה לילות בלתי

נשכחים של חדווה. אומללה מאוד הרגישה כאשר אחד מלקוחותיה הלך ממנה עצוב כלשהו, ובכל מאודה ניסתה לפצותו על האכזבה שנחל. ליזה היתה נערה בעלת קסם אישי רב וטוב לב נדיר. מדי פעם אהבה לבכות, לשטוף בדמעות את הכעס ואת היאוש ולהתפרק לאחר מכן בגלי צחוקה המתגלגל. אדיבה וחייכנית, שטופה באורם הירקרק של פנסי הגז, מדדה בצעדים קטנים את הרחובות סיקסטוסקה, הליצקה וכיכר ברנרדינסקיך. בתקופות של מעורבות רגשית עמוקה יותר היתה נעלמת מן הרחוב לפרקי זמן ארוכים יותר, יוצאת מן המחזור והופכת על ידי כך למבוקשת ביותר. ליזה היתה גאה בהבנתה העמוקה את נפש הגבר. תודות לכך ידעה לנטוש את הגברים שלה דקה אחת לפני שהם מאסו בה, והם ידעו להעריך זאת ושמרו לה חיבה מהולה בעצב. בהתנהגותה זו חסכה מהם את אי נעימות המריבה, הטחת עלבונות הדדיים. היא ידעה לעזוב בזמן הנכון ועל ידי כך שמרה על גאוותה. אחרי פרשה כזו היתה שבה אל הרחוב, נעימת הליכות וחייכנית כדרכה. שוב מדדה בצעדיה הזעירים את רחובות סיקסטוסקה, הליצקה וכיכר ברנרדינסקיך, שוב הפעילה את קסמיה על העוברים והשבים מכל הגילים, בעצם קיומה.

מיותמת מגיל צעיר משני הוריה, פירנסה את אחיה הצעיר ממנה, מנסה לסייע לו לעלות על דרך המלך. הם נולדו וגדלו בעיר קטנה. לאחר שהאח סיים את חוק לימודיו בעיר הולדתו, המשיך באוניברסיטה של וארשה. שקוע בלימודיו ובבנית הקריירה שלו לא נהג לבקרה בלבוב. הוא לא מצא פנאי לדאוג לגורל אחותו הבכירה, ואת תמיכתה הכספית קיבל כדבר מובן מאליו, בהיותו סבור שמצבה הכלכלי מזהיר. לפי בקשתה המפורשת היה שולח לה אישורים על הכספים שקיבל ומצרף את תוצאות מבחניו, כדי שיהיה לאל ידה לעקוב אחר התקדמותו בלימודים. ליזה היתה מרוצה מאוד מחריצותו של האח ומעולם לא סיפרה לאיש על קיומו, על לימודיו באוניברסיטה של וארשה ועל כך שהיא מפרנסת אותו בעבודתה.

בשל מטרה נשגבת כל כך לא התביישה כלל במקצועה. היא ראתה את עצמה כאשה המתאימה לפרשת אהבה זורמת, קיצרת מועד. היא נהנתה להעניק את חסדיה כאהובה בנוסח הפרוצות של יוון הקדומה עם קורטוב של סגנון הגיישה היפאנית ומזיגה עם האהובה מ"שיר השירים" התנכית.

השתקפות הקסם האישי שלה בעיני הגברים היתה מייפה את חייה. בניגוד לחברותיה המיפקרות לא נהגה לעשות עסקים לרגלי פסלו של האל ארוס. משוחררת מדעות קדומות רבות התמסרה בחופשיות למי שרצתה, לפרק זמן שנראה לה מתאים ובכך עלתה ללא ספק על הרבה נשים נשואות והגונות, כביכול.

היא מאסה בעבודה מקצועית כלשהי ואת רעיון הלימודים דחתה לתקופה מאוחרת יותר בחייה, כאשר תשבע כבר מתענוגות הגוף. היא האמינה בכך שאם רק יעלה הרצון לפניה תצליח תוך זמן קצר להשתלם ולהתמחות במקצוע כלשהו, ולפרנס את עצמה בכבוד.

בשנת 1939, כאשר נכנסו ללבוב כוחות הצבא האדום, היא לא נתקפה יאוש כשאר בנות מקצועה. היא לא חששה משינוי המשטר. בסקרנות של ילדה שקיבלה בגד חדש התבוננה בבני אדם ובמאורעות אשר התרחשו סביבה. היא ידעה להסתדר יפה גם במשטר החדש, הפשילה שרוולים ויצאה לעבוד כזבנית באחת החנויות הממשלתיות. שם שימשה דוגמה כיצד ניתן לפרק את זעמו של לקוח בחיוך מצודד ואדיב. ימיה שייכים היו לחנות, לילותיה היו שלה. היא אירחה את ידידיה הקבועים, שלא נטשו אותה. הם נהגו לבוא לשוחח ולשתות תה עמה בימים החופשיים שלה והחמוד ביותר שביניהם מבלה היה אצלה עד הבוקר.

בתקופה זו חדלה לקבל מכתבים מאחיה מווארשה. מכתביה שנשלחו אליו נותרו ללא מענה. היא לא הכירה איש מידידיו, לא היו בידה כתובות, לא נותר לה אל מי לפנות. במשך שבועות וחודשים המתינה מדי יום ביומו לנושא המכתבים, אך לשוא. אילו ידעה היכן נמצא היתה שולחת לו תבילות וכסף, כפי שנהגה לעשות שנים ארוכות. אבל האח, האדם היחיד הקרוב לה באמת, נדם. מידידיה נודע לה על משטר האימים הנאצי בפולין, על הגיטאות ועל החוקים הגזעניים החדשים. היא לא הבינה במה הדברים אמורים, לא היתה בקיאה כלל בסוגית משטרים פוליטיים. עד אז חילקה את בני האדם לנחמדים ולא נחמדים. במשך שעות הבוקר העדיפה לא לפגוש באדם עם גיבנת ובשעות הערב נמנעה מלפגוש שוטרים חרוצים מדי. שנאות אחרות, האופייניות לנערות העוסקות במקצוע העתיק ביותר בעולם, לא היו לליזה.

פעם סירבה להצעת נשואין רצינית של אחד ממנהלי החנות שבה עבדה. היא הסבירה לו ללא משוא פנים את תפיסתה את האהבה ואת הצורך שלה בחירות. כאשר נכון היה לוותר למענה על חתונה אזרחית ולחיות עמה ללא ברכתו של הפקיד הסובייטי, ביקשה את מחילתו והבהירה לו שהיא שייכת לאותו סוג של רקדניות הבוחרות בעצמן את בן זוגן לריקוד, וכאשר תבחר בו תתייצב אצלו בעצמה. הוא המתין לבואה זמן רב אך ליזה לא הופיעה.

אחר כך התקדרו פני השמים ובקיץ שנת 1941 פרצה מלחמה חדשה. הצבא האדום נסוג. האספסוף בזז את החנויות הממשלתיות. וכמו בשנת

1939 ירדה בשל ההפצצות אל המקלט. המערכה נסתיימה בטרגדיה, דהיינו הגרמנים נכנסו ללבוב.

לא מיד, רק כעבור חודשים מספר, כאשר נדלדלו חסכונותיה ואמצעי המחיה שלה, שבה אל מקצועה הקודם. היא עברה לגור בשכונה אחרת, שינתה לחלוטין את הופעתה החיצונית, כינתה את עצמה בשם פולני אורשולה, והעמידה פני נערה פולניה מן הכפר, בעלת חינוך טוב והופעה מטופחת. היא הצטיידה בתעודת לידה וכל התעודות האחרות הדרושות במצב החדש שנוצר. היא התבוננה בעולם המתנדנד סביבה וקפאה מאימה. זמן רב חלף עד אשר למדה להלך יציבות ולא לאבד את שיווי משקלה על האדמה הטובענית, עד שהתאימה את עצמה לטעמם של לקוחותיה החדשים, לחמסנות הגרמנית, לתחושת האלילות, שבה היו חדורים.

היא לעגה לרגש הגדלות שלהם, לחולמנותם של חובבי הבירה, לחיבתם המוגזמת לבתי מרזח אפופי עשן סיגרים, מלאי צחנת טבק. היא ביקרה יחד עמם במסעדות וכדרכה בחרה בזהירות רבה את מאהביה לפרקי זמן קצרים, נמנעת מקשרים רומנטיים אמיצים יותר. בין הגרמנים היו גם בחורים הגונים, נערים חולמניים, רגישים למגע ולמלה של אשה. בהיותם חיילים קרביים לא גילו כל עניין בעבודת הגסטפו, הם עברו מחזית אחת אל השניה וחייהם דמו במידה מסויימת לחייה שלה, גם הם גם היא חיו את היום החולף בעוצמה גדולה. בשיחה אינטימית עם נערה היה נמוג כעשן רגש העליונות שלהם והענקים הפכו לילדים ממושמעים; הם ביקשו מטפחת למזכרת, רצו להצטלם עמה והשאירו לה את מספר הדואר הצבאי שלהם כדי להמשיך להתכתב.

הם השתעשעו בשמה אורשולה, שהוא שם נרדף לפשטות ולתמימות אידילית. ילדי אוסטריה ובווריה כינו אותה בשם חיבה אורסל, שיחקו בתלתלי הזהב שלה, שאותם צבעה בעמל רב. משום מה הזכירה להם את נערותיהם מן הכפרים שלרגלי האלפים. אלא שהיא לא סבלה כמוהן ממחלת בלוטת המגן וצווארה חלק היה ובנוי לתלפיות. הם אהבו להשקיע בו את פניהם וביקשו ממנה ללטף את ראשם. לאחר מכן מסרקים היו את שערותיהם ומזמינים סיבוב נוסף של משקאות.

אחד מידידיה הגרמנים לקח אותה לבילוי של כמה ימים בווארשה. היא הצטרפה אליו כדי לנסות למצוא את אחיה, אבל במקום מגוריו היישן לא התגורר עוד לא הוא ולא בעלת הבית שלו. היהודים גורשו אל הגיטו וסגרו אותם מאחורי חומה גבוהה, ולאורשולה הבלונדית מסוכן היה

להסתובב שם. למרות זאת עלה בידה לחדור לשם בעזרת הגרמני שלה, החיוכים והכסף שלה. את אחיה לא מצאה בווארשה ובלב כבד עזבה את הבירה בקרון רכבת המיועד לקצינים. היא ניסתה עוד לנחם את עצמה בתקווה שאחיה הספיק להימלט לחוץ לארץ לפני המבול, הרי נבון היה והבין טוב ממנה מה צופן בחובו העתיד. עוד בשנת 1939 יכול היה להגיע עם גל הפליטים אליה ללבוב ולהשאר להתגורר אצלה. להרף עין נפעם ליבה לעצם המחשבה שאולי הגיע אל ביתה בלבוב, בהעדרה, ולאחר שנודע לו על אורח החיים שניהלה נמלט וניתק עמה כל קשר לתמיד. אילו באמת קרה הדבר היה בוודאי נמצא מישהו מן השכנים, או השוערת, מספר לה ולוא רק כדי להנות ממבוכתה. אבל היא הרי צפצפה עליהם ציפצוף אחד ארוך. ההרהור החולף הזה לא שינה במאומה את העובדה שאחיה נעלם אי שם, ולה היה רק אח אחד בלבד בעולם כולו.

בשעת הנסיעה ברכבת התחנפו אליה הקצינים. היה עליה להתעשת ולשלוט ברגשותיה כדי לא לגלות בפניהם את מצב רוחה הקודר. היא ניסתה להיות מעשית; — במלחמה כמו במלחמה — חשבה — אנשים רבים כל כך נעלמים בעולם הגדול, אבות למשפחות לא שבו אל נשותיהם ואל ילדיהם, רבים נהרגו בהפצצות. מה לעשות, גם לאחיה עלול היה הדבר לקרות. בינתיים עליה להמשיך להשתעשע ולבלות, למצות את החיים. — אבל כשהגיעה הרכבת למבואות העיר והיא היטיבה את שערה ואת איפור פניה תקפה אותה תחושת בדידות גדולה, כי בעולם כולו לא היה לה איש מלבד אחיה, אדם קרוב שיאהב אותה וידאג לה ויהיה שייך לה.

— ושמא היו בתחושותיה אלה מסימני רצון החיים שנחלש, הידרדרות ואובדן עוצמת הנעורים? — היא הגישה את זרועה לאחד הקצינים, קורט או אריך, המנותק מן ה"היימאט" שלו, מקרוביו ומאוהביו ונתפס לזרועה של הנערה כדי למצוא שיכחה בחברתה. הוא רצה לשכוח לערב אחד את הפירר, את הרייך בן אלף השנים ואת החזית.

בעיר הלכו והתגברו מעשי הזוועה. הרצח הלך יד ביד עם השוד והביזה. החלאה האנושית הלכה והתעשרה. אורשולה שלנו התבוננה במתרחש כנוכריה ולא אמרה מעולם מלה של ביקורת בגנות הנעשה. כאשה מופקרת לא קשר אותה לכאורה דבר עם בנות ציון הבוכיות. היא הרי היתה אורשולה...

פעם בשעת צייד אדם התביאה בדירתה שני בחורים יהודים אחוזי פחד מוות. כמעט שילמה על כך בחייה. היא אספה אותם אל ביתה ישר מן

הרחוב, ללא סרט שרוול על זרועם. הם סיפרו על האימים שהיו מנת חלקם. היא קיבלה אותם בצל קורתה ואירחה כמיטב יכולתה במזון ובמשקה. לפנות בוקר שילחה אותם לדרכם. השוערת, ששמרה על הבית יומם וליל לבל יתגנב יהודי להסתתר בו, עצרה אותם וחקרה בערמומיות. ליזה עמדה מאחורי דלתה והאזינה לשאלותיה. באותו יום נדרה נדר לא לחזור שנית על מעשה דומה. ואכן כך עשתה.

לעומת זאת נהגה לקנות סיגריות ולחלק אותם בין היהודים השבים מעבודתם אל הגיטו. היא פעלה בזריזות ובזהירות שלא להתפס בידי גבלים העלולים להאשים אותה בתמיכה באויבי העם הגרמני והגזע הארי כולו. היא נזהרה לא להגיע אל הרחובות שבהם נהגה להסתובב לפני כניסת הגרמנים ללבוב, היא לא היתה מעונינת לפגוש מכרים. גם בסביבות דירתה החדשה לא טיילה עוד. היא הרחיקה לרחובות הסמוכים אל תחנת הרכבת: גרודצקה העליונה, פוכה, וואסטשטראסה, ווינרשטראסה ובאנהופשטראסה, לפי שמותיהם החדשים. יחד עם החיילים הגרמנים בבתי מרזח שרה את שירם "האיליהאילו האילה", ועל השאלה מדוע שרה פולנית "האיליהאילו האילה" ענתה בחיוך ממזרי: Ich heule mit den Hunden — אני מיללת עם הכלבים. — החיילים השתויים אהבו את שנינותה ואת משחק המלים.

שקטה מאוד היתה הופכת כאשר התיישבו סמוך אליה אנשי גסטפו, חברי יחידות לתפקידים מיוחדים, אולם דווקא היא מצאה חן בעיניהם והם ניסו לדובבה ולהכירה מקרוב. נזהרת מאוד שלא ישגיחו עד כמה מעונינת היא להתרחק מהם, היתה נוטשת בהזדמנות ראשונה את השולחן ומסתלקת בחברתו של אחד מן החיילים הקרביים. תקופה ארוכה לאחר מכן לא היתה נכנסת לאותו בית מרזח. חוש ההשרדות שלה הוביל והזהיר אותה מפני סכנות. לפעמים ניסו חיילי הוורמאכט להסביר לה שלא כל הגרמנים במדים השחורים מסוכנים הם; — יש ביניהם גם עובדי רכבת — אמרו.

פעם הזמין אותה חייל קרבי לקונצרט. היא ישבה באולם, מקופלת בכורסתה והאזינה בריכוז לסימפוניה של בטהובן. על כנפי המוסיקה עברה לעולם טהור ושמימי, נקי מצחנת המלחמה. סביבה ישבו, שקועים בהאזנה עמוקה כמוה, רוצחים לבושי מדים עטורי אותות הצטיינות, שידיהם מגואלות בדם. מטורפים, פושעים מפלצתיים, אשר כיוונו את אקדחיהם אל ראשי תינוקות, ישבו והקשיבו כמו בחלום לצלילים השמימיים. מי יודע, אולי שימשה להם המוסיקה כפרגוד להסתתר והסתיר

מאחוריו את הנטיות הקאניבאליות שלהם? אולי שיחררה אותם המוסיקה מן הצורך הכפייתי להכות ולענות את הזולת? ואולי היא שימשה להם כניגוד מרגיע לעיסוקם היומיומי שטוף הדם, וסיעה להרדים בהם את האינסטינקט האנושי, לאגור את הרעל ולזרז את תסיסתו של הטירוף הגרמני העתיק? יתכן גם שבין חברי התזמורת ישבו וניגנו אנשי המשטרה. ושמא הכנר הראשון, בעל פני המלאך המושחת, זה שהתבונן בריכוז בשרביטו של המנצח, סיפק בחיי יום יום שלו, שמחוץ למוסיקה, בלוני גז "ציקלון ב"? או אולי רשם בדייקנות דו"חות מן השריפה של הגוויות על המוקר, משרת בכך את הרייך השלישי ואת הנביא שלו?

לפתע נתקפה ליזה בחילה חריפה ואוזניה נסתמו מלשמוע את הצלילים הרכים. המדים השחורים של אנשי האס. אס. באולם הקונצרטים היו לפתע חילול קודש בעיניה, שהרי ישבה בין תליינים המשמשים במיסה לכבוד היופי הנצחי. היא רצתה להימלט כל עוד נפשה בה. לנשום שוב אוויר צח!

היא התחילה למשוך בשרוולו של הגברתן שישב על ידה, מראה לו בתנועות ידיה שאינה מרגישה בטוב, שברצונה לצאת החוצה. החייל נאבק עם עצמו. כל כך טוב ונוח היה לו לשבת באולם הזה עטוף צלילי מוסיקה. הוא לא רצה לקום וללכת, אבל הנערה קמה ועלולה לברוח לו. — ומה יעשה לבדו עם שארית הערב המרוסק הזה, עם הלילה שלאחר הקונצרט, עם נדודי השינה שלו בעיר זרה, עם הבדידות והצורך בחום גופה של אשה? — ולכן קם גם הוא והצטרף אליה. הם עברו בין שורות שורות של אנשי אס. אס. רמי מעלה, ומאוד לא נוח היה לו לחייל הקרבי להפריע להם בצריכת האמנות, בהאזנה למוסיקה. היושבים בכורסאות הנוחות הסתכלו בזוג, מאבדים לרגע את הקשר עם התזמורת, בוהים בהם בעינים מעורפלות, מנקים את משקפיהם ומקפלים את רגליהם הארוכות מתחת למושבים. הגברות שבחברתם באו הביטו בזוג במבט מגונה. לבסוף יצאו מן האולם, אך רסיסי הצלילים עוד רדפו אותם באכסדרה. שניהם נשמו לרווחה, כל אחד בשל סיבה אחרת. כעת יתחיל הלילה המשותף שלהם.

מצבי רוח כאלה החלו לאחרונה חוזרים ונשנים אצל ליזה. הם אכלו כל חלקה טובה, נטלו את טעמם של הדברים, גירשו את השינה מן העפעפים ונכנסו כחול בין שיניה בשעת האכילה, חורקים וגורמים נזק במנגנון חייה היומיומיים.

לפנות בוקר קפץ מן המיטה המאהב הארעי של ליל חופשה הקצר. הוא קם עייף, עיניו דבקות מקורי השינה הקצרה מדי, הוא מכוער, תשוש

וזר. לבה של אורשולה התכווץ בקירבה על עצם המחשבה שאיבדה בזרו־ עותיו חלק מן הלהבה האלוהית הבוערת בה. האורח נאנח ודחף את רגליו לתוך מגפיו הגבוהות והצמודות. לאחר מכן היא תשמע עוד את זרם המים בשרותים ואת צעדיו הזרים מהדהדים בדירתה. על יד הדלת הוא יפרד ממנה לנצח בחמימות משפחתית, כאילו לא הכירה אמש אלא בילה עמה את שנות ילדותו המוקדמות. הוא, הזר שבזרים.

ליזה לא חשה כך מעולם, מצבה הנפשי היה מעורער, הדבר הדאיג אותה. היא ניגשה אל המראה והתבוננה בעצמה. אש זרה בערה בעיניה, לחייה שקועות היו. שמא לקויה תזונתה? התקף הבחילה בשעת הקונצרט לא מבשר טובות. כל אלה מצביעים על כך שגם היא כמו כולם הולכת ונכנעת לפסיכוזה הכללית. עליה לקחת את עצמה בידים.

— אינך יכולה להמשיך כך — מנסה לשכנע את עצמה — אך קול פנימי כלשהו לוחש: — להמשיך למען מה? למען מי? — היא שבה אל מיטתה, זורקת את החלוק על הריצפה, מתכסה מעל הראש בשמיכת המשי שלה ושוקעת בשינה כבדה עד הצהריים.

באותו יום קמה מאוחר, רצה לדלת לבדוק עם הגיע דואר מאחיה. זו לה לא הפעם הראשונה שהיא משלה את עצמה; איזו ידיעה? מנין יבוא הדואר? הגלויה? — יום חדש ומקוצר כהוגן עמד בפתח. הרהוריה הובילו אותה אל שנות ילדותה המוקדמות, אל הוריה שגרו בכפר, שם היתה להם חנות ובה מצרכים שונים. היא זוכרת שעל הדלפק עמדה תמיד קופסת פח עם סוכריות. אביה נהג להוביל לעיירה הסמוכה עופות ותוצרת חלב. האח יחד עם ילדי האיכרים היה רועה אווזים. ובאורווה הישנה שגגה דלף עמדה פרידה. היא זוכרת בבהירות רבה כיצד סחבה יחד עם אמה גיגית כבדה אל האורווה.

היא איננה זוכרת עוד היכן היה החלון בחדר המגורים המשותף, אבל היא זוכרת בבירור את צורתו של החלון הקטן שזגוגיותיו מרובעות היו. כמו כן היא זוכרת את עצמה עומדת על שפת ביצה קטנה ורואה את השתקפותה בה, כבמראה סדוקה ומטושטשת. — מותי קרב — היא חושבת, היא יודעת שסמוך למותו של האדם שבים אליו זכרונות ילדותו. — לא, לא כדאי לחשוב על השנים הרזות ההן, זכרון העוני והדלות מביא עליה יאוש שחור משחור.

היא מתלבשת, מרגיעה את עצמה תוך כדי עיסוק בענינים של מה בכך. ביתה מלא בחפצי חן. אנשים אחרים איבדו מכבר את כל רכושם, אצלה

לא אבד עדיין דבר. כאשר נכנסו הגרמנים היה עליה למכור מעט מכל אלה, אך עם חלוף הזמן הצליחה לרכוש שוב חפצי חן רבים. היא תמיד ידעה להסתדר. — למשל נעלי "בלי" אלה היפהפיות, שקנתה אותן בזיל הזול, בשליש מן המחיר שלהם שלפני המלחמה. איזה עיצוב של נעל! — היא שומרת אותן לימי שמש, נעים יהיה לטייל בהן ברחובות המוכרים של העיר. לעת עתה היא נועלת את נעלי מטפסי ההרים הישנות.

באותו יום שבו עלו בה זכרונות ילדותה היא הכירה את ווילי. הוא בא עמה אל דירתה בשעה עשר בערב, נשאר ומאותו יום החל לבקרה בקביעות. לא היה בדעתה להיות אהובתו הקבועה; לא היו אלה זמנים ואנשים שהתאימו לכך. אבל ווילי נעשה לבן זוגה למרות כל ההחלטות. הוא לבש מדים שלא היו שונים בעיניה ממדי גרמנים אחרים, הוא עבד באיזה משרד בעיר וברחוב נהג לברך את עמיתיו ב"הייל היטלר" קולני. הוא היה זורק בתנועה חדה את ידו הימנית באלכסון ומיישר את אצבעותיו. למעשה, כגבר הוא לא מצא חן בעיניה במיוחד, אבל נאמנותו כבשה אותה. הדייקנות שבה הופיע אצלה הרגיעה את עצביה המרוטים. הוא היה מסוגל להמתין שעות בסבלנות, בכל מזג אוויר, וגם כאשר איחרה מאוד לא בא אליה בטענות. גופו היה חזק ובריא כשל סוס. היה לו כוח להרים אותה עם הכסא שעליו ישבה עד התקרה ולהורידה ללא כל מאמץ. בניגוד לחיילים הקרביים שלה היה ווילי שטוף בכסף, אמנם לא פזרן כמוהם אבל נדיב בהחלט. הוא השתדל מאוד להיות נחוץ לה וחיוני. בעולם המתמוטט שמסביב היה בו דבר מה קבוע.

מעולם לא סיפר לה על עבודתו, אולי מפני הסודיות, אולי בשל המיאוס שעוררה בו, שבסיומה העדיף לשכוח אותה עד ליום המחרת. מעולם לא הציג בפניה איש מעמיתיו, משפחה לא היתה לו, כולם נהרגו או בהפצצות או בחזית. גם עליהם לא נהג לשוחח עמה. לעומת זאת סיפר לה הרבה על הערים שבהן ביקר, על החיים שם, על המנהגים ובעיקר על מועדוני לילה, עם כל הפרטים הקטנים והתאורים המפורטים, על האווירה ששררה שם, על ערבי הריקודים, על אורות התיאטרון, ועל סרטים שאותם לא הציגו בלבוב. אפשר לומר שהיא בילתה בנעימים עם ווילי.

במשך שנים שמרה על העיקרון לא להיות תלויה באיש, אך הגרמני הזה הצליח לכבוש אותה כליל, כאשר הסיחה את דעתה. הוא צד אותה בנאמנותו, לא שאל שאלות וכך התרגלה אליו, ואפילו בניגוד לעקרונותיה עד כה התקשרה אליו. בהיותו במצב רוח מרומם היה קורא לה "אשתי הקטנה" והילל את יפין של הנשים הפולניות, את הגברים הפולנים שנא.

הוא הילל אותה והיה מאוהב בה עד מעבר לאוזניים. בתמורה על האמון שנתנה לו — שכן כדרכה התמסרה לו בהתלהבות המאפיינת את הארוטיות שבה — הפקיד בידה מזוודה מסתורית. הוא ביקש לשמור את המזוודה אצלה ואם יעלה רצון לפניה להציץ בה וליטול ממנה כאוות נפשה. היא הטמינה את המזוודה בארון ולא היתה בה הסקרנות לדעת את תוכנה.

ערב אחד, לאחר שסיימו ארוחה דשנה עם יינות וליקרים, נגש ווילי אל הארון, הוציא את המזוודה, העמידה על השולחן ופתח אותה. עיני הנערה הסתנוורו מתוכן המזוודה. היא התיישבה על ברכיו, בעוד הוא לוגם מן היין שלו, והעבירה מיד אל יד עדיים. הוא הגיש לה את כוס היין, היא הרטיבה את שפתיה ודרך אצבעותיה גזלו מחרוזות פנינים יקרי ערך, רבידי יהלומים וענקי איזמרגד ירקרקים. עיניה נדלקו באור שהפיצו האבנים הטובות, אוצרות מארץ אופיר. היא החלה להשחיל על אצבעותיה, זו אחר זו, טבעות שעיצובן אמנותי, אחדות גדולות ממידתה, אחרות צרות. על כל אצבע ענדה מספר טבעות ובידה זו הסתירה את עיני אהובה וציוותה עליו להתבונן בה. היא חשפה את שדיה וענדה על צווארה מחרוזת פנינים אפורות מסתכלת בעיניו בגנדרנות. פיתו אותו השדיים המלאים והפנינים אשר יצרו הרמוניה בגווניהם האפורים והוורודים. הוא כופף את ראשו ונישק לסרוגין את הפנינים ואת השדיים, מגרה בשפתיו הלחות את פטמותיה השחומות.

בפינת המזוודה התגוללו גרתיקי סיגריות עשויים כסף וזהב, חרוטים ביד אמן, שכיות חמדה מגולפות משן פיל ואבנים יקרות מסוגים שונים.

— לכל חפץ מן החפצים האלה היסטוריה משלו — פתח הגרמני כאילו נושא הוא נאום ברכה חגיגי — הפנינים הללו, הוורודות, הלבנות והתכולות שמוצאן ממפרצי ציילון ומן הימים שבדרום, שטופות דמע הן, אבני האודם הללו שטופות דם הן ואבני האיזמרגד מזכירות לי בירקותן את חיוורונה של גוויה. —

הנערה שישבה חצי ערומה, מוחה מעורפל מעט מן היין, ענק פנינים על צווארה וטבעות לאצבעותיה, הרימה אליו את עיניה הלוהטות והפכה כולה אוזן.

— כן, אורשולה, אנו לקחנו שלל. את אינך מכירה את היהודיות, אינך יודעת עד כמה חומדות עדיים הן, כיצד אגרו ושמרו עליהם, תיקנו, שינו וחידשו תמיד את אותם התכשיטים, כדי למסור אותם הלאה, מדור לדור. את מקורם של העדיים הללו קשה מאוד לקבוע בוודאות. יתכן

שאבות אבותיהם הוציאו אותם עוד ממצרים, כאשר המצריות שילמו כופר נפש ליהודים, כדי שה׳ שלהם לא ישמיד את בכוריהן, כפי שמספר בכתבי היהודים עצמם. היהודים האלה דיללו את כל אוצרות תבל כדי לקשט בעדיים הנוצצים את השרות והרבקות שלהם. אנחנו לקחנו מהם בחזרה את אשר שייך היה לנו; את אוצרות מצרים, יוון, רומא וגרמניה העתיקה. אנחנו נקמנו בהם ותיקנו את העוול בן מאות השנים. אנו תלשנו את הטבעות מאצבעות הגוססים; הנה כאן מונחים שעוני זהב לנשים ולגברים, שעונים עתיקים משובצי אבנים טובות, מתוצרת בתי החרושת השווייצריים הטובים ביותר בעולם. ככלבים על ארבע הגישו אותם לנו היהודים —. הוא הניח את כוסו על השולחן והרים את ידו כאילו עומד הוא להישבע לפניה והתרברב: — בידי זו המאוגרפת לאגרוף ברזל גרמני ניפצתי ראשים יהודיים רבים, באצבעותי אלה חנקתי לא מעט גרונות יהודיים. לרגלינו, בבוץ, התגלגלו גולגלותיהם המנופצות ובסמוך התגלגל הזהב שהקיאו מקרבם; ואנחנו סידרנו את הכל בערימות ענקיות. עשיר היה הקציר שלנו.

לאט לאט החליקה אורשולה מן הברכיים שלו והתישבה על הכסא שבינו לבין המזוודה. את כתפיה הערומות ואת שדיה כיסתה בחולצה, שכן הצטמרר עורה.

הגרמני מילא את כוסו ביין, הביט בה כאילו איננו מבין מניין צצה לה שם לפתע, העיף מבט באוצרות הפזורים על השולחן והמשיך במונולוג שלו: — עברתי את אירופה לאורכה ולרוחבה, מן המערב בכיוון הדרום, מן הבלקן עד הוולגה; הכל למען הפירר והרייך. את מירב השלל גרפנו ואספנו למענו, זעיר פה זעיר שם, בתמורה על עמלנו, שמרנו לעצמנו פירורים. את המלחמה הזו, על השליטה באירופה ובעולם כולו, מנהלים אנו בכסף יהודי; לכן זו מלחמת צדק מכל הבחינות. לך מוכן אני להעניק חלק מחלקי, קחי לך גם את חלקך, תתעשרי הודות לי, למרות שאינך גרמניה תהני גם את, כי אני אוהב אותך! —

הוא רצה למשוך אותה אליו, אל ברכיו, אבל שתוי היה ולא שלט בתנועותיו. התכופף וכמעט איבד את שיווי משקלו. במאמץ רב גייס את כוחותיו, יישר את גבו, נעמד על שתי רגליו, שקל דבר מה, צוחק ומדבר לעצמו, חיטט רגע במזוודה והוציא משם נרתיק סיגריות עשוי כסף. הוא הניח אותו על השולחן והמשיך לספר:

— אל תחשבי שבקלות וויתרו הם על הזהב שצברו, נאבקו עליו קשה;

הטילו אותו מן הגשרים אל תוך נהרות זורמים, קברו אותו באדמה בגנים, הורידו אותו עם המים בבתי השימוש, העבירו למשמרת אצל שכניהם הנוצרים, בלעו אותו, את שומעת? בלעו יהלומים ופנינים, והיה עלינו להוציא אותם מן הקרביים הפרומים שלהם, כמו מתוך צדפות של פנינים. אבל אנחנו רוקנו אותם. הם החביאו את אוצרותיהם בתוך המזרונים, בתוך עקבי הנעלים שלהם, אך לשוא. בשעת גסיסתם ראו כיצד אנו ממלאים בהם את הכיסים שלנו, את התרמילים והתיקים, גוססים הביטו בנו חשים את חוסר האונים הכלבי שלהם לעומתנו — אדוני הארץ. הם מתו לפני שהרגנו אותם, הם מתו ברגע שאיבדו את העורק הראשי שלהם, את הזהב. העורק המניע את התבל כולה. אנחנו הצלחנו יפה להשתיל את העורק הזה אצלנו.

הוא רוקן באחת את כוסו ורדוף צורך כפייתי לדבר המשיך לספר: —

— אני אקח אותך אתי לליינאבורגר הידיד, לאיזור שבו נולדתי. את מדברת די יפה גרמנית, אני ארכוש שם אדמות, אולי אחוזת אבירים, אולי כפר שלם. אני אסדר לך חיים נהדרים, בתופים ובמחולות. ואם חלילה מישהו יעז לטעון שאינך גרמניה טהורה אמלא את פיו גבס, אסלק אותו, אהרוג ואכחיד וזהו. אנחנו שיודעים כיצד לסלק עמים שלמים, מה זה בשבילנו לסלק כמה אנשים בלתי רצויים? אם רק יתחשק לנו נמחק את אירופה מעל המפה, נבעט בישבן המטונף והמצחין שלה וזהו! הקשיבו, כאן אני מדבר! כאן ברלין מדברת! — "כאן ברלין מדברת" ענה אחריו כהד הרדיו שבחדר.

הגרמני השיכור ניסה לגבור על קולו של הרדיו וצעק. במינכן נאם איזה חבר מפלגה בכיר, גם שם וגם פה בחדר נאם גרמני שיכור. הטקסטים היו שונים אמנם אך שניהם באו מאותו מקור השראה. הנערה האזינה לסירוגין פעם לזה ופעם לזה. לפניה ישבה שרועה על הכיסא בהמה אימתנית, לא בן אדם, לא גרמני, לא מכר, לא אהוב ולא זכר אלא מפלצת, חמסן, גזלן, רוצח, שיכור מדמם של קורבנותיו, נגוע בטירוף המוני. וכמותו היו מיליונים, עשרות מיליונים. הם מלאו מזוודות וארגזים בטבעות נשואין תלושות מאצבעות הגוססים, הם חתכו בסכין מטבח את האצבע עם הטבעת, כדי לא לבזבז זמן, הם תלשו עגילים מאוזני הנשים יחד עם התנוך, הם דחפו לפיותיהם של אנשים חיים ובריאים בולי עץ, כדי להוציא במכת פטיש אחת את כל השיניים התחתונות והעליונות גם יחד; והן נשפכו כמו גרגירי תירס מן הלסת של הקורבן עם הסתימות והכתרים מזהב. מן האיכרים הם לקחו את הפרה האחרונה, שדדו מן האורוה ומן

הגורן. הפשיטו את הנידונים למוות מבגדיהם ולקחו אותם, והקרבנות מתו בבגדי נייר. הם חשבו על כל פרט קטן. הרצח והביזה תוכננו מראש, הם ערכו תחשיבי עלות וכדאיות וביצעו אותם בדייקנות גרמנית.

והנה יושב לפניה אחד מהם, שותף פעיל לרצח האלפים, הוא יושב נינוח ומאזין לדברי עמיתו ממינכן, הנוסכים בשיכור אומץ ואנרגיה מחודשים ברוח הזמן ברוח המפלגה, הכל כדי שלא תכבה חס ושלום תבערת העולם.

— הייל הייל הייל!! — צורח הרמקול את השיר הנאצי של הורסט וואסל, המושר בפי ההמון בעיר הבירה ומהדהד באירופה כולה, המרוקנת, המטופשת והמרומה. הגרמני השיכור קם על רגליו המתנדנדות, מרים את ידו במועל יד וצועק: — הייל זיג! הייל זיג! הייל זיג! — הוא מצטרף אל שירת ההורסט וואסל עד סיום השידור.

— רציתי לספר לך עוד משהו משעשע אורשולה יקירתי, לפני שנכנס לנו למיטה. הביטי בנרתיק הזה לסיגריות, מוזר בוודאי בעיניך איך הגיע הנה חפץ פשוט כל כך ולא יקר. ובכן רואה אני את בעל הנרתיק כאילו עמד לפני. — כאן הוא הדליק לעצמו סיגר עבה וחום, והמשיך. — הוא היה בחור יהודי צעיר, איזה דוקטור שלהם עם שער שחור ומקורזל ורגליים עקומות, עיניים בולטות ואף עקום. הוא לא היה מקומי. בן זונה זה בא ללבוב לחפש את אמו או קרוב אחר אבל לא הצליח למצוא. הוא התרוצץ ברחובות העיר כנשוך נחש. הבחורים שלנו תפסו אותו ברחוב והכניסו למעצר. רשמו את הפרטים האישיים שלו על גבי הנייר ועל גבי העור שלו. לך אין מושג איך זה הולך אצלנו עם היהודים; לקחנו ממנו את מעט המזומנים שהיו לו ואת נרתיק הסיגריות הזה —. כאן נשף הגרמני מן הסיגר שלו והשתתק נהנה מן העישון, מתוך ענן של עשן המשיך לספר: — בכה השוטה הזה והתחנן שיחזירו לו את הנרתיק הזה, שהוא חשוב לו מאוד, מישהו נתן לו אותו למזכרת, איזו סבתא או נבלה יהודית אחרת. אנחנו התגרינו בו ושיחקנו עמו כמו חתול עם עכבר. הוא היה כל כך משעשע עם כל העצמות השבורות שלו, מתחנן על הנרתיק האידיוטי. הבטחנו לו שנחזיר לו אותו אם יספר לנו את האמת מה הביא אותו ללבוב. הוא חזר על הסיפור עם חיפוש אחר אמו או מישהו אחר. לפני שמרוב רחמים דפקנו לו כדור בראש התזרנו לו את הנרתיק והוא הסתכל עליו כעל קמיע. נמאס לנו מן ההערצה האלילית שלו ואחרי שהרגנו אותו ביריית אני בעצמי תלשתי מידיו המתקררות את הנרתיק הזה. חפץ כזה עשוי להביא מזל כמו החבל של התלוי. קחי לך אותו את,

קחי! — על רגליים מתנדנדות כמלח שיכור הגיע הגרמני אל המיטה ובכל כובד גופו נפל עליה. המזוודה הפתוחה, העדיים על השולחן, הכל נשאר במקומו. במרתק קטן מהם נותרה הכוס עם שארית היין, המאפרה עם חצי הסיגר ונרתיק לסיגריות עשוי כסף.

— בואי למיטה, אורסול, התפשטי ליבכן, אורסול, אורסולכן, — השם הפך לנחירה ונותרה ממנו הברה אחת: — אור... אור... אור... —

היא ישבה והתבוננה בנרתיק הכסף, החפץ הזה מיקד בו את מבטו האחרון של אדם גוסס. כמוה עכשיו הביט בו גם הוא. קוויהם של שני מבטים הצטלבו בו. מבטה ומבטו של הנרצח נפגשו בנקודה מסוימת על פני המשטח החלק. אך לא נותרו טביעות אצבעותיו המעוותות של הגוסס. אלוהים יודע כמה זמן חלף מן הרגע הזה? אולי חודש, אולי חצי שנה ואולי אפילו שנה. המשטח החלק לא שמר את השתקפותם של הפנים המעונים. היא הרימה את הנרתיק ונשקה לו כתשמיש קדושה. לא היה לו דבר מלבד הנרתיק הזה, שקיבל אותו אולי מאמו. מאמא שלו שגידלה ואהבה אותו, שאותה בא לחפש ומצא את מותו מידי גרמני שיכור שתלש את החפץ היקר לו מכל מידו המצטננת לפני מותו. והגרמני הזה שכב עמה, היה בא אליה בידיים מגואלות בדם ובאצבעות של רוצח ליטף את גופה. בחור יהודי צעיר ומסכן שבא לעיר זרה, התרוצץ בה בחיפושיו, עוד אחד מבין אלה שתעה בעולם הנוכרי, בעיר זרה. לא היו לו יהלומים או פנינים או זהב אבל הם גזלו ממנו, יחד עם חייו, את הדבר החשוב היחיד שהיה לו — את המזכרת.

ואז פתחה את הנרתיק וקראה מלים מספר חרוטות בתוכו "לאחי הקטן קובה, למזכרת מליזה — 1937". ובכן הנרתיק היה רכושו של אחיה.

מספר ימים לאחר מכן, לאחר שהדירה נפרצה באורח רישמי, נמצאו בה: מזוודה מלאה דברי ערך, מספר טבעות יהלומים ומחרוזת של פנינים על השולחן, וגופתו של חבר ה'וונדר דינסט' שנרצח. האופן שבו בוצע הרצח לא תואר בדו"ח. נרתיק הסיגריות עשוי כסף לא היה בין החפצים שנרשמו בפרוטוקול. ב־27 למרץ שנת 1943 ברחובות העיר ובעמודים האחרונים של עיתוני לבוב הופיעה מודעה בזו הלשון:

"שימו לב!! רצח!! ביום ה־20 במרץ שנת 1943 בעיר לבוב נמצאה גוויתו של חבר השרות המיוחד בדירה שברחוב ברנשטיין מספר 16.

זהו רצח. בעלת הדירה, יהודיה בשם לינה גאנס, שתצלומה מצורף, העמידה פני פולניה בשם אורשולה להודה ובידה היו תעודות מתאימות. עיקבותיה נעלמו ב־16 לחודש מרץ, שנת 1943.

תאורה

גילה נע בין עשרים לעשרים וארבע, גובה בינוני, פניה חיוורים וצנומים, אפה נשרי, עיניה שחורות, שערותיה הכהות נצבעו לאחרונה לבלונד אדמוני.

לבושה

גאנס חבשה לרוב כובע שחור עם צעיף ארוך, מעיל כהה בעל צווארון שחום מפרוות שועל, ונעלה נעליים של מטפסי הרים. לבושה הנוכחי איננו ידוע.

מי ראה את היהודיה הזו לאחר תאריך ה־16 במרץ, שנת 1943 ? איפה נכנסה לגור לאחרונה אשה שהתאור והתצלום המצורף מתאימים לה ? מי יכול למסור לנו ידיעה כלשהי בדבר מגוריה של גאנס ?

את הידיעות ניתן למסור בעילום שם במפקדת המשטרה הפלילית של לבוב, כיכר הליצקי מס׳ 15 חדר מס׳ 227, טל. 10151/53 או בכל תחנת משטרה אחרת.

צבעה של המודעה אשר הודבקה ברחובות העיר היה אדום כהה, הטקסט הפולני היה מלא וגדוש שגיאות כתיב. לפני הטקסט הפולני הופיעו טקסטים בגרמנית ובאוקראינית.

הנשרפים על מוקד

בירכתי העיר, בפינות החמד שבין היערות, התאספו אנשים להתבונן בנעשה. משאיות הביאו ופרקו בולי עץ אורן ריחני. במקום התמקמה יחידה של סונדר קומנדו. נמתחו גדרות תיל, זקיפים הועמדו לשמירה והמקום גודר ובודד מן העולם שבחוץ. בשוחות העמוקות נשמעו קולות חפירה. מן האדמה הוצאו גוויות של יהודים אשר נרצחו בהוצאות המוניות להורג.

הגוויות סודרו בערימות. על גבי שורה של בולי עץ הונחו ערימות של גוויות אדם. בתוך חביות הובאו למקום כמויות של נפט גולמי. בתוך המבנה הזה יצרו באופן מלאכותי ארובות ודאגו לתנאים של רוח פרצים ואידוי. כך הפעילו מין משרפה בקנה מידה ענק. משהו בנוסח הודי או ארי עתיק.

את העבודות הללו ביצעו יהודים. המוהיקנים האחרונים של בני העם הזה, אשר בנס עלה בידם להישרד מן ההשמדה עד לזה הרגע. וכעת לקחו חלק בפולחן הדמוני. היו אלה יהודים שניצלו מן הרצח הברברי ביותר בתולדות האדם, יהודים שהיו עדי ראיה לדבר ושנטלו בו חלק בעל כורחם. כעת בסוף נתיב הייסורים והסבל היה עליהם לתת את ידם להשלמת המבצע, לגולת הכותרת שלו, מתחילתו המגוחכת ועד סופו המבעית.

גברים אלה המחושלים במראות רצח והכחדה דמו יותר ללנדסקנכטים ממלחמת שלושים השנה, לאיכרים המורדים מאנשי טומס האוזנר, מאשר ליהודים. כולם היו מגודלי זקן פרא, חיצוניותם דוחה ממש כל בן תרבות. נתונים למרותו של גדול מלאכי החבלה שנטל חלק בפעולות רבות בגבולות הגיטו. הם הורגלו לאכול מן הארץ ולישון תחת כיפת השמים בכל מזג אוויר. במו ידיהם אמנם לא ביצעו את הרצח, אך עדים היו לאלפי מיתות של בני עמם ולכן הזעיפו פניהם לכל. הם הכירו היטב את כל סוגי העינויים, כל גווני זעקות הגוססים לא היו זרים לאוזנם. הם ירדו לא פעם ולא פעמיים עד תחתית תהומות השאול. הם הורגלו לחיות על הגבול הדק שבין האכזריות, שרירות הלב וההפקרות. השפה שבפיהם הפכה מחוספסת ותמציתית. אדם שלא השתייך לקבוצתם לא יכול היה להבינה; כפי שאדם הבא מעולם בעל סדר חברתי מתוקן אינו מסוגל להבין את עגתם של גנבים.

הקלגסים הגרמנים ששמרו עליהם, מזויינים מכף רגל ועד ראש, היו אמנם מגולחים למשעי, נקיים ומסודרים, שערותיהם מוברשות, אך מבחינה נפשית היו מעורערים לחלוטין; הם היו אכולי תאוות רצח חולנית, מופקרים ומושחתים עד היסוד, בני אדם שעברו על הטבו המצפוני האנושי. רוביהם ומכונות הירי שלהם נכונים לפגוע במטרה חיה כל העת. מרצחים נקיים הטובלים באודם דמם של מיליוני בני אדם. בפקודתם של המפלצות הללו ביצעו היהודים האחרונים את מלאכתם הבזויה והמבעיתה ביותר; הם חיטטו בתוך עיסת פגרי אדם אדומה ונרקבת.

"המוסד האנטומי" הזה פעל בחיק הטבע, בין עצים בוערים בשלכת צבעונית של עליהם הנושרים. מן הבוקר עד הערב חרשו היהודים בידיהם כל חלקת אדמה והוציאו מבטנה את אשר השתרש בה כבר על ידי פירוקים כימיים לאין ספור. הם קרעו את הגוויות מן האדמה ללא חרדת קודש והשליכו פיסות בשר אדם שחולל על אלונקות. מצייתים ללא יכולת סירוב לפקודות הצורר, בנו פירמידות אנאכרוניסטיות של גוויות; תולדה של מוח סאדיסטי ושל סיוט שלוח רסן.

הפועלים היהודים ישבו לאכול את מנות הרעב שלהם סמוך לערימות הגוויות, שם, ליד גוויות אדם מושחתות על ידי סימנים שחורים של כדורים שבהם רצחו אותם, שכבו למנוחתם הקצרה, גילגלו בהסתר סיגריה בפיסת עיתון עם קמצוץ טבק גנוב. כאן גם דנו בשפתם הדלה בסוגיה המהותית ביותר לגביהם, דהיינו: כמה זמן עוד יזדקק הצורר לשירותיהם הטובים?

הם איבדו מכבר את תחושת הזמן. כאבודים בחלל השליכו את מחשבותיהם לעתיד. לפעמים עוברים היו עליהם ימים ספורים כשנים ארוכות, לפעמים חלפו שבועות כהרף עין. זמנם לא היה בידם. הזמן חולק להם במנות לפי ראות עיניו של הצורר הגרמני. לפני שהגיע העידן הגרמני היו ליממה עשרים וארבע שעות, כעת התפרקו היממות וצלעו, גם עליהן חל תהליך ההתפוררות כמו על הגוויות שנחפרו. כעת הם עבדו לפי השגעון שתקף את מעבידיהם, לפעמים ביום ובלילה, ללא מנוחה, לפעמים באמצע יום בהיר ישנים בעמידה, פשוטו כמשמעו. השינה לאחר יום עבודה מן הסוג הזה היתה מנוחה מפורקת. הגוויות נדבקו אל המוח וחוש הטעם נעלם כלא היה.

אם חשב פעם מישהו מהם על בריחה זנח מזמן את הרעיון. הם ידעו היטב במה כרוך הדבר. מן החוויות שעברו עליהם לא היה מנוס. הם התנתקו לנצח מן העבר שלהם, כיסוהו בערימות של גוויות ועצמות אדם, בגופותיהם הזעירים של ילדים מומתים, בטונות של בשר אדם משחיר, שנשכח מן האלים ומבני האדם. מוחותיהם הפרימיטיביים חפרו והגיעו

אל המצולות, אל מהות הקיום האנושי שמתחת לתהום המצחינה של פגרי אדם מרקיבים והשתכנעו בחוסר התכלית של שאיפות האדם. לא לחינם שימשו כעבדים אצל קאניבלים.

באחד מערבי הסתיו, שהיה חמים אותה שנה, בשעה ששכבו לאחר סיום עבודת הכפיה שלהם על הארץ והתבוננו בכיפת הרקיע המתוחה מעליהם שב כושר הדיבור אל וולף האדמוני והוא החל הוזה. הסבל לשעבר לא האמין עוד בכוח הזיכרון שלו עצמו ולכן רצה לבחון את פעולת זכרונו על ידי תאור תמונות מן העבר בקול רם. וולף היה גבר בעל ממדי גוף עצומים. ידיו ארוכות היו כידי קוף, אך רגליו קצרות יחסית לגופו. הוא התחיל לספר על עבודתו המקצועית כסבל לפני המבול; על כספות חסינות אש שמוריד היה מן הקומות הגבוהות בבניינים והן קלות היו עבורו ככל רהיט רגיל אחר. איש מלבדו לא יכול היה לעשות זאת בקלות דומה בשעת העברת דירה. וולף שמח מאוד ביכולת החדשה שלו לדבר, הדבר גרם לו התרגשות כזו עד שהחל לשלוף מבין הסחבות שאותן לבש את זרועותיו והפגין לפני רעיו את שריריו שנדלדלו לאחרונה.

אחר, שמעון עושה התבלים, אדם שתקן שעור פניו מחוטט וכפות ידיו קשוחות, נדבק גם הוא בכפייתיות הדיבור, בנסיון לבטא את מתשבותיו, והחל מספר על הדרך שבה מתו אנשים שונים ועל מעשיהם האחרונים עלי אדמות שנותרו בלתי מובנים לגביו.

ובכן סיפר שמעון לרעיו סיפור כזה: יום אחד הוביל איש אס. אס. יהודי לקראת מותו. באותה שעה הלך מולם איכר אשר הבחין בכך שהיהודי לובש מעיל חם וטוב. האיכר שהבין מה עומד להתרחש ביקש מן היהודי לתת לו את מעילו שכן הוא, האיכר, יוכל עוד להשתמש במעיל בעוד שהיהודי אינו זקוק לו עוד במצבו. היהודי, שרגע לפני כן לא היה שייך כבר לעולם הזה התעורר לפתע מקפאונו והחל לעמוד על המקח עם האיכר. הדבר עורר לחיים את האדם הנידון למוות בטוח. הוא נאבק ונלחם עם האיכר על כמה זלוטי שלא יכול היה לעשות בהם דבר. הוא שיבח את מעילו אך האיכר הסביר לו ללא כחל ושרק שבמקום אשר אליו הוא הולך לא יזדקק עוד למעילו. בימוקיו של האיכר הרגיזו את היהודי והוא העלה את המחיר; אם האיכר ילבש את מעילו ויהנה ממנו עוד זמן רב שישלם על כך. האיכר התיאש. נתן יריקה והלך לו. אבל חבל היה לו על המעיל הטוב, הגרמנים עלולים עוד לעשות בו חורים בכדוריהם ולקלקל את מעילו, הוא התרגל כבר למחשבה שהמעיל הזה שייך לו. הוא שב על עיקבותיו ושילם ליהודי את הסכום שדרש. היהודי פשט את מעילו, מסר

אותו לאיכר רק לאחר שספר את הכסף. האיכר התרחק במהירות מן המקום חושש שמא יקח ממנו איש האס.אס. את המעיל. היהודי קימט בתוך אגרופו את השטרות, קרע אותם לגזרים ואחר כך פיזר את הגזרים לכל רוחות השמים. למה נהג כך היהודי נבצר משמעון עושה החבלים להבין.

ואז נשען על מרפקו, סיפר גם מוטיקו הבנאי סיפור מן הגיטו. הגרמנים ציוו עליו להרוס קירות בבתים שבהם גרו פעם יהודים. השודדים הללו תרו אחרי אוצרות שהותירו היהודים העניים. פעם מצא מוטיקו כספת בנויה בתוך הקיר. הוא הפסיק לעבוד במקום הזה ועבר לשבור את הקיר שמנגד. המחבוא הסודי פיתה אותו ולא רצה שהגרמנים ינחשו את דבר קיומו. הוא הסתובב זמן רב באותו חדר וחיכה עד אשר ירדו הגרמנים לקומת הקרקע. אז שב אל הכספת. היה עליו לשבור את הקיר בזהירות כך שבכל רגע יוכל להסוות את מעשהו ולבלבל את האויב כדי שהאוצר לא יגיע לידי הצוררים. אסור היה שיעלה חשד כלשהו נגד מוטיקו. — רעיו מן הזונדר קומנדו הקשיבו לסיפורו על האוצר בהתעניינות הולכת וגוברת. — בפטיש ובמברג עלה בידי מוטיקו לשבור את מנעול הכספת וראו איזה פלא, בפנים מצא צרור דפים כתובים ביד. האותיות היו זעירות כפגינים. יופי של אותיות. לא חס וחלילה אותיות שהוא, מוטיקו, יכול היה לקרוא אותן. אותיות שנכתבו קרוב לוודאי תחת זכוכית מגדלת. אולי כתב איזה יהודי חכם על אודות הגרמנים והטמין את הכתוב למען אלה שיבואו פעם. — האם זוכרים חבריו את השיר ביידיש המספר על אותיות ? — שאל.

למד בני
למד לכתוב
לכשתגדל
תבין אולי
כמה דמעות
עצורות
באלה
האותיות
כמה בהן
בכיות

כאלה היו בוודאי האותיות הזעירות ההן.

מוטיקו סיפר לרעיו כיצד סידר בחזרה את צרור הדפים בתוך הכספת ובנה את הקיר מסביבה, כדי שאיש לא יבוא ויחלל את האותיות הקדושות ורק בותרה השאלה אם יגיעו אי פעם אותיות אלה ליעודן.

אחרי כן החל השרברב מרחוב גרודצקה, חיים, יהודי רזה בעל זרועות שריריות, לדבר על הגוויות. היה לו מין שגעון כזה. תמיד דיבר על מתים, אם בכלל דיבר. הוא ראה מצבורי גוויות ענקיים ולא יכול היה להתנתק מן המראה הזה שרדף ועינה אותו כל הזמן. לעתים היה מביא את חבריו בדיבורים אלה לזעם שלוח רסן כזה שהיו מכים בו באגרופיהם כדי שישתוק.

אבל באותו יום דיברו כולם על הגרמנים ועל מצבורי הגוויות. הם הקיאו וירקו זעם חסר אונים שנצטבר בהם ונתנו לו פורקן, מקללים את גורלם המבעית ואת אלה שהביאו אותם עד הלום. שלוותם ואדישותם המדומה נטשו אותם. זכרונותיהם העלו בהם זעם חסר אונים. סביבם בחצי גורן ארבו מבשרות רע מכונות יריה כאשר לועיהן מכוונים אליהם.

— מדוע איננו הורגים ולו אחד מהם יחד עמנו ? —

— במה נהרוג אותם ? —

— נחנוק אותם בידיים אלה — אמר וולף האדמוני מאגרף את כפות ידיו הענקיות של סבל.

הנוודים הללו, בני אדם שלמראית עין איבדו מזה כבר את כל תכונותיהם האנושיות, שלבושים היו בלויי סתבות וניזונים משאריות מזון ומשחרים לטרף בין פגרי אדם שבו באותו ליל ירח סתווי על כנפי זכרונותיהם אל המקום ההוא שממנו באו והגיעו בתפירותיהם חזרה אל תחושות אנושיות. בליבם פעמו לפתע מעיינות נסתרים, הם שאפו נקם, בנפשם דלקו לפידי מרד בתוך אודים לחים מדם אחיהם.

לפתע נשמעה שריקת הצורר, הם קמו והסתדרו בהכנעה ורחוצים באורו המכסיף של הירח שבו לעבודתם. זמנם חלף והתעופף נדחף הצידה על ידי זמן הברזל הגרמני.

כאשר סודרו כבר שכבות על גבי שכבות של גוויות ושל בולי עץ אורן וחוזר חלילה, כאשר הוקם כבר גשר של גוויות, מבנה יחיד בעולם כולו, מין מעבר אל העולם הבא, הוצף הכל בכמויות של נפט גולמי מן הקצה האחד עד השני והוצת.

הגרמנים החמושים התרוצצו סביב המבנה משולהבים באורח מוזר, נופפו בנשקם האוטומטי כפראי אדם ברמחים ובחניתות. הם ציוו על היהודים ליישר את המבנה, לדחוף בולי עץ בולטים, לחתוך באתים שבידיהם אברי אדם בולטים החוצה כדי שתהיה למבנה צורה אחידה —

Zierlich manierlich — כדברי המשורר פושקין. לבסוף הוצת המבנה. גזרי עץ לחים בערו בלהבה איטית. קצין גרמני רם מעלה, ענוד אות הדם על חזהו, אות ההצטיינות הגבוה ביותר, קיבל את מצעד הנרצחים העולה בעשן השמימה. הם המשיכו להוסיף דלק, הצמידו לפידים דולקים למבנה כדי להגביר את הלהבה. הגופות לא נדלקו עדיין. אך הרוח פיזרה מסביב צחנה של בשר אדם רקוב שנחרך.

היהודים הרזים, נשענים על האתים, התבוננו בגרמנים המצוחצחים, לבושים במדיהם החגיגיים, קלגסים שניזונו היטב, שכן הצליחו לשמור על תאבון בריא בתנאים אלה. ולמרות שבעצמם איבדו כבר צלם אדם לא היה לאל ידם להבין מהו הדבר שמלהיב כל כך את הגרמנים במראה המבעית וחסר ההגיון כלשהו.

— זה בוער! — צרח גרמני מפוטם אחד אל גרמני מפוטם שני.

— זה בוער טוב — השיבו במקהלה הגרמנים העומדים מצידו השני של מצבור הגוויות.

הקצין רם המעלה, בעל הצטיינות הדם, קיבל דיווח מן הפיקודים שלו: — הכל בסדר המפקד, הם בוערים כהוגן —

היהודים הביטו זה בפניו של זה ולא הבינו. שמעון עושה החבלים נזכר לפתע ביהודי אשר מכר את מעילו ופיזר את שטרות הכסף לכל רוח רגע לפני מותו וראה במעשהו שמץ של הגיון; אך בחגיגה מלאת השמחה מסביב למצבורי גוויות בוערות לא היה מסוגל למצוא כל טעם. הוא פשוט לא היה משכיל דיו ומעולם לא שמע על תכונות של גזע העוברות בתורשה מן האבות הרחוקים אל בניהם, על חגיגות של אכזריות קיצונית וחסרת פשר, על המסורת הפראית העוברת מאב לבן ונשמרת דורות.

עמוד עשן וצחנה חונקת של גוף אדם נשרף התרומם אל השמים. אבק אדם התפרס כמו אמירי עצים מעל למקום הטבח ההמוני. לפידיו המתים של היטלר נדלקו באש גדולה. מן המצבורים הדולקים פרצה צחנה חריפה ומבעיתה והתפשטה בין רחובות העיר. הצחנה הזו עצרה את נשימתם של החיים. מעל הרובע המערבי של העיר עמדה והבהיקה שלהבת אש. דיירי הרובע סגרו במהירות את חלונות דירותיהם, סתמו את נחיריהם, אבל העשן חדר דרך כל הסדקים, כבד ומצחין. אלפי עיניים הביטו דרך זגוגיות חלונותיהם הסגורים בלהבה העולה ובחלקת השמים שהאדימה מן הדליקה ההיא אשר הגיעה עד ויסוקי זאמק.

במשך ימים ולילות ארוכים שרפו הגרמנים גוויות. וכאשר דלקו כבר רק השרידים האחרונים כיוונו את רוביהם אל קבוצת היהודים האחרונה עם וולף האדמוני בראשם ואת גופותיהם המתנועעים עדיין הטילו כאחרונים אל תוך המצבור הבוער.

נדודיה של הלנה רוזנברג

לא תהיה זו משימה קלה לתאר את האודיסאה של השחקנית הלנה רוזנברג מתחילתה ועד סופה. נתחיל אם כן מן הרגע שבו עבדה, יחד עם האחרים, במחסן גרמני לחומרי גלם שם היה עליה לנקות, למיין ולערום בערימות את הסמרטוטים — הבגדים אשר הביאו אל המחסן אוספי אשפה יהודים. סמרטוטים אלה, שהיו מזוהמים בצואה ומוכתמים בדם הקורבנות, נקרעו מגופות האנשים בתהליך ההמתה. באותו פרק זמן שבו עבדה במחסן הצליחה עדיין הלקה לשמור על מצב רוח סביר. בעוד האחרים נפלו ברוחם וקיללו את גורלם המר היתה היא שורקת לא פעם תוך כדי עבודתה את פזמונה של השחקנית דיאנה דורבין מן הסרט הפופולארי ביותר שלה מלפני המלחמה. הלקה שמרה על דייקנות שמעולם לא הצטיינה בה בשעת המחזות בתיאטרון. כמו כן הקפידה בקנאות למלא מכסת שעות עבודתה, לא כל כך בשל עצמה כמו בשל האחראי על קבוצתה, יהודי מלודז' אשר לא רצתה להעמידו בפני סכנות אלו שלהם לא היה צפוי מעולם במאי תיאטרון כלשהו, גם אם כל להקתו לא הופיעה לחזרה.

אפילו למחרת היום שבו נלקחו אמה וסבתה על ידי הגרמנים הקפידה לא לאחר לעבודה. אבל אז גמלה בליבה סופית החלטה להימלט. היא לא סיפרה על כך לאיש מעמיתיה כי לא רצתה שינסו להניאה מהחלטתה. יום לפני כן, כאשר הלכה בבוקר לעבודתה, נעלה את אמה ואת סבתה בדירה וכדי להסוות על המצאותן שם תלתה מעל הדלת מנעול גדול, פעמיים ניסתה אם סגור הוא היטב. אך בשובה בערב לא מצאה עוד את המנעול ואת יקירותיה. הדירה עמדה פרוצה ושדודה, ושתי הנשים נלקחו ממנה. על הדלת הודבקה מעין קבלה ממנהלת העיר הגרמנית המאשרת שאכן הופקעה הדירה ועברה לחשות השלטונות.

הלקה התיישבה על המדרגות. ברגע הראשון לא תפסה עדיין את עוצמת המהלומה שפגעה בה. רועדת כמו בהתקף של קדחת שקעה באבל מקוצר, מביטה בדלת, במפתן השחוק, במדרגות שבהן ירדו בפעם האחרונה האהובות לה מכל. היה במדרגות הללו דבר מה סופי, כאילו איש לא יעלה בהן לעולם אלא ירד בלבד.

היא קמה באחת ובריצה ירדה במדרגות הללו.

עוד באותו ערב מצאה את עצמה בוכה ומתיפחת עד אובדן חושים

בחיקה של המשרתת שלהן לשעבר, הגויה מרישיה, שלה גם נמסרו למשמרת חפציה השונים של המשפחה. מרישיה המשרתת הזמינה את הלקה ללון אצלה אותו לילה ולהשאר שם כל עוד לא מצאה מקום מתאים יותר. היא גילתה כלפי הלקה חום ולבביות וזו קיבלה את ההצעה הנדיבה ללא שיקול נוסף. מיואשת ואבלה לא ייחסה כל חשיבות למקום שבו תניח את ראשה עד אשר ישיגנה גורלן של אמה ושל סבתה.

בינתיים ניסתה מרישיה לנחמה במלים פשוטות וקיללה את הגרמנים. הדבר הרגיע את הלקה שראתה בנערה הפשוטה והטובה את תמצית עברה, מעין זיכרון חי של ימים שחלפו ללא שוב. כאשר הרימה הלקה את ראשה מחיק חברתה היתה חולצת הבד הישנה של המשרתת לשעבר רטובה מדמעותיה. הלקה התבוננה בחדרון הקטן כאילו ראתה אותו לראשונה בחייה. כדי לבדר את העלמה סיפרה מרישיה סיפורים על מחזריה החדשים המבקרים אותה חדשות לבקרים. היא סיפרה על פריץ ועל גרמנים אחרים ואמרה שהם גלמים גדולים כאלה. פריץ, למשל, שמחזר היה אחריה במרץ, הבטיח לה חתונה ובינתיים הביא לה במתנה מכונת תפירה ששדד אצל מישהו בעיר. העלמה הלקה תראה בעצמה, תפגוש אותם, כעת יהיה לה למרישיה קל יותר, יהיה עם מי להתיעץ כאשר תצוץ בעיה שקשה להחליט עליה לבד.

הלקה לא הבינה דבר מן הסיפורים של מרישיה, אך נוכחותה והזרם החדגוני של מלותיה הרגיעו את עצביה המרוטים והרדימוה. כאשר נרדמה הפשיטה אותה מרישיה, הניחה אותה במיטתה, כיסתה אותה בשמיכה ובעצמה נשכבה למרגלותיה.

למחרת היום, מדוכאה בשל אובדן יקיריה, נטשה הלקה סופית את מקום עבודתה במחסן הגרמני, למרות שהיתה מצויידת בכל האביזרים המעידים על היותה יהודיה בעלת ערך למערכת הנאצית; "Wertvoller Jude", לא זו בלבד שהיו בידה כל התעודות וכל אישורי העבודה כולל סרט שרוול ממוספר, אלא היתה לה גם האות וי, W. בבורסת אביזרי החיים היו אלה אביזרים יקרים מפז. יהודי שהיתה ברשותו האות "וי" חש עצמו לזמן מה כדג במים, הוא היה ממש מאושר, עברה עליו אופוריה כזו האופיינית לחולי שחפת לקראת מותם, בתקופה האחרונה של השתוללות מחלתם. בחדרון של מרישיה ובסביבה הקרובה לביתה לא השתמשה הלקה באביזריה היהידיים, כדי לא למשוך את תשומת ליבם של ידידי המשרתת. לגביהם היתה אריה לכל דבר. אך אמונתה בסמלים הללו היתה כה עמוקה עד שבהיותה במרחק סביר מביתה של מרישיה נהגה להיכנס

לתוך כניסה של בית כלשהו ושם להתקשט בכל סמלי ההפליה הגזענית. היא האמינה בכוחם, התרגלה אליהם ופחדה להיתפס בלעדיהם.

כאן ראוי לציין שהיהודים השלו את עצמם במשך זמן רב שעל ידי משמעת עיוורת, במחיר סבל והשפלות, יעלה בידם להשיג סובלנות מזערית אצל הצורר ולהציל את חייהם.

בין שאר האנשים שהכירה בחדרה של מרישיה היה גם חייל גרמני צעיר שנקרא מרטין הסמל. הצעיר הגרמני עשה להלקה שרותים קטנים שונים; מדי פעם הביא לה דברי מאכל וידיעות על ההתקדמות בחזיתות השונות, אך הדבר המהותי ביותר שהפיקה ממנו היה שהוא חשב אותה לנערה ארית מושלמת והדבר הסב לה קורת רוח. בשל אותו סמל מרטין נאלצה באחד הימים לנטוש את חדרה החם של מרישיה. וכך התגלגלו הדברים: בוקר אחד, מצויידת בכל אביזרי יהדותה; סרט שרוול, מספרים ואותיות, דומה יותר לעמוד חי של פרסומת מאשר לנערה צעירה, יצאה הלקה לדרכה, לאחר שהחליטה חרף הפצרותיה של מרישיה, ללכת לבקר אצל מכריה כדי לשמוע פרטים על גורלן של אמה ושל סבתה. כאשר חצתה את הכביש ברחוב זולקיבסקה, בעוברה ממדרכה אחת לשניה, ראתה במרחק קטן ממנה יחידה קטנה של חיילים גרמנים צועדת בסך על הכביש. מפקד היחידה ולא רק הוא בלבד נעצו עיניים ברגליה החטובות.

הלקה חצתה את הכביש והמשיכה ללכת על המדרכה, לא מודעת כלל למבוכה שגרמו רגליה בין שורות היחידה השייכת לארמיה הגדולה של צבאות הפירר. מצעד החיילים שב לקצבו הרגיל ועינם החלה עכשיו לתור אחרי פניה של בעלת הרגליים החטובות. הם התאוו לראות את התמונה בשלמותה. — האם אין זה בידור נחמד לחפש אחרי פניה של נערה בעלת רגליים יפות תוך כדי צעדה משעממת? — אבל ביחד עם הרגל הנאה הבהב גם לובן סרט השרוול שעל היד. שערו בנפשכם מה גורא הדבר; חיילי הפירר לכודים בקסמה של איילה יהודיה! שכן סרט השרוול לעולם לא משקר. המפקד היסס רגע אם להמשיך במשחק, אך ישו הרחום, נערה נאה היא נערה, עם או בלי סרט שרוול של יהודיה. וממש ברגע זה פקו ברכיו של הסמל מרטין; פניה של פראוליין הלנה הבהבו לשניה בין פניהם של עוברים ושבים. — ואולי שייך סרט השרוול למישהו אחר וזו רק טעות טפשית? — הוא יצא מן השורה, התקדם לראש הטור כדי לבחון היטב את פניה של העלמה. ואכן ראה במו עיניו שסרט השרוול שייך לה. — היתכן שהנערה מעמידה פני יהודיה? — חלף הרהור במוחו. אך כעבור רגע נראה לו הדבר חסר שחר, שכן אף בנרות לא ניתן היה למצוא בלבוב

בתקופה זו אף מטורף אחד שיעמיד פני יהודי. והסמל מרטין שזעם על עצמו על כך שנעדר היה חוש הבחנה בשטח הראוי לחייל גרמני בשעת המלחמה, נתן לאנשיו פקודה לפנות ימינה כדי להימלט מהר ככל האפשר מטעותו המבישה.

הלקה הכירה את צליל קולו ובשעה שהיחידה פנתה ימינה הצטלבו מבטיהם והיא קראה בעיניו תלונה אילמת על ניפוץ האשליה. ובכל זאת לא יכלה לתת בו אמון. לכן לא הלכה עוד אל המכרים אלא סבה על עיקבותיה, שבה אל חדרה של מרישיה, ארזה את החפצים הנחוצים לה ביותר ונפרדה ממנה בהבטיחה שתשוב כדי לבקר ולתת את כתובתה החדשה.

לא במהרה עלה בידה למצוא מקלט חדש של קבע. מדי פעם הצליחה לשכנע מכרים מימים עברו להעניק לה קורת גג לזמן מוגבל מאוד. האנשים פחדו מעונש המוות שהיה צפוי אדם שהסתיר יהודים. די היה בשכן שלא בירך את מיטיביה בבוקר במאור פנים כדי לגרש את הלקה. הם נהגו ללוותה אל הדלת באנחת הקלה על שנפטרו ממנה. איש לא הזמין את השחקנית המוכשרת לבקר שנית בביתו. ואין תימה בדבר. בני אדם שחששו מווירוס של שפעת, שלא אהבו מגע של זר בידית דלתם, כיצד יחזיקו בביתם פצצת זמן בדמות יהודיה חיה? האמיצים שבהם העניקו לה מקלט לשלושה ימים בלבד וכל אותו הזמן שרויים היו במצב רוח קודר. — חבל אמנם על הנערה אך איש לא יכול להצילה מגורלה — אמרו המבינים.

מכרים סידרו לה ניירות אריים. הסבים והסבתות החדשים שלה היו יותר אריים מארים. היא ידעה בעל פה מספר תפילות נוצריות: אבינו שבשמים, שירי חג המולד ומספר שירי כנסיה. היא למדה את עיקרי הדת הנוצרית, את החטאים העיקריים והמשניים וייחלה להטוא בחטא הזוללה. כאשר עמדה לעזוב את ביתם ביום השלישי ניסו לשכנעה להתנצר. כאשר שאלה אותם אם אחרי אקט ההתנצרות תוכל להישאר אצלם השיבו בשלילה. מנמקים את סירובם בתוכן הגזירות הנאציות. פנים כפניה, בעלי תווים שמיים, שבהם לא השגיח הסמל מרטין, היו סכנה חרף כל הניירות האריים הטובים ביותר. אפילו לחיי הארמנים הטהורים ירדו בשל תווי פניהם הדומים ליהודים.

היא התגוררה בדירות רבות למשך פרקי זמן קצרים. אך למעשה נותרה ללא קורת גג ומדי יום ביומו בוחרת היתה לעצמה בנין בן שלוש קומות שממנו תוכל לקפוץ ולהתאבד לכשיגיעו מים עד נפש. בענין זה היתה בררנית לא קטנה ולא כל בנין בן שלוש קומות נראה מתאים

למטרתה. אחד ממכריה, שחקן אף הוא, נהג להתלוצץ עמה באומרו שבוודאי לא תמצא אומץ בנפשה לקפוץ כי תחשוש מרוח פרצים ומפגיעה במיתרי קולה. מספר לילות לנה במרתף אצל אשה שהיתה שומרת על שרותים ציבוריים. בזמנים רגילים לא היתה מחזיקה מעמד במקום זה יותר מחמש דקות, אך לאחר עבודתה במיון סמרטוטים במחסן הגרמני לחומרי גלם, גם מקום מצחין זה שפר בעיניה.

באחד הימים, לאחר נדודים והתנסויות רבות, בהיותה על סף יאוש וקרובה להחלטה לשוב אל הגיטו, פגשה ברחוב את סטפה, חברתה מבית הספר לדראמה. סטפה היתה בתו של אחד ממנהיגי מפלגת הימין. גם אצל סטפה הפקידה הלקה בזמנו חפצים שונים לשמירה. היא לא ביקשה אצל סטפה את שלושת ימי האיכסון המסורתיים שלה, שכן לא היה לה אומץ לחפש מיקלט בביתו של האנטישמי הפולני הנודע. בשעת פגישתן סיפרה לה סטפה שנאלצה למכור בשוק "פריז" חלק ארי מן החפצים שהלקה הפקידה בידיה לאחר שנדלדלו אמצעי מחיתה. כדי לפצות את חברתה על ההפסד הזמינה את חלקה לגור בביתה, כתמורה כלכלית על החפצים שנמכרו. הן הגיעו להסכם ללא דיבורים מיותרים. הלקה חיבקה ונישקה את ידידתה שגילתה אומץ רוח ורוחב לב. תודות להסכם ביניהן חשה שיש בידה הזכות להנות בלב שלם מן ההצעה הנדיבה; בשעות הערב נכנסה אל הדירה דרך הכניסה האחורית של הבנין, המיועדת למשרתים.

דירתו הריקה לכאורה של האנטישמי הנודע, אשר כללה שישה חדרים, התאימה באורח מופלא לשמש כמקום מקלט ליהודים במצוקה. הלקה שהיתה, כמו רוב השחקנים, בעלת אמונות טפלות ראתה בפגישה עם סטפה סימן מבשר טובות לעתיד. בדירתו של האנטישמי הנודע מצאה אוסף אטנולוגי של נציגי העם היהודי מגיל תשע עד גיל שישים ומעלה. היה זה מעין מקבץ של שמורה יהודית מוסתר בפני השמדה.

בדירה שהיתה יהודית על פי רוב דיירים הותקנו אמצעי זהירות שונים למקרה של ביקור אורחים בלתי רצויים. בבית השימוש נבנתה מחיצה מדיקט בתוך הנישה של החלון שאמורה היתה לשמש בונקר לשעת הצורך. מן המושב של אסלת בית השימוש צריך היה לקפוץ בזריזות אל מאחורי המחיצה ולסגור אותה בחזרה; פעולה מסובכת כשלעצמה שהצריכה תרגול יומיומי בן רבע שעה. תרגול בית השימוש שימש לדיירים היהודים, שלא יצאו החוצה, כבידור במקום משחקים וטיולים באוויר החופשי.

על דעתו של איש לא עלה שדירתו של אנטישמי וותיק ונודע משמשת מקום מקלט לשארית הפליטה של העם היהודי. הילדה בת התשע הגיעה

לידיו של בעל הדירה יחד עם בת דודתה בת השש עשרה מידי יהודי מכר. היה זה לאחר שהוריהן של הילדות נרצחו על ידי אנשי האס. ס. היהודי חתם בדמו על כתב התחייבות האומר שבעבור המקלט לילדות יקבל בעל הבית בתום המלחמה 1500 לירות שטרלינג בזהב, מן הסכום שהופקד על שמה של הילדה בת התשע בבנק בשווייץ.

מה התחייב לבעל הבית המומר היהודי מתומכי המארשל פילסודסקי, שהסתתר בדירה עם שתי בנותיו, לא ידעה הלקה. על כל פנים תומכי פילסודסקי המומרים התייחסו אל שאר הדיירים בזלזול תהומי, שמרו מרחק מהם וגילו השקפות אנטישמיות קיצוניות ובשל כך נחשבו בעיני שאר הדיירים כאריים טהורים.

כאריים טהורים כביכול, שאינם חלק מן העם היהודי הנרדף, נהגו המומרים מחופש תנועה גדול יותר מאשר הלקה ושתי הילדות. הילדה בת התשע, ששמה היה רומקה, המיטה כמעט אסון על ראשם של המסתתרים. היא פתחה את הדלת באחד הימים לכמה פרחחים שצילצלו שלוש פעמים כמוסכם על בני הבית, על שאלתם אם מתגורר בדירה מר אלטמן השיבה אמנם בשלילה, אך על השאלה מי אם כן מתגורר בדירה דיקלמה שורה שלמה של שמות משפחה בעלי צליל ארי והוסיפה גם את שמה ואת שם בת דודתה שצילצל כדלקמן: נושיה מוסקינבלאט. פליטת פה זו של הילדה התמימה עלתה לדיירים בסכום של חמש מאות זלוטי ומספר לילות חסרי שינה. את הענין עם הסחטנים הסדירה סטפה, שאביה הוציא אותה ממקום עבודתה במשרד גרמני. הסחטנים העמידו פני פקידים מן המשטרה הפלילית, אך שמותיהם היו בעלי צליל פולני טהור. אחד מהם שנכנס לשרותים לעשות את צרכיו לא גילה את הלקה המוסתרת מאחורי המחיצה. היא עצרה את נשימתה עד שיצא המנוול מן המקום שצנעת הפרט יפה לו, רועדת מפחד שמא יקפוץ בזריזות מן האסלה ויגלה את מחבואה.

לאחר מכן בא תור ההפצצות החוזרות ונשנות. סטפה ואביה המומר ובנותיו היו נמלטים בימים ובלילות אל המקלט שבמרתף. שלוש היהודיות, כלומר הלקה עם שתי הילדות היו נשארות לבדן בדירה הגדולה והאפלה. הן לא יכלו לרדת למקלט כיוון שלא היו רשומות כדין ברשימת דיירי הבית.

הן ישבו מכווצות בפינת החדר, מאזינות בדריכות לשאון המטוסים ולקול ההתפוצצויות הקרובות והרחוקות. הקטנה שביניהן ישבה כשהיא לוחצת באצבעה על שפתותיה ומנסה למדוד את משך זמן ההפצצה. הן

לא ידעו להבדיל בין התרסקויות של הפצצות לבין ירי תותחים נגד מטוסים. כל פיצוץ גרם לרומקה הקטנה שתקפוץ ממקומה בעצבנות על שתי רגליה ביחד כבמשחק חבל.

באחד הלילות, מפוחדות עד מוות בחדר הריק והאפל, ניגשו שלושתן אל החלון, פתחו צוהר בנייר השחור של ההאפלה ועמדו מוקסמות מן המראה שניגלה לעיניהן; מתחת לכיפת השמים, שכאילו נסוגה אחורנית, תלויים היו עכבישי אור ענקיים ככדורים צהובים בתוך אהילי משי. כבשעת ההפסקה בתיאטרון הבהבו פה ושם נרות ענק. העיר היתה מוארת מכל הכיוונים כאילו אמצע יום הוא ולא אישון לילה. ככל שהתרבו האורות כך נסוגה כיפת הרקיע אל תוך תהום שחורה משחור והכוכבים גססו. הבזקי ירי חלפו על פני השמים בקשת צבעונית כמו גחליליות. מן המרחקים ענה הד לכל רעם של התפוצצות. קירות הבית הזדעזעו עד היסוד.

מוקסמות ממשחק האורות והצבעים נסוגו לבסוף מן החלון והתתבאו מאחורי התנור. משם גירש אותן קול התפוצצות אדיר וקרוב מאוד. השמשות בחדרים הקדמיים התנפצו, הרוח קרעה מן החלונות את גליונות הנייר השחור, זרם של אור הציף את החדר וגירש את העלטה. הבית התקפל לרגע והתישר תזרה, שלושת הנערות הוטלו בעוצמה אל הקיר ותפסו אחת בידי השניה. הן המתינו באלם לאשר תביא עליהן השניה הקרובה.

הלקה, המבוגרת ביניהן, היתה הראשונה להתעשת ולהתגבר על האימה. היא החלה מדברת אל הילדות מנסה להרגיען; לכאורה חלף כבר המצב המסוכן ביותר אך מיד הגיע גל חדש, התיקרה חרקה מעל ראשן כאילו עמדה להתמוטט עליהן. שתי הילדות נצמדו אל הלקה. קור הרוח שגילתה לפני רגע היה להן כנמל מבטחים בשעת סערה. הקור החל לחדור אל החדר הפרוץ שחלונותיו פעורים וצמרר את עורן של הילדות. הדירה המתינה להתפרצות איתני הטבע. דרך הדלתות והחלונות חדר משק כנפי הפלדה של המטוסים. עוד שניה ויחצו את החלל וידרסו למוות את שלושת הנערות.

הלקה חיבקה והצמידה את השתיים אל גופה. גם הן היו יתומות כמוה, והנה נגזר עליהן למות כאן בדירה האפילה, לבותיהן עומדים לפרוץ מן החזה, בעוד האחרים אולי ינצלו במרתף שמתחת לבית. הפעם ירדה ההתקפה הישר על ראשן. בקומה הזו, בחדרים הפתוחים האלה נגזר עליהן למות דרוסות וקבורות בין הקירות הנופלים. ובכל זאת בפינה נידחת של

הלב לחש להן בלאט קול חרישי שאולי ישחק להן מזלן ותנצלנה גם מן הרגע המבעית הזה, כפי שניצלו עד כה מכל המהלומות, המכות והצרות שהביאו עליהן המלחמה והנאצים.

ההפצצה תמה. המטוסים שבו לבסיסם. הן לא זעמו על שולחיהם שכן הם הצליחו להציק כהוגן לגרמנים; ניתקו את הקשר בעורף, הרסו משלוחי צבא ונשק, השמידו תחנות רכבת, גשרים ומעברים תת קרקעיים. הם הצליחו לשבש את הסדר הגרמני המופתי. — כדאי היה לסבול כמה שעות של פחד בתמורה לנזק הזה — חשבו הילדות, אך בו בזמן חרדו מפני הישנות ההפצצות. בכל פעם שנשמעה אזעקה המודיעה על התקרבותם של להקי מפציצים רעדו הנערות מאימה ובעיקר סבלה רומקה בת התשע.

שאר הדיירים היו שבים לדירה לאחר ההתקפה והנערות האזינו לסיפוריהם מן המקלט כמו לאגדות מעולם אחר. שם, למטה, לא הורגשו הדברים כמו בדירה, הקירות העבים לא העבירו קולות, שם חיו להם האנשים כמו בחופשה על שפת הים, היו כאלה מבין דיירי הבנין שלא עזבו את המקלט ובילו שם את שאר שעות הלילה. הם הכניסו למקלט מיטות, תלו שטיחים וישנו להם בשלווה תחת הכסתות. רומקה חשה קנאה עזה כלפי בני מזל אלה, החיים להם שם למטה ברווחה שכזאת.

עד שביום קיץ בהיר של חודש יולי, לאחר קרבות וחילופי ירי כבדים, התגלגלו דרך רחוב ליצקובסקה מספר טנקים דומים לדרקונים ובעקבותיהם נסעו עשרות מכוניות והלכו המוני אדם בפנים מאובקים אלפי רגליים עייפות ומבוקעות בתוך נעלי צבא כבדות הדהדו ברחוב במקצב של ניצחון. שלושת הנערות המיותמות עמדו בגלוי במרפסת, אחרי שזמן כה רב הסתתרו, ונשמו אוויר של חירות ושל דרור. ובעודן מתבוננות ביחידות הצבא המתקדם מערבה, בים הראשים, הביעו לפתע שאין עוד גרמנים.

הילדה רומקה יצאה בריקוד פראי, הלקה שהסתכלה בה חשה כאילו נגולה אבן כבדה מליבה, אבן שחנקה אותה עד לזה הרגע. מרוב התרגשות פרצה במין התיפחות פנימית ללא דמעות. הרי גם אמה וסבתה יכלו לזכות בזה הרגע הגדול יחד עמה; הרגע של מנוסת הגרמנים מלבוב. הנערה הבינונית חשה לפתע שתוקף אותה רעב גדול. התאבון הישן ושב אליה יחד עם החירות.

וכך, באותו יום, באו לקיצם נדודיה של השחקנית הלנה רוזנברג.

הרפסודיה של לבוב

סגן צעיר היה בדרכו אל עיר מולדתו לבוב, בתוך שיירה של הצבא האדום. הוא עזב את העיר בימים האחרונים של חודש יוני, שנת 1941, כאשר גוייס. בכל מאודו השתוקק לפגוש ולחבק את יקיריו. עוד בהיותו בחזית הגיעו אליו שמועות מחרידות בדבר פשעים מתועבים שביצעו הגרמנים בקרב האוכלוסיה האזרחית. כמו כן ראה במו עיניו את הרצח והחרס שזרעו באוקראינה. ואף על פי כן הבהבה בו כל העת תקווה חסרת שחר שהוריו ניצלו מן התופת. כזהו טיבו של האדם: יודע את רוע הגזירה ומקווה ומאמין במזלו הטוב.

הסגן שמע אמנם על הרצח, ההשמדה והעינויים ובכל זאת האמין שבתוך ים הדמעות והייסורים יתגלה לעיניו לפתע אי מופלא, שבו ישכון שלום נצחי ושם ימתינו לו יקיריו שלמים ובריאים. לפי טעמו נשתרכה השיירה הצבאית בתוואי טרנופול—לבוב בקצב איטי מדי. אילו בידיו היה הדבר היה מטהר את המסלול מכל היחידות המזדנבות עקב בצד אגודל, לסוסים היה מרכיב מגועים, ובעצמו עולה על המטוס המהיר ביותר ומתנתק סוף סוף מן הבוץ הנדבק אל כפות הרגלים ואל הגלגלים, מן האדמה הצפופה מדי עבורו.

הוא ישב על יד הנהג טרופים סימיונוביץ, לשעבר טרקטוריסט רוסי מסביבות ריאזן, והאיץ בו ללא הרף. הוא שם את ידו על ההגה והסביר לנהג את פשר החיפזון שלו. לדעתו חייבים היו שלטונות הצבא לשחרר את ילידי לבוב מן המשמעת הצבאית התמורה למשך יממה אחת לפחות. התקדמותה האיטית כצב של השיירה מרטה את עצביו. הוא היה סבור שברוחב הגיאוגראפי הנידון היה על הצבא לדהור קדימה במהירות של מאות קילומטרים לשעה. — אילו נסענו במהירות שאתה רוצה חולפים היינו כחץ מקשת דרך העיר ולא היית מספיק אפילו לראות את הוריך — התגרה בו טרופים סימיונוביץ: — שם, בעיר, תשנה את דעתך ותעבור ברצון לרכב על גבי פרדה צולעת, כי תרצה להישאר זמן רב בלבוב. אנו על כל פנים נשאר שם ימים מספר ותספיק למצוא את יקיריך.

הצבא האדום התקדם מערבה. את אורלו וקורסק חצו במהירות מסחררת. כאשר הגיעו לוויניקי התאווה הסגן לרדת מן המכונית ולרוץ ברגל אל עירו.

לבוב היתה בהישג ידו. כיחיד, יכול היה לעקוף בנקל את המכשולים שבדרך, להקדים את כולם ובצעדי ריקוד לרוץ בשבילים שלצידי הכביש הראשי; להינתק מן הקצב האיטי של השיירה ולהיכנס ראשון לעיר מולדתו. כל ההרהורים הללו חלפו במוחו בעודו יודע שנחש הצבא אליו השתייך זוחל מזה ימים רבים קדימה כאשר ראשו יורק אש על אויביו מערבה ודרומה מלבוב.

סמוך לבית החרושת לשמרים בלשיאניצה נוצר פקק תנועה ומכוניות שנהגיהם זועמים וכעוסים כמו הסגן נאלצו לעצור. שוב חסם דבר מה את המעבר. שוב באה הפקודה הצבאית לא להתרחק מן המכוניות. בתוך פקק כזה לא ידע הסגן כמה זמן יהיה עליו להאבק עם ליבו הפועם בהתרגשות הולכת וגוברת, בעודו עומד במקום אחד. המנועים נדמו ואיש לא ידע אם לרגעים מספר בלבד או לשעות רבות. כאן על הכביש נעצרה התנועה ושם בעיר הנכספת לא ידעו אפילו הוריו מי מתדפק בשערי העיר וליבו עולה על גדותיו. סוף סוף הותר הסבך ולאט לאט אך בביטחון נמשכה התקדמותה של השיירה. הסגן שירד מן המכונית קפץ חזרה בזריזות לתא הנהג, טרק את הדלת ובעינים קרועות ואדומות, שאותן שיפשף באצבעותיו, התכונן לפגוש את עירו המצפה לו.

— טרופים סימיונוביץ! טרופים סימיונוביץ!! — צעק בקול גדול כאשר חלפו על פני מחסום ליצאקוב, בואכה העירה. — הנה עירי, הנה היא! — ואכן, כמו על כף היד נפרסה לפניהם העיר לבוב, דוקרת את השמים במגדלי כנסיותיה שלא נפגעו, עיר רחבה, מתרפקת ומתנדנדת כעריסה של תינוק.

— טרופים סימיונוביץ! — הסגן קפץ ממקום מושבו ונעמד, את ראשו השעין על השמשה, באצבעותיו דפק על השמשה קורא בשמותיהם של כל מגדלי העיר. לפתע חיבק את טרופים השליו ונישק בחום את שתי לחייו. בפרץ אושרו ושמחתו בירך את טרופים ואת העולם כולו ומחא כפיים כילד קטן.

טרופים הציץ מן הצד בחברו ולא היה מופתע מתגובותיו. כאילו ברצונו להגן על שניהם ועל המכונית נוכח התלהבותו של הסגן, תפס בכוח רב את ההגה בידיו, שכן הדרך הובילה בירידה תלולה. הם חלפו על פני מגדל הפעמונים של כנסית האוסטרובראמסקה ודומה היה שהוא מצדיע להם. לאחר שלוש שנים של ניתוק עמד הסגן על סף ביתו. מכל הכיוונים רצו לקראתו רחובות ילדותו: דובזנקיגו, מונצנה, קרופיארסקה, האוזנרה, כיכר השוק של שבייניטי אנטוני והכנסיה על שמו. עיניו שתו ולא רוו מן המראה של הגבעות הירוקות. ליבו שב לפעום בקיצבו הרגיל נוכח שלמותה ויצי־

בותה של העיר. אכן לבוב עמדה על כנה ולא נהרסה. היא עמדה מושרשת עמוק באדמה בכיפות בניניה, תומכת בגגותיה את הרקיע שמעל. לצידי הכביש עמדו אזרחים מתבוננים במצעד הצבאי. הוא אמנם לא הכירם אך הם לא היו זרים לו, אותם טיפוסים כל כך אופייניים לעיר לבוב וליצקוב: בנאים, רוכלות, מוכרי סיגריות וסכרין צעירים. ללא מלים בירך הסגן את בני עירו, ואל טרופים נהגו לא פנה בדברים.

כאשר נעצרה כל השיירה בכיכר השוק נגע קלות בבירכו של טרופים, פתח את דלת המכונית וכחץ מקשת רץ בכיוון רחוב סיסטוסקה. שם התגורר הוריו. הוא אפילו לא שם לב שבתים אחדים ברחוב עומדים הרוסים. הוא קפץ אל תוך השער, חצה בריצה את החצר ועלה למעלה שלוש מדרגות בבת אחת, כמו בשנתו האחרונה בבית הספר כאשר שב הביתה ובידו תעודה מעולה. מתנשף פרץ את הדלת ומצא את עצמו בדירה ריקה ועזובה. — מצאת — אמר לעצמו בקול רם ונשען על אדן החלון.

כאן שכבו להם תמיד שלושת חתוליה של אמו, כאן התחנן בפני האם, דקות ספורות לפני יציאתו אל החזית, שתגלה סבלנות ותטפל באביו החולני, שכן הוריו נפרדו והאב התגורר באותו בנין, בקומה גבוהה יותר. — זהו אבי — אמר אל אמו, כאילו רצה לחזק את בקשתו. מן המקום הזה יצא בבוקר קיץ לנדודיו, לנתיב המלחמה שלו עם הצבא האדום. האם נשאה את צרורו הקטן ולא הרשתה לו לקחתו מידיה, האב הצטרף אליהם בשער הבנין. לאחר שנים רבות הלכו שוב זה בצד זו, סמוך אליו, מלווים בעיניים דומעות את בנם יחידם. — איפה את אמא? — שאל את הקירות הערומים, את הסימנים הבהירים שנותרו על הקירות לאחר שהורדו התמונות ודרך שמשות החלון המזוהמות הביט ברחוב מיכלה.

לפתע הבזיקה במוחו תקווה: אולי נמצא האב בדירתו למעלה? בקפיצה נחשונית עלה לקומה השניה, שם פגש פנים זרות. הם לא הכירו את הדיירים הקודמים. הם לא נכנסו לדירה מיד אחרי היהודים. הם הגיעו לשם אחרי הגרמנים, מן הפרוורים באו, הם ידעו רק לומר לו שבכל הסביבה לא ימצא יהודי לרפואה. שהיהודים הועברו לגיטו ושם נטבחו עד האחרון שבהם. — אין אף יהודי בעיר? — שאל הסגן, לא מאמין למשמע אוזניו — הרי חיו כאן למעלה ממאה וחמישים אלף איש ואשה. —

— אף לא אחד — ענו לו — יתכן שכעת ייצאו מן המחבואים הניצולים האחרונים, אבל הם אינם רבים. — הסגן סינן דבר מה לא ברור מבין שיניו, יצא מן הדירה והשאיר את הדלת קרועה לרווחה. לפתע איבד את חוש הריח שלו כמו כלב שאיבד את עקבותיו ואיננו יכול להתמצא עוד

בעולם. אבוד וחסר אונים עמד בחצר ביתו. ניגשו אליו נערים מן השכונה, הסבירו שאין לבית שוער, קראו לשוער מן הבית השכן. כולם נכונים היו לסייע לו. קציו סובייטי המדבר פולנית עורר באותם ימים סקרנות ואהדה. אך איש מהם לא הכיר את משפחת מלצר שהתגוררה כאן שנים. השכנים החדשים, אלה שמקרוב באו, לא הכירו, לא זכרו.

הוא יצא מן החצר בראש מורכן והילדים ליוהו. הנשים נשארו לעמוד בכניסה, דנות בהתרגשות בביקורו. השמש חיממה את החבל. הקיץ היה בעיצומו, כמו הקיץ ההוא, כאשר הלך מכאן לגורלו. — החיים קשים, מה לעשות — אמר לעצמו בעגה הלבובאית המקובלת והלך לחפש אחר האבודים. הוא שם את פעמיו אל מכריו הנוצרים. שעות רבות בילה עמם. העקבות טושטשו. הרוח המדברית, הסופה הנוראה שעברה על העיר, פיזרה אותם באחת. החול החם כיסה את תולדותיהם של אנשים חיים וקבר תחתיו את כל השיירות. כן, הפולנים הנוצרים ראו את אמו מדי פעם, עוד לפני האקציה. דמותה הבהבה כאור מטעה בזכרונם של אנשים אחדים פה ושם לרגעים קצרים וכבתה סופית אי שם. איש לא יכול היה לומר לו דבר בטוח על חייה או על מותה. — למי מן היהודים היה סיכוי להינצל מן הסופה הזו? ואולי עלה בידה להסתתר אי שם? אין לסתום עליה את הגולל — אמרו. הם רצו לשמוע ממנו מה העניינים בחזית, האם הגרמני אכן נסוג? ושמא יכבוש שוב את העיר? אלה היו לגביהם בעיות משמעותיות הרבה יותר מחקירותיו ומצרותיו.

כולם כאחד אמרו שלא יכלו להעניק לה מקלט, הדבר היה לגביהם מחוץ לתחום. זה לא בא בחשבון כלל. משוכנעים בצידקת עמדתם לא הזכירו ולו במלה אחת את החפצים שמסרה להם לשמירה. — הוא הרי עזב לפני כניסת הגרמנים העירה ואינו יכול לדעת על כך דבר וחצי דבר. לשם מה להודות בפניו ללא צורך שמחזיקים הם ברכוש משפחתו? מה יואילו לסגן הצעיר חפצים כאשר מתאבל הוא על אובדן הוריו? לשם מה זקוק הוא לסמרטוטים הללו, הוא, סגן בצבא האדום, בעצומן של פעולות צבאיות? —

אחדים מהם, המושחתים והערמומים יותר העבירו עוד בזמנו של היטלר את חפציהם של היהודים אל הקרובים והידידים שמחוץ לעיר; שמא ישובו היהודים שניצלו ויבקשו את רכושם ואז יוכלו לומר להם במצפון נקי שהחפצים אינם נמצאים אצלם כלל. על גורלו של אביו לא יכול היה איש לספר לו דבר. איש מהם לא הכירו, לא נהג להפגש עמו. הבנק שבו עבד האב לפנים נסגר מזה זמן רב.

איש לא קיבל את פניו של הסגן מלצר בשמחה ולא נפרד ממנו בצער. במרוצת השבועות הראשונים שלאחר מנוסת הגרמנים היה יהודי חי בבחינת אנאכרוניזם, שלילה חסרת הגיון של עובדת ההשמדה של היהדות. יהודי חי היה מעין חוסר הבנה של המציאות. אם נמצא אדם ששמח בפוגשו את אחד הניצולים — והיו כאלה בלבוב — הוא עשה זאת בהסתייגות, כלא מאמין למראה עיניו, כאילו נדמה לו הדבר, כאילו פגש ברוח רפאים.

יהודי חי הטיל אימה על בני האדם. הסגן מלצר לא ידע מה לעשות בעיקבותיהם האבודים של הוריו. הוא נע ונד ברחובות העיר תשוש ומיואש, מתבונן בפניהם של העוברים והשבים, איננו מכיר איש ולשווא מחפש יהודים. בשעת נדודים אלה בפעם הראשונה השגיח בסדקים שבפני העיר, בבתים העקורים והכרותים כעצים מתמוטטים, בגגות הקרועים. דבר מה משך אותו בעוצמה רבה אל תוך שכונת היהודים, שם השתולל הטרור המחריד ביותר. סיפרו לו על כך מכריו הנוצרים כבדרך אגב. הוא שקע בהרהורים סמוך אל גל האבנים שנותר מבית הכנסת השרוף. הוא התבונן ברחובות קזימזובסקה, סלונצ'נה, פלטבסקה. הסתובב סביב שלדי הבתים של דונב. אבן זעקה אליו מן הקיר, לבנים נפלו על המדרכה מתרסקות לאלפי רסיסים.

בשוק של "פאריז" התנהל המסחר ברעש ובמהומה לא פחותה מאשר זו שלפני המלחמה. הכל התנהל כדרכו אך ללא יהודים.

מאוחר בלילה שב הסגן אל יחידתו. חברו סימיונוביץ הבין מיד את בשורת האיוב שהביא עמו. הוא לא הטריד אותו בשאלות ורק הביא לו מן המכונית דבר מה לאכול. חבריו עקפוהו מרחוק. הנה האיש שהמזל לא האיר לו פנים.

למחרת היום, השכם בבוקר, החל שוב את נדודיו בעיר. הימים בחודש אוגוסט ארוכים הם, שהות רבה עמדה לפניו. הוא עבר בבתים הריקים מאדם בלב ליבו של הגיטו, בבית הספר על שם ראי, ברחוב זמארסטי־נובסקה. הוא עבר את "דרך הייסורים" של היהודים, כך כינו את המסלול האנשים שגרו מסביב. הוא נעצר סמוך לגשר המוות. שם נתלוה אליו פולני צעיר והעמיד פני מדריך. הוא התגורר כל אותה תקופה בשכונה הזו והיה עד להתרחשויות. הוא ראה במו עיניו כיצד תלו הגרמנים יהודים על הגווזטרה ברחוב לוקיטקה; אחד היהודים אף תלה את בנו במו ידיו לאחר איומים נוראים של הגרמנים, לאחר מכן תלו התליינים גם אותו עצמו. במו עיניו ראה כיצד זרקו הגרמנים ילדים יהודים מן החלונות שבקומות הגבוהות אל המדרכה, כיצד רצחו תינוקות יהודים בבית החולים

היהודי לעיני אמהותיהם לפני שרצחו גם אותן, מתיפחות ביאוש נורא ובאזלת יד מוחלטת.

נערה פולניה הצביעה על בית ברחוב זולקיבסקה, שם לראשונה בתולדות קידוש השם של לבוב התארגנה התנגדות מזוינת. היהודים ירו על הגרמנים מעליות הגג, מן הגגות, מן החלונות ומן המרתפים. — היהודים כאן — ציינה הנערה בהערכה — למדו להתגונן, הם מרדו בגרמנים ולא הרשו להם להובילם כצאן לטבח. הם לימדו את הגרמנים לקח. יש אומרים שגם נשים השתתפו במאבק — סיפרה. — עם שיר מהפכני על שפתותיהם נפלו כאן יהודים שנלחמו עד הכדור האחרון. הגרמנים שהתבלבלו מן ההתנגדות הבלתי צפויה השתמשו בנשק כבד כדי להשתלט על המצב. הסיורים שלהם יצאו בפחד גדול אל תוך הסימטאות שמרדו ושבהם היו נפגעים בצליפות מדויקות. הצלפים הגרמנים היו מתגנבים אל בין החורבות באישון לילה כדי להקל על כוחותיהם הסדירים את משימתם. —

— ובכן ניתן לומר שכאן מתו היהודים כחיילים? — שאל הסגן.

— כחיילים לכל דבר — השיבה הנערה.

אמנם יחסית לאוכלוסיה שמנתה למעלה ממאה אלף נפש רק אחוז אפסי קם לנקום ולהתנגד לצורר, אך יש להבין את מצבה הנפשי והפיזי של אוכלוסיה אזרחית לא מאורגנת ולא מאומנת מבחינה צבאית, אוכלוסיה המומה לאחר הרציחות, הפוגרומים וההוצאות ההמוניות להורג; המון אדם הרוס ודרוס. ובכל זאת הם הוציאו מקרבם בנים ובנות שיישרו את גבם השפוף, הרימו את נס המרד והטילו בצורר ברד של כדורים מן הרובים המעטים שעמדו לרשותם. — כל הכבוד לכם בחורי לבוב היקרים — חייך לעצמו קצין הצבא האדום.

היה זה החיוך הראשון שהופיע על פניו מן הרגע שבו עבר את סף דירתה השוממה של אמו ברחוב סיקסטוסקה. הנערה הפולניה נפרדה ממנו והלכה לה לדרכה.

מן החלונות המנופצים, מבין החומות ההרוסות, מדירות מגורים שנחרבו עד היסוד, מבין גלי האבנים, הביטו אליו עיניהם של הגיבורים שנפלו כאן. פה הם עברו את טבילת האש והדם הראשונה והאחרונה שלהם. בדמם הטהור רחצו את השפלת הכניעה, מצילים את כבודה של אוכלוסיה המונה למעלה ממאה אלף איש ואשה. זכותם גדולה שבעתיים כאשר יודעים שפעלו בחברה חסרת אונים לחלוטין, תפסו בנשק שכה קשה היה להשיגו ויצאו מעטים מול רבים, כדוד נגד גולית, מול האויב הענק והחזק ביותר

באירופה כולה. לא הרחק מן המקום שבו עמדו רגליו — סיפרו לו — הוצאו להורג בפומבי שבויים פולנים. הוא חש שצועד הוא על אדמה קדושה רחוצה בדמם של גיבורים אלמונים מעונים. הוא התהלך לאורך "דרך הייסורים" של עיר מולדתו, אשר ספגה את דמם של מיטב בניה.

לאחר שקידש את זכרם של הנופלים בדרכו שלו פגש בים ההריסות את היהודי הראשון בעיר המתים. עוד מרחוק הכיר בו את היהודי. רק אדם שניצל מרצח המוני נראה כך; גבו שפוף כאילו נושא הוא משא של אלפי גוויות על גבו, בעיניו משתקפים מראות שאי אפשר לשכוח, מראות של אובדן אנושיות שהדם קופא בעורקים לזכרם.

הוא התקרב אל היהודי והם התישבו יחד ללא אומר ודברים בכניסה של אחד הבתים ההרוסים, כאילו באו לשבת שבעה מקוצרת על משפחותיהם. עת ארוכה שחקו שניהם, היהודי הזר היה הראשון להפר את השתיקה, הוא הרים את עיניו לא אל השמים אלא אל הבית הריק, במבטו הקיף את ההריסות מימין ומשמאל, כאילו חובק אותם בעיניו ואמר: — שלום לזה הבית. —

היה יום קיץ חם והשרב הגיע לשיאו. החמה הטילה קרנים זהובות מדבש על ארובות העיניים הריקות של הבנינים העזובים ועל החורים שנותרו בחומות מן הפגזים והכל נמלא פז. על הקיר שמנגד גוועו בחום פלקטים ישנים שהצהיבו והתכווצו לגלילים. תוכנם הרישמי בגרמנית דהה בשמש והעיד כאלף עדים על חילופי העתים ועל זמניותם של העוצמה והשלטון. ואז פתח את פיו היהודי שזה מקרוב בא והחל לקונן על החורבן במלותיו של הנביא ירמיהו:

"איכה ישבה בדד העיר רבתי עם! היית כאלמנה רבתי בגויים, שרתי במדינות הייתה למס. בכה תבכה בלילה, ודמעתה על לחייה; אין לה מנחם מכל אוהביה, כל רעיה בגדו בה, היו לה לאויבים!"

מלות קינתו של ירמיהו שנאמרו על חורבות גיטו לבוב נשמעו קודרות כאילו סינן אותן האיש בדמעות על חורבותיה של ירושלים העתיקה. ואולי אכן היה זה יום התשעה באב שבו מבכים היהודים את חורבנה של ירושלים?

היה זה הסגן שהפסיק את אמירת הקינה בת אלף השנים ואמר בקשיחות: — מקומן של המלים היפות והעתיקות הללו לא יכירן כאן, הן גם לא אומרות לנו דבר. כאן לא ירושלים אלא לבוב, העיר הזו נהרסה למרות שהיו בה יותר מתפללים מאשר לחמים. על אלה שהרסו את העיר הזו,

כפי שהרסו ערים רבות אחרות, ללמוד לכבד את זכותם של עמים אחרים להתקיים ולשמור על כבודו של האדם היחיד ועל זכותו לחיים. ואת הלקח הזה עלינו ללמדם בדרך הקשה, כך שלא יתאוו עוד לעולם לפגוע בחירותם ובשלומם של עמים שלווים ושוחרי שלום, וכעת — שלום לזה הבית —.

וכאן קם הסגן מן השבעה שלו והלך לו.

בערב, במחנה הצבאי, על יד המדורה, סיפר לרעיו את אשר ראו עיניו. הוא סיפר להם כיצד גזר הגרמני חורבן והשמדה על העיר ועל תושביה היהודים, כיצד הביא כליון על האוכלוסיה היהודית בת למעלה ממאה אלף איש ואשה. הוא סיפר להם כיצד קם, נלחם ונפל ברחוב זוקיבסקיגו קומץ אמיצים אוחז נשק בידו בעומדו על עמדה אבודה. טרופים סימיונוביץ האזין לו בקשב רב, גם האחרים האזינו. לשונו הותרה והוא סיפר וסיפר ללא סוף. טרופים שאלו אם מצא את הוריו. — לא — השיב — לא מצא, עקבותיהם נעלמו — אמר.

הוא המשיך וסיפר להם על שפגש יהודי אחד ויחיד בלבוב וזה עמד על הורבות גיטו לבוב מבכה את ירושלים.

— לא טוב! לא טוב! — אמר טרופים סימיונוביץ — עליך לצאת פעם נוספת, לאזור יקובוביץ, ולשאול שמא הקימו היהודים ועד כלשהו. מחר לפנות ערב יוצאים אנו את העיר. אל לך לעזוב ללא ידיעה בטוחה כלשהי על גורלם. —

ביום השלישי לשהותו בלבוב קם הסגן השכם בבוקר ויצא פעם נוספת העירה. השמים האפירו והתערפלו. כל אותה עת הלך הצבא והתקדם בכיוון מערב. נערות היו מסדירות את תנועת המכוניות ברחובות העיר. הפעם שיחק לו מזלו ומיד בבוקר פגש זוג יהודים. הם ידעו את הכתובת של ועד יהודי שזה עתה הוקם ברחוב יבלונסקיך. גם בוועד לא ידעו לומר לו דבר על הוריו. הם שיערו שהוריו ניספו באחת האקציות אך היה גם סיכוי קלוש שניצלו בדומה למספר קטן של בני מזל, אשר עלת בידם להסתתר ולהחזיק מעמד. על כל פנים עד לרגע שבו הופיע הסגן בוועד לא נרשמו שם הוריו או קרוביו. אנשי הוועד יעצו לו להמשיך ולחפש אחריהם ולהתעניין לשם כך אצל פולנים ואוקראינים מכרים מלפני המבול.

ואז נזכר הסגן במכונאי שהכיר ברחוב וורונובסקיך. הוא הלך אליו ומצא אותו בביתו. האיש שהכיר היטב את אמו שמח לקראתו, הזמינו לארוחת צהריים ולאחר שניסה לנחמו מעט סיפר את אשר ידע. ואכן ידע

את תולדותיה של האם החל מן היום המר והנמהר שבו ירק ההמון בפניה ובפני יהודים אחרים סמוך אל שער המשטרה, וכלה באקציה השניה שבה, למרות הפירוד, ניספתה יחד עם בעלה. לקחו אותם מאותה דירה, כלומר האם מילאה אחר בקשתו של הבן החייל ולא עזבה את אביו עד הסוף המר. הסגן, שמאז הגיעו אל העיר מוכן היה לשמוע את הגרוע ביותר, הסגן של הצבא האדום שנפגש לא פעם עם המוות עין בעין, הרכין את ראשו, פגוע עד עמקי נשמתו לאחר שאמנם שמע את בשורת האיוב.

דרך החלון הפתוח נשמעה זרימתו של הגשם מן המרזבים ועל מדרכות האבן. בעיני רוחו ראה פתאום את שלושת חתוליה של אמו מתחממים על אדן החלון. האם יושבת על יד מכונת התפירה ותופרת חולצה לפי הזמנה. תוך כדי עבודתה היא מפזמת כדרכה מנגינה כלשהי ומיישרת בזריזות את הבד הרץ לקראת המחט הדוהרת. על יד השולחן יושב הבן הסטודנט ולומד. הרדיו משמיע את השעה המדויקת. הטלפון מצלצל. הסגן התעורר מהזיתו. המכונאי תאר בפניו תמונה קודרת של חיים בזמן הכיבוש הגרמני; צייד על בני אדם, משלוחים של יהודים להשמדה, עינויים של שבויים סובייטים, אורגיות במחנות, רצח חולי הריח בקולפארקוב, הרעלת הקבצנים שנאספו לרגלי הכנסיות, הזוועות של הגיטו, הגיהנם של בלוז והקרבות של האמיצים שמרדו. כווירגיליוס של דנטה הוביל המכונאי את הסגן בכרך הדואב. גיהנום דומה עבר על כל עיר, על כל עיירה ועל כל כפר קטן. הצורר פעל בשלוש משמרות. במקום סימני דרך הוצבו גרדומים על הדרכים ועל המשעולים.

הסגן נפרד מן המכונאי ומאשתו. שקוע בהרהורים קודרים שב בצעד איטי אל יחידתו. למרות שנותר עוד זמן עד ליציאת הכוחות מן העיר לא חיפש עוד איש. סוף סוף שוחרר מכל התקוות ומכל האשליות. הוא היה מוכן לעזוב את עיר הולדתו שבאדמתה לא מצא אפר הוריו מנוחה וניזרה לארבע רוחות השמים. היכן ימצא אותם? ושמא זרמו היום עם הגשם אל ארצות נכר רחוקות? — שטויות — השיב לעצמו כדברי שיר: — שם בית העלמין שלי וכאן דרכי שלי...—

בערוב היום יושבים סמוכים זה לזה יצאו לדרכם הוא וטרופים סימיונוביץ וכל האחרים לרדוף עד חורמה את הגרמני, ובליבם החלטה נחושה לא להניח לו עד שתקרוס תחתיה כל עוצמתה. לפתע חש הסגן כאדם שצמא למים, שצמא לחברתו של טרופים ושל הרעים האחרים מן היחידה, לתנועה הזו הזורמת של הצבא, לשיירה, למצעד הצבאי, לזמר חיילי פשוט ומחוספס, לקריאות הליליות, לנכונות הזו של האדם המסור לעניינו.

הסגן שקיבל ציון לשבח צעד בצעד מאושש חזרה אל טרופים סימיונוביץ ואל האחרים. הוא הלך ברחוב קולונטי, אותו רחוב עצמו שבו הטרידו פעם צעדיה המבוהלים של אמו את מנוחתו של קצין גרמני.

לבוב, 1944 — 1945